

**SOCIAL LIFE IN ISTANBUL (THE
19TH CENTURY) EXAMINING
THREE YEARS IN
CONSTANTINOPLE BY CHARLES
WHITE**

Thesis submitted to the
Institute of Social Sciences
in partial fulfillment of the requirements
for the degree of
Master of Arts
In History

By

Mustafa AKAGÜNDÜZ

Fatih University

November 2005

© Mustafa Akagündüz

All Rights Reserved, 2005

APPROVAL PAGE

I certify that this thesis satisfies all the requirements as a thesis for the degree of Master of Arts.

Head of Department

This is to certify that I have read this thesis and that in my opinion it is fully adequate, in scope and quality, as a thesis for the degree of Master of Arts.

Supervisor

Examining Committee Members

It is approved that this thesis has been written in compliance with the formatting rules laid down by the Graduate Institute of Social Sciences.

Director

Date
November 2005

AUTHOR DECLARATIONS

1. The material included in this thesis has not been submitted wholly or in part for any academic award or qualification other than that for which it is now submitted.

2. The program of advanced study of which this thesis is part has consisted of:

i) Research Methods course during the undergraduate study

ii) Examination of several thesis guides of particular universities both in Turkey and abroad as well as a professional book on this subject.

Mustafa Akagündüz

November, 2005

ABSTRACT

MUSTAFA AKAGÜNDÜZ

November 2005

SOCIAL LIFE IN ISTANBUL (THE 19TH CENTURY)

Social life in Istanbul in the 19th century is indeed essential in terms of understanding the very essences of a great empire of centuries which consists of many different nationalities. It is also essential to make a clear impression of the whole world being forced to grave and rapid changes under some “concrete” courses whose very tips we have reached today and are seemingly well-built candidates to direct the further future of ours as the whole human beings with its not only material culture but its spiritual culture as well. One has heard many times that the present and future cannot but be fathomed, even inferred to a vague degree, by probing into the past.

What can't be ignored at this point is that to be able to probe into the past by means of as much scientific ways as would be possible within the permitted limits of human being and history itself (as a science or discipline whatever one might call), it is inevitable to have some certain capacities by which you may feel content that the course(s) of history you are following is not the wrong one(s) as well as the results you are getting at. And accordingly, we have chosen as major work the *Three Years in Constantinople* by Charles White as we strongly believed by our experience and preliminary stages of the whole work that it really will do its bits to furnish us with the purposes in mind (the ones we have just mentioned) to a satisfying extent. In the firm guidance of this work we too sincerely hope to make our bit of contribution to the Turkish history as well as to that of the other nations and societies.

Key Words:

Social Life, Istanbul, the 19th century, Charles White, History, The Ottoman Empire.

KISA ÖZET

MUSTAFA AKAGÜNDÜZ

Kasım 2005

İSTANBUL'DA SOSYAL HAYAT (19. Y.Y.)

19. yy İstanbul'unda sosyal hayat yüzyıllarca hüküm sürmüş muazzam bir imparatorluğun asıl yönlerini anlamak açısından gerçekten önemlidir. Aynı zamanda, sonuçları bugüne kadar ulaşmış olan ve üstelik, görünüşe bakılırsa, yalnızca maddi değil manevi kültürüyle de biz insanoğullarının geleceğine de yön verebilecek çok güçlü adaylar olan bazı “değişmez” seyirler altında, ciddi ve hızlı değişimlere zorlanan bir dünyanın bütününe dair net bir izlenim edinmek açısından da önemlidir. Bugünü ve yarını gerçek anlamda kavramanın ve hatta bu konuda ancak zayıf bir fikre ulaşmanın, geçmişi derinlemesine araştırmaktan geçtiğini çoğu kez duymuşuzdur.

Bu noktada ihmale gelmez olan şudur ki insanoğlunun ve (bir bilim ya da disiplin olarak, adı ne olursa olsun) tarihin kendisinin aşkar sınırları içerisinde mümkün olabilecek en bilimsel araçlar yoluyla geçmişi derinlemesine araştırabilmek için, takip etmekte olduğumuz tarihin seyirlerinin ve ulaştığımız sonuçların yanlış olmadığına dair bizi ikna edebilecek belli bazı kapasitelere sahip olmak kaçınılmazdır. Bu düşünceden hareketle biz de ana eser olarak Charles White'ın *Three Years in Constantinople*'ını (İstanbul'da üç yıl) seçtik. Zira, deneyimimiz ve tüm çalışmanın ön hazırlık aşamasının da bize gösterdiği üzere eser, bizi (az önce bahsini ettiğim) amaçlarımıza, ikna edici bir derecede ulaştırmak konusunda üzerine düşeni yapacaktır. Biz de bu eserin güvenilir kılavuzluğu doğrultusunda, Türk tarihinin yanı sıra diğer milletlerin ve toplumların tarihine de ufak bir katkıda bulunmayı gönülden umuyoruz.

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Hayat, İstanbul, 19. yy, Charles White, Tarih, Osmanlı İmparatorluğu.

LIST OF CONTENTS

Approval Page	iii
Author Declarations	iv
Abstract	v
Kısa Özet	vi
List of Contents	vii
Acknowledgements	ix
Preface	x
Introduction: Istanbul in the 19th Century and the Work	
<i>Three Years in Constantinople</i>	1
I. Social Life in Istanbul, the Ottoman Empire and the Work	3
1.1. The Ottoman Empire in the 19 th Century	3
1.2. Ottoman Sultans' Domestic and Foreign Policies (Especially Selim III and Mahmud II)	8
1.3. Social Life in the 19th Century Istanbul	21
1.4. About the Author and His Work	26
1.5. The <i>Three Years in Constantinople (Domestic Manners of the Turks in 1844)</i>	29
II. Examination of the Work <i>Three Years in Constantinople</i>	30
2.1. İkinci Baskı İçin Önsöz (Charles White)	30
2.2. Çarşılar ve Pazarlar	40
2.3. Kayıklar ve Kayıkçılar	66
2.4. Balık Pazarı	94

2.5. Ölüm Cezaları	118
2.6. Ecnebilere Dair Himayeler	144
2.7. Pazarlar, Esnaflar ve Loncalar	178
2.8. Mukaddes Emanetler	205
2.9. Bayramlar ve Merasimler	216
2.10. Vakıflar, Camiler ve Devlet Mülkü	232
2.11. Kahvenin İşlenmesi ve Kahvehaneler	267
2.12. Bahçeler ve Bahçıvanlık	281
Bibliography	321

ACKNOWLEDGEMENTS

I gratefully acknowledge all those who have contributed to the process of the preparation of this work. Especially those who scrupulously thought about and carefully examined how to form a healthy comment and translation of this comprehensive and admirable work by Charles White.

I would like to thank Prof. Ş. Tufan Buzpınar and Prof. Mehmet İpşirli and in their name, all zealous members of the History Department of Fatih University. I would also like to express my sincere thanks to Prof. Cihan Okuyucu, Chair of the Department of Turkish Language and Literature in Fatih University, for his kind help toward the work. I am really grateful to Prof. Dr. M. Lütfullah Karaman, too who has greatly contributed to the overall design and appearance of the work.

PREFACE

Ottoman history is important. Every detail of it must be understood. It goes without saying that it is not very easy to understand such a long history of an enormous empire. But if one even tries to understand it one will be helped not only in Ottoman history but many other macro histories as well. We will soon touch on these macro histories. And in the end of the whole process of an effort to understand the history of the Ottoman Empire, we will find more and more reasons to come round, reasons which will lead us to togetherness and mutuality, as the inheritors of great cultures and civilizations. Obviously, one of the most important aspects of history is to draw lessons from the past experiences and avoid mistakes. Remember world wars, remember ethnic or religious wars (of all kind). From the political point of view, this sort of lessons may be inferred but there are, of course, even more when looking at history from different points of views. For instance, we may also see catastrophic epidemics swept away countless people in miserable conditions or see the history of colonialism itself, the list may be more extended.

Here I cannot help saying that, in my opinion, history has, in the main, two functions. Firstly, it is a way of extracting lessons from the facts of the past. And secondly, it is a way of further progress of the whole humanity, both morally and materially. The more accurately one knows about the history, the more chances one has to advance its capabilities. So, it is about the improvement of all humanity. Because history belongs to all human beings. Actually, these two main functions of history counterbalance each other. If there will be any progress it must equally (as much as possible) be shared by all. This is what the first function of history is all about. History is the collective memory of all human beings. And Ottoman history takes up a large place within it.

In the history of the Ottoman Empire, especially in its last phase, one must try and penetrate into the past with a social and cultural concern in mind. The Ottoman Empire itself, indeed,

was so much engaged in this sort of attempts in question as it was wholly surrounded by very crucial and merciless circumstances that it had no chance to do the otherwise. But still as I am saying this is a genuinely wide issue to handle. It requires one to be equipped with the very consciousness that the Ottoman Empire consisted of different nations as well as a very long history behind her. Ottoman Empire was in the dilemma of those unquestionably dominant surrounding factors and the two, probably the most essential, aspects of the contents of her consciousness (that it consisted of different nations and had a long history).

Thus, it makes perfect sense to go to social factors, which to the most degree felt and even lived those contents (the facts that it consisted of different races and it had a long history), to see one of aforementioned macro histories. In addition, when we take this meaningful work of *Years in Constantinople* as our itinerary, it will also, I believe, be so enjoyable that will give us some strength to endure the seriousness and harshness the Ottomans had to cope with. Charles White presents some very eye-catching figures, tells some really interesting real stories, in short, lays out some substantive, as I call, maps from different periods as well as different geographical zones of the empire.

In short, this journey in the 19th century will not be limited to that century and to the land of the Ottoman Empire. On the contrary, it will make one travel to many more different times and geographies.

INTRODUCTION

ISTANBUL IN THE 19TH CENTURY AND THE WORK *THREE YEARS IN CONSTANTINOPLE*

Istanbul is an essential part of many lands including the Ottoman Empire. It may seem like it belonged to one empire then, in the 19th century, however, in truth, it belonged to the whole world as it had been previously and as it would be thereafter. The city of Istanbul is a world culture absorbing its contents from a very long past. So in it, one can find many parts from miscellaneous civilizations as well as from very different historical times.

While we came to the 19th century we see that Istanbul was there with all its glory, glitter, culture and so on so forth that will make one utterly preoccupied first; and knowledgeable (about all we have mentioned so far) when observed more intimately in the widest sense of the word. Naturally, all this is not an easy task. And we, once more, salute with sincere and due respect, all those who have encouraged to be engaged in such a demanding attempt at first, and then, coming out with comprehensive and scholarly studies. The author whose study we have rightly found to be worth to scrutinize into is one of those brave travelers. And now, we must have the boldness to duly search into the very essences of this invaluable work which I think would never be thoroughly rendered.

When talking of the 19th century Istanbul, as usual, has so much to offer on the way to have a glimpse of some essential parts of the whole of the Empire of the Ottoman as well as the rest of the world. In geographical terms this is so. And in terms of

history, both the past and the future, it has even more as we will dwell on later throughout this study.

Charles White's admirable work not only provides one with eye-catching pictures of Istanbul but it puts forward some other worthy works presented in the field, as well. We really hope that this humble study will also be an attempt to lit a light in the hearts of those who may further like to make those works come to life and teach us the things which we think we have an idea of but in reality we know nothing of.

CHAPTER I

SOCIAL LIFE IN ISTANBUL, THE OTTOMAN EMPIRE AND THE WORK

I would like to start by giving brief information about the contents of the thesis. First of all, there will be a section on important developments in the 19th century Ottoman Empire. After that, we will examine Ottoman domestic and foreign policies, especially during the reigns of Selim III and Mahmud II (Lewis, 1968) who started the renovation and reformation period as well as crucial maneuvers in real sense. Then, we will try to answer the question of why we are dealing with the social life of Istanbul and in the 19th century. Then, a few words will be spared on *Three Years in Constantinople* and its author.

1.1. The Ottoman Empire in the 19th Century

Now, let us have a closer look at the history of the 19th century Ottoman Empire. We will start with the reign of Abdülmecid as we touched upon Selim III and Mahmud II. But before the reign of Abdülmecid there were two noticeable developments that deserve mentioning.

The first of them was the Congress of Vienna of 1815. Napoleon Bonaparte's thirsty attempt to own all European land and national feelings that started with the French Revolution of 1789 caused a mess, on the part of European empires and states. And empires wanted to show their power once more. By this congress, states were tied together into larger entities especially in line with the wishes of Austria, England, Russia and Prussia. Thus, empires came victorious. The Ottoman Empire did not take part in the congress in which representatives of all European states did. Perhaps, the

Ottoman Empire was under the strain of the feeling that she would (inevitably) be dragged into partitions at the expense of his future. Affirmingly, the decisions which favoured (the) empires instead of national movements or formations were to extend the life of the Ottoman Empire.

The second was the Anglo-Turkish Trade Treaty of 1838. In consequence of the Treaty, Ottoman domestic market was to be incorporated into world economy. None the less, resources of the Ottoman Empire were not ready to be profitable out of this. It was just the right market for many European countries. At the time when European countries were greedily looking for new markets Ottoman market needed to be protected by some measures.

The most striking event of the time of Abdülmecid was the *Tanzimat Fermanı* (the Imperial Edict of 1839) and *Islahat Fermanı* (Imperial Reform Edict of 1856) was of no less significance in terms of changing the face of the whole empire. It may, on the other hand, be argued that *Tanzimat Fermanı* was stemmed out of internal as well as external needs and circumstances of the Ottoman Empire (Butrus Abu Manneh, 1994) but *Islahat Fermanı* was, almost solely, a result of external pressures (in a way, a result of the protection from the British Empire and France during the Crimean War [1853-1856]). Seeing that even in the realization of the former, the Ottoman Empire had to deal with lots of hardships compromising a lot from the original design and even to canceling some projects totally, instead pretending to be doing so. Thus, even the *Tanzimat Fermanı* enlarged the distance between “de facto” and “de jure” on the part of the Ottoman policy (İnalçık, 1978).

Another deeply prominent event of the time came with the London Treaty of the Straits (*Londra Boğazlar Sözleşmesi*) signed in 1841. This was the consequence of the general debility of a seemingly colossal empire which indicated itself in the profoundly meaningful event taking place between the Ottoman Empire and her governor Mehmed Ali Pasha (Fahmy, 1997: “the Egyptian Vali, the Ottoman Pashas and the British Lord). As it is known, the Ottoman Empire, in the end, had to recourse to Russia and thus was reached the Treaty of Hünkâr İskelesi that gave a lot of privileges to the Russian Empire in terms of the strategic position of the straits of the Dardanelle and the Bosphorus as well as other military ties between the two empires. Perhaps the most important article was that the Straits would be closed to the warships of foreign powers that were against Russia. Very much agitated and disturbed by this agreement, leading colonial European powers looked really forward to the end of the treaty and in the end, they designed London Treaty of the Straits (signed by Austria, France, England, Prussia Russia and the Ottoman Empire in 1841) by which the Straits would be closed to war ships of all countries (although the stipulation was breached by England and France in the Crimean War of 1853-56, again, against Russia) (Royle, 2000) and it is also so important that with this treaty the Straits were becoming and internationally-protected point as would be the whole Ottoman land after the Crimean War when it was taken under the guarantee of some leading European powers.

At this point, it is internationally crucial and for the future of the Ottoman Empire that Germany and Italy were able to establish their political unity (in the beginning of 1870s). That really was a turning point for the Ottoman Empire. After this date there were two more giant states within Europe looking out to “colonize”. And one sees that there was a major shift at about this time in the policy of Britain, formerly supporting

the Ottoman Empire (her territorial integrity). If one follows the partnership line one sees France (starting with the sign of the capitulations under Suleyman the Magnificent and Mahmud I they were made permanent, instead of being renewed with each sultan) before the Britain. The 19th century is the time when the British pushed hard to try and protect the Ottoman territorial integrity. And after the latter date both England and German influence was in question in the general course of the Ottoman Empire (remembering Abdülhamid II, instead of investing unsparingly on naval force, tried to render an amiable policy with the British to help steer clear of the threats out of maritime deficiencies). And especially after the Progress and Union took power de facto German effect was increasing and that culminated in the WWI.

The last blow of the 19th century came from the most calamitous rival of the Ottoman, Russia. A lot of territories were left to Russia as well as Serbia, Romania and Montenegro gaining their independence with the so-called “93 War” (Lord Kinross, 1979: Part V Russian Rivalry). Two years earlier the Ottoman Empire announced her bankruptcy and established (in 1881) *Duyun-u Umumiye İdaresi* (the Ottoman Public Debt Administration) through which creditor countries would literally get their own share (from national incomes of the Ottoman Empire).

Generally looking, in the century, Ottoman territorial losses took place in three areas: the land in the north was taken by Russia; in the Balkans many nations gained their independence (with a great deal of help from Russia as a result, in particular, of her policy of pan Slavism as well as her wishes to have more influence on strategic waters); and in the south, territories were occupied, country by country, by France and England, and later by Italy (McCarthy, 2002).

Here, an explanatory map would do well to better show the point: (*The dismemberment of the Ottoman Empire*)

Before closing the chapter, I would like to add one more important point about the work. Scholarly speaking, travel books are not very much referred to as academic sources but rather kind of entertainment, pleasure books. The reasons vary. Many, for instance, are rightly disposed to think that travelers who are new comers on the land in question may not be able to explore into it sufficiently enough to convey some correct and comprehensive information of it. If we consider the writer, however, there is nothing to hesitate about that. Another reason is that sometimes travelers simply seem to exaggerate. But this must be, if any, true of writers who lived centuries ago. More to the point, the closer it is to our age, the abler one is to test the accuracy of the work (Cengiz Kırılı expresses a remarkable opinion in regard to the matter: “Charles White was one of the travellers who visited Istanbul in the 19th century and whose observations are considered as one of the most reliable... (Kırılı, 1999/2000: 62). Other reasons are probably gathering around doubts about the scholarly capabilities of the person which Charles White, apparently, has even to an extent that will produce bewilderment on the part of readers.

1.2. The Ottoman Empire’s Domestic and Foreign Policies

Let us turn to the general strands of the 19th century Ottoman reality. And let me explain it, first of all, in line with two sultans who, in the real sense, started the reformation period in the The Ottoman Empire which continued almost incessantly to the end of the Empire. Those sultans were Selim III and Mahmud II. The patterns or processes under the reigns of these sultans are seriously important in terms of understanding what really took place in the 19th century in the Empire.

First of all, it must be seen that some circles within statecraft were very strong and influential within the Ottoman State. Men of sword (*Askeriye*) and men of pen (*İlmiye*) were in the front. It is a reality that these two circles were some of the tangible reasons that the Ottoman Empire got so powerful on the world arena from the foundation onwards (Any kind of comparison of the entities within the State itself or with other states will, from now on, be observed under the two divisions of so-called “classical age [between 1300 and 1600] and the rest. Naturally, our forthcoming explanations are rather about the second period as it contains the 19th century. (İnalçık, 2002). On the other hand, there always seemed the necessity for some sort of distance to be put between them and the state administration itself on the way to a balanced and stabilized course of the state (reminding İbn-i Haldun’s explanation of the phases of a civilization or a state). Many examples may be set within the Ottoman history confirming the point. That is why, for example, Mehmed II tried really hard to weaken the great Çandarlı family. That the system of devshirme (child levy) helped Ottoman Empire impede the future intimacy between the state and the circles in question is another example. And this sort of approaches indeed functioned as long as the state, compared to other states in the region, was strong and able to conquer new lands and be prosperous in general terms.

I do not intend to explain the reason of the collapse or decay of the Ottoman Empire to this factor as the only one. But it is impossible not to see. From the second half of the 16th century onwards signs of decay became increasingly apparent (İnalçık, 1978: 338-342). In the 17th century the military went through very severe and deep rooted reforms till the end of the empire. Likewise, when looking at the men of pen, they were unchangeably there. Whether it was to produce reformation ideas as in the times

of Murat IV or Selim III; or to criticize as in the reign of Mahmud II; or maybe to turn to the West to see the incomplete or totally lacking side of reforms as in the *Tanzimat* period.

The very reasons (men of sword and pen) that caused the entire empire to be awesomely strong for some centuries in the beginning of its life were now predicaments that were causing the same empire to limp. So, they desperately needed to be reformed.

However, when inquiring the whole matter from a wider perspective getting a bit out of the borders of the Ottoman Empire, one sees that far more important incentives were being interwoven within the territories of the Ottoman Empire. But the Empire desired to bring the past into the future, instead of creating new futures. The Ottoman Empire was so much indulged in the pride of her past as well as in the inferiority of the others that did not look outside her borders to find different answers.

The Ottoman Empire realized in the 18th century that her slow progress was stemming from external factors rather than internal ones. We see this being implemented firstly in the Tulip Period (1718-1730). Nevertheless, both in terms of the two important circles (the military and the Ulama) and in terms of the fact that the main reasons were to be searched outside the Ottoman dominions, serious attempts were made during the reign of Selim III toward the end of the 18th century and in beginning of the next century.

He was the first to establish a new army called *Nizam-ı Cedid* (the New Order, an indicative name that was also expressive of all other reforms of the Sultan) as an alternative to age-old army of the Janissaries. To meet the expenses of this army (as

well as other reforms) *İrad-ı Cedid* (the New Treasury) was formed. *Mühendishane-i Berr-i Hümayun* (The Imperial Military Engineering College) was founded and already existing *Mühendishane-i Bahr-i Hümayun* (The Imperial Naval Engineering College) was improved. In addition, some alterations were made within the institution of the Janissaries and *Kapıkulu* (Imperial Guard Corps). All this may be classified as within the eventual fate of men of sword. Quite naturally, the Sultan also comprehended the need for a change within men of pen as well as reforms to catch up with the rest of the world. He, therefore, initiated some alterations in this class and, more formally, in state offices (Heyd, 1961:5-25).

As regards to the external world, he established permanent embassies in Paris, London, Vienna and Berlin. Again, during the same period some translations from the Western languages were made into Ottoman Turkish (as was the case in the Tulip Period).

In regard to public capability or readiness, there were serious inadequacies. It seems that even though Selim, cautiously and carefully approaching this sensitive issue, tried to handle it by drawing men of pen on his side (Heyd, 1961:50-65), yet even scholarly people around him did not duly and fully comprehend what was aimed at. And by this, one can infer that common people should not have been very promising in these terms.

It is evident that at the time the world was getting more and more involved into interconnection and interaction. Furthermore, not only for such a colossal empire as Ottoman to provide itself with vital means of survival but also for its people to live in peace and confidence on the face of any sort of threat, it was a given for the State to

be open minded to comply with what was becoming more and more important in the world “arena”. International trade (involving as many public initiatives as possible), the use of technology (not only militarily but in the widest sense of the word) and most of all, the unfolding and rocket speed development of sciences which also entailed the concept of specialization were some of those things taking its place in the arena. Needless to say, this sort of “big” questions would sooner or later make it unavoidable for as many of the state’s people as might be possible to be engaged (at first) and to take initiatives (secondly) for the purposes mentioned above.

Mahmud II became aware, for the first time, of what we just remarked and struggled along to bigger transformations within men of sword, men of pen (again like his predecessor trying to move with them) and lastly, within people on the street. Naturally, he improved upon his unfortunate predecessor and many of his major reforms came after the destruction of the Janissaries in 1826, so-called *Vaka-i Hayriye* (Auspicious Event). A vital body of army that had come along for centuries was substantially needed to be annihilated for the Ottoman Empire to go on its way of renewing itself as Mahmud II saw too. That was about “men of sword” we have been talking about. The Sultan, pretty wisely, got the support of almost all circles among public such as traders and *madrassa* students. Also, there is the “men of pen”. It is very probable that Ottoman men of pen did not quite know what was outside the Ottoman, as the army of Janissaries did. Thus, Mahmud took the decision of sending out students to be trained and coming back to their country “to train”. This crucial training within the Ottoman Empire could not be done forever by “outsiders” (Heyd, 1961:50-65).

Students sent abroad came back to the Empire at different times and, as were employed in the Ottoman Empire. They had, of course, become accustomed to the ways on which the Europe had been moving for centuries. Thus, it can be argued that their contribution must have had an important effect on the Ottoman State on the way of getting rid of its centuries-long troubles as well as becoming equal to European countries in the widest sense of the word. Naturally, this was not an easy task. There were some hard core, almost to the extent of unchangeability principles that formed the reason d'être of the State as had been the very purpose of the sultan as well as his most confidential and influential men.

For one thing, Europe had been nourished for quite a long time with some ideas (and in a way that it made sense in the future they would be accepted even more widely and strongly) that were relatively new to the rest of the world such as human rights (universally), democracy, religious liberties. It was not very easy for the Ottoman Empire to absorb these ideas as Europe. There were some major setbacks on the way to realize the one, like plurality of races within and the monarchic regime it held muscularly.

Also, the number of students could not be so high so suddenly and those students when coming back to the native land would face numerous difficulties in terms of what they deemed to give the state or its people as instructive and promising to the future. Furthermore, These difficulties would come from the very destinations within which they aimed to reach to "reform". Sometimes, the Empire would deny and defy the targets or even purposes at hand to ensure its legality and its own sublime purposes. And the people would not be quite disposed to those ideas represented by

abroad experienced men. Simply because the ideas in question were very “strange” to them and perhaps also they lacked the infrastructural capability to digest those. And it should not be very surprising that the change in regard to reform, eventually, came from the military wing defying the state where necessary. Because only the army could be so strong as to impose reforms on a state level.

As a matter of fact, Europe had gone through all those processes that the Ottoman Empire was going through in the 19th century and from time to time they just wanted to use their superiority to suppress the Empire or, at the least, to interfere in its matters to the largest extent possible. And the Ottoman Empire responding accordingly would not just be silent on the face of all dictations made to her.

From another point of view, all this clash and struggle and accommodation processes can be evaluated as power struggle in the main. Since Europe was the most powerful, it had the upper hand all over the world orientating peoples and directing the course of history (even literally). It was not quite so difficult to produce philosophical and philanthropic designs as was to produce material power which may eventually cause one to suppress others.

As for the Ottoman Empire, she was aware of her serious weaknesses and thus, attentions were directed toward strengthening the empire. But the ways to improve the situations were not quite known to the Ottomans. There was seemingly no reason why the Ottoman Empire should not get hold of power again and stand up on her feet as one of the leading contemporary states like Russia or later Japan. Consequently, it was not all about thinking processes that rendered a country strong but other ways by

which countries such as European ones accomplished a considerable degree of development.

Regarding the transformation of the empire for the better, some really crucial steps were taken during the reign of Mahmud II. Here, it must be noted that many of the important reforms of the Sultan were implemented after the destruction of the Janissaries.

In Mahmud II's time the Ottoman Empire did not seem to be very powerful. First major war was lost to the Russian Empire which was a genuine trouble-maker for the Ottoman Empire starting, effectively, from the end of the 18th century and making things more and more complicated and hard for the Ottoman Empire. Russia wanted to annex Ottoman lands, also aiming at the strategically vital seas. In the 18th and 19th centuries and even after that, she struggled to make Balkan territories to resist against the Ottoman rule. Greece gained its independence in 1829. And even before that, in the beginning of the 19th century, Serbs were the first nation to rebel within the Ottoman territory to gain independence.

Colonialism indeed deserves a separate chapter here (Cooper, 2005: especially see the "Part III The Possibilities of History"), though we may not be able to give it in detail. Out of colonial power struggles, such powerful and assertive empires as Great Britain, Russia and France constantly tried to interfere and even attack the Ottoman land which stretched over three continents. Even the French, supposed to be a traditional friend of the Ottoman Empire, attacked Egypt in 1798. And in fact, one of the main reasons that the Ottoman Empire, though so weak in itself and worsening day by day (as Russia called Ottoman Empire the sick man), was able not to fall to

pieces was the power balance that prevailed among those “big boys” I have remarked (Quataert, 2000: 54-74 [The Nineteenth Century]).

Actually, from the time of Selim III onwards (except in the Tulip Period) the Ottoman Empire took some great steps toward amelioration by means of reformation. What is worth paying attention, though, is that this engagement in reforms went sometimes out of control or the results of the reforms went too far that Ottoman statesmen had never thought of. In my view, the reasons for this were two: The Ottoman Empire’s inefficiency, insufficient knowledge of the outside world. To illustrate the point, the *Tanzimat Fermanı* (the Imperial Edict) might be enough if the outcomes were estimated well and supervised well (İnalçık, 1978). But the following edict *Islahat Fermanı* (the Imperial Reform Edict) may be considered as too much at the time; especially when thinking that the results of the previous edict were just appearing. The Imperial Reform Edict came, it seems, out of inefficiency. As a matter of fact, there was a crucial document in Ottoman history that was produced as a result of inefficiency on the part of the state and came long before than the former, that is *Sened-i İttifak* (Deed of Agreement) made between the Sultan (Mahmud II) and some provincial *agas* (lords) (Shaw, 1976: 2; İnalçık, 1962: 603-609) (*Sened-i İttifak*’ın tam metni: Akyıldız, 1998: 209-214)

And talking of not knowing the outside world, it is not only crucial in terms of reforms but any kind of content of the empire. When the outside world was not known well it was rather difficult to estimate (not “to direct”) the next step and take measures. Quite the opposite, the Empire was exposed to the constant results of ongoing occurrences. Consequently, it was the right attempt to try and see (at first,

and then try and know) the outside world made by Abdülmecid's successor Abdülaziz. The Ottoman Empire indeed gathered some paces (partly by the contribution of the power balance we have touched upon) toward improvement but that was substantially an era in which some major powers such the Great Britain, France, Russia and later, Germany got too big. They genuinely got out of control. They desired and had too much than they could simply get hold of. This was partly as a result of their ignorance that was mainly because of their inexperience about the outside world and partly of the rivalry that went along severe and long-lasting clashes. Anyway, in that tumultuous era (colonial era) slowly developing countries like the Ottoman Empire was really staggered by the efforts, interferences as well as collisions of others. The world was in a chaotic age.

Abdülmecid tried to carry above-mentioned reforms further in big ways. However it was noticeable that in his time men holding significant positions within the state took initiative instead of the Sultan in many respects. And confirming this point it may be added that the Ottoman Empire was learning to delegate which indeed is another invaluable piece of approach on the way of competing to make your country -or even to a larger extent- your resources more powerful and healthy thinking worldwide. This attitude was also visible during the reign of the following Sultan. It was cut by Abdülhamid II severely and abruptly and the result was not what had been expected. Of course, another question to be asked here is whether there was a better alternative for the Sultan or not, as many argue. Who knows the answer to such a complicated question but within the answer, I'm confident, lies the truth that every Ottoman sultan started his term with the accumulation of a lengthy past with any sort of burdens and predicaments. Furthermore, it seems that one of the biggest problems the Ottoman

Empire faced was to be short sighted. Many expected outcomes to come very quickly, or in other cases, many were engaged in reforms aimed to produce results quite suddenly. Selim's reforms were not such that one should expect consequences out of in a decade or so; those of Mahmud were in the same nature. Men of sword and men of pen, in reality, must be those who must themselves desire and head to change for the better.

We have mentioned that one of the major setbacks that came within the administration itself was the difficulty of delegating. There are naturally numerous reasons for this problem of delegating (and that may be true of not only the Ottoman Empire but many other state-like entities, even today). I just like to name some of them. For instance, that the Ottoman Empire consisted of different religious and ethnic groups. The second reason is the regime itself. Even Turkish people who were the forefathers of Ottomans were not quite much allowed to take strong positions within the empire (instead was positioned the system of *devshirme* as was seen in other states formerly). But this was not the case in the 19th century. Many Turkish people dominated important positions within the statecraft. And lastly, after all The Ottoman Empire was a state in which many instances inherently occurred of one(s) holding a high position granting another(s) esteemed positions and besides, though not impossible it was rather difficult to get promoted, not only a lot of procedures stood on the way but also lots of stipulations. And all these made one think that he (the person holding the position) was the only and at times the dearest holder of the position in question.

There was one more reason left. Specialization was not appreciated enough in the Ottoman Empire as one (from top to bottom) was equipped with too much power and too many authorities which would quite naturally exceed a human's capacity. And in such a large empire as Ottoman, that was a problem. To set an example about the issue of specialization, one may look at the historical progress of the Empire's internal tax levy system (especially on a territorial basis) which followed: *İltizam* (continued till the end of the 17th century), *Malikane* (started at the end of the 17th century and lasted until toward the end of the next century) and *Esham*. Within the first system operation right of the land (or whatever the entity is) was given temporarily, on condition that some amount of tax would be given to the state. With the second system came a life-long operation right of the entity (this was more advantageous in terms of specialization of the person(s) possessing the entity). And the system, not being adequate over time, was replaced with a new system of *Esham* which was intended to meet the urgent needs of the Empire. However, after a while the system was overcrowded with bureaucrats, who were not fit to this job, instead of private individuals (Çizakça, *Osmanlı*). Another example could be the insufficiency of the Ottoman private entrepreneurs compared to French counterparts after the renowned capitulations (in the time of the Suleyman Magnificent) or insufficiency felt gravely after the Industrial Revolution on economical terms that became apparent after the Anglo-Turkish Trade Treaty in 1838. Ottoman people, simply, were not specialized enough on different branches of industry (and this made it very difficult to go to exportation attempts by civil enterprise). From then on, state interference became increasingly necessary on economical terms.

In fact, specialization affects a country to the most extent in fields of education (sciences) and economy. And historically speaking, although the term might be evaluated as having been born by the emergence of sciences (in today's terms) it had been there all along whether people were conscious of it or not. And that unconscious existence had repeatedly demonstrated itself especially in economic field. When states or empires supported or, at least, permitted entrepreneurs to do business within and without the country, that meant prosperity for the country and in the opposite case it was a big loss. Provisionism (*iaşecilik*) was favoured as a state policy in Ottoman. And in short, Ottoman lacked adequate sources of specialization in the sense we have set examples.

And second breakthrough of specialization came consciously, that is, people became utterly aware of the need toward it. That was about sciences. After this conscious, it was obvious that there must be established disciplines to make observations in different fields of study such as mathematics, history, physics, psychology, genetics, cybernetics and so on. Ottoman, as it seems, was quite a bit late in carrying the understanding of specialization into its education apart from religious studies.

And related to the above-mentioned point, it is true that the Ottoman Empire, though having a great potential, was not really able to use it efficiently. Let us think on her young and energetic male population, her women, her far-stretching land, her strategic position (that was not evaluated capably, particularly economically and militarily). In accordance with what has been told before, all this meant losing a potentially great synergy.

Of course, many of the comparisons we make, are based on an analogy between the empires (or states) of the age. And it would be unfair to say that all other large empires of the era had the foregoing features. But they had more than the Ottoman Empire did (all in material sense). In consequence, it was sufficient for them to keep up with the ongoing developments around the world or, at least, they did not get behind so much so that some major shifts sufficed for them to turn round. Looking, for example, on the bright side, the Ottoman Empire too had some vital valuables in its content as a state. Its human power was perhaps unmatched as was, once more, proved to the greatest extent in time of the Turkish Independence War.

The end of 19th century meant almost the end point of the struggles for the Ottoman Empire. Mainly because conflicts and collisions within the state and with the foreign powers and both in material and spiritual sense reached the top. Break-up and even maybe eventual fall of such a large empire loomed in the distance.

1.3. Social Life in the 19th Century Istanbul

Social life in Constantinople or Istanbul is a mirror through which so many visible effects of different aspects of the world history are reflected. And when talking of world history some macro histories will come into mind. The major subject of a history is, generally-speaking, the human being. But when saying “macro” histories, it is clear that they might include varieties that have some different aspects. Thus, a macro history may not put the human being at its center. But as our main topic is involved human beings as the center of things we will endeavor to see the kinds of macro histories which may be scattered around them. Social life in Istanbul (as well as some other parts of the empire) is a must if one tries to grab any understanding of very

essential parts of these “macro” histories one of which is the world history itself. What are those macro histories and what is in the issue of social life of the period to present to those histories?

The first of these histories is, as we said, the world history. There are so many significant matters that we still feel all their effect and seem to feel further into the future unavoidably; these matters may be sorted out by looking into social life of the period. This period in question (the 19th century) was experienced by the members of an empire which stretched over three continents and lived for centuries leaving behind unforgettable and indelible tracks that lead one to the ways of seeing, in the real sense, the “constantly changing” pictures of today such as the current tumultuous circumstances born out of the very nature of Africa which was created by colonial powers as well as the Ottoman Empire itself; or even more tumultuous and uncertain future of the Middle East created by aforementioned two factors (colonial powers and the Ottoman Empire). And all this is not limited to Ottoman geographies, even in various regions of the world such as Indonesia or Malaysia one sees very similar effects that the Empire went through. These effects are also all about every day life of those people and their institutions. Why the Ottoman Empire and particularly the 19th century is a genuine answer to all these is another question which we will try to answer subsequently.

Second macro history is that of the Ottoman Empire. 19th century is the last period of the Ottoman history that had almost all the reasons and the outcomes of the whole course of “sub-macro” histories within it such as Turkish history, Sunni history, the long history of Egypt, or, say, *wakf* history. And what is possibly even more

significant is that for most of these histories, the 19th century was a transition period that when not examined thoroughly one definitely will feel the lack of, in studying history.

The third is the Turkish history. Always dynamic as it is dispersed and fluctuating, Turkish history found its one of the strongest and most outward reflections of its inner capacities on the face of the Ottoman history. But still it was inevitably more and more exposed to decay and loss of power. What are the very reasons or rather the incentives for this? Should the answer be left to a political history? Social life of the Ottoman Empire had, indeed, so many stories both political and non-political aspects of life to draw some inferences. And what is more, those answers will also lead us to other crucial answers about Turkic history in general or, at least, they will be the parts of what may be found in the panorama of various Turkic states or peoples.

Last but not least is that of Muslims history. And when a Muslim's history of life or even his or her state's or people's history is at hand one should try to avoid the biggest mistake of attempting to understand it without reference to the inner circles taking up their space in the centers of a Muslim's thought (however "micro" it might seem) (Akbar S. Ahmet, 1990). Thus, social life is an inseparable part of the way to try and achieve this purpose.

I would like to emphasize a last point in terms of all these (and other) macro histories which shape the life of the humanity (though, it appears that in the future they will continuously be shaped by the rapid course of human power and desires). The "inevitable and seemingly insurmountable clashes" being generated by opposite poles (constantly in move [materially] and search [spiritually]) whose effects,

transcending history, will penetrate into philosophical discourses (It is for this reason that Hegel, both philosopher and historian, constantly moved out of history and searched explanations within philosophy. And he, naturally, would assume this clashes making up a whole of universe, a macro course of a systemic history. However, there are historians such as Samuel Huntington who still considered the one a macro history and yet searched answers closer to ground, within the range of history) may be seen contained within all histories as I called “macro” above. These clashes have been observed so far between the civilizations of the world in diverse millennia; between states in different centuries; between religious approaches at various ages, even between species of different living (as well as inanimate) creatures so on and so forth. Social life in the 19th century Istanbul has a lot to say in line with this serious problem too not only due to above-mentioned reasons but also the very reason that the Ottoman Empire, especially in the 19th century, was authentically the center of clashes of some really gigantic macro histories, domestic and foreign. Some of the “domestic” clashes between the Ottoman Empire and big and assertive powers of the period; between Westerners and Easterners, between religious mentalities of the Ottoman Empire and “others”, and clashes of economical concerns. And here are some of the foreign; clashes between different peoples; between a number of sects, between old and new, and between higher circles (like army or the *ulama*) and lower ones within ordinary people. Therefore, social life of the period is just the right choice to see countless examples and explanations pointing to all these clashes. In the end, one can say that the way the work proceeds through the history-woven streets of Istanbul is such that not only it enables one to unwind those macro histories but fascinates you to go to micro histories.

Those are what might constitute the reasons why we choose Istanbul and social life. The age in question is also worth pointing out separately. The 19th century probably is the rightest choice. Let us illustrate it in the light of the aforesaid macro histories.

Regarding the world history, the 19th century is the last effective period of colonial powers. Then a process of decolonization starts and a new way would be opened to determine political borders. We remember that the Ottoman Empire faced many challenges and involved in many attempts in an effort to solve her problems. Efforts in economic sphere is aside, the Ottoman Empire was engaged in various considerations such as Ottomanism or pan-Islamism as well as Turkism or Westernism. Naturally, all this labor Ottoman Empire suffered was the precursor of a new entity (as big as a new state) or entities that would protect what was considered as the soul, as the *raison d'etre*, at the same time stabilizing itself with the outer world. Here, again, lies the correlation between the past and the future.

And in relation to Ottoman, Turkish and Islamic histories, the 19th century means a lot of suffering. It was a difficult period, so fast and irresistible even to states which were flying through the skies of “material culture”, and for the Empire it was far more difficult to catch up with the ever-growing necessities of the time. Clashes as we emphasized formerly within the Ottoman and outside her borders as well as between the past and the present of the Empire at the highest point of all. Furthermore, the 19th century the Ottoman Empire provides good examples to decipher what is happening around these three macro histories (Ottoman, Turkish and Islamic).

1.4. About the Author and His Work

Now, it will be appropriate to say a few words on British traveler and historian Charles White (1793-1861). At the time he wrote his book, he was a correspondent of the Daily Telegraph in Istanbul.

First of all, it must be mentioned that throughout his work one can easily see the indications of his impartiality. He criticizes the Ottomans harshly when it is (to him) necessary and objects strictly to his home country (whose rights, he professes, he must defend as her citizen) when indispensable (White, 1846: 135 [Vol. 1]). This notion of impartiality is, as a matter of fact, important since at the time it was not common among historians. Yet the ones who cherish a “partial” view of history would still not deny the notion of many-sidedness as it is more likely to render more trueness and factuality to the very existence of some work.

Scrupulous “scientific manner” within which White seemed to stay, in fact, deserves a separate chapter to explain, however that would be beyond the limits of this work. Therefore, we are content with saying that this should not have been at all easy to achieve within a work whose content composed of a great number of aspects of life intersecting with each other.

Given the primitive features of technological facilities of the time as well as unfavourable circumstances encircling geographies where the travelers were struggling along to collect and “form” data, it was really a huge task that could only be achieved by mere determination and love of knowledge. And as for the personal capacities of the writer, I could humbly say that the proof of the pudding is in the eating. It indeed seems that the limit for Charles White was the sky.

Here, a few words about the work itself would help us know the author better.

Although the work is normally based on a social side of things, it presents the things in such a way that makes the reader get an idea of almost all sorts of significant fields like those of political, artistic, scientific etc. And all this is achieved in a manner which produces some effect that makes one genuinely live along with the words designated technically and artistically within the historical course. It appears that Charles White really ate, breathed and slept with the air of the time he was giving an account of.

It is quite difficult to give a scientific account of history (in many cases impossible). Yet, this should not impede the narrator from having the intention of being, at least, as scholarly as possible, a point that many people dealing with history ignore to see or, in all probability, are not able to see. As stated before the writer Charles White has this capacity to a great extent. On the other hand, this second fact may pose another threat, especially when history writing is in question; to define simply, being bland. Approaching things not as they are but as if they are mere outcomes of shapes and numbers and so on. And the antidote is to have some “sympathy”. As a foreigner Mr. White is quite sympathetic with this Eastern world as you will see. And I do not think that this is only because of a great capacity to analyze things from different angles. It is just being sympathetic. Nonetheless, his capacity in general, comes forward when one talks of impartiality. If you do not have the sensibility you will not have the sympathy and likewise, if you do not have the capacity you will not see the perceptions and approaches of others. Impartiality is about being able to see others’ way of perceiving and evaluating things (to the most possible extent)

Without, at least, the intention of impartiality, history would consist of a pile of fables (Or as Napoleon Bonaparte defines “a set of lies agreed upon”). And without sympathy to what is told, it would be like a scientific theorem. Thus, the journey the reader will have on the roads of this work will take them to the lands of enjoyment and knowledge.

One aspect of the work would indeed deserve to be mentioned. There, you will encounter so many comparisons between Constantinople of the Byzantine Empire and Istanbul of the Ottoman Empire; between various stuff and customs in Europe, particularly in England, and the Ottoman Empire; or between different races like Turkish people and Greeks; or between religious ways such as those of Christianity and Islam (White: 41 [Vol. II]). In short, the work will make you travel between the East and West and past and present. The scale of comparisons is to a great extent. For example, some pieces of information even called to the attention of traders and scientists of a variety of branches that they might realize some by then undiscovered (some may deserve attention even today) relations (or features) which might avail the concerned ones in diverse ways such as establishing a trading article or approaching a peculiar geographical spot with a totally different but promising perspective; you will be able to name it (White: 79, 113, 139, 278 [Vol. I]). I am confident that the ones who may be deemed as the most knowledgeable about the oriental subjects subjected to comprehensive but humble evaluation process of the scholar will still find peculiar and invaluable pieces of knowledge. One finds some just review words of the work in Philip Mansel's *Constantinople: City of the World's Desire, 1453-1924*: “the best and most complete account of the manners and customs of the various inhabitants of the Turkish capital” (Mansel, 1997: 276).

1.5. *The Three Years in Constantinople (Domestic Manners of the Turks in 1844)*

To give some technical information the writing of the book was finished in 1844 and it was published in 1845. The second edition was made in 1846. Originally, it consisted of three volumes. And here is presented the evaluation and translation of the first one. We have found it convenient to rearrange the number of chapters so as to render it easier for the reader to distinguish part by part.

Again, the subjects are not only on domestic manners or social life as the title implies, one would probably have no complaint about that owing to the very characteristics of the work.

As regards the language used in the book, the author gives countless original words from Ottoman, from Latin as well as other languages such as French, which makes it “very original” (White: 191 [Vol. III]). Sometimes we too tried to present explanations of words so that the reader will have no difficulty in understanding what is really meant. None the less, we struggled to be faithful to the original form of it; for example, writing some authentic terms, names etc. in the way they were recorded by the author. To illustrate the point, it suffices to give three examples: “Galata saray”; “Hekim Başı”, “Saray Burnu”.

And lastly, I must say that in such a deep-rooted (in time and geography) subject one might be surprised in finding the way. So, the author really tries hard to minimize any sort of confusion on the part of readers by way of miscellaneous tables, plans, drawings etc. I could not but suggest to get some air of this work through the channels of mind into the heart, there to be digested hard.

CHAPTER II

EXAMINATION OF THE WORK *THREE YEARS IN CONSTANTINOPLE*

In chapter two, we will examine the work itself translating it literally and trying to make explanations when necessary. We will also try to render the language and style of the author, which were intended to serve and be explanatory especially to British citizens, clearer to our culture.

2.1. İkinci Baskı İçin Önsöz

Bu çalışmanın ikinci bir baskısının söz konusu olması üzerine, birtakım değişiklikler yapmayı, bazı tesadüfi yanlışlıkları düzeltmeyi ve saygıdeğer bir-iki eleştirmenin önerileri doğrultusunda bazı ayrıntıların sırasını tersine çevirmeyi arzu etmekteydim. Ama zamanın el vermesi ve diğer birtakım engeller bu değişiklikleri imkansız kıldı.

Yine de bu elverişsizlik o kadar da önemli değil; zira düzeltmeler, özden çok, biçimi etkileyecekti. Kitabın amacı, âdetleri ve bulunduğum yerleri –üç yıllık ikametim süresince gözlemlediğim şekliyle- tasvir etmektir. O dönemden bu yana, çok önemli değişiklikler olmadı; etkili bir kolluk gücünün kurulması ve doğuşu ve yükselişi eserin bütününde çeşitli kereler ele alınan Rıza Paşa'nın azli dışında

Bu paşanın en yüksek bir makama terfisinin zararlı sonuçlarına dair çekincelerini açıkça ifade edenler arasında en başta gelen birisi olarak şunu söyleyebilirim ki paşa, [söz konusu makama terfi etmesi ile] gelmesini beklediğimiz uğursuzlukları çabukça yerine getirmiştir. Elbetteki azline de iyiye işaret olması ve *tedrici* de olsa idari bir ilerlemenin habercisi olması bakımından selam durulabilir. “Tedriciliği” vurguladık; zira köklü ve hızlı değişiklikler tavsiye edenlerden ayrı durmakla birlikte, daha sağlıklı şartlara aşamalı bir geçişin gerekliliğini kabule hazırım. Ve söz konusu

değişiklikler, yabancı entrikalarının meyveleri ile değil; her zaman için Osmanlı anayasası ile uyum içerisinde olup Osmanlı kanaatinin bir sonucu olmalıdırlar.

En seçkin diplomatlarımızdan birisince yakın bir zamanda bana hitaben yazılan bir mektuptan alıntıladığım bir bölümü, aynı zamanda bu fikrime de bir destek oluşturması bakımından, aktarma cür'etini göstermek istiyorum.

“Ben”, diyor tecrübeli yazar, “Türk imparatorluğundan ümidini kesenlerden yahut reformun *dört nala seyretmesi* gerektiğini düşünenlerden değilim. Ama yolsuzluğa, kötü niyetlere ve şiddete öylesine uzun bir müddet yem olmuş bir ülkede ıslahata dair bir eğilim olmalıdır; aksi halde –yalnızca, bizim sahip olduğumuz görüş ve ilgilerden çok daha uzak görüş ve ilgileri olanların işine yarayacak- bir mahvolma kaçınılmazdır.”

Sözünü ettiğim bu gözlemlerin haklılığı ve mantıklılığı inkar edilemez. Herkes kabul etmelidir ki gelişme çok mühimdir. Ama bu gelişme aşamalı olmalı ki etkili ve uzun soluklu olabilsin. Telaşla ilerlemek –kötülüklerin köküne bir anda vurmak- arzulanan amacı suya düşürür. Dahası Müslüman önyargılarını ayağa kaldırır ve bir reaksiyonu tetikleyerek bağlı eyaletlerin birbirlerinden farklı arzularını -kaynaştırmak yerine- tahrik eder.

Yunanistan'a bir bakın! Avrupa sempatisinin geniş desteği üzerine kurulu olup homojen bir inanç, köken, dil ve menfaatlerin avantajlarını yaşamakta ve ayrıca tüm siyasi ve sosyal belalara deva olarak salık verilen anayasal düzene de sahip bulunmakta. Bakın Yunanistan'a! Grup bölünmüşlükleriyle darmadağın, özgürlüğün nimetlerini kötüye kullanmakta, kendininkini yönetemezken daha fazla toprağa gözünü dikmiş, çözümsüzlüğün sınırında ve akılcı bir ilerlemeden aciz bir halde göreceksiniz onu.

Peki, neden böyle! Neden, çünkü –özde kötülük olmamasına rağmen- yarı barbar halkınca çok az anlaşılan ve genellikle de ona uygun olmayan siyasi safsatalarla kandırılmaya çalışılmaktadır; çünkü her biri de, [Yunan] meclisinde üstünlük kurma mücadelesi veren yabancı müşavirlerce aklı karışmaktadır; ve hepsinden ötesi de zamanın olgunlaşmış bir sonucu olması gereken şeyin yerini alelacele günübürlük bir çabanın alması nedeniyle bunlar olmaktadır.

Ani dönüşümler konusuyla ilgili olarak şunu da belirtmek lazım; Prusya'nın şu anki ve merhum iki kralının, halklarına özgür bir anayasa bahşetmeyişleri sebebiyle kınandıkları gözlemlenebilir. Ne var ki Prusya Krallığı'nı oluşturan çeşitli sınıfların taleplerini ve tarihi seyirlerini çalışmış olanlar ve yine, son Belçika ihtilali öncesinde Hollanda'da cereyan eden olayları takip etmiş olanlar, muhtemelen, bu değişimi ertelemekle her iki hükümdarın da akıllıca davrandığını kabul edeceklerdir. Bu erteleme en azından, liberal kurumlara dönük genel bir arzu eski vilayetlerde kendini gösterene, ve Ren nehrine sınır olan bölgeler, bir zamanlar kendilerini Fransa'yla birleştiren tüm bağlantıları hafızalarından silene; kısacası, tüm krallık tek bir hukuk ve anayasa ile yönetildiğini kabul etme derecesinde, maddi ve manevi paydalarda bütünüyle kaynaşana ve özdeşleşene değin sürebilir.

Prusya Kralı'nı, bir anayasayı geciktirmesi nedeniyle methetmek birçoklarınca hiç de hoş karşılanmayabilir; özellikle de milletlerin liberal kurumları –bu tür kurumlar açısından, söz konusu halk(lar)ın yeterince olgunlaşıp olgunlaşmadığına, diğer bir deyişle, halkın büyük çoğunluğunun bu kurumların kıymetini bilip bilmeyeceğine veya bunların çoğunluğa emanet edilip edilemeyeceğine bakmaksızın- benimsemelerine sıcak bakanlar tarafından. Yine de bu çabaların amacını sorgulamaksızın her iki Prusya kralının da bu değişimi ertelemekle sağgörülü ve

akıllıca hareket ettiği öne sürülebilir. Bu krallardan biri, tebaalarının kimisince istenilen anayasayı getirip milli temsili uygulamaya koymuş olsaydı kuvvetle muhtemeldir ki Belçika'da meydana gelmiş olan olayların benzerleri Ren sınırındaki vilayetlerde de yaşanırdı.

Temsili sistemdeki birlik, hukukta ve yönetimde de birlik isteğini doğuracaktı¹. Ren çevresinde ikamet edenlerin refahı, kuzey temsilciliklerinin iradesine bağlı olacaktı. Genellikle imalatla iştiğal eden azınlığın çıkarları, -büyük kısmını toprak sahiplerinin oluşturduğu - çoğunluğun tasarrufunda olacaktı. Yine, azınlığın elinde bulundurduğu ama çoğunluğun hoşnut olmadığı bir hak olarak jüriye ve Fransız hukukuna göre yargılanma fesholunup azınlığı tatminsiz kılacaktı veya genel olarak benimsenecek ve çoğunluğu huzursuz edecekti. Ve böylece uzlaşma doğurması amacıyla niyetlenen usulün ta kendisi, çok geçmeden, bölünmeye yol açacaktı. Dolayısıyla, daha önce belirtildiği üzere Hollanda ve Belçika arasındaki kopmaya büyük oranda etki eden sonuçlara benzer sonuçlar üretecek ayırıcı, planlı bir sistemi onaylamaktansa gerçekte var olan uyuşmazlığın tohumlarını gizleyen bir birliği, bütünlüğu sürdürmek daha politik idi. Zira eski Prusya vilayetlerinin menfaat, inanç ve yargıları; Ren vilayetlerinininkinden neredeyse Moerdyek'in karşı kıyılarındaki Felemenklilerinkiyle olduğu kadar farklılık gösterir.

Eğer Osmanlı sultanı, örnekler bulmak amacıyla kendi toprakları dışına bakacak ise hayran olunacak sivil ve askeri yönetim modelleri görüp uygun olanları seçebileceği Prusya'ya dönebilir; ve eğer buralar halkları memnun değillerse sebep gerçek yararları

¹ Prusya, sadeliği ve etkililiği bakımından mükemmel, yeni ve düzeltilmiş bir idari yasanın ilanının arifesinde.

takdir edememektir. Ama umarız, Bab-ı Ali, Fransız kuramcılarının farkında olur ve her şeyden öte Helenizm örneğinden uzak durabilir.

Türkiye’de de Yunanistan’da takip edilen yol izlensin. Yabancı diplomatlar ve yazarlarla ve yabancı sahte-iyilikseverlerle, Bab-ı Ali’yi anayasayı değiştirmeye teşvik bakımından birlik olunsun. Liberal kurumları kabul edilsin. Bağlı eyaletlere bağımsızlıkları verilsin. Irklar birbirine karıştırılsın ve görünüşte hüküm süren Gülhane Hatt-ı Humayunu gerçekten de bir anayasaya dönüştürülsün. Bunları ya da bunların yarısı yapılsın; kaçınılmaz sonuç, imparatorluğun daha da zayıf düşmesi ve sonunda da çökmesi olacaktır. Bu, aynı zamanda, sadece Sultan’ın değil, Britanya’nın menfaatleri, fikirleri ve ticaretinin de en büyük düşmanlarının bir zaferi olacaktır.

Soylu ve yetenekli bir Lord tarafından yakın bir zamanda büyük bir övgüyle bahsi edilen “*entente cordiale*” [kardeş anlaşma; Fransa ve Britanya arasında], zamanı geldiğinde, bize pek de faydalı olmayacak. Zira kaprisli dostluğunu üzerine titreyerek arzuladığımız, siyasi toplantılarda rızasını kazanmaya çalıştığımız ve eylemde de birlikteliğini aradığımız güç; unsurlarının, bizim nüfuzumuzu en çok kıskanan ve Osmanlı topraklarındaki politikamızın her karışının öylesine karşısında olan gücün ta kendisidir.

Nil’den İstanbul boğazına, Suriye kıyılarından İran körfezine, Bağdat ve Kudüs’ten Musul ve Erzurum’a ya da Tunus’tan Trablusgarp’a kadar bir tek kara parçası yoktur ki sözü geçen unsurlar her gün, bizim kuyumuzu kazmalarının ve bize karşı geliştirdikleri uygulamaların örneklerini sergilemesinler. Ve bu, Fransız görevlilerine bir perde olan, bizim görevlilerimiz için ise sahte bir, yangın söndürücü olan o malum “kardeş anlaşma” kisvesi altında olmaktadır.

Kendi amaçlarını gerçekleştirmek için mevcut şartları, etkin ve maharetli bir biçimde lehine kullanmasından dolayı kimsenin Fransa'ya itiraz hakkı yoktur ama böylesi bir durum, bir güven, hatta rehabet telkin etmek yerine, İngiltere'yi iki kat uyanık ve azimli kılmalıdır.

Çok ihmal edilmiş ama bir o kadar da önemli bir konu olan Doğu meselelerine dikkat gösteren herkes, Fransa'nın, Türk imparatorluğunun aşamalı biçimde parçalanmasına varıncaya dek Rusya ile uyuşmakta olduğunu görmelidir. Ve Fransa bu tabloyu oluşturmak için Trablusgarp ve Tunus beylerine itaatsizliği telkin etmekte ve Anadolu Hristiyanları'nın isteklerini körüklemektedir. Bu söz dinlemez beyler nihayetinde, Bab-ı Ali tarafından tehdit edildiklerinde bir Fransız donanması, Sultan'ın gemileri etrafında dolanıp araya girme hakkını kendinde görmektedir. Ve yine, Lübnan halkları Türk yetkililere direndiklerinde, Fransız konsoloslar ve misyonerler, isyancıları korumaktadır; ayrıca Fransız büyükelçiler, sürekli bir düzeni yahut zor kullanarak itaati sağlamaya dönük tüm etkili çabaları gidermek için çaba göstermektedirler. Bunun bir kanıtı olarak şu günlerde Beyrut civarında gerçekleşen olaylara bakılabilir.

Burada yine, Fransa'nın –hakkı demesek de- politikası, zihnindeki amaçlarıyla birebir uyum içindedir. Ama Fransa'nın bu yolda kat ettiği her adım, İngiltere'ye – başlıca amacı Sultanın yönetimini güçlendirmek ve topraklarına ya da otoritesine gelebilecek her türlü saldırıya (Tuna boyunda Rusya'dan mı gelir, Teselya sınırlarında Yunanistan'dan mı yoksa Suriye, Trablusgarp ve Tunus'ta Fransa'dan mı gelir farketmez) direnmek olan İngiltere'ye- aynı oranda zararlıdır. Türk bağımsızlığı bir yaşam meselesidir; İngiltere'nin büyümesi veya sahte bir onur mücadelesi meselesi

değil. Öyleyse nasıl olur da bizim Doğu'ya dair fikirlerimiz ve Fransa'nınkiler arasında bir duygudaşlık ya da "kardeş anlaşma" olabilir?

Cezayir'de son zamanlardaki fetihlerini sürdürebilmek için Fransa; alabildiğine ateş, kılıç, yağma ve yıkıma başvurmaktadır. Gel gör ki Bab-ı Ali eski aidiyetlerine üstünlüğünü kabul ettirmek ya da kışkırtıcıları ve propagandacıları topraklarından kovmak için isyanları bastırma arayışına girdiğinde Fransa'nın adalet için gerçek anlamda yüreği çarpmakta ve [Fransa] kadınsı bir hümanist ve bir keşiş kadar Hıristiyan olmaktadır; o kadar ki Fransa'nın yaralanmış onuruna bir karşılık olarak masum kanı dökülmesini talep edebilmektedir². Zavallı Cezayir Arapları'nı kayırmak amacıyla araya girmek için hiçbir bahane yok; ama [Fransa'nın] kendi amacı olan "Lübnan üzerinde hususi hamilik sıfatını üstlenme"ye yönelik Fransa tarafından gelebilecek her türlü çabaya İngiltere'nin kararlıca direnmesini gerektirecek yeterince neden var. Hıristiyanların hamisi sıfatını iddia etmesine gerekçe olan anlaşmalar, Fransa'nın Katolik dini kurumları savunmasını garanti edebilir ama siyasi veya laik ayrıcalıklar sürmesine hiçbir şekilde gerekçe olamazlar.

Barışın nimetlerinden yana olmayan veya adil ve dürüst vasıtalar yoluyla Fransa'yla huzurlu ilişkiler sürdürmenin yollarını aramayan birisi medeniyete ve insanlığa düşmandır. Bununla beraber, bu barışın ve huzurlu ilişkilerin; olası savaşların faturasını daha da ağırlaştırmasına ve gelecekteki düşmanlıkların daha da acımasız olmasına neden olacak eylem ve iddialara karşı pasif kalıp onay vermek gibi bir yozlaşmaya dönüşmesini arzulayan birisi de feraset ve vatan sevgisinden bütünüyle

² Peder Charles, Fransız tebliğci bir misyoner, yakın bir zamanda Lübnan'ın Abeya köyünde öldürüldü. Ebu Nakeb, bir Dürzi kabile reisi suçlandı, mahkemeye çıkarıldı ve masum olduğunun açık biçimde kanıtlanması sonucunda beraat etti. Ama Pera'daki [Beyoğlu] Fransız büyükelçisi, memnun kalmamış olacak ki, Fransız onurunun tatmin edilmesine dönük olarak Ebu Nakeb'in tekrar yakalanmasını, mahkeme edilmesini ve infaz edilmesini talep etti.

mahrumdur. Her şeyden önce, karşılığı tüm Fransa'nın kucak açması ve övgüleri bile olsa, Britanya itibarının bir nebzesini, Britanya refahının bir zerresini feda eden, ülkesine layık değildir. Herkes bilir ki Fransa, onurunu ve üstünlüğünü büyük bir sahip çıkma duygusuyla korumak ister. Peki, Britanya onuru daha mı az önemli? Britanya'nın menfaatleri daha mı az değerli?

Hiç şüphe yok ki Fransa'ya düşmanlıkla suçlanacağım. Ama bu adil olmaz. Hiç kimse o soylu ülkeyi refah içinde, saygın ve her açıdan gelişmiş olarak görmeyi daha içten bir şekilde arzulayamaz. Ama, yetenekli bir halk yazarının³ sözleriyle ifade etmek gerekirse, “bizim istikametimiz tamamen farklı. Biz Fransızlardan, oldukları gibi –rakiplerimiz olarak- söz ediyoruz; ve onları ne kötülemek ne de tatlı dille kandırmak arayışındayız. Eğer söylenmesi gerekenlerden güceniyorlarsa bu onlar için çok daha kötü. Niyetimiz Fransız hassasiyetlerini yaralamak değil, Britanya menfaatlerini yüceltmektir.”

Rıza Paşa'ya dönelim. Karakteriyle ilgili en itiraz edilebilecek nokta, yabancı müşavirlere duyduğu antipati ve ülke dışından getirilen reformlara karşıt oluşu değil. Bunlardan da öte, kendine özgü uzlaşmaz ve farklı bir karakterin en kötü yönlerini gün yüzüne çıkarmaya meyilli oluşu gelir; o, yüzü kızarmayan yolsuzluklar; o içten pazarlık; ve o acınası eyalet suiistimalleri gelir ki Hristiyan tebaayı yabancılaştıran, tüm mezheplerden kırsal kesim insanlarını fakir düşüren, ekonomileri kötürüm bırakan, Bab-ı Ali'nin iyi niyetli yaklaşımına gölge düşüren, tahtın gücünü ve itibarını zedeleyen, her türden tehlikeli baskıları artıran ve daha nicesini yapan bu etmenlerdir. Gerçekten de –dostane ilişkilerin garip bir yansıması olarak- dışarıdan gelen baskılar,

³ “Morning Chronicle”ın baş makalesinde son pasaj, 1 Kasım 1845.

diğer bir değişle, Bab-ı Ali'nin müttefiklerinin müdahaleleri ve tehditleri, Türklerin sorunlarının arttığı oranda, değişmeksizin artmaya devam etmiştir.

Bab-ı Ali bunları görmüyor değil. Hükümet sıkıntılı zamanlarında, yabancı temsilcilerce hemen tümü tehditvari notalarla saldırıya uğramaktayken ve hükümeti yurt içinde zayıf düşürmeye, yurt dışında da küçük düşürmeye dönük talepler olmaksızın nerdeyse bir gün geçmezken aksi nasıl olabilirdi ki? Sonuç ise mecliste bir şaşkınlık, ve tüm yabancı diplomatlara güvensizlik. Bunu takiben de teslimiyetin habercileri olan sürekli fikir değiştirme ya da direnç gösterme gelmektedir.

Bu, bazı güçlerin gizli emellerine uygun olabilir ama İngiltere açısından oldukça zarar vericidir. Hepsinden rahatsız olan Bab-ı Ali ise ne farklı müşavirlerinin hareket noktaları arasında ayırım yapabilmekte ne de Büyük Britanya'nın muhafazakar politikası ile diğer hükümetlerin yıkıcı emellerini ayırt edebilmektedir.

Osmanlıları savunmak çok nankör bir iş. Önyargılar öylesine güçlü ki Osmanlıların en sağlıklı sağduyuya sahip oldukları inkar ediliyor. Bununla birlikte, ben yine de İngiltere'nin, Bab-ı Ali'ye birtakım değişiklikler ve kanunlar dikte ettirme arzusunda olan diğer hükümetlerle birleşmekte dikkatli olması gerektiğini öne sürüyorum. Amaçlar farklı olduğunda, araçta bir birlik nasıl mümkün olabilir? Ayrıca Türk devlet adamlarının çoğunluğu değilse bile birçoğu, Türk istek ve kabiliyetlerine ve Türklerin geleceğe dair vaat ettiklerine, en deneyimli yabancıların olabileceğinden bile çok daha aşınadır. Bu devlet adamları, Reşit Paşa'nın ani kararlarına onay vermemekle kalabilirler ama Rıza'nın gerici ilkelerini samimi olarak kınamaktalar.

Sözünü ettiğim şahıslara göre orta yol, şayan-ı tercihtir. Yine bu kişiler, Sultanın nâzırlarının farklı farklı müşavirlerce kafaları bu kadar karıştırılmadığı ve ecnebi takıntısına bu denli maruz bırakılmadıkları takdirde, Sultanın ülke içinde daha sağlam

ve dışarı da ise daha itibarlı olacağını iddia etmekte. Zat-ı Şahane ve yeni neslin çoğunluğu, pratikte faydalı olmak üzere ortaya konan ilerlemeci ıslahatın avantajları ile en temel yasası Kur'an olan bir halk için değiştirilmiş biçimiyle bile uygulanamaz olan kuramsal yeniliklerin olumsuz sonuçlarını ayırt etmekte zorlanmayacaklardır. Nitekim bu halkın hukuku, tüm yorum ve şerhleri ile sözü geçen bu yasaya dayanmakta; yönetim biçimleri teokrasi; ve kralları ise, çeşit çeşit tebaası üzerindeki hakimiyeti, en temelde, kendi zatına dönük sıkı bağlılığın dayanmakta olan bir dini lider, bir halifedir.

Britanya politikasının şaşmaz bir şekilde izlemesi gereken hedefi, Türk bağımsızlığının sağlam biçimde sürdürülmesidir. Öyleyse, Bab-ı Ali'den talep etmekte haklı olduğumuz tüm mesele, bu bağımsızlığı tehlikeye atması üzere planlanan eylemlerden ve aşağılayıcı ve zayıf düşürücü tekliflere rıza gösterme konusunda bizi diğer hükümetlerle işbirliği yapmaya zorlayabilecek eylemlerden kaçınmasıdır.

Yine de böylesi bir eserin ön sözüne uygun düşmeyecek, siyasi bir söylem içerisine girdim; bu nedenle, burada kesiyorum.⁴

YAZAR

30 Kasım 1845

⁴ Türkiye'deki Britanya hukukunun eksik yanları üzerine 1. cildin, 5. bölümünde gözlemler yapılmıştır. Bu eksikliklerin bir kısmı, Başkonsolosumuza daha geniş ve tesirli yetkiler tanıyan Hükümet tarafından giderilmiştir. Bab-ı Ali tarafından ayrıca, Kudüs'te reform edilmiş bir kilisenin inşası için bir ferman çıkarılmıştır. Uzun bir süredir sürüncemede olan bu imtiyaz, Sir Stratford Canning'in etkili konuşmaları ve gayretli azmi sayesinde elde edilmiştir. Üzülerek eklemeliyim ki Bayan Canning tarafından Tarabya'da kurulan okul, o mükemmel bayanın dileklerinin ve kontrolünün ötesinde olan nedenler dolayısıyla başarısız olmuştur.

İSTANBUL'DA ÜÇ YIL (TÜRKLERİN YEREL ÖZELLİKLERİ)

2.2. Çarşılar ve Pazarlar

Sultan sarayı ve camiler haricinde kamuya ait hiçbir anıtın, hiçbir büyük imalathanenin, öğrenmeye meraklı olanlara yol gösterecek ya da aylaklara yön verecek hiçbir bilim ya da sanat galerisinin bulunmadığı; dahası peş peşe gelen hem Hristiyan hem Müslüman fatihlerin antik oluştan veya o antik görkemden geriye çok az izler bıraktığı ve de bütünü ilginç ama detayların önemsiz, hatta çocukça olduğu bir şehirde, başka bir yerde çok az ilgi uyandıracak şeyler, asıl dikkat gösterilecek noktalar olmaktadır.

Bu nedenle, Pera'ya* varışlarının ardından yabancıların adımlarının ilk olarak sürüklendiği yer, bedestanlar ve bunların civarlarındaki, genellikle “pazar” da denilen çarşılardır. Bina içerisinde binalar, birbirlerine karışan caddeler, birbirlerini kesen sokaklardan oluşan, Doğu'nun en zengin ve her çeşitten ürünlerinin bulunduğu, sürekli meşgul ve heterojen bir çokluğun üşüştüğü bu labirent, tekrar tekrar gözden geçirilse bile hayrete şayandır. Daha da zor olanı, bu karmaşayı çözüp açık ve anlaşılır bir tarifini ortaya koyabilmektir.

Yine de bu sayfalara da uğrayabilecek olan gezginlerin yolculuklarını kolaylaştırmak amacıyla pazarları bölümlere ayıracağım. Ve bir plan dahilinde her birini ziyaret etmek yoluyla bölümlerin tarif edilmesi, bütün açısından bir kılavuz ve açıklayıcı olacaktır.

Gezintilerimize başlamadan önce, perakende satış bakımından bedestan, çarşı ve pazar terimlerinin önemini ve malların daha çok toptan satış için depolandığı diğer

* Beyoğlu'nun eski adı “Pera”dır (çev.).

yerleri birbirinden ayırmak önemli olsa gerek.⁵ Arapça “bez” ve “estan (yer, nokta)”dan türemiş olan “bedestan”, bez satılan yer demektir. Bedestan geçmişte; şimdilerde *cevahir* ya da *silah* bedestanı kelimeleriyle işaret edilen yapıyı anlatmakta idi. Orijinali itibariyle bedestanlar, önemli noktalara açılan dörder kapısı bulunan tek binalardan oluşmaktaydı. Bu kapılar; oraya ilk yerleşen satıcıların, satış yaptıkları noktanın hemen kenarına ya da altına dükkanlarını (kulübelerini) açmalarından sonra oluşturulmuştur ve hala da bu şekilde oluşturulmaktadır. Ve zaman içinde, yeni dükkanlar ve koridorlar, orijinal depoların çevresinde kümelenmiş; sonuçta, bu bütün, duvarlar, kemerler ve bir çatı ile tamamlanmış ve kilitlenebilen ana kapıların yanı sıra 12 adet büyük ve yaklaşık 20 adet küçük arka kapı ile desteklenmiştir. Bunlar, daha sonra, ana binaların asayiş ve yönetimini düzenleyen lonca kanunlarının hemen hepsiyle bağlanırdı. Aradaki bir fark, sözü geçen yönetmeliklerde ifade edilmeleri durumudur. Tüm diğerleri gibi şafaktan (ya da sabah namazı) hemen sonra açılan eski bedestan, cumaları tüm gün kapalıdır ve haftanın kalanında da öğleden sonra kapatılır. Böylece, öğle namazı saati geldiğinde kapı görevlileri anahtarlarıyla demir kapıları vururlar; iman sahiplerini, ibadetlerine koşmaları için uyarır ve içerideki tüm tüccar, müşteri ve diğer gezenleri çıkarırlar. Ramazan boyunca ise bedestan öğleye kadar açılmaz ve ikinci namazı sularında ise kapanır.

Bilhassa Ermeniler tarafından kiralanılan ipek bedestanı da sabah 8.00'den yaklaşık ikinci namazı zamanına kadar açık olup pazar günleri ve bu tutumlu ve sadık

⁵ Türkçe kelimeleri kullanırken, çoğul anlamı katmak için Türkçe “ler” son eki yerine, “s” kullandım. İmlaya ilişkin olarak, sözlüklerde görülen sistemi takip etmek yerine, orijinal sese en çok yaklaşan harfleri kullandım. Kimi sesler, örneğin, gırtlaktan çıkan *kh*, *gh*, ya da derin nefesle söylenen *h* İngilizce'ye dönüştürülemez. İster istemez bazı hatalar olacaktır ve gerçek sesleri düşünüldüğünde yeterince açık biçimde verilemeyecek birçok kelime var. Bu tür durumlar için, gözleri bunlara takılacak olan Türk alimlerinin hoşgörüsüne sığınıyorum. Sadece ve sadece onlar, Türk kelimelerinin kendilerine özgü tonlanışlarının, İngilizce harflere, daha doğrusu seslere taşınmasının zorluğunu hakkıyla takdir edebilirler. Bu tür zorluklar, bir dereceye kadar, Almanca ve İspanyolca gırtlak seslerince önlenmiştir.

insanların diğer dini bayram günlerinde kapalıdır. Ve Ermenilerin, içerisinde aziz ya da azizler günü geçmeyen hemen hemen bir haftaları bile olmadığı için iş hayatının ya da günlük hayat akışının neredeyse yılın dörtte birinde kesildiği düşünülebilir.⁶

Dışarıda gerçekleştirilen genel çarşıya, güneşin doğuşundan batışına dek, her gün ulaşılabilir. Buna rağmen tüccarların çoğu, yılın her mevsiminde öğle vaktiyle güneşin batışı arasında yer alan ikindi namazı zamanında çekilirler. Güneş saatinin gölgesi, indeksin iki katına ulaştığında bu namaz için işaret verilmelidir. Nitekim “ikindi” ismi de “iki” kökünden gelmektedir. Her ne kadar din –ğle vakti kılınan namaz [Cuma namazı] dışında- cumaları işten el ayak çekmeyi zorunlu kılmıyorsa da saat 12’den sonra çok az dindar Müslüman, dükkanında bulunur. Çoğunluk, bu günü dinlenmeye veya dini tefekküre ayırır.

İleride ele alacağımız Mısır arşısı ya da ilaç arşısı da cumaları ve Ramazan boyunca kapalı olması bakımından, bedestanların tb olduğu kurallara tâbîdir. Diğer günlerde ise şafaktan ikindi namazı vaktine kadar açıktır. Kimisi, cevahir bedestanının gün ortasında kapalı tutulması uygulamasını, hükümet açısından duyulan bir korkuyla açıklamaktadır; burada bulunduğu düşünülen silahların, insanları isyana kışkırtacağı ve bir isyan anında da yine bu silahların kullanılacağı korkusu. Bu keyfi ve temelsiz bir iddiadır. İlk olarak, eğer insanlar bedestana zorla girmeyi kafaya koymuşlarsa bunu, şafak ve öğle vakti arasında, öğleden akşama kadar olan vakitte olacağı kadar kolayca gerçekleştirebilirler. İkinci olarak, bu tür durumlarda işe yarayabilecek silahlarla dolu depolar burada değil, Bit pazarı civarındadır. Ve o bölge, alt sınıftan her tür insanla sabahtan gece vaktine değin dolup taşmaktadır ki bu kişilerin biri bile

⁶ Her ne kadar her iki mezhepten Ermenilerin de birçok bayramı ve orucu olsa da boş geçen bu günlerin sayısı Rum kilisesinde olduğundan daha azdır. Kutsal Hafta (Passion week) ve pazarları hariç, Rumların kutsal saydığı günlerin sayısı 52’dir; yine bu ikisi hariç, ayrılıkçı Ermenilerin [Armenian schismatics] yalnızca 21 bayramı vardır. Katolik Ermeniler ise Roma takvimini takip ederler.

bu silahları hükümete karşı kullanmayı aklından geçirmemiştir. Aslında bedestanın kapanması tamamiyle eski adetlerden kalmadır; buranın ilk kiracıları ya da tüccarları (çoğunluğunu yeniçerilerin ya da yeniçerilerle bir şekilde ilgili olan kişilerin oluşturduğu) kendilerini diğer esnaftan üstün görmüşler ve öğleden sonrasını her zaman için dinlenmeye ya da özel işlere ayırmışlardır. Ve bu bir görenek halini almıştır.

Peralılar ve yabancıların “bazar” olarak adlandırdığı kapalı yapılardan oluşan bütüne Türkler, “çarşı” derler.⁷ Bu yapılar, yaklaşık 290 metrekareden oluşan dikdörtgen biçimindedir. Kuzeyde, Mahmut Paşa ve Mercan Yolu denilen sokaklar arasında yükselen hanların duvarlarıyla; güneyde, Sultan Bayezit Camii ve külliyesiyle; doğuda, Nur-ı Osmaniye'nin müştemilatı ve bazı hanlarla; batıda ise birtakım başka hanlarla çevrilidir ve büyük Valide han'dan seraskerin resmi ikametgahına uzanan Mercan yoluna açılır.⁸

İki bedestan haricinde, pazarların üzerinde –hemen hemen tüm kamu binalarının göze çarpan bir tezyini olan- kubbeler yükselmemektedir. Sıra sıra uzanan kemerli sütunları koruyan çatılar; hafif, tahta kirişler üzerinde yerleştirilmiştir. Nitekim Serasker Kulesi'nden bakıldığında tüm bu yüzey, en küçük bir mimari yükseltisi bulunmayan kiremitlerle örülü, geniş bir alanı gözler önüne sermekte ve hemen civarındaki ulu camilerin ve yüksek hanların ortasında kalmış monoton bir boşluk görüntüsü sunmaktadır.

Bedestanlar ve merkezi çarşılar; hemen tüm diğer pazarlardan ve çarşılardan, bütünüyle kemerli olmaları ve yukarıdan camlı pencereler yoluyla aydınlatılmaları

⁷ “Çarşı” kelimesinin kökü, kare anlamına gelen “char (dört)” sözcüğüdür; pazar [bazar] kelimesi ise “bez”den gelmektedir.

⁸ Planı görünüz.

bakımından daha da ayrılırlar. Söz konusu diğer pazarlar ve çarşılar ise ya açık alanlardır ya da salt, yan yana sıralanmış dükkanlardır. Sıradan çarşılar, kapıları veya kapalı yapıları olmayan alelade pazarlardır ama bu konuda, büyük bedestanın tüm mimari özelliklerini bünyesinde barındıran Mısır çarşısı bir istisnadır.

Bunların dışında da çeşitli perakende satış yerleri vardır. İlk olarak, hem barınma hem de satış amacıyla kullanılan küçük hanlar gelir. Bunlara örnek olarak, Mercan Yolu'ndaki halıcılar ve Mahmut Paşa Kapısı denilen, pazarların ana girişine bitişik çukacılar (buraları, şimdilerde, tamamiyle Ermeni kuyumcularca işgal edilmiştir) verilebilir. Bu küçük hanlar, her ne kadar buldukları bölge itibariyle benzerlikler taşıyorlar da, yabancı toptancıların ve varlıklı, yerli yatırımcıların ve tüccarların uğrak yeri olan büyük hanlardan ayrılırlar. Ancak ne küçük ne de büyük hanlar, [sırf barınma amaçlı] hanlara* benzetilebilir; zira devlet bu küçük ve büyük hanlara hiçbir yemek ya da eşya temin etmemektedir. Yine de hemen tümünde, içerisinde çubukların da bulunduğu bir kahvehane vardır ve gündüzün, civardaki yemek dükkanlarından yemek getirtilebilir.

Perakende satışın yaygın olarak görüldüğü ikinci bir yerde hânelerdir. “Hâne” sözcüğü “han” ile aynı kökten türemiş olup fabrika anlamına gelmektedir. Bunlardan, hükümetle bir bağlantısı bulunmayan, üç tür not etmeye değerdir. Saraç (eyerci) , kavaf (ayakkabı üreticisi) ve tahmis (kahveci). Bunlardan ilki olan saraçhaneler, şehirdeki en orijinal ve göz alıcı mekanlardan biridir. Komşuları olan kavafhaneler de yine aynı ilgiyi hak etmektedir. Her ikisi de dördüncü tepenin doğu yamacında uzanmaktadır ki söz konusu tepeyi, bahsi edilen bu yapıların ilk olarak tesis

* Han, hem belli bir malın ticaretinin yoğunlaştığı iş merkezleri hem de günümüzde otellerin sağladığı hizmetleri sağlayan mekanlar anlamına gelmektedir (çev.).

edilmelerinin ardından onlara çeşitli ayrıcalıklar bahşeden II. Mehmet'in camii süsler (II. Mehmet'in ardından da I. Süleyman ve haleflerince mezkur imtiyazlar genişletilmiştir).

Hem saraçlar hem de kavaflar, iş yerlerine –bir Müslüman'ın kulağına, “çarşı” ile kıyaslandığında daha aziz gelen (tıpkı İngilizce'de “fabrika”nın “dükkan”dan farklı oluşu gibi)- “hane” ünvanını verme müsaadesini I. Süleyman'dan almışlardır. Aslında, bu sözcük en çok; “top-hane (top dökülen yer)”, “ters-hane [tersane]” veya “fes-hane” gibi devlet kurumları dışında çok nadiren kullanılmaktadır.

Ayakkabıcılar, eyerciler ve tabaklardan (debbağlar) oluşan bu esnaflar, İstanbul'da (Konstantinople) bulunan yeniçeri odalarına en iyi elemanları veren birer eğitim yuvasıydı; elbetteki söz konusu rütbeleri Hıristiyan gençleriyle (yeniden) doldurma sistemi feshedildikten sonra. Bunlar gururlu ve bağımsız sınıflardır ve özellikle de tabaklar; her ne kadar mesleklerine çöpçü olarak başlasalar da ve yegane işleri, çok yorucu ve tatsız bir çıraklık olan, zanaatte kullanılmak üzere köpek gübresi [derilerde kullanılmak üzere] toplamak olsa da.

Önceleri, terziler sınıfının da haneleri vardı. Bunlardan biri Topkapı Sarayı'nın civarında, Alay Köşkü⁹ yakınlarındadır; diğeri ise eski hayvanat bahçesi civarında olup Eski saraya yakındır. Zanaatleri, neredeyse mevcut kıyafet çeşitlerinin oluşturduğu sayı miktarınca alt bölümlere ayrılmış bulunan terzilerin artık ayrı bir fabrikaları bulunmamaktadır. Halihazırda, şehrin bütün semtlerine yayılmış durumdadır; bununla birlikte, özellikle limana yakın belli başlı yerlerde kendilerini göstermekteler. Ama yeni elbisenin hayata girmesi, zanaatlerinin önemli bir

⁹ Alay Köşkü, Bab-ı Ali'nin hemen karşısındaki Topkapı surları üzerinde yükselmektedir. Sultanların, köşkün kafesli pencerelerinin ardından, geçit resimlerini yahut Bab-ı Ali'ye ya da Topkapı Sarayı'na devlet erkanyla gelen yabancı büyükelçileri [sefir-i kebirler] gözlemeleri dolayısıyla bu ismi almıştır.

bölümünün, Pera ve Galata'da bolca bulunan ecnebi terzilerin eline geçmesine neden olmuştur. Terziler eskiden, nazik ama kararlı bir esnaf olarak görülmüştür ve sivil kargaşa dönemlerinde hükümete hizmetleri dokunmuştur. Örneğin, hafızalarda yerini almış bir tarih olan 13 Haziran 1826 gününde büyük bir güç oluşturmuşlar ve yeniçerilerin mağlup edilmesine önemli bir katkı sağlamışlardır. Orduya olan hizmetlerinden dolayı, geçmişte, birçok ayrıcalık ve muafiyetlerden yararlandırılmışlardır. Her ne kadar dağılmış olsa da bu zanaat hala birçok loncaya sahiptir ve “pir”leri, “büyük”leri olarak “İdris”e saygı duyarlar.¹⁰ Geleneksel inanişâ göre, Pir, hizmetçilerince örülmüş olan bir hırkayı beğenmez ve bıçağı ve şişleri eline alıp istediğı şekle sokar. Ve ölümsüzleştirilen bu tarz, Hz. Peygamber'in giymiş olduğı ve şimdilerde Sultan Sarayı'nda [Topkapı Sarayı] kutsal emanetler arasında korunan Bürde-i Şerif'e (Hırka-i Şerif) de bir model oluşturmuştur.

Daha çok toptan satışta kullanılan “kapan”lardan (ambarlar, depolar) henüz söz etmedik. Tekelciliğe dönük hırs ve meyilleri bakımından İngiltere'deki akranlarından hiç de geri kalmayan bir topluluk olan tahıl tüccarlarının ve uncuların kapanlarına “unkapanı” denir. Haliç'in üzerindeki köprünün güney ucunda, sahile yakın, büyük bir binadır burası. Oduncuların kapanı (odunkapanı) Galata'nın karşısına düşen limanın bitişiğindedir. Bunların yanı sıra bal, yağ, tuz ve kurşun kapanları diğere önemli kapanlardır.

Bu genel panoramayı kapatmadan önce şunu da eklemeliyim ki tüm merkezi pazarların asayişinden bekçibaşı sorumludur. Bekçibaşının altında da çok sayıda bekçiler vardır. Vazifelerine, güneşin batımıyla başlarlar ve gün ışığına dek

¹⁰ Tüm zanaatlerin kendi büyükleri vardır. Sırası geldikçe bunları söyleyeceğiz.

devriyeleri sürer. Her çeşit binanın güvenliği için polise ve vakıf yönetimine¹¹ karşı sorumlu olan şef'e her bir dükkancı aylık 15 para öder. Yekun, şef ve asları arasında paylaşılır. Söz konusu mıntikalarda tütün içmek, ateş veya ışık yakmak yasaktır. Aynı şekilde, akşam namazından sonra bu bölgelerdeki bir binanın içinde uyumak ya da kalmak da yasaktır. Dükkanların kirası, büyüklüğe ve konuma göre değişmektedir.

Başlıca vergiler şunlardır:

1. Her bir dükkan için, 12 kuruşu aşmayacak, yıllık bir kira bedeli ki yine her bir esnafın kahyası sözü geçen paradan vakıf yönetimine karşı sorumludur.
2. İhtisab'a (polis şefi yahut tüccarlardan sorumlu memur) yıllık olarak ödenen 5 kuruş.
3. Kahya'ya birkaç para.
4. Beş ile otuz kuruş arasında değişen aylık bir kira bedeli. Bu para, her bir dükkancı tarafından; vakıftan, söz konusu bütün yapıyı kiralamış olan ve dükkanların ya da bölgenin ait olduğu camiye karşı sorumlu olan sözleşme sahibine ödenir.

Tamirat giderleri, her bir dönemin sorumlu vakıf yönetimine düşmektedir. Ayrıca mes'ul olan vakıf yönetimi, tüm kompleksi iyi bir şekilde muhafaza etmekten de sorumludur.

Böylece, bütün resmin genel bir görüntüsünü sunduk. Şimdi ayrıntılara geçiyoruz.

İstanbul'da pazarları ya da ilgi çeken diğer yerleri ziyaret etmenin yabancılar için en büyük sakıncalarından biri de bu yerlerde çalışan uşakların (yardımcıların) kılavuzluğuna ve dolayısıyla da dolandırıcılıklarına boyun eğmek mecburiyetidir. Çoğunluğunu adalı Rumlar, toplumdan dışlanmış İtalyanlar ve ahlaksız Maltalılar

¹¹ Vakıfların mahiyeti, ileriki bir bölümde ayrıntısıyla ele alınacaktır.

oluşturduğu bu adamlar, hiç istisnasız, dünyadaki en değersiz ve cahil rehberler sınıfıdır. Bilgileri, bahis mevzuu yerlerin ve oralarda bulunan şeylerin sırf isimlerinden öteye geçmez; hemen hiçbiri dili doğru dürüst konuşamaz; en bilinen yazıtı çözebilecek kadar bile okumaları yoktur; tüm bunlara rağmen o klasik ama adı kötüye çıkmış erbabi utandırırçasına dragoman (tercüman) ünvanını taşırlar (ki ayrıca dragomanların sonuncu halkasını oluşturuyorlarmış gibi de bir halleri vardır).

Yabancıların en çok rağbet ettiği objelerin farkındadırlar ve normal satış fiyatının yaklaşık % 20 fazlası bir son fiyatı önceden tezgahlayıp kendilerini tutan kişinin hesabına pazarlık yapıyormuş gibi görünürler. Bunların dürüstlüklerine güvenen ve aracılıklarına ihtiyaç duyan yabancılar, bu gayret gösterisinden genellikle memnun kalırlar ve küçük bir indirimle de tatmin olurlar. Gelin görün ki birçok durumda, satışı yapmış olan tüccar ve sahtekar çakalları arasında ertesi gün bölüşülmek üzere büyük miktarda fazladan kar kalmıştır. Bu dolandırıcıların maaşı genellikle, günde 1 dolardır. Ama müşteri cömert davranan zengin birisiyse bunların karları da o oranda artmaktadır; hiçbir zaman % 10'dan az değil. Ve birçoğu hilekarlık ve cehaletlerinin yanı sıra küstah ve tembeldir de. Tembellik ve küstahlık bakımından bazı istisnalar olabilir ama diğer iki niteliksizlik için istisna da yoktur. Bu adamlar, otellere yönlendirdikleri her bir turist için, otelciden bir dolar alırlar. Hatta bazı durumlar da otel sahibi, turistin otelde kaldığı süre zarfında her gün bu kişilere o miktarın yarısını öder. Elbetteki bu extra ücretler, müşterinin hesabına da yansır. Ayrıca, otelciler –sözü geçen işgüzarlarla kurdukları ortaklıklardan başkaca- dükkancıların satış için getirdiği her şeye de genellikle % 10 vergi uygularlar. Yine bu da müşterinin hesabına yansıtılır. Bu sahtekarlıktan kaçmanın tek yolu, bedestanlara ve pazarlara gitmek ve mümkünse sözü edilen uşaklarca önerilen dükkanlardan alışveriş yapmaktan

kaçınmaktır. Birçok kereler gözlerimizle gördük; bazı yabancılara, hepsinin de standart bir fiyatı olan mallar için, fiyatlara aşına olan biz ve diğerlerinin ödediği fiyatın % 40 fazlası ödettirildi.

Bu uşakların bir de şefleri vardır; Sultan Sarayı'nı ve camileri ziyaret etmek için Bab-ı Ali'den fermanla müsaade alır gibi görünen tam bir dolandırıcı. Ama aslında bu izinler yalnızca, kendi milletinden olan kişiler için bu gibi izinler talep edebilecek olan siyasi temsilciliklere verilmiştir. Gelin görün ki bu türden harcamalar –eğer herhangi bir şekilde bu adamın aracılığından geçmişse- her zaman için, % 20 artırılır.¹²

Sözünü ettiğimiz dolandırıcı rehberlerden biriyle olan bir gezgin, Galata'nın merkezince uzanan dik bayırdan uzak dursa iyi eder. Bunu gerçekleştirmek; “küçük mezarlık” adı verilen (her ne kadar, yaklaşık 4047 m² bir alanı kapsaması dolayısıyla

¹² Bu noktada, Sultan Sarayı'nı ve camileri ziyaret etmek için gereken bir fermanın maliyetine değinmek yararlı olacaktır. Bu maliyet, cetvelde görüldüğü üzere cami sayısına bağlıdır. Aşağıdaki maliyetler, standart olarak kabul edilebilir. Ziyaretçilerin sayısı ne kadar olursa olsun belirttiğimiz fiyatlardan daha fazla bir ücret söz konusu olursa, fazladan alınan fiyat bir haksızlıktır.

	Kuruş
Bab-ı Ali memuru (fermanla izinli kılınmış)	200
Sefir-i Kebir Kavassı (polis memuru)	30
Hümayun Sarayı Memurları	150
Ayasofya Camii	100
Sultanahmet Camii	60
Süleymaniye Camii	40
Bayezid	40
Osmaniye	40
Muhammed [Mehmed]	40
Toplam: 700	

Fiyattan da söz etmişken bir fermanın tercümesini vermeyi uygun gördük ki fermanların yazımı – yabancı bir hükümdar yahut çok önemli bir şahsiyet için olmadığı müddetçe- her zaman benzerdir.

Ferman, sadrazamca imzalanmış ve selatin camilerinin [sultan camileri] baş muhafızlarına hitaben yazılmıştır [fermanların orijinaline ulaşmak her zaman mümkün olmadığı için elden geldiğince yazarımızın metnine sadık kalmaya çalıştık, çevirmen].

“Bab-ı Ali Sefir-i Kebir’i ___bir yazıyla, İstanbul’a gelmiş olan bazı ___ beyzadelerin, halifeler şehrinin Âli, selatin cevami’ni [Sultan camiileri] ziyaret etme arzusunı ifade etmişlerdir. Bu sebeple, dost bir kuvvetin mümessilinin ricasına binaen, Zat- ı Şahaneleri [vezir] münasip bir cevaba tenezzül etmiştir. Binaenaleyh, işbu emir sizlere tevcih edilmiştir. Bu beyzadeler ve maiyyeti ve de tayin edilmiş refakatçi memurlar, her birinizin muhafızı olduğu herhangi bir camiye teşrif ettiklerinde, mezkurun ziyaretlerine müsaade edin ve onlara layıkınca hürmet edin. 19 Safer 1259 (20 Mart 1843).

bu mümkün gözükmese de) Türk mezarlığının kuzey-doğu girişinin karşısındaki Mevlevi tekkesine ulaştıktan sonra sağa dönmekle mümkün olacaktır.

Sanırım bu noktada, Mevlevilikten de detaylıca bahsetmek uygun düşer. Yalnız, Mevlevilerin uygulamalarından tekrar tekrar o kadar söz edildi ki ben Mevleviliğin, “Sultan-ul Ulema” olarak bilinen meşhur şeyh Mevlana Celaleddin-i Rumî tarafından Hicret’in 643. yılında kurulduğunu ve bugün, yüksek sınıflarca itibar gören ya da doğrudan Sultan’ın hamîsi olduğu tek mezhep olduğunu belirtmek isterim. Bunların kimisi, gerçekten çok muteber ve ilim sahibi insanlardır. Pera tekkesi şeyhi Kudretullah Efendi, hoşgörülü din anlayışı ve nezaketli oluşunun yanı sıra bir şarkiyatçı ve antikite alimi olmasıyla da göze çarpan kabiliyetlere sahip olmasıyla bilinir.¹³

Bu dervişlerin –çoğunlukla özel bir anlamı olmaksızın salt bir maharet gösterisi olarak algılanan- dönmeleri ya da semaları- mezhebin iki büyük sırrını temsil eder. Dönüş hareketi, her yerde hazır ve nazır oluşu kabul etmeleri ve her cihette ilahiyatın varlığını aramaları anlamını taşır; ileri doğru hareket ise acizce ve yavaşça başlayıp aniden ölümün eline düşene dek başıboş bir süratle ilerleyen “insanın hayat yolculuğunu” anlatmaktadır. Aynı zamanda da tüm dünyevi meşgaleleri, her şeye Kadir olanın hizmeti için terketmeleri lazım gelen insanların soyutlanmışlıklarının bir resmidir. Sağ kolun, avuç yukarı olduğu halde uzanması, Kadir-i Mutlak’ın nimetleri ve ihsanını arama eylemini tasvir eder; sol kolun, avuç aşağı bir şekilde duruşu ise bu nimetlerin diğer insanlara terkedilmesini resmeder. “Derviş” ismi, tüm varından yoğunundan, insanlığın hizmeti için vazgeçmiş fakir bir insan demektir.

¹³ Şeyh, “kudret” ismini almıştır; çünkü o doğduğunda annesi 39, babası ise 80 yaşına erişmişti. Babası da yüce bir derviş alim ve şeyhtir.

Tekke kapısından sonra bu yol, eski Galata hendeğinin karşı siperliğine bitişik olan, bir kısmı ihmal edilmiş, Golgota mezarlarından geçer. Bundan sonra, Kule Kapısı'dan banliyöye doğru uzanır. Burada, ziyaretçi, büyüye veya gizemlilik yönünden hiç de aşağı kalır yanı olmayan manyetizmaya inanıyorsa Kıımlı Muhammed Ağa'ya danışmak için bir ara vererek merakını giderebilir. Hem bir sihirbaz hem bir müneccim hem de bir kapı görevlisi olan bu saygıdeğer, hikmet sahibi; düşmüş meleklerin ("fallen angels"), Harut ve Marut¹⁴, izinden giden ya da uygulamalarını safdillerin hurafeleri üzerine inşa eden öylesine anlayışlı ama insanı tesir altında bırakan Türklerden biridir.

Muhammed Ağa'ya civar bölgelerdeki kadınlar da sıkça uğrar. Küçük barakasının kapısı nadiren meşgul değildir. Yaşlı kadınlar, kayıp ya da çalınmış şeyleri bulmak için Ağanın su bardağına ve yine ağanın elindeki (bir koyunun) kürek kemiğine başvururlar. Genç kadınlar ise kocaları sadakatsiz çıktığında ya da evde kalacakları korkusuna kapıldıklarında, muska veya hamail [tılsım, uğur getirici şey] için ondan yardım dilenirler. Kimisi de burçlarına baktırmak ve sünnet için veya çocuklarının evlilikleri için hayırlı bir gün tayin etmesi için gelir. Bazısı ise geleceklerini araştırmak istediklerinde fal yahut nesillerinin devamı için bir evlat dilediklerinde nüsha [muska] talep eder.¹⁵ Kimi diğerlerini ise ham salatalıkların, marulun, hareket eksikliğinin, veya herkesin dengesizce tükettiği helva gibi tatlıların ya da ekşi çeşitlerin neden olduğu "safra" ya da "kolik"ten rahatsız olup da Ağa'nın manyetik güçleri karşısında eğilenler oluşturur. Tüm bu vesilelerde küçük bir aynî hediye ya da

¹⁴ Bu meleklerin maceraları için bakınız: Chardin and d'Herbelot.

¹⁵ Fal çeşitli biçimlerde uygulanmakla birlikte en çok, Kur'an'dan rastgele bir sayfa açıp gözün yakalayacağı bir bölümü okuma yoluyla yapılır.

birkaç para Muhammed Ağa'yı tatmin eder; ve birkaç söz de hastalarını memnun eder.

Şehrin her bir mahallesi ve pazarlar, Muhammed Ağa misali hikmet sahibi kişileriyle övünür. Bu kişilerin tavır ve davranışları her zaman vakur ve kibardır. Ve uygulamalarını; hastalarının astrolojik ve manyetik kabiliyetlerine olan itimatları oranında kendi kudretlerine dönük çok açık bir inançla sürdürürler. Eski bedestanda İbrahim Emir Zadeh Efendi adında bir tüccar var. Şam kılıçları ve acayip hançerler satar. Bu kişi, işi esnasında sık sık taleplerle karşılaşarak işine ara verir ve muskalar yazar veya manyetik bıçağını başvuranın alınına kor. Gerçekten de en tepedekinden en aşağıdakine kadar tüm halk, az ya da çok bu batıl inançlara karşı bir hürmet besler. Hükümetle ilgili önemli olaylardan çok azı, müneccim başına danışmadan gerçekleştirilir. Ve bazı zengin adamların, malikanelerinde bulundurdukları özel müneccimleri vardır. Bu müneccimlerin hesapları, efendisinin hayatının tüm önemli amellerini düzenler. Bu sahte müneccimler, meşhur Arap veli Muhyiddin-i Mağribî'nin ilkelerini takip ederler. Ve bu ilim, ulum-i Arabiye (Arap ilmi) olarak adlandırılır.

Ben de bir gün, bedestanda İbrahim Efendi'nin gerçekleştirdiği törenlere şahit oldum. Bizim daha medeni ama muhtemelen daha az dürüst şarlatanlarımızın da kullandığına benzer el hareketleri de kullanıyordu. Dükkanında bulunan birçok eski silahlar ve acayip antika nesnelere birini ucuzlatmak için pazarlık yaparken, arkasında hasta bir zenci olan, çirkin, tek gözlü, kırmızı acayip bir şey ve geniş beyaz bir sarık giymiş bir Arab'ın yaklaşmasıyla duraksadım. Her zamanki selamlaşmanın ardından, Arap; İbrahim'in meşhur hünerinin, kendisinin kaldığı handa herkesin hayranlığına muttali olduğunu ve ona danışmak için geldiğini ifade etti. Bunun

üzerine, İbrahim de bir komplimanla karşılık vererek yeniden selam verdi. Sonra Arap, ardında bulunan cariyeyi kastederek, kesinlikle, bir şeytanın ona musallat olduğunu ya da bir büyüün etkisi altında olduğunu söyledi. Cariye; capcanlı, akıllı bir kızdan, asık suratlı, tembel ve inatçı birisine dönüşmüştü ve ne nezaket ne de anlayış, üzerinde hiçbir olumlu etki sağlamıyordu. Bunun gibi, şeytanın kızın göğsüne yerleşmiş olduğunu kanıtlamaya dönük diğer birçok semptomu detaylıca anlatmanın ardından Arap, Efendi'nin bir çare bulup bulamayacağını sordu.

Bu, ilmin bizzat kendisinin varlığını sorgulamaktı. Bu yüzden, İbrahim, fakir keselerimizi ayarttığı nesnesini bir yana bıraktı; tesbihinden birkaç boncuğu parmaklarının arasından geçirdi; ve başını “olur” hareketiyle yumuşakça sallayıp cevapladı: “İnşaallah!”. Buna karşılık, Arap da sevinerek heyecanlandı. Böylece, zenci, sahibince ileri itildi. Kaldırımından 90 cm. yüksekte bulunan dükkan tezgahına kurulmuş olan İbrahim, yerinden oynama zahmetine katlanmadan işlemlerini gerçekleştirebiliyordu. Komşular ve oradan gelip geçenler ya edebe uygun davranmak düşüncelerinden ya da bu gösterilere aşına oluşlarından dolayı başlarını öbür yana çevirmekte veya hiç dikkat göstermemekteydiler. Yalnızca, Ben ve Ermeni arkadaşım olayı gözlemlemekteydik.

Uygulama, İbrahim Efendi'nin, önünde sessizce ve hareketsizce duran zencinin üzgün gözlerine birkaç saniye gözünü dikmesiyle başladı. Ardından ellerini, içindeki habis sıkıntıları kovmak için zencinin alını, göğsü ve karnı boyunca daireler çizerek gezdirdi ve (zencinin) omuzları üzerine kondurup teşehhüd¹⁶ kelimelerini söyledi. Hastasını gözetlemekte olabilecek kem gözleri uzaklaştırmak için, sola ve sağa

¹⁶ Buna aynı zamanda, kelime-i şahadet de denir ve (bu) şu meşhur sözlerden oluşur: “Şehadet ediyorum ki ilah yoktur ancak Allah vardır ve Muhammed, Allah'ın elçisidir. [Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah]”. Bazen, “resul” yerine “kul” kelimesi kullanılır.

tükürdü ve öne doğru eğilerek hastasının kulağına, Kur'an'ın –özellikle şeytanlara ve cinlere karşı olan- son cüzlerinden birini fısıldadı. Daha sonra, (cariyenin) kulaklarından çıkmış olabileceği ihtimaline karşı, cini kovmak için her bir omzun üzerinden iki kez üfördü.

Bunun ardından, zencinin titrediği ve kendi rengi için mümkün olabilecek son derecede solgunlaştığı bir duraksama yaşandı. Bu gayet doğaldı. Hava çok soğuktu ve zavallı kız, seyrekçe giyinmişti. Ayrıca, görünüşe bakılırsa, kötü beslenmekteydi ve de hastalıktan ve kötü muameleden muzdaripti. Az bir zaman sonra, cerrah yavaşça yine ellerini kaldırdı ve hem yatay hem dikey bir şekilde tekrar tekrar salladı. Sonunda, açık bir kitap gibi, ellerini kendi önünde uzattı; tıpkı namazların belli bazı bölümlerinde görüleceği şekilde. Hızla birkaç dua mırıldandı. Kuşağından, akik saplı küçük bir bıçak çekti. Şeytanı delmek için; sol eliyle bıçağın ucunu ardı ardına, kızın kaşlarına ve göğsüne uyguladı; sağ elinin işaret parmağıyla da hafifçe diğer uca tekrarlarla dokundu. Sonra yine şeytanı parçalamak için, bıçağın ucunu kızın göğsü, alını, yanakları, sırtı ve yan tarafları boyunca sürekli gezdirdi. Bu işlem bitince, bıçağı dikkatlice sildi ve kınına koydu.

Bu son işlem sırasında zenci son derece heyecanlandı. Derince bir nefes aldı. Göğsü, sinirli kasılmalar ve hırıltılı seslerle inip kalkıyordu. Gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Sonunda, ağzını açıp güçlü bir histerik inleme koyuverdi. Tam bu anda, şeytan için kaçmak akıllıcaydı. Görünüşe bakılırsa en azından, hazır bulunan üç kişi de buna hiç şüphesiz kanaat getirmişti; aynı anda efendi ve köle haykırdı: “Maşaallah!” ve cerrah ise “Şükür Allah!” dedi ve yarı fısıltıyla ekledi: “sıhhatine kavuştu! Şeytan çıktı ve muhtemelen kafirin ağzına girdi.”²⁰

İbrahim Efendi, göğsünden küçük bir bezoar taşı (pazeer)* çıkararak işini bitirdi. Bu taştan biraz toz çıkarttı, bu tozları bir parça kağıda sardı ve üzerine birkaç kelime yazıp zenciye kullanımla ilgili talimatlar da söyleyerek verdi. Bunun ardından Arap, ücret olarak iki kuruş ve güzel görünümlü bir baş karnabahar koydu. Ve manyetizmacıya, daim sıhhat ve muvaffakiyetler dileyerek kölesiyle birlikte ayrıldı.

Çeşitli güzel örnekleri pazarlarda itriyatçılarca satılan bezoar taşının sözünü etmişken eklemek gerekir ki bir panzehir olarak bu maddenin kendine has faydasına olan inanç o denli yaygındır ki diğer saplantılar ve batıl inançların hiçbiri bu kadar yaygınlık kazanmamıştır. Taş, geviş getiren hayvanların bağırsaklarında bulunan tamamıyla katı bir oluşumdur. Pazarlarda satılan türler bir fındıktan yumurtaya kadar çeşitli boyutlardadır ve opak yeşilimsi veya kahverengidir. En etkili olanların Mısır'da bulunan bir yılan türüne üretildiği söylenir. Bir Alman doktor olup Türk aileleri arasında yaygın biçimde mesleğini icra etmiş olan Dr. Spitzer 1842'de İstanbul'da olduğu bir sırada, bezoar taşının sözde etkisi bir testten geçmişti. Değerli doktor, sözü geçen sahneyi şu şekilde anlatmaktadır:

“Mevki sahibi bir zatın bir Türk memurunu Ramazan ayında ziyaret etmekteydim. Diğer misafirlerle birlikte divana oturdum ve nargilemi aldım. Bu ay süresince her gün görüleceği üzere ev sahibi ve misafirler, gündüz boyunca süren zahmetli orucu, gün batımının ardından, bol ve çeşitli yemeklerle ve diğer yiyecek-içeceklerle telafi etmişti. Hepsi de keyifle divanlara yayılmıştı. Bu zamanlarda, eşraf arasında geçen sohbetler her zamankinden daha canlı olur. Ne var ki ev sahibi aniden uzun yasemin tömbekisini elinden düşürdü, yüzü morarıp sarardı; ve az zaman sonra şiddetli spazmlara tutulup en sonunda durumu bir nöbetle sonlandı.”

* Yazarımız, muhtemelen “panzehir taşı” demektedir (çev.).

Gerekli müdahalenin acilen yapılmasıyla Efendi hızla eski haline dönmekle kalmayıp önceki yerini ve nargilesini de aldı. Ardından, olayın sebeplerine dair fikirler gelmeye başladı. İlk defa böylesi bir kaza başına gelmişti. Hiçbir elektuar almamıştı. Kabak dolmalarıyla¹⁷ midesini doldurmamıştı. Yalnızca, haremde zevcesinin talimatları doğrultusunda hazırlanmış olan pilavdan doycak miktarda yemişti. Kısacası, görünüşte bu krize yol açabilecek hiçbir moral veya doğal neden gözükmemekteydi. Zehirlenmiş olduğu çok açıktı. Ama nasıl ve kim tarafından? Dışarıda yemek yememişti, yalnızca, önceki gece can-ciğer bir arkadaşın evinde kahve içmişti. Ama herkes zehirlendiği konusunda emindi; hiç de sağlıklı görünmeyen pilavı hatırlayan ve Efendi'nin felce olan meylini bilen doktor hariç.

“Uzun bir aradan sonra yeğenlerden biri, genç bir molla, yavaşça kalktı, hürmetle amcasına yaklaşp kulağına bir şeyler fısıldadı. Ve aralarında alçak bir ses tonunda süren bir konuşma başladı, en sonunda Efendi, ‘O olmalı!’ dedi. ‘Hatırlıyorum, kahvenin tadı şekerliydi. Hiç şüphesiz, zehirlendim. Allah! Allah! Şeytanların hayatta olmasına ne sebeple müsaade edilir ki? Yediği içtiği ayrı gitmeyen iki arkadaş gibi hayatımızı idame ettirdik. Böylesi bir ahlaksızlığı kim tefekkür edebilir ki? Ama Allah’a şükür, desiselerine karşılık verecek şeylere sahibim, İnşaallah.’ ‘İnşaallah’, sesleri hazır bulunanlarca tekrarlandı. Daha sonra ellerini çırpıp bir bardak su emretti. Göğsünden, içerisinde küçük bir parça bezoar taşı bulunan bir kese çıkarttı. Altın mühür yüzüğü ile taştan toz zerrelere çıkararak bunları suya dökmeye başladı. Bundan sonra misafirler arasında oturan bir Mevlevi dervişe dönüp su üzerine dua etmesini

¹⁷ “Dolma” sözcük anlamı bakımından, başka bir maddeyle doldurulmuş herhangi bir şey demektir. Dolma Bahçe ismi de doldurulmuş bir bahçeyi ya da yapay topraktan oluşturulmuş bir bahçeyi ifade eder. Ayrıca, halk arasında da sevilen bir yemek ismi olmuştur. Dolma yemeği; pirinç pilavı, baharatlı kıyma, ya da baharatla karışık balık etinden oluşur ve üzüm yapraklarına veya diğer bazı sebzelere sarılır.

rica etti. Mevlevi bu dileği yerine getirdi ve bardağa doğru önce tükürdü sonra üfürdü. Efendi bardağı içti ve heyecanla ekledi: ‘bu mutlak bir devadır, İnşallah. Bundan gayri, külli zehirlere burun kıvrırabilirim. Şimdiden ferahladım.’”

Muhammed Ağa'nın esrarengiz hücrelerinden birkaç adım ötede ise yine Kule Kapısı olarak adlandırılan ikinci bir kapı vardır. Galata, Cenevizlilerce üç bölgeye ayrılmıştır. Her bir bölge, üzerinde o muazzam gözetleme ve yangın kulesinin bulunduğu tepeye doğru kaynaşan surlarla bölünmüştür. Altın Boynuz'a [Haliç] doğru uzanan bölgeye ulaşmak için sözü edilen kapıdan geçmek şarttır. Galata Kulesi ikinci kapıdan hemen içeride konumlandırılmıştır. Bu meşhur mimari, bitişikte bulunan savunma amaçlı yapıların büyük çoğunluğundan daha az antiktir. 1348'de Bizans tahtı üzerinde hak iddia edenler arasında süren sivil savaş kargaşaya neden olup da İmparator John Kantakuzenos'un güçlerinin bölünmesine yol açtığı bir dönemde Cenevizlilerce dikilmiştir. Şimdilerde yıkılmış bulunan güçlü bir kalenin korunmasına da yardımcı olan kulenin inşası ve surların her yönde kuvvetlendirilmesinin yanı sıra Rum hükümdarların enerji ve kaynaklarının gitgide azalması ile Bizanslılar ve Cenevizliler arasındaki savaşın sonlanması kolaylaşmış ve Cenevizlilerin gücü ve sahip oldukları her şey, yalnızca Galata'da değil, bütün boğazda kabul edilmiştir.

Bu kule, antik şehrin ya da varoş kısımlarda mevcut savunma yapılarının, Türkler tarafından ihtimamla restore ve muhafaza edilmiş tek bölümüdür. Askeri amaçlar açısından bir yararı olmasa da yüksek konumu, yangınlar için bir gözetleme kulesi olarak bir üstünlük sağlamaktadır. Yabancı filolar ve ordulardan çok, düşmanlar bu durum dolayısıyla korkuya kapılmalıydılar; en azından İngiltere kendi menfaatlerine sadık kaldığı ve eski müttefikini terk etmediği sürece. Bir başına bu irtifa avantajı, tüm diğer antik yapıların maruz kaldığı ihmale ve yıkıma düşmekten bu binayı

korumuştur. Sözüünü ettiğimiz yangın gözetleme amacıyla gözcüler, kulenin tepesine yakında bulunan bölümde daima vazife başındadırlar. “Mehter (müziyenler)” adı verilen bu gözcüler, mehter başınca atanmış 4 ağa ve bir o kadar da neferden oluşur. Vazifeleri, ilk bölümde inşa edilmiş olan yüksek platformda gece gündüz yürüyerek sırayla nöbet tutmaktır. Her ne zaman bu adamlar, alevler ya da yoğun bir duman görürlerse hemen bir sinyal verirler; ve bu sinyal, karşı yönde bulunan Serasker Kulesi’ndeki gözcülerce cevaplanır. Tayin edilmiş olan bataryalarda, kazanın meydana gelmiş olduğu bölgeye göre 3, 5 ya da 7 pare top atışı yapıldı. Aynı zamanda, iki veya üç –hafif giyimli, genç ve ayağına çabuk nefer, kargılarını kaparlar, son hızla aşağı koşarlar. Bekçilerin görevli bulunduğu ana yol yönünde, “yangın var”, “yangın var” diye bağırarak koşmaya devam ederler. Ve bu bekçiler semtin de adını ekleyerek bağırarak koşmayı sürdürürler. Bundan sonra, farklı kulluklarda (muhafız evleri) bulunan askerler; baltalar, uzun ve çengelli sııklar ve kovalarla tehlike bölgesine koşarlar. Tulumbacılar (itfaiyeciler), taşınabilir pompalarıyla koşarlar; sakalar da (su taşıyıcıları) aynı şekilde koşarlar. Sokaklar, “yangın var!” bağırlarıyla ve gözcülerin kaldırırma vurduğu demir uçlu sopaların sesleriyle yankılanır.

Düzenli itfaiye birlikleri yoktur ama belirli bir sayıda liman görevlisi, kayıkçı ve diğer bazı kişiler, her bir semtte bu görev için kayıt altındadırlar ve vazifelerini yerine getirmek şartıyla haraçtan muafiyet gibi çeşitli imtiyazları vardır. Ayrıca benzer koşullarda hizmet veren belli sayıda sakalar da vardır. İlk gelenlere parayla mükafatlandırılır; ve ihmalkar olanlar da cezasız bırakılmaz.

Yapay bir tepe üzerinde yükseltilmiş olan kule, sağlamca yapılmış dairevi taş bir binadan oluşmaktadır. Pazarlara gitmekte olan veya pazarlardan dönmekte olan ziyaretçiler, bu yapının pencerelerinden, evrendeki en yüce manzaralardan birini

seyredebilirler. O kadar ki yalnızca karşıdaki Serasker Kulesi'nden görülen manzara buna eş olabilir ve yine yalnızca, Üsküdar'ın üç mil kuzeydoğusunda yer alan Bulgurlu tepesinden baktığınızda alabildiğine ayaklar altında uzanıp giden hayran olunası panorama, o manzarayı geçebilir.

Galata Kulesi'nin basamaklarından uzaklaşmaya başlanıldığında, ya vicdanı kapamak ya da keseyi açmak gereklidir; zira, limana giden dar ve dolambaçlı yolun üst kısmı dilencilerin en başta gelen mekanlarından. Burada, gözler, gördüğü çok sayıda sakat vücut ve birçoğu sahte, sefillikler karşısında rahatsız olur; kulaklar ise birbirine karışan seslerden yükselen sadaka isteklerinin taarruzuna uğrar.

Pera'yı ve Galata'yı istila etmiş olan her iki cinsiyetten ve her yaştan dilencilerin sayısından söz etmeden olmaz. Bunların 50'sinden 49'u Rum. Ermeni, Musevi ve Türk dilencilere nadiren rastlanır; hatta her bir milletin en çok yerleşmiş olduğu mahallelerde bile. Dahası, bu üç millet sağlıklı doğmak gibi bir nimete sahiptirler. Ve sakatlanmaktan da kendilerini korurlar ya da sakatlıkları varsa bunu ortaya dökmeyiz. Rumlar arasında sıkça gözlemlenen, deforme vücutlu insanlara diğer ırklarda çok az rastlanır. Ayrıca, orada burada, âmâ ya da yaşlı Türkler görülebilir; herhangi bir geçite ya da bir camiye yakındırlar ve önlerinde, hayırseverlerin birkaç para attığı metal bir kase vardır. Ama bunlar, düşük bir sesle arada sırada tekrarladıkları "Allah!", "Allah" demeleriyle ve bazen de hiç de ahenkli olmayan sesleriyle, orada burada dualar etmekle yetinirler.

Bazı uzun saçlı ve kirli dilenci dervişler de -Arabistan'dan, Buhara'dan, ve İran'ın çeşitli bölgelerinden gelen imtiyazlı seyyahlar olan küstah dolandırıcılar- dükkanlara girip oval metal kaplarını, "Huu! Huu! (o)", "Hak! Hak! (bâkî)" nidalarıyla uzatırlar. Ve bunu, bir niyazdan çok, bir emir havası içerisinde yaparlar. Ama bunlar yalnızca

istisnalardır; Pera ve Galata'nın varoşları ve Boğaz'ın Avrupa yakasında bulunan - Ortaköy'den Büyükdere'ye kadar- Hıristiyan köyleri ise ısrarları ve hüzünlü yakarışları sürekli bir rahatsızlık kaynağı olan Rum dilencilerle doludur.

Türklerle ilgili olarak şunu da söyleyebiliriz: Avrupa da, İstanbul'da olduğundan daha az dilenci bulunan hiçbir şehir yoktur. Hiçbir ülkede, sadaka vermek, burada olduğundan daha yaygın ya da daha sürekli değildir. Bu fazilet, İslam inancının 5 farzından birini oluşturur ve çok büyük bir dikkatle uygulanmaktadır; yalnızca şer'i kanunlarca değil, sosyal düzenlemelerle de.¹⁸ Sadaka, aslında, kesin bir dini vazifedir ve tüm sınıflarca, bu dünyada kazasız belasız bir hayatı elde etmenin yanı sıra öbür dünya için de kurtuluş vesilelerinden biridir.

Kule Kapısı'ndaki dar geçit, keskin bir inişle, daha açık ama eğimlilik açısından aşağı kalır bir yanı olmayan bir yola açılır. Bu yol, liman tarafına uzanmaktadır ve Perşembe¹⁹ Çarşısı (Perşembe ya da 5. gün çarşısı) olarak adlandırılır. Önemli Frenk [ecnebi] tüccarların, çoğunlukla taştan yapılmış depoları ve muhasebe daireleri de bu bölge havalindedir. Batı yönünde paralel bulunan caddede, Mösyö Cadalvéne'in gayretkeş nezaretindeki Fransız postanesi bulunmaktadır. Bu caddenin doğu ucunda bulunan tuğladan, çok ihtişamlı bir bina, fethedene kadar Ceneviz valisinin [podesta] kaldığı vali sarayı idi.

“Perşembe” pazarı ismi, perşembe günleri burada kurulan bir pazar dolayısıyla verilmiştir. Satışa sunulan mallar; pamuk kumaşlar ya da basmalar, kalitesiz keten kumaşlar, çatal-bıçak takımları, küçük dokumalar, metal eşyalar ve en iyileri Boğaz'ın

¹⁸ İslam'ın beş şartı şunlardır: 1. İmanın ikrarı [kelime-i şehadet]; 2. Her gün, günün [dinen] belirlenmiş olan 5 vaktinde namaz kılmak; 3. Zekatın ifası; 4. Ramazan ayında oruç tutmak; 5. Mekke'ye hacc ziyareti. İlk dördünü hiçbir Müslüman ihmal etmez; ve sonuncusunu da hemen tüm Müslümanlar şahsen yerine getirirler veya daima bu vazifeyi bizzat ifa etmek niyetini besler, aynı zamanda da, yerlerine vekil atayıp bu eksikliği hafifletirler.

¹⁹ “Pend” veya “penta-şembe” kelimesinden bozmadır.

köylerindeki Ermeni ve Rum kadınlarınca boyanan ve kalemkari denilen pamuk ya da müslin mendiller.²⁰ Bu mendiller, boyama işlemi süresince tekrar tekrar suya batırılır. Böylece, boyalar kalıcı olur ve daha sonra soğuk suda yıkandıklarında renklerini kaybetmezler. Bunlar her tabakadan insanlar tarafından giyilirler; ya fesin çevresine sarılırlar ya da alnın etrafında dolandırılıp kafanın arkasında bağlanırlar. Bu ikinci halde, mendilin uçları arkadan sarkıtılır ki bu, ev kıyafeti giyildiğinde çoğu zaman yine başın arkasında sarkık bırakılan uzun saç lülesine bir çeşit mahfaza olmaktadır. Mendillerin başlıca satıcıları ve alıcıları, aşağı sınıftan Hristiyanlar ya da Yahudilerdir.

Bu pazarın başında, çok çeşitli ve işe yarar şeyler satan Bay Stampa'nın dükkanı gelir. Dükkanı, yeni haberleri almak ya da fiyatların ve paşaların iniş ve yükselişlerini tartışmak için gelen banliyöden meraklıların uğrak yeridir. Aynı zamanda, deniz yoluyla ticaret yapanlar ya da Frenk yerleşimciler için yararlı olabilecek Britanya'dan her türlü mallarla doludur. Bu mallar arasında, siyah Londra biraları [porter ve Burton] göze çarpar. Bu milli içeceklerin, Bay Stampa'nın da inisiyatifiyle özellikle ön plana çıkarılması, 1842'nin baharında, bir grup genç İngiliz gezgin için neredeyse ciddi sonuçlar doğuracaktı. Basiretten ziyade milli hislerle ve sağduyudan ziyade maceraya susamışlıkla hareket eden bu gençler, Ayasofya'ya bir sepet dolusu porter biraları götürmeyi düşünürler. Yanlarındaki turist rehberini korkuya ve çevredeki Müslümanları da öfkeye salacak bir işe yeltenip o mukaddes binanın içerisinde, haram içkiyi açarlar ve kendi düşüncesizliklerinin şerefine içkileri bardak bardak yudumlarlar. Tehditkar bakışları farkedene ve civardakilerin horuldanmalarını duyan [orada] görevli kişi, gelecek olan fırtınayı yatıştırmak için bir oyun düşünür.

²⁰ *Kalemkariler* (kalem-işi) başın çevresine örtülmek suretiyle giyildiklerinde yemeni adını alırlar.

Köpürmüş halde bulunan bardaklardan birini alır ve orada duran imama “şunu bir tat, Efendi! Bir ilaç bu! Bu adamlar delidir! Doktorları, bu pis şeyi içmelerini söylemiştir. Beyinleri dönmüş. Bu pis şeyi içmek için ya deli olmak ya da son nefeste olmak gerekir?” Böylece insanlar teskin olurlar. Ve söz konusu adamlar, bu dengesizlikleri ve nezakete aykırı düşüncesiz davranışları nedeniyle hak ettikleri muameleye maruz kalmaktan kurtulurlar.

Zamanı bildirecek çanların ya da saatlerin yokluğu dolayısıyla kol saatine, İstanbul’da başka hiçbir şehirde olmadığı kadar ihtiyaç vardır. Bir gezgin saatini ayarlamak istediğinde veya Türklerin taktığı saatlerden birini satın almak istediğinde bu bölgenin avantajından faydalanıp Bay Tallibart’a gidebilir. Galata ve Pera’da birçok saatçi vardır. Ama hiçbiri bu yetenekli zanaatkarla kıyaslanamaz. Dükkanı, Perşembe pazarının aşağına doğru ikinci paralel sokaktadır; Yeni Cami’nin hemen güneyinde.

Eşraftan veya orta sınıftan olup da Avrupa’da, özellikle İstanbul pazarı için yapılan saatlerden birine sahip olmayan çok az Türk vardır. Saatlerin, içerisine konulduğu kapları, çiçekler ve meyvelerle minelenmiştir ve kadranlar, klasik Türk rakamlarıyla işaretlenmiştir. Zengin Türkler saatlere çok para öderler ve saatlerini, ipek bir iplikle aşağı doğru sarkar bir halde göğüs ceplerinde taşırlar. Ayrıca, hediye olarak vermek için, daha aşağı kaliteden saatleri altışarlı satın alırlar. 550-600 kuruş değer biçilen bu tür saatler sık sık, sıra dışı bir konuda danışıldığında veya bir memnuniyet ifadesi olarak doktorlara verilir.

Yabancıların Türkiye’de yaşadığı sıkıntılardan biri de yerel zaman hesaplama şeklini, kendi ülkelerinininkine göre hesaplama zorluğudur. Saatlerden söz açmışken, bu konuda da biraz açıklama yapmak yerinde olsa gerek.

Türk yılı ay takvimine göre 12'ye bölünmüştür. Her zaman aynı cetvel üzere seyretmemekle birlikte, bunlardan altısı 30, diğerleri 29 gün çeker. Sonuç itibariyle, bir yıl 354 günden oluşur. Bu, Müslüman takvimiyle güneş takvimi arasındaki 11 günlük farkın da (bir yıl içerisinde) nedenidir ve yine aynı sebepten Müslümanların bayramları her yıl (bir önceki yıla göre) 11 gün daha erken olur [güneş takvimiyle hesaplandığında]. Bu şekilde, bir devir, 33 yılda tamamlanır ki bu da istatiki olarak % 3'e tekabül eder. Hicret ve Hıristiyan takvim bölümlendirmesi arasındaki farkı hesaplamak kolaydır.

Müslümanların yeni yıl için sabit bir günü yoktur. Hangi mevsimde olduğu hiç fark etmeksizin, Muharrem'in bir'inde başlar yeni yıl. Büyük bayramların hepsinin – yukarıda belirttiğimiz gibi her yıl 11 gün değişen- aya uyarlanmış belirli dönemleri vardır. Örneğin, Ramazan, her zaman 30 gün içerir ve o ay'ın ilk günüyle başlayıp son günüyle biter. “Oruç bozma bayramı” olarak adlandırılan “Bayram”, Ramazan'ın 30'unda güneşin batmasıyla başlar ve takibeden ay, Şevval'in, 3'ünde yine güneşin batmasıyla son bulur. Kurban Bayramı, 70 gün sonra, güneşin batmasıyla başlar (ay'ın 10'unda) ve Zilhicce'nin 14'ünde batmasına dek sürer. Mevlüd (Hz. Peygamber'in doğumunun bayramı) Rebiülevvel'in 12'sinde yer alır. İşte bu saydıklarım, Türk ya da Sünnî Müslümanların büyük bayramlarını oluşturmaktadır. Aslında, Mevlüd için gerçekleştirilen tören, halkın ihya ettiği bir bayram ya da dini bir bayram olmaktan çok, bir devlet töreni olarak düşünülebilir. Müslümanların ayrıca, mübarek ve çok mukaddes saydıkları 7 gecesi vardır ama daha ileri bir bölümde bunlardan ve diğer dini merasimlerden söz edeceğiz.

Müslümanların haftası, bizde olduğu gibi, her biri yirmi dört saatten oluşan yedi günden müteşekkildir. Günler, güneşin batmasıyla başlar ve bir gün, her biri on iki

saat olan iki eşit bölüme ayrılmıştır. İlk bölüm, “şeb (gece)”, ikincisi ise “ruz (gündüz)”dür. Güneş battığında saat 12’dir ve bu kez günün ikinci bölümü başlamıştır ki bu da yine 12 saat geçene kadar sürecektir; yani, güneşin batışından 13 saat sonra saat, ruz’un ya da sabahın 1’idir. Sonuç olarak, Türklere göre gün ortası –güneşin doğuşuna göre değil de batışına göre hesaplandığı için-, yılın her günü değişir; ve bizimkiyle ancak ekinoks dönemlerinde rastlaşır; Türklerde vakit geceleyin ve gündüzün 6’yı gösterdiği zaman.²¹

Neticede, Türk takvimine göre gece veya gündüz saati belirlemek için güneşin battığı saati bilmek ve gece için 12 saat, gündüz için ise tekrar başlayıp bir 12 saat daha saymak şarttır. Ve bu da hemen her gün saatlerin güneşin batmasıyla başa alınmasını gerektirir. Görevi namaz vaktini bildirmek olan müezzinler, saatlerini, güneş ve ay takvimine bağlı değişiklikleri ince bir kesinlikle veren almanağa göre ayarlarlar. Aslına bakılırsa, müezzinler almanaklarına ve güneş saatlerine; nadiren doğru olan ve İstanbul’da bozulup da saat tamircilerinin eline düştüklerinde ise düzelmekten çok işlevini yitiren kol saatlerinden daha çok güvenirlere. Saat tamirciliği Türkler ve Araplar arasında pek yaygın değildir. Gelin görün ki eskiden Araplar, bu önemli sanayi dalında, diğerleriyle kıyaslandıklarında mükemmel bir gelişime erişmişlerdir. Nitekim, ilk taşınabilir, çalar saat Bağdat’ta yapılmış ve meşhur Halife Harun Reşit tarafından M.S. 806 tarihinde Charlemagne’a hediye olarak gönderilmiştir.

Namaz vaktinin bildirilmesi, hareketlerini namaz dönemlerine göre düzenleyen Türkler için yeterli bir göstergedir. Ramazan’dan önceki ayda bir ya da iki saatlik bir değişme veya bir günlük bir değişme pek de önemli değildir; ancak, ay’ın kesin

²¹ Londra ve İstanbul arasında saat farkı, 1 saat, 56 dk., 20 s.’dir.

hal'inin bilinmesi şartıyla ki Ramazan ve Kurban Bayramı'nın başlangıcı tespit edilebilsin. Ramazan Bayramı'ndan önceki 60 ya da 90 gün boyunca ay gözlemlenir veya astronomlar hesaplamalar yaparlar; bunun sonucunda, bayram sıklıkla geciktirilir yahut öne alınır. Ve bu bayram ne yıllık almanak, ruz-name (gün kitabı) ile ne de takvim ile düzenlenir. Almanaklar uzun, dar, parşömen rulolarından oluşur; düzenli biçimde, armalarla tezyin edilmişler ve birkaç sütuna bölünmüşlerdir. Sütunlarda; namaz vakitleri, güneş ve ay takvimine göre aylar ve günler, ayın halleri, güneşin tepe noktasından inişe geçmesi ve batması, Rum bayramları, hayırlı ve hayırsız günler vs. vardır. Bu sonuncusu için örnek de verebiliriz: Safer'in 9'u önemli insanları akşam yemeğine davet etmek için hayırlı bir vakittir; 12'si Sultan'a arzuhal (dilekçe) sunmak için uygundur; 16'sı seyahat açısından iyi değildir; ve 18'i de at satın almak için.

“Perşembe pazarı”ndan az ötede küçük, kapalı bir yapı olan eski Galata bedestanı bulunur ve biraz daha ileride, Yeni Mahalle denilen yerde Galata çarşısı bulunur. Buranın bir kısmında yorgancılar, bir kısmında ise eski silah satıcıları bulunur. Ve buradan, son derece pis kokan bir-iki dar sokak; “yağ kapanı” ve “balık pazarı iskelesi (Akdeniz'in doğusundaki her liman için kullanılan bir cins ismi olan ‘scala’dan bozma bir kelime)” olarak adlandırılan iskelelere açılır. Bu iskeleler, varoşların en sık uğranılan ve de kesinlikle en kirli yeridir. Balık pazarı iskelesi, karşı kıyıda aynı isimli iskelenin, doğrudan önünde, yaklaşık 595 metrelik bir mesafededir; yağ kapanı ise yemiş iskelesinden hemen hemen aynı uzaklıktadır. Bunlar; Galata, Pera ve İstanbul arasındaki genel geçiş hatları ve iletişim noktalarıdır.

Sözü edilen iskelelerin civarındaki küçük açık alanlar, kayıkçıların ve hamalların uğrak yeri olan sıradan dükkanlar ve kahvehanelerle çevrilidir. Buraları, her türlü kir ve tiksintinin yuvasıdır. İskeleler, ya da daha doğru bir ifadeyle, suya bakan

darmadağın tahta platformlar, iki veya daha çok bölüme ayrılmıştır. doğruya doğru olanlar, biniş; batıya doğru olanlar ise iniş içindir. Bu düzenleme, aksi takdirde kesinlikle meydana gelecek olan bir karışıklığı kısmen önlemektedir.

Tasvirlerimize devam etmezden evvel, Haliç'i geçeceğiz ve en önemli yanlarından ikisi olan kayıklar ve kayıkçılarla ilgili bazı detaylar vereceğiz.. Bunlar, ayrı bir bölümü hak etmekte.

2.3. Kayıklar ve Kayıkçılar

Kayıklara alışkın olmayanlar için, hatta daha tecrübeliler için bile, bu narin sandallara binmek her zaman bir sıkıntı; iki kişiden fazla olunduğu takdirde oturmak zor; ve bunlarla denizde ilerlemek ise risklidir. Bu nedenle, binerken dikkatli olmak şarttır ve seyir esnasında vücut sabit tutulmalıdır. Bütün kayıkların, kendilerine tahsis edilmiş bir durağı (limanı) vardır ve bu noktalardan, (kayıkçıbaşına bağlı) vekile bildirmek suretiyle ayrılabilirler. Doğrudan limana varacak olan kayıklar, rotalarının içerisinde olmayan iskelelere yolcu taşımakta isteksiz davranırlar; çünkü bu suretle, gidecekleri asıl liman için sıralarını kaybederler ve hiç kimse almadan geri dönmek zorunda kalırlar. Bir balık pazarından diğerine doğrudan gitmek için genelde ödenen ücret yarım kuruştur (yaklaşık bir peni); bu sebeptendir ki kayıkçılar normal güzergahlarından sapmak mecburiyetinde kaldıklarında, söz konusu makul ücreti ikiye katlamak haklarıdır. Belli bazı saatlerde, iskelelere doğru, iki yönlü olarak (gidiş-geliş) sürekli süzülen ve iskeleler civarında bulunan kayıklar sayısızdır. Kayıkçıların; geri gelmek, ilerlemek, iskeleye ya da sancağa yanaşmak veya diğer kayıkların gelişi konusunda uyarmak için birbirlerine bağırmaları neredeyse kulakları sağır eder ve her yerde kargaşa vardır. Kayıkların sayısının çokluğuna değindik, bunun yanı sıra, dar bir biçimde imal edilmiş olan kayıklarda yolcular ileri doğru

yürüyememektedir; dolayısıyla varış noktasında kayığın geriye doğru dönmesi gerekmektedir. Ama tüm bunlara rağmen kayıklar nadiren birbirlerine çarpar; ve ciddi kazalar pek az meydana gelir.

Kayıkların boyutları ve küçük küreklerin sayıları, bölgeye göre değişmektedir. Liman sınırları içerisinde, yani Tophane'nin batısına doğru uzanan kısımda, olanların bir çift küçük küreği ("bir çifte") vardır. Daha büyük kayıklar, zaten kalabalık olan iskelelerde zorluklara neden olacaktır. Karşı taraftaki Tophane ve Bağdat Kapısı'nda olanların birçoğunun iki çift küçük küreği vardır ("iki çifte"). Üç çift ("üç çifte") kürekli kayıklar, genellikle, mertebe sahibi şahısların özel kayıklarıdır. Yine de bu son bahsettiğimiz kayıklar, önceden ayırtılmak yoluyla, Tophane ya da Galata iskelelerinde de kiralanabilirler. Üç kişiden fazla olan bir grup, Boğaz'a kadar veya Saray Burnu'nun karşısından hareketle en güneyde kalan nokta olan Fener Burnu'na kadar deniz gezintisi arzular ise bu tür bir kayak şarttır. Olumlu hava şartlarında, iki ya da üç saatlik bir mesafe olan Adalar'ı ziyaret etmek durumunda; dört kürekli, omurgalı, dümeni ve dümencisi olan büyük bir kayak kiralamak akıllıcadır. İki ya da üç kürekli kayıklar, durgun bir havada, güvenli ve hızlıdır ama her yanı karalarla çevrili olup ani rüzgar değişikliklerine ve boralara açık bu denizde, küçük kayıklar pek de güvenilir değildirler.

Kayıkların "kaburgaları" ya da "iskeletleri", derinliği yaklaşık 2,5 cm'yi geçmeyen bir omurgadan çıkıntı yapan meşeden, hafif serenlerden oluşur. Ve hem içeriden hem dışarıdan, ince kayak kalaslarıyla öyle güzel kaplanırlar ki ortaya pürüzsüz mükemmel bir yüzey çıkar. Bir çift [kürekli] olanların dışı genellikle siyaha boyanır; diğerleri ise ince biçimde cilalanır ve yağlanır. Hiçbirinin içerisi boyanmaz. Arka kısım yükseltilir ve hem bir dolap olarak hem de kayıktaki görevlilerin oturabileceği bir yer olarak

hizmet görür. Kayıkçılar ya da yolcular, aşağıda kalan kısma, halılar veya minderler üzerinde otururlar. Bir halı parçası da yüksekte bulunan kısmın küçük, uç bölümüne konur. Yüksek tabakadan [havass] hanımlar kayıklarda bulduklarında, altın (renkli) kenarlıkları olan koyu kırmızı ya da koyu lacivert bir ihram (yünden bez) minderler üzerine serilir ve bir ayrıcalık göstergesi olarak ihramın kenarda kalan kısımları, kayığın kenarlarından aşağı doğru sarkıtılır. Eşraftan hanımlara, genellikle bir hizmetçi ya da bir lala (“siyah uşak”) eşlik eder; uşak, güvertenin uç kısmında bağdaş kurarak oturur ve bir şemsiyeyle onları, rüzgardan ya da güneşten korur.²² Bu durum, sonradan çıkmıştır. Eskiden, yalnızca sultanlar ve vezirler, kayıklarında şemsiyelerini açık tutabilirlerdi; hatta şimdilerde bile mertebesi ne olursa olsun sarayın önünden geçmekte olan herkes (Zat-ı Âli’lerin sarayda bulunma ihtimaline karşı), bir hürmet ifadesi olarak, şemsiyesini kapalı tutmalıdır. Eski geleneklere bağlı olanlar ise güneş ışınlarından korunmak için büyük ya da küçük olsun bir yelpaze bulundururlar. Bu yelpazeler, kaz ya da kuğu tüylerinden yapılmış olup tahtadan bir sapları vardır; bir de siyah deve kuşu tüylerinden yapılmış olup ortasında bir aynası olanlar vardır. Bu ikinci tür yelpazeler, yazın kayıklar kiralayıp Boğaz kıyısınca bunlardan satan Arap tüccarlarca Mısır’dan getirilir.

Kürekçiler koyun postları üzerine otururlar ve daha yaygın olan kayıkların çoğunda, yolcuların rahatı için, at tüyünden bir minder ya da küçük bir halı vardır. Küçük kürekler de büyükler de asla boyanmaz. Bunlar yuvarlak ve düzdür; ama sap kısmından uca kadar eşit kalınlıkta değildirler. Palaları düz ve yassıdır, genişlikleri giderek artar ve girintili balık kuyruğu biçiminde son bulurlar.

²² Lala ismi, genelde hadımlara verilir. Ama “lala”, bu kişilerin durumlarını daha doğrudan bir ifadeyle bildiren “hadım” kelimesinden daha hoş ve zariftir kabul edilir. Kölelik konusunu işlerken bunlardan söz edeceğiz.

Küçük kürekler (geri çekerken olduğu gibi) yatay olarak tutulduklarında ağır sapları, yaklaşık 18 cm kadar birbiriyle örtüşür. Bu durumda, sağdaki kürek altta olduğu halde, kollar yukarı kaldırılarak kürekleri çekmek kaçınılmaz olur. Ve bundan dolayı, sandalın dengede seyretmesi için, yolcuların, ağırlıklarını hafiften sol yana vermeleri gereklidir.

Sözünü ettiğimiz üç sınıf, yaygın olarak kullanılanlar, ve kiralanırlardır. Dışı her zaman (ince beyaz ya da sarı bir şerit ile birlikte) siyaha boyanan, sığ omurgalı, eğimli dümeni olan daha büyük ve daha az zarif kayıklar ise mertebe sahibi zatlar için yapılır ve şahsi kullanıma tahsis edilir. Önceleri bostancı başınca konulmuş ve teftiş edilmiş olan küreklerin sayısını belirleyen kanunlar, genel itibariyle, hala tatbik edilmektedir. Bu devlet adamı; Yedi kule ve Padişah sarayları da dahil olmak üzere, Tophane'den Boğaz'a, Bağdat Kapısı'ndan Karadeniz'e kadar tüm sularda asayişten sorumludur. Yani, su polisi olduğu gibi Sultan'a ait bostanların da [bahçeler] idarecisi idi. Halihazırda asayişe, salahiyeti iç limanların ötesine geçmeyen Kapudan Paşa ile başlamak üzere, kıyıların ayrı ayrı bölgelerinden sorumlu olan farklı memurlarca nezaret edilmektedir. Sadrazam, Şeyhülislam ve müşir (mareşal) rütbesine sahip olan tüm nazırlar için tespit edilmiş sayı, yan yana ikişerli, 10 kürektir. İkinci derecedeki paşalar (yani vazifesine devam etmekte olan ferikler), Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri, İstanbul-Galata ve Üsküdar Efendileri (kadıları), hekimbaşı ve aynı dereceden diğer memurlara 8 kürek müsaade verilmiştir. Mühim dairelerin başında olmadıkları sürece "liva"lar (sancak beyleri) ve daha aşağı rütbeden zatlar üç çift küçük kürek ile sınırlandırılmışlardır.

Söz konusu zatın itibarını ve rütbesini belirten bu işaretlere kesin bir şekilde uyulur. Ayrıca böylece, çok sayıdaki kulluk'ta (gözetleme evi) memur bulunan muhafızlar da

geçmekte olan kişiye nasıl selam durulması gerektiğini bilir. Sözü edilen kayıklara, kayıkta bulunanlar için halılar ve minderler serilir. En rütbeli kişi, kürekçilerin tam karşısına oturur ve başta gelen refakatçileri de yüz yüzedirler. Bir halı da kayığın üst kısmının ucuna serilir. Bu halıya, reis ve; eğer reis, önemli bir dairenin başındaysa iki yaşlı çavuş; değilse, çuhadar (hizmetçi) oturur. Kapudan Paşa'nın deniz taşıtı, leventlerden oluşan seçilmiş bir mürettebatça çekilen ve dümeninde bir askerin bulunduğu 18 kürekli bir baştardadır [Paşa baştardası]. Söz konusu baştarda, yazın, pruvadan pupaya uzanan ve tepelerinde koyu kırmızı kırlangıç kuyruğu şeklinde bandıraların bulunduğu uzun direklere sabitlenmiş bulunan yelken bezinden bir tente ile gölgelenir. Dışı yeşile, içi beyaza boyanmış ve altın renkli şeritlerle süslenmiştir. Yeşil kayıklar, kapudan paşalara tahsis edilmiştir; bu yüzden, suda seyir halinde kapudan paşa her zaman tanınır. Kapudan Paşa'yı, benzer biçimde boyanmış ve süslenmiş, 14 kürekli bir baştarda [orta baştarda] ile Kapudan Paşa Yedeği takip eder.²³

Kapudan Paşa'nın sancağı bazen göndere çekilir. Bayrakta, hilal ve yıldız değil, Ali'nin çift uçlu kılıcı bulunmaktadır. Zülfikar adındaki bu kılıç, Muhammed'den damadına miras bırakılmıştır. Ali'den de oğullarının eline ve onlardan da Emevî ve Abbasî halifelerine geçmiştir. Kılıç, tâ ki Abbasi halifelerinden birinin avlandığı bir sırada kırılmasına kadar büyük bir ihtimamla muhafaza edilmiştir. Bu kaza, kötüye işaret olduğu düşünülmüş ve öyle de olmuştur. "Zülfikar" kelimesi, iki amaçlı olan şey demektir.

²³ Halil Paşa, 1843'te Kapudan Paşa olarak atandığında kayıklarının kırmızıya boyanmasını emretmiştir; alışılmış geleneklerden bir sapmaydı bu ve insanları memnun kılmaktan çok uzak olup esasa da muhalifti.

Yabancı sefirlerin devlet kayıkları da aynı biçimdedir; ama önde gelen Türk memurlarınınkinden biraz daha büyüktür. En büyüğü, yaklaşık 15-17 m. uzunluktadır ve en büyük genişlik de takriben 1.8 m.'dir. Bunlarda da oturacak yerler ve minderler mevcuttur ve pruvada milli bayrakları vardır. Bayrak için pupa yerine, pruva seçilmiştir, aksi durumda, bayrak direği, dümenin hareketini engellerdi; zira, taşıt, düz, tahta bir yeke ile idare edilmektedir.

Geleneksel kabule göre fevkalade sefirlerin [olağanüstü büyükelçi] kayığında, ikişerli, on kürek bulunurdu; Avusturya orta elçilerinin ve fevkalade murahhaslarınsı ise 8 kürek ya da 7 çift küçük kürek olurdu. Giderleri karşılayabildikleri takdirde, mukim elçiler (yeni ve gereksiz bir siyasi makam) için de aynı sayı geçerlidir. Ve maslahatgüzarların beş çift küçük küreği olabilir; ama genellikle üç çiftle yetinirler. Diplomatik kayıkların renkleri ve şeritleri, genellikle, milli rengin aynısıdır. Tekne kısımları beyaz ya da siyah olup derin bir şerit içerisinde altın renkli arabesklerle süslüdür. Reis, çoğunlukla, zengin bir Arnavut elbisesi giyer, kayıkçılar ise soğuk havalarda, -yine milli renklerde olan- kolsuz, işlemelerle süslü yelekler giyerler. Giysilerinin diğer kısmı ise mavi püsküllü, klasik, kırmızı küçük kep ve "birunjyk" [bürüncek?] denilen şeyden yapılan, geniş, uzun kollu, yarı yün, yarı ipek beyaz bir gömlektir. Bir de beyaz ketenden, tamamı örme, dize kadar uzanan ama çorap kısmı olmaksızın bir pantolonları vardır. Gereğince döşenmiş, tam boy bir kayık yaklaşık 10.000 kuruşa mâl olur. Önemli devlet görevlerinin başında bulunan kişilerin genellikle, maaşlı bir reisi olur ve yazın, şahsi kayıkları için diğer iki adamları daha vardır. İlkinin maaşı ayda 350, ikincilerinininki ise 300 kuruştur. Bir günlüğüne kiralanan her bir kayıkçı 20 kuruş alır. "Reis" veya "hamlacı (baş kürekçi)" söz

konusu kayıktan ve üniformalardan sorumludur, ayrıca, mürettebatı kiralamak ve onlara ödeme yapmak da ona düşer.

Yazları, siyasi diğer harcamaların yanı sıra kayıklara giden masraflar yüklü bir toplam tutar; çünkü, devletin temsilcisinin, devlet kayığında denizde yol aldığı her bir sefer hükümete 2 sterline mâl olur ve ayrıca, her ay 10 sterlinlik sürekli bir masraf söz konusudur. Bu durum, kaçınılmaz bir beladır. İlk olarak, Sultan'ın kışın ikamet ettiği Beşiktaş'taki sarayından Avrupa "tatlı suları" olarak adlandırdıkları yere veya Beylerbeyi'ne ya da daha güzel ve şâhâne bir mekan olan Çırağan'a hareket ettiği zaman sürecinde, Türk nâzırların ve yüksek mertebedeki tüm diğer zatların; konaklarından, Boğaz'daki yalılarına yerleşmeleri bir âdettir. Bu zaman diliminde, Pera'nın sıcaklığı ve tozu neredeyse dayanılmaz bir hal alır ve diplomatlar Büyükdere'ye ya da Tarabya'ya geçerler; sonuç olarak, Bab-ı Ali ile ve Osmanlı nazırlarının yalılarıyla iletişim kurmanın en kolay ve rahat yolu denizdir. Tüm bunlar için bir takım düzenlemeler mecburiyettendir.

İkinci olarak, her bir Türk devlet adamının kayığının boyutları, rütbe hiyerarşisine göre belirlendiği ve gözetildiği için ve devlet âdâbı detaylarınca göz önünde bulundurulduğu için yabancıların da aynı farklılıkları dikkate alması beklenmektedir. Osmanlılar, yabancıların, kendi konumlarına münasip düşen bir kayıktan daha aşağısını kullanmaları durumunda, söz konusu elçiye ya da millete karşı menfi duygular beslemekle kalmayıp böylesi bir bayağılığı, kendilerine yapılmış bir hürmetsizlik alameti addederler; yabancı temsilcinin, tebdil kıyafet gezmek niyetini bildirdiği zamanlar bunun dışındadır ki böylesi bir durum için, üç veya iki çift kürekli kayıklar kullanılır. Yabancı diplomatlar ya da hanımları, şahsi kayıklarında seyrettikleri zaman, kavasslarından biri güverte kısmının ucunda oturur ve askeri

görevliler silahlarıyla birlikte hazırda beklerler. Bayrakları göndere çekilmiş devlet kayıkları geçerken ise bu görevliler silahlarıyla selam dururlar.

Beşiktaş ve Çırağan saraylarından söz ettik. Bir sonraki konumuza geçmezden evvel, bu yerler hakkında bir iki şey daha söylemek gerek. Beşiktaş Sarayı'nın hemen ucundaki burun, antik Yunan ve Bizanslılarda *Διπλακίον* idi; ve şimdiki Türkçe isim olan beşik-taş ya da taş beşik muhtemelen buradan türemiştir. Saray, VI. Mehmed tarafından, yazlık bir saray olarak, 1680'de yaptırılmıştır. O zamanlar, tüm haremi ve muazzam kapıhalkını barındıracak büyüklükte bir yazlık saray yoktu; yapımının ardından, Sultan Sarayı [Topkapı Sarayı] sakinleri, büyük bir şaşaa ile baharın ilk dönemlerinde yeni saraya taşınmıştır. Yine, sözünü ettiğimiz Sultan'ın buyruğu ile, bir kısmı harap durumda olan küçük Dolmabahçe Sarayı da yeniden inşa edilir ve Beşiktaş Sarayı ile birleştirilir. Böylece bu yeni yapı, bir bütünlük arz etmemesine rağmen ferah ve konumunun güzelliği ile de seçkin bir mesken olmuştur. 1747'de I. Mahmud, tüm binayı büyük oranda genişletmiş ve kuzey uçtaki çinili köşkü yaptırmıştır. “Çinili köşk” ismi, hem iç hem dış duvarlarının, İran çinilerinin en güzel örnekleriyle süslenmiş olmasındandır (ki bu sanat, görüldüğü kadarıyla, şimdilerde kaybolmuş ya da ihmale uğramış bir durumda). Sürekli devam eden tamirlerle ve son yirmi yıldır bölümlerin sıcak tutulması yoluyla, saray çok iyi muhafaza edilmiştir. Ne var ki yavaş yavaş kuruyup aşınıyor, üstelik, şu anki Sultan, sarayı bir kış meskeni olarak münasip bulmamakta. Bu nedenle, tüm bu yığınyerle bir etmek ve aynı noktada, daha bütün ve geniş bir saray inşa etmek üzere Zat-ı Şâhâneleri'nin önüne planlar serilmiş durumda. Lâkin Osmanlı bütçesinin sallantıda olduğu şu dönemlerde, halk, böylesi bir girişimin kaçınılmaz olarak getireceği masrafları ayıplıyor; üstelik

bitişikteki Çırağan Sarayı'nın tüm gerekli amaçlara cevap verebilecek durumda olması bu ayıplamayı daha da geçerli kılmakta.

Çırağan Sarayı'nın yapımı, merhum Sultan II. Mahmud tarafından 1836'da başlatılmış ve irtihalinden kısa bir süre önce yapımı sona ermiştir. Boğaz'daki en dikkat çekici ve güzel şeylerden biridir ve her yandaki birçok göz alıcı, pitoresk görüntüye karşın, bakışları kendi üzerinde toplayabilmektedir. Harici çizgi ve süslemelerinin (ki mermer sütunlar, merdivenler ve kaidesinin duvarları dışında ahşaptır) hafifliği ve zengin zarifliği ile olduğu kadar iç kısmındaki hafiflik ve harika tasarımın sunduğu ferahlık ve genişlik ile de hayranlık uyandırmaktadır. Saray, denizin hemen kenarında çeyrek milden fazla bir alanı kapsamaktadır ve şu kısımlara bölünmüştür:

- 1- Otuz mermer sütunla donatılmış bir selamlık.
- 2- Görkemli bir “divanhane” veya büyük kabul salonu. Divanhane, dışarıda, sıra sıra 8 Korint sütunuyla desteklenmiştir; içerisinde ise 40 sütun daha bulunur.
- 3- Harem. Ön kısmı, 40 adet sütunla donanmıştır ve her bir katı, 45 pencereyle aydınlatılmaktadır.

Selamlığın arkasında, kenarlarında köşkler olan bir bahçe vardır. Bu köşklere biri olan “Zülvecheyn (çift manzaralı ya da iki şeye sahip olan anlamında)” haremle bağlantılı olup Sultan'ın hususî dairelerini içerir. Bu dairelerin hemen tamamı, Avrupaî tarzda olup, bir doğu ikliminde ihtiyaç duyulabilecek her türlü ferahlığı ve imkanı da sunmaktadır.

Tümü hafif ama alımlı bir ihtişamla ve kısmen Alafranga stilde yapılmış olan, bahsi geçen binaların yanı sıra sarayın teşrifatçısı için ve kızlar ağası dairesi de dahil olmak üzere kapıhalkından başta gelen görevlilerin kaldığı, hariçteki “konaklar” ya da

“meskenler” de bulunmaktadır. Ayrıca yine sarayın haricinde ama sonuç itibariyle mıntıkasında yer alan, tahtın varisi için bir konak, ve kalemler, mutfaklar, ahırlar, bahçeler, mesire yerleri, kayıkçılar için barakaları da eklersek kapsadığı alan ile ve neredeyse nüfusu ile de bir kasabadır söz konusu olan. Harem sınırları içerisinde yaşayanlar dışında, hemen hemen 2000 kişi (muhafızlar da dahil) saray mıntıkasında barınmakta ve beslenmektedir

Terkedilmiş olan Sultan Sarayı’nda [Topkapı Sarayı] bulunan ve insanların onda dokuzunun kayıtsız kaldığı tarihi hatıralar bir yana bırakılırsa iki sarayı kıyasladığımızda bu saray, ziyaret edilmeye daha değerlidir. Ama çok az kişi, ziyaret amacıyla bir ferman talebinde bulunmaktadır. Aslında, bu fermanlar kolaylıkla elde edilememektedir ve dahası, Sultan’ın sarayda bulunduğu esnada da alınmaz.

Sarayların ve devlet binalarının ince tasvirlerini yapmak amacımız dışında kaldığı için, bu debdebeli, zarif mekanın, başarılı tasarımını, inşa edilmiş olduğu yerden aldığını söylemekle yetineceğiz. Daha önceleri, bu yerlerde, 1720’de III. Ahmed’in sadrazamı olan İbrahim Paşa’ya ait küçük bir yalı ve bahçe bulunmaktaydı. Bu devlet memuru, diğer meşgalelerinin yanı sıra kendini bahçeciliğe adanmıştı ve özellikle de lale yetiştiriciliğine. Öyle ki lalelere, geçen yüzyılın Hollandalı lale soğanı-manyakları [bulbomaniacs] kadar düşküdü. Geniş lale tarhlarını Zat-ı Şâhâneleri’ne gündüzleri teşhir etmekle iktifa etmeyen İbrahim Paşa’nın aklına, sahibi olduğu bu güzel varlıkları daha da alımlı kılmak ve Sultan’ı gece de memnun kılmak amacıyla bir fikir gelir. Çiçek bahçelerini, çiçeklerin saplarına bağlanmış, binlerce, küçük balmumu şeritlerle aydınlatır ve şeritlerin bazısını da toprağa sabitler. Kimi şeritleri de içerisine atıldıkları bu acayip vazifeden şaşmış bir halde sürekli çalı-çırpının ve yaprakların arasında dolanan küçük kaplumbağaların arkasına bağlar. Sultan Ahmed, bu teşhirden

o kadar memnun kalır ki bunların, Lala Çırağanı (tenvir edilmiş lalelerin bayramı) olarak adlandırılmasını buyurur ve o zamandan sonra vezirin yalısı, Çırağan Yalısı (tenvir edilmiş yalı) adını taşır. Vezirin bahçeleri ve evi ihmale ve yozlaşmaya uğramıştır ama o bölge, ismini korumuş ve bu manalı isim, zamanla, bugünkü saraya geçmiştir.²⁴

Sultan'ın hümayûn kayıkları; uzunlukları, renkleri, kürekçilerin sayısı ve tepesinde hilaller olan ve altın yaldızlı direklerle destekli, altın saçaklı, koyu kırmızı bir gölgelikle pupalarının gölgelendirilmesi yönleriyle tüm diğer kayıklardan ayrılır. Sözünü ettiğimiz gölgelik imtiyazı, hükümdara mahsustur. Geçmişte, sadrazamın da benzer bir ayrıcalığı vardı ve [sadrzamların] kayıkları 22 adam tarafından çekilirdi. Ama bu gelenek, Sultan Mahmud'un vezareti feshetmesi ile ortadan kalkmış ve halihazırdaki Padişah, Sultan Abdülmecid'in²⁵, makamı ihya etmesine rağmen geri dönmemiştir. Kont Andreossy, İstanbul ve Boğazlar üzerine kaleme aldığı mükemmel çalışmasında, Bab-ı Alî'deki 21. Fransız sefir-i kebiri olan Baron d'Argental'ın, 18. yy'ın başında, kendi devlet kayığının pupa kısmı üzerinde bir gölgelik kurdurarak söz konusu kuralı ihlal etmeye teşebbüs etmesinden bahseder. Bu olay, diplomatın sefareti ve Bab-ı Alî arasındaki siyasi ilişkilerde ciddi bir yanlış anlamaya ve kesintiye neden olmuştur. Ardından, M. d'Argental (Ferriol)'ın kaprisleri de gelince, sefir, akıl sağlığının yerinde olmadığı kararıyla, kendi temsilciliğince görevden men edilir ve çok geçmeden de geri çağrılır. Bu yüzden, sefir-i kebirler ve daha aşağı dereceden zatlar, bir şemsiyeyle veya yelpazeyle yetinmelidirler.

²⁴ Bay Allom'un resimlerini içeren çalışmanın editörleri, yanlışlıkla, bu sarayı Boğaz'ın Asya yakasında inşa edilmiştir şeklinde tanımlamışlardır.

²⁵ Bu ismin kelime anlamı, "camiin kulu"dur.

Büyük devlet kayıklarının uzunluğu, yaklaşık, 24 m.dir. Yan yana, 24 kişi tarafından çekilirler. İçleri ve dışları, beyaza boyanır. Dış kısım, zengin, altın renkli şeritlerle süslüdür ve bu süslemelerin altında, yine altın renkli arabesklerle bezeli, yeşil bir kenar çerçevesi daha uzanır. Kürekler, beyaza boyanıp üzerlerinde kıvrımlı altın süslemeler vardır. Pupa, görkemli altın oymalarla bezenmiştir; ve öne doğru uzayıp giden pruva ise yukarı doğru kıvrılan bir hurma dalını temsil eden zengin, altın bir tezeyinle son bulmaktadır. Bunun arkasında da, Osmanoğulları'nın remzi olan altın yıldızlı bir doğan dalgalanır. Bu kayıkların oymaları ve süslemeleri, ince bir biçimde bitirilmiş olup zarif, hafif ve güzeldir. Bu süslemelere; küreklerini karanlık, mavi sulara şevkle daldıran, kayıkları yarış atı hızında ilerleten kayıkçıların geniş beyaz elbiseleri, mavi püsküllü kırmızı kepleri, ileri geri hareket ederken beliren yapılı vücutları da eklenince bu heybetli gemiler, ayrı bir orijinallik ve etkileyiciliğin yanı sıra haşmetli ve göz alıcı bir havaya bürünmektedir.

Yeniçerilerin feshinden ve Sultan'ın kapıhalkına müteallik genel değişikliklerden önce sultanın kayıkları, bostancılar tarafından çekilmiştir. Bostancıların başı da bostancıbaşı idi ki padişahın bulunduğu hünkar gemisinin dümeni onun ellerindeydi. Bugün, Sultan'ın kayıkçıları, baş reis tarafından, mezhep farkı gözetilmeksizin, sıradan kayıkçıları arasından seçilir. Kendisi de aynı zamanda kayıkçı olan reis de Hassa Ordusu [padişahı koruyan ordu] müşiri tarafından, en tecrübeli, akıllı ve atletik hamlacılar arasında seçilmektedir. Bu kişiler, Sultan'ın kapıhalkına mahsus ödenek ile giydirilir, beslenir ve barındırılır. Sırası icabı, Sultan kayığını çekenler arasında pay edilen bol bahşış dışında, aylık 150 kuruş alırlar. Sayıları 300'ü bulur ve kimisi Valide Sultan'ın hizmetindedir kimisi de kapıhalkının birtakım hususi birimlerine hizmet

ederler. Bu adamların bazısı, devlet köşküne hemen bitişik olan barakalarda kalır; diğerleri ise Yalı Köşk yakınındaki kayıkçı evlerinde barınır.

Eski hümayun kadırgası, Sultan III. Selim tarafından kullanıldığı son şekliyle, son sözünü ettiğimiz yerde hala görülebilir. Gemi; kakma ahşap, sedef ve renkli taşlarla beğeniyle tezyin edilmiş olup ikişerli çekilmek üzere 48 kürek üzere inşa edilmiştir. Geçmişte, kürekçilerin şevkini artırmak için Sultan, çok büyük bir gayret göstermeleri sonucunda küreklerini kıran kürekçileri avuç dolusu para ile mükafatlandırmış. Bu durum, bir kurnazlığı doğurmuştur ki söz konusu kurnazlık, kürekçilerin Haliç üzerine değil de hümayun altını üzerine daha bir şevkle yol almasına neden olmuştur. Az bir çaba ile ödülü kapmak isteyen bazı hilekarlar, küreklerini çatlatırlar veya testere ile küreği aşındırırlar ve oluşan bu yarığı balmumu ve cila ile kapatırlar; böylece, kürekleri parçalamak için çok az bir çaba gerekecektir. Bu kurnazlığın fark edildiği zamanlarda ise cömertliğin yerini falaka almıştır.

Sultan, deniz yoluyla camiye giderken, resmi geçitte altı kayık bulunur. Bunlardan ikisi en büyük kayıklar sınıfındandır; kalanlar ise daha küçüktür. Küçük kayıklar, her ne kadar büyükler gibi tezyin edilmiş ve boyanmışlarsa da yalnızca, 14 kişi tarafından ikişerli çekilir. Sultan, tebdil kıyafet yol almak istediğinde, sözünü ettiğimiz küçük kayıklardan biri kullanılır ve ardında ise içerisinde refakatçilerin bulunduğu üç veya dört daha da küçük kayık vardır. Resmî seyirlerde, sözü geçen ikinci sınıf kayıklardan ikisi yan yana, yaklaşık 45 m. önde, açıkta yol alır; bir sonraki kayıkta, yanında Hassa Ordusu müşiri (saray müşiri) ve kapıhalkından diğer iki kul ile Sultan bulunur. Tenteli ikinci bir kayık, pupaya yakın arkadan takip eder. Bunda da gölgeğin önünde oturan 4 devlet erkânı vardır. Arkadan, her açıdan bir önceki bahsettiğimize benzer iki kayık daha gelir; bu kayıklarda da hümayun maiyyetinden zatlar bulunur. Sultan'ın şahsi

hizmetçilerini taşıyan siyah renkli, büyük, yedinci bir kayık, belli bir mesafeden, diğerlerini izler.

Eskiden, yine hümayun erkanından dülbend-ağası (kavuk taşıyıcı), ikinci kayığın, tentesi altında oturmuş. Ve zamanı geldikçe değiştirmek üzere, değişik biçimlerde üç kavuk taşımış. Tuğlarla ve üzerinde mücevheratın parıldadığı sorguçlarla süslü bu kavuklardan birini elinde tutarmış ve kayık ilerledikçe kavuğu, önde giden hünkâra karşı bir acizlik ve hürmet nişânesi olarak sağına ve soluna doğru hafifçe eğermiş. Zarif Kraliçemiz de hanım refakatçilerinden birini şapkacısı olarak görevlendirip kendisini gölgelendirseydi, muhtemelen, büyük bir sıkıntı ve yorgunluktan kurtulurdu

Yaz aylarında her Cuma günü görüldüğü üzere, Sultan devlet töreniyle gemiye bindiğinde, tüm milletlerin savaş gemileri renklere bürünür ve hem bunlar hem de Boğaz'ın iki yanındaki bataryalar, selam durmak amacıyla top atarlar. Top seslerine, sahil boyunca yankılanan ve Adalar'dan hârikulâde bir tarzda akseden yankıların da eklenmesi; her boyda ve her ülkeden gemilerle ve kayıklarla dolu suların berrak tazeliği; sayısız kubbeleri, minareleri ve sarayları altın rengiyle yaldızlayan ve çeşit çeşit zenginlikte bir manzarayı aydınlatan öğle güneşinin ışınları; “bu görüntüye”, gerçekte bir eşi daha olmayan ve muhayyilede de değil, ancak Alaaddin'in sihirli lambasının yaratabilecekleriyle aşılabilecek, masalımsı görkemde bir hava katar. Büyük çoğunluğu, halkın karakteri ya da alışkanlıklarıyla örtüşmeyen, debdebeli ve etkileyici devlet törenleri her ülkede görülebilir. Ve bunların birçoğu, maskelenmiş anakronizmlerden ibaret olup tarihte kalmış günlerin veya kurumların resimleridir. Ancak, burada olan her şey; buradaki mekanlar, insanlar ve iklimle uyuşmaktadır. Bu gösteri, cazibe noktalarının, çevrede bulunanlarla mükemmel bir ahenk içerisinde olduğu, Avrupa'daki tek kraliyet gösterisidir.

Kayıklıbaşı defterlerinde kayıtlı olan sayıya göre Galata ve Dolma Bahçe'ye kadar olan banliyöler de dahil, şehirde 19.000 kayıkçı ve 16.000 kayık var. Bunlara, Dolma Bahçe ve Üsküdar'dan Karadeniz'e kadar olan Boğaz köylerine ait kayık ve kayıkçılar da eklenmelidir. İskele kethüdalarının ve köy muhtarlarının iddialarına göre toplam kayıkçı sayısı 5000 ve toplam kayık sayısı ise 3000; sonuçta, Yedikule'den Karadeniz'e toplam kayık adedi 19.000 ve toplam kayıkçı adedi de 24.000 olarak düşünülebilir. Kayıkları ve şahısları, bayağı görünüşlerinden anlaşılacak olan çok az sayıda Yahudi, ve yine o oranda Ermeni haricinde tüm kayıkçılar, Türkler ve Rumlardan müteşekkildir. Türkler şehirde dolaşırlar, Rumlar ise Boğaz'ı neredeyse tekellerine almışlardır. Her bir kayıkçı, tezkere (lisans) alabilmek için, ismini, kayıkçıbaşı defterine yazdırmak ve evliyse aylık 8 kuruşluk, değilse 16 kuruşluk aylık bir vergi ödemek zorundadır. Kayıkçıbaşı, bu yekûndan, ihtisab'a (emniyet müdürü) karşı sorumludur. Bu îrâd [gelir], devlet tarafından ihtisab adına alınırdı. İhtisab, bu gelirin üçte birinden biraz daha az bir miktarı gerekli yerlere öder ve kalan kısmı da meslektaşı, Galata ihtisabı, ile paylaşırdı. Kayıkçılar, ayrıca, kendi buldukları iskelenin kethüdasına da aylık birkaç para öderdi.

Tüm kayıkçılar, katı asayiş kuralları ve kanuni düzenlemelere tâbîdir. Kuralların ihlali; para cezası, müsadere ve dayak ile cezalandırılır. Görevli memurlar, kayıkçıbaşı ve iki vekilin yanı sıra (biri vekil şehir için, bir vekil varoşlar için) birkaç müfettiş, nezaretçiler ve sahil sorumlularından oluşur. Çırac olarak başlayan oğlanlar, sahil sorumlusundan ve bölgenin baş sivil görevlisinden ehliyet ve kemal ahlaka dair bir icazet alana kadar çalışmalıdırlar. Seyahat ücretleri, elbetteki, mesafeye göre değişir. Liman içerisinde tek çift [kürekli] olanlar, en uç noktaya varıncaya dek, 1.5-2 kuruş arasında; Üsküdar'a 3; Kağıthane (Avrupa tatlı suları)'ye 5; ve Kadıköy ve Ortaköy'e

3.5 kuruştur. İki çift kürekliler ise bir öncekilerin hemen hemen iki katı fiyat üzerinden hesaplanabilir. Tüm gün tutulmuş, iki kürekli bir kayık için 35 ile 40 kuruş arasında –el açıklığına da bağlı olarak- ödenebilir (ki buna, ücret ne olursa olsun mutlaka talep edilen bahşiş de dahildir). Üç kürekli kayıklar ise üçte bir daha fazlasına mâl olur. Eğer bir kayıkçı, tüm sene boyunca, düzenli olarak her gün 8 kuruş kazanırsa kâfi miktarda bir rızık elde etmiş olur; zira, yemek ve barınma harcamaları 4 kuruşu geçmeyecektir. Ama bunlardan başka, kayığa gidebilecek muhtemel masrafları, kötü havaları, hastalıkla geçebilecek zamanları da hesaba katmak gerek; sonuç olarak, evli bir kayıkçının kendisini geçindirebilmesi için günde 10 kuruş gereklidir. İki kürekli bir kayık, aylık (ay takvimine göre) 600 kuruşa kiralanabilir ki bu da her bir adam için günde 10 kuruştan fazlası demektir. Kayıkçılar kayıkları döşerler ve kayığın iş bittikten sonra tutulacağı yer ve tamirleri de onların üzerindedir.

Yukarıda sıralanan kayıkların haricinde, daha büyük ve daha hantalca inşa edilmiş kayıklar da vardır. Kimisi -dört kürekli olanlar- Adalar'a ve Boğaz'ın köylerine gidip gelmekte hizmet ederler. Mavna adındaki diğerleri –beş ya da altı kürekliler- şehir ve Üsküdar arasında feribot olarak kullanılırlar. Ve pazar kayıkları olarak adlandırılan kimisi de Boğaz'ın daha uzak köyleri ve Haliç arasında eşya ve yolcu taşımak hizmetindedirler. Bu gibi durumlarda, öteden beri, kadınlar, erkeklerden ayrılır. Kadınlar, ortada hep bir arada dururlar; erkekler ise arka kısımda. Kalabalık bir halde hep birlikte oturan kadınların beyaz yaşmakları, onlara bir tuz yükü görünümü verir.

Ve Lot'un refikasının* uğradığı akıbete maruz kalmak istemezler: Başlarını asla çevirmezler.

Deniz kıyısında yerleşmiş avamdan insanlar bir düğünleri olduğunda, gelinleri gitmeleri gereken yere taşımak üzere, çoğu kez, bu kayıkları kiralarlar. Kayıklar, çiçekler, bayraklar ve renkli mendillerle süslenir. Kayığın arkasında, âdi ve ahenksiz havalarla müzikler çalan ve daha da ahenksiz bir şekilde şarkılar söyleyen bir grup çingene, ya da Rum müzisyen vardır. Ama bundan başka hiçbir neşe alameti yoktur. Kadınlar, hareketsizce ve sessizce, ayrı bir yerde otururlar; erkekler de, başları dışarıya çevrili, alışılmış ağırlıkları ile tütün içerler. Kayık yavaş yavaş ilerler. Defn için olsa, cesetler, mezara hızla götürülür; ama [Evlilik Tanrısı] Hymen'in evine, kaplumbağa hızında yaklaşılır.

Kayıçılar loncası, tahmin edileceği üzere, Nuh'u pîrleri addederler. Genellikle, kayığın pruva ya da pupası üzerine nazarlık olarak yuvarlak, mavi camlar asarlar; ilahî saflığın simgesi olan mavi renk, kem gözlere karşı en etkili renk kabul edilir. Ayrıca, kem talihe karşı daha da muhafaza olunmak üzere, kayıkhanelerine ve sandallarının bir dolabına, üzerine Kadir-i Mutlak'ın 99 sıfatından birinin yazılmış olduğu, çerçevesi ve bazen camla kaplanmış bir kağıt parçası koyarlar. Bu yazılar, (inanışa göre) Nuh'un, Baş melek Cebrail'in talimatlarına uyarak, kendi gemisini donatmış olduğu yazıların aynısıdır.

Kayıçıların yarışı, her ne kadar vücut gücü itibariyle hamalların işine yarasa da, muhtemelen, imparatorluktaki en güzel erkekler kalabalığını toplar. Bunlardan bazıları, özellikle de Rumlar, mükemmel erkek güzelliğinin ve orantılı kasların örnekleridir.

* İncil'de kaydedildiğine göre Lot adındaki adam buldukları şehirden kaçmaları üzere ilahi olarak uyarılır. Ama kadın, kaçarlarken dönüp ardına bakar ve tuza dönüşür (Tanrı'nın buyruklarının kayıtsız şartsız yerine getirilmesi ile ilgili dini bir tema olarak bahsedilir), (çev.).

Bunlar arasından bir örnek, Hanse kasabalarının Chargé d'affaires'i, Dr. Colquhoun'un hamlacısı olan Tarabyalı bir Rum, zamanımızın Paraxiletes'i için kusursuz bir model olurdu.

Kayıkçılar, birçok romantik maceranın meşhur kahramanlarıdır. Hem Müslüman hem Hıristiyan birçok zarif bayanın, bu kalp hırsızlarına olan aşklarını anlatan sayısız hikaye vardır; başladığı yerde biten hikayeler: Boğaz'ın sularında (ahlakî aczi ortaya çıkarılmış olan kişi gerçek bir aşıkta eğer). Bu gibi durumlarda, ip ya da pala, güçlü olan cinsin sonudur; denizin derinliklerindeki yatak ise zayıf olanın. Türkiye'de para her türlü suçu, tazmin edecektir; karşı cinse [dişi] olan acizlik haricinde. Ne şer'iat ne de örf-âdetler, bu durumda, dönüş kabul etmez. Gözyaşları, güzellik, gençlik, altınlar (saklı altınlar); hiçbiri fayda etmez. Boğaziçi ve Marmara Denizi'nin balıkları, bugün bile, bu konuda korkunç sırlar ifşa edebilir. En azından yaygın inanış budur; her ne kadar, birçoğu yabancıları yanıltmak için uydurulmuş olan dedikodular dışında sağlam bir delil olmasa da.

Yine de 1838'de vuku bulmuş olan bir olay anlatılır. Müslüman bir kadınla bir reaya arasında yaşanan gizli aşkın ortaya çıkarılması üzerine, uğrayacakları felaket, para yoluyla geri çevrilmiştir. Olay, varlıklı bir Ermeni sarrafın oğlunun –yakışıklılığıyla fark edilebilecek bir genç adam- başına gelmiştir. Baba, kararın temyizini ister, yalvarır, rüşvet teklif eder ama nafiye; amansızdırlar. Ölüm cezası kararlaştırılır ve Şeyhülislam tarafından, her zamanki gibi kısa ve öz biçimde cevaplanır (bir sûâle cevaben):

-“Amr, Hıristiyan ve harac veren bir teba, Ayşe, Müslüman bir kadın, ile zinadan hükümlü kılınmıştır ve siyaseten katl edilecektir. Bu ceza şer'i midir?

-“Mutlak şer'idir! İnfazı acilen icra edile.”

Nüfuzu her yerde geçen Hüsrev Paşa'nın rüşvetçi olduğunu bilen baba, ona başvurur. Hukukun, o anda baba sevgisinden bile öte olan gücü, sarrafta kendini gösterir. İlk olarak 50.000 kuruş teklif edilir, sonra 100.000 ve en sonunda açgözlü Hüsrev'i etkileyemeyeceğini anlayan baba, teklifini 500.000 kuruşa çıkarır ve genç kurtulur. Talihsiz kadının sonu hakkında ise olumlu hiçbir şey bilinmiyor. Bir daha hiç görülmemiştir. Genellikle, sonunun çok acı olduğu iddia edilir.

Buna benzer, bir macera da 1842 yazında meydana gelmiştir. Olay, her iki taraf için de ölümlerle noktalanır ve o zamanlar Pera'da, Türkler arasında bile, çokça konuşulur. Türkler aslında cezanın acilen uygulanmasını savunmuşlar ama infazın uygulanış biçimini ayıplamışlardır. Bunun bir sebebi de her iki kişinin de Müslüman olması ve ahlaksızca işlenen bir suça dair hiçbir delilin olmamasıdır. Gelin görün ki yargıç ve infazcı olan kişi, Bâb-ı Âlî'de, ikinci dereceden en yüksek memurlar arasındadır, topçu nazırı Muhammed Ali.

Merhum Sultan'ın içoğlanları arasında eğitim görmüş olup hayattaki muvaffakiyetini o hükümdarın lütfuna borçlu olan bu memur, âdî bir nesebten gelmez; Galata'da bir dükkancının oğludur. Topçuluk kadar önemli ve büyük bir bölümü idare edecek kadar ne pratikte ne de teoride yeterli kapasitesi olan Muhammed Ali; üslerine yılmaz bir şekilde dalkavukluk ederek, el altından entrikalar çevirerek ve bolca hediyeler dağıtarak konumu elde tutmayı başarmıştır. Tophane'nin en üst düzey asayiş şefi olarak elindeki gizli imkanlar, kayda değer bir servet biriktirmesine yetmiştir; bu yüzden, kapıhalkı ve malı-mülkü, şehirdeki en kalabalık ve şatafatlı olanlardandır.

Kapıhalkın içerisinde; normal güzelliğin ötesinde Çerkez bir cariye ile "uşak" konumunda bulunan bir Türk genci de vardır. Paşa'ya söylenildiğine göre, bu genç,

kayıklarda veya at arabalarında refakat etmek üzere gönderildiğinde kapıhalkından hanımlarla konuşmaya alışkın olmakla kalmayıp Çerkez kızıyla da sürekli konuşuyordu. Paşa, genci, dikkatli olması üzere ikaz eder ve harem sakinleriyle her ne şekilde olursa olsun bir ilişki kurmasını yasaklar. Ama aşıklar, öyle görünüyor ki bir süre daha, şüphe uyandırmaksızın, bağlantılarını sürdürmeyi başarırlar. Ne var ki haremünün, bahçeyi yukarıdan gören bir kısmında bir öğle sonrası gezmekte olan Paşa, bir olaya tesadüf eder. Pencerenin kafesine yaslanmış olan cariyesi, dışarıda durmakta olan sevgilisiyle konuşmaktadır. Bunu gören Muhammed Ali, kapı perdesinin arkasına çekilir ve dinlemeye koyulur; çok geçmeden, kızın suçlu olduğuna –en azından, genç Türk’ü sevmekten suçlu- kendisini ikna edecek sözleri duyar.

Kelimelerle ifade edilemeyecek kadar korkunç ve keyfi bir sonuç gerçekleşir. Kılıcını çeker, hızla ileri atılıp kurbanı konuşacak veya uçacak bir vakit bırakmayıp [kurbanı] saçlarından yakalar ve Horasan palalı kılıcının bir darbesiyle kızın vücudunu neredeyse düşürür. Az zaman sonra, şiddetli acılarla, ölüm gelir ve vücut, edinilen bilgiye bakılırsa, hava karardığında Boğaz’ın civardaki bir bölgesine atılır.

Bu arada, talihsiz kızın çılgınlıklarını duyan genç, kızın, kötü bir akıbete uğradığını anlar ve evden kaçır. Beşiktaş tepesinden aşağıya, efendisinin arkadaşı ve hamîsi olan Hassa Ordusu Müşiri Rıza Paşa’nın sarayına koşar. Kendini Rıza Paşa’nın ayaklarına atan kaçak, hikayesini anlatır ve gerçekleşmiş olduğunu düşündüğü şeyi de söyler. Paşa’ya babalarının samimi dostlar olduklarını hatırlatıp aracılığını ve himayesini diler. Tâlibe, suçunun büyüklüğünü ve ciddiyetini işaret eden Paşa, uşak olduğu sarayda kalmasını arzular. Ve Muhammed Ali’ye; şahsına yapılan bir iyilik ve gencin babasının yakın arkadaşı olan kendi babasının da hatırlandığının bir alameti olarak, gencin af olunmasını rica eden bir yazı gönderir. Gün bitmeden müsbet bir cevap gelir

ve genç adamın, topçu nazırının kapıhalkı içerisinde daha önceki hizmetlerine geri dönmesi söylenir.

Bu emre itaatin ardından, üç ya da dört gün kadar her şey yolunda gider. Güler yüzlü ve tatlı dilli Paşa, geçmiş olaylardan hiç söz etmez ve hizmetçisine, kapıhalkının huzurunu bozacak hiçbir şey olmamış gibi davranır. Bu arada talihsiz kurbanın katline neden olmaktan dolayı duyduğu ıstırapı gizleyen genç de efendisini memnun ve tatmin etmek için iki kat daha çok çalışır. Dördüncü günün akşamında, Paşa'nın - genellikle cellatlara bırakılan iğrenç görevi uyguladığı yerde bulunan pencerenin karşısında, bahçede oturduğu bir zaman-, dudaklarını ısirmaya başladığı ve tesbihini her zamankinden daha hızlı bir şekilde çekmeye başladığı görülür. Güzel görümlü ve genellikle sakin çehresi bulutlanmıştır; affetmiş olduğu uşağına, sertçe ve bir şeyler arıyormuş gibi bakar, gidip "ölüm penceresi"nin altında bulunan karanfillerden bir tane koparması için ona seslenir. Genç eğilir ve buyruğu yerine getirmek üzere döner. Tam bu sırada Paşa, genellikle her zaman yanında bulunan kavasslara bir işaret yapar. Bu adamlardan üçü ya da dördü hızla ileri atılır ve Muhammed Ali'nin dudaklarından süzülerek çıkan duman ortadan kaybolmazdan evvel her şey bitmiştir: akşam güneşinin ışığında parıldayan bir pala ve başsız bir vücut, üzerinde deniz kabukları saçılmış yolda yuvarlanmaktadır. Baş düşerken, Muhammed Ali kalkar, atına biner ve Beşiktaş'ta Mevlevi Dervişleri tekkesinde akşam namazını kılmak üzere yola koyulur.

Trajedinin yaygın olarak inanılan hikayesi budur ki o zamanlar, halk arasında bir öfke uyandırmıştır; fikrini özgürce açıklayabilen herkeste. Aynı zamanda bu, avamın uydurduğu ya da temelsiz bir söylem de değildir. Çeşitli yollarla olayın doğruluğunu öğrenen Britanya sefir-i kebiri ve zarif hanımı, böylesi sıra dışı ve dengesiz bir zulme olan haklı tiksintilerini kendi çaplarında gösterme yoluna gitmişlerdir. Bulunduğu

makam itibariyle topçubaşını, ve diğer mümtaz Türk devlet erkanını, sefir-i kebirlerin verdiği partilere (fêtes) davet etmek âdetti. Ama Sir S. Cunning, bu acı olayın (tekzip edilmeyen) ayrıntılarından haberdar olduğu zaman, Muhammed Ali'nin isminin Türk misafirler listesinden silinmesi yönünde talimat vermiştir; haklı olarak, böylesi iki zulmü gerçekleştirebilecek bir adamın, Kraliçe'nin temsilcisinin sarayını kirletmemesi ya da faziletli bir İngiliz hanımının başkanlık ettiği bir topluluğun parçası olmaması gerektiğini düşünmüştür. Birkaç ay önce, aynı Paşa; Tophane limanında Avusturya bayrağına yapılmış bir hakaretin cezasız kalmasına göz yumduğu, daha doğrusu buna izin verdiği için, Büyükdere'ye gidip orada toplanmış bulunan Avusturya sefaretinin önünde bizzat özür dilemek zorunda kalmıştır.

Sözü edilen trajik maceradan sonraki Ramazan ayının ilk günlerinde, topçu nazırının resmi makamının bulunduğu Tophane'den tesadüfen geçmem gerekti. Orada, kuşçu tarafından, yakın zamanlarda yakalanmış, satılmakta olan, ketenkuşları, sakalar ve diğer ötücü kuşlarla dolu birkaç kafese bakmak için bir ara durdum (kuşçular bu mevsimde, içinde azad kuşları denilen kuşlarla dolu kafeslerle, halkın en çok gelip geçtiği noktalarda satış için yerlerini alırlar). Bir zaman sonra iki-üç Türk uşak yaklaştı, birkaç dakikalık bir pazarlığın ardından tüylü esirlerden iki yüz kadarını satın aldılar ve yakınlardaki bir cephaneliğe götürdüler. Aklıma ilk olarak, satın alan kişinin bir kuşhane kuracak olduğu geldi ama sonra öğrendim ki adamlar, Tophane'den Muhammed Ali'nin hizmetçileriydi ve kuşlar, insanî bir niyetle –özgürlüklerine kavuşturulmak üzere- alınmışlardı (bu, Ramazan süresince tüm tabakadan Osmanlılar arasında yaygın bir uygulamadır). Paşa'nın insan olan kölesine muamelesi ve bu kuşlara olan dini merhameti arasındaki zıtlık beni çok etkiledi ve insanların karakterinde gözlemlenebilen uyumsuzluklara böylece bir örnek daha eklenmiş oldu.

Kuşları, belli bazı resmi vesilelerle, özgürlüklerine kavuşturmak geleneği Osmanlılarla sınırlı değildir. Rheims katedralinde, Fransız kralların taç giyme törenlerindeki programın da bir parçasıdır (daha doğrusu, bir zamanlar parçası olmuştur).

Kayıkçıların başarıları, aşk maceraları ile sınırlı değildir. Bu sınıftan birçoğu, Türk tarihinde, mümtaz makamlara yükselmiştir (bir tanesi ise çok rezil bir makama). Başarılı olanları sıralamak gereksiz olacaktır ki bunlar arasında meşhur kaptan ve kahraman Hayreddin (Barbaros) ve kardeşi Oruç da vardır (her ikisi de Midilli adası yerlisidir).²⁶ Ama diğer sözünü ettiğimiz kişi, yakın tarihteki siyasi olaylarda öne çıkan bir rol oynamıştır, bu sebeple, bu kişinin kökeninin ve tarihinin bir resmini çizmek gereksiz olmayacaktır. İma ettiğimiz kişi Ahmet Fevzi'dir; cömert velinimet Sultan Mahmud'a 1939'da ihanet edip Osmanlı donanmasını, Mısırlı Mehmet Ali'nin ellerine teslim eden hain kaptan paşa.

Yaygın kanaate göre, bu baş hainin babası, sultan sarayında adî bir dairede memurdu. Annesi, Türklerle Ruslar arasında Tuna'nın kuzey kıyılarında cereyan eden savaşlar sırasında getirilmiş olan Hıristiyan bir köle idi. Bunlar, çocuğun doğduğu yer olan, Boğaz'ın Asya yakasındaki Çengel Köy'de yerleşirler.²⁷ Ahmet'in hayatının ilk yılları boş geçmiştir. Ebeveyni, onun eğitim hayatını takip edemeyecek kadar fakir veya ihmalkardır; kendisi de, mekteplerde (ilkokul) parasız verilen eğitimden yararlanmayacak kadar tembeldir. Daha ileri yaşlarda ise kayıkçılık mesleğini

²⁶ Bu meşhur denizcinin küllerinin yattığı türbe, Boğaz'daki en ilginç yerlerden biridir (ama en göze çarpan değil). Sahile yakın bir yerde yükseltilmiştir, Beşiktaş Sarayı'nın hemen kuzeyine doğru. Türbe, sade ama etkileyicidir ve eğer duvarları üzerindeki siyah renkli iki büyük "vay [Arab alfabesinde bir harfin okunuşu]" olmasaydı farkedilmeden de yanından geçilebilirdi. Bu harfin, gizemli bir manası vardır; 6. bölümde açıklayacağız.

²⁷ Çengel Köy, adını; II. Mehmed'in, Konstantinople'a saldırmak için karşıya geçmek üzere hazırlanırken eski bir demirin [gemi demiri] tırnağını bulmasıyla almıştır. Bu rastlantı, hayra yorumlmuştur ve gemilerle saldırmak lazım geldiği düşünülmüştür.

tutmuştur; kalem-kitapla uğraşacak zamanı yoktur. Böylece, erişkin olur ve hayatı boyunca adamakıllı bir okuma-yazması olmaz.

Vücut olarak güçlü ve güzel sayılmazdı ama cesur, aktif ve zekidir. İlk olarak, kendi köyündeki kayıkçılara, temizlik, yükleme, balıkçılık ve diğer işlerde yardımcı olarak başlar. Çıraklık döneminin tamama ermesinden sonra kayıkçı icazetini alır ve birkaç yıl boğazın sularında turlar. Sultan'ın kapıhalkından, kayıkçı olarak hizmet ettiği mertebe sahibi bir görevlinin dikkatini çekmesi sonucunda kendisine “kaftancı” ya da “sofralı (garson)” hizmeti teklif edilir. Bir zaman sonra, bu hizmette bulunduğu bir sırada, doğal ağırbaşlılığı, anlayışlı huyu ve pratik zekasıyla herkesin alakasına mazhar olur ve Sultan'ın da gözüne girer. Sultan tarafından sağduyusu, itaatkarlığı ve sadakati sınanır ve bulunduğu uşaklık hizmetinden, Sultan'ın sürekli maiyyetinden bir hizmetkar olmaya terfi eder ve oradan da riskli ama gizli bir vazife olan “tebdil haseki”liğe terfi olunur. Bu kişilerin görevi, sultan ile yüksek mertebeden farklı devlet erkani arasında gizli mesajları taşımak; ülke içinde ve dışında olan her şeyi izlemek ve sultana rapor etmek amacıyla sultan ile sürekli bir gizli bağlantı içerisinde olmaktır. Bu adamlar, insanların yüzleri ve eylemlerini bir vaşak gözüyle izler; nefeslerini bir köstebek kulağıyla dinler ve üsleri hazırda bulunmadığı sürece yabancıların sorularına karşı ağızlarını açmazlar (“bilmem” ya da “Allah bilir” demek haricinde). Yazık o kişiye ki bu iki yüzlü ve hünerli casusun olduğu bir yerde, samimi yüz ifadesi dolayısıyla kalpten hislerini ifşâ eder! Yazık o kişiye ki dili, bir fısıltıyla bile olsa bu yüz ifadesini teyit eder (elbetteki, yüz ifadesi ya da kelimeler, padişahın niyetini ya da casusun planlarını onaylamıyor ya da bunlara muhalif ise)! Gözden düşmenin ya da ölümün habercisi olan zehirli bir rapor, kaçınılmaz sondur.

Düzenbaz gözdeye daha da şerefli bir mesleğin yolu açılır. Yeniçeriler bitirilmiş ve onların yerine geçen hümayun muhafızları [hassa] kaydolunmuştur. Ama yeni düzenlemedeki rütbelerde de birçok yeniçerilik partizanı bulunmaktadır. Bu nedenle, Ahmet; izlemek, dinlemek, daha önce olduğu gibi sessiz olmak ama anında bildirmek gibi emirlerle binbaşı tayin edilir. Sert disiplini, yılmaz aktifliği, yeni sistemde yer alan talim ve manevralar konusunda gösterdiği şevkin yanı sıra Sultan'ın kendisine verdiği çeşitli gizli vazifeleri yerine getirirken gösterdiği çaba ile göze çarpan eski kayıkçı, basamak basamak hızla yükselir ve sonunda ferik (korgeneral) makamına ve çok geçmeden de Hassa Ordusu [padişahı koruyan ordu] müşir'i (mareşal) rütbesine erişmiştir. Ahmet, söz konusu terfileri, kısmen, şaşmaz cesaretine, kısmen de o zamanlar serasker olan Hüsrev Paşa'nın hamiliğine borçludur.²⁸

1833'ün baharında, Ahmet Fevzi, meşhur Hünkar İskeleyi antlaşmasını imzaladığı söylenen yer olan St. Petersburg'a, fevkalade sefir tayin edilir. Bu vesileyle, kuzeyin hükümdarından aldığı altınlar, Mısır'ın asi paşası için de iştahını kabartmıştır. İlk eylem temeli aşmak idi, ikincisi ise alçaklığı aşmak olmuştur.

Bu asker diplomatın, vazifesiyle ilgili olarak cehaletini gösteren ilginç bir anekdot; Ahmet Fevzi tasviri, görünüşteki tüm konularda diğerlerinin ortaya koyduğu tasvirlerle uyuşan M. Cadalvene tarafından aktarılmaktadır.²⁹ Bilindiğin üzere, Edirne Anlaşması'yle tatmin olan Rusya, Erzurum'un kuzeyinde dağlık bir taşra olan Ahıska'nın kendilerine terk edilmesi kaydıyla, Osmanlı'nın ödeyeceği 1 milyon

²⁸ Ser-asker'in kelime anlamı, ordunun başı'dır. Bu unvan yalnızca başkomutanlar ya da savaş bakanlarına değil, farklı orduları kumanda eden tüm generallere verilir. Yeniçeliğin feshi ile, "iki sorguçlu" ya da "üç sorguçlu" paşa sistemi de kaldırıldı, yerine; iki sorguçlu paşa için ferik, üç sorguçlu paşa için müşir unvanı getirildi. Üçüncü sınıf olan tek sorguçlu paşalar ise şimdi livâ (tümgeneral); albaylar, mir alay; yarbaylar, kaymakam; ve tabur komutanları ise binbaşı adını almışlardır.

²⁹ Cadalvene, "Deux annees de l'Orient," ii., 124.

sterlinlik savaş tazminatından vazgeçecektir. Bu bölge, askeri açıdan Rusya için çok önemliydi. Çünkü dağlık boğazları ve geçitleri, gereğince savunulduğu takdirde, Imeritzia ve [bugünkü] Gürcistan arasındaki Türk kuzey sınırını güvence altına alacaktır. Rus bakan, masaya küçük, açıklayıcı bir harita koyar ve Sultan için bu yerin coğrafi konumunun ve stratejik değerinin ehemmiyetini bilmeyen Ahmet Fevzi'den [haritayı] incelemesi rica edilir. Gerçekte 300 metre kareden daha fazla bir alanı kapsayan bu yerin görünüşte tuttuğu sınırlı alana işaret eden Ahmet Fevzi: “Bir şey değil!”, “Sultan, böyle köstebek tepelerini ne yapsın?” der ve böylece Ahıska bırakılır.

M. Cadalvene'in çalışmasına bir not; Ahmet Fevzi'nin yanında yardımcı olarak, Bâb-ı Âlî'nin büyük logothete'i³⁰ ve dragomanı olan Nicholas Aristarki bulunmaktadır ve Sefir-i Kebir'in mühür yüzüğünü çalmayı başaran bu adam, Ruslar tarafından kasıtlı olarak verilmekte olan bir eğlence sırasında mührü, anlaşılmaya basar. Aristarki bunu inkar eder ve mührü, Ahmet'in sarhoş bir anında bastığını söyler. Doğrusunu söylemek imkansız. Tek ispatlanabilecek olan, terkin gerçekleştirildiği ve böylece Sultan'ın çok önemli bir toprak parçasını kaybettiğidir. Ancak şu çok iyi bilinmektedir ki Ruslar fincanlarını, eski Farslıların aksine, “erimiş yakut”tan daha değerli bir şeyle doldurmuşlardır.

Ahmet Fevzi İstanbul'a döndüğünde, kendisine olan itimadın, daha doğrusu, o günlere kadar çok işine yaramış olan şahsının kayrılmasının, çokça azalmış olduğunu görür. Hüsrev'in, daha sonra kızı Saliha'yla izdivac eden gulamı Halil; bu yakınlarda serasker olan Mustafa Nuri; şimdi Hassa Ordusu müşiri olan Rıza; ve bazı diğer genç isimler Padişah'ın gözüne girmişlerdir. Ama bu, Ahmet'in, imparatorluğun en

³⁰ Fener Aristarki ailesinde, nesilden nesile devam eden bu kalem, yakın zamanlarda feshedilmiştir. Logotet'lerin vazifesi, Rum Patrikhanesi ve Bâb-ı Âlî arasında elçi (ya da aracı) olmaktı. Rum kilisesini ve reayaları ilgilendiren tüm meseleler ellerinden geçerd; günümüzde bu iş, doğrudan patrikçe veya kilise meclisince halledilmektedir.

seçkinlerinden olan bir makama oturmasını engellememiştir; bir makam ki bu makam ile “Osmanlı” ismi yabancı milletlere dehşet salmıştır, bir makam ki zaman zaman cahil ve zayıf ellere düşmüştür ama asla, her şeyi toptan satan, yüzü kızarmaz bir haine teslim edilmemiştir.

Yiğit ve mahir Hassa Ordusu müşiri Tahir Paşa ile meslektaşı arasındaki siyasi ihtilafların bir sonucu olarak Tahir Paşa azledilir; bir halef gerekmektedir. O zamanlar dahiliye nazırı olan muvaffak ama “talihsiz” Pertev Paşa’nın³¹ tavsiyesi ve Hüsrev Paşa’nın da desteğiyle, ihanet kapısı bir anda, Ahmet’in önünde açılır; ve Ahmet “Kapudan Paşa” nişanını alır.

Her ne kadar denizcilik konusunda tüm pratik bilgilerden yoksun olsa da, öyle görünüyor ki aktifliği ve sezgi yeteneği ile tecrübesizliğini telafi etmiş olmalı Ahmet Fevzi. Söylenilenlere bakılırsa, görevinin gereklerini maharetle ve üstün bir şekilde yerine getirir ve donanmayı denizde etkili bir hale sokar; böylece, Sultan’ın en büyük düşmanını ortadan kaldıracak kişi olarak öne sürülmeye de layık olur. 1839 yılı, Haziran’ın 8’inde bu soylu donanmanın ilk filosu, gerektiği takdirde, Mısır donanması ile çatışmak üzere Boğaz’dan ayrılır. 9’unda ise ikinci filo denize açılır; on ikisi bir hat oluşturan farklı boylardaki bu gemilerin toplam sayısı 36 olmuştur.

O gün öğleden önce, ölüm meleğinin çoktan mührünü vurduğu Sultan Mahmud; büyük Barbaros Paşa’nın ve seçkinlikte ondan pek de aşağı kalır bir yanı olmayan

³¹ Pertev Paşa bir devlet adamı olarak kabiliyetlerinin yanı sıra bir yazar ve şair olarak başarılarıyla da bilinir. Çok değerli birkaç şiir onun tarafından yazılmıştır ve bir kronograf derleyicisi olarak yeteneği, Çırağan’ın ve diğer binaların kapılarına altın harflerle kaydedilmiştir. Geçmiş günlerde, bir insanın hayatını, bulunduğu makamın süresi kadar belirsiz kılan şu meşhur saray entrikalarının bir kurbanı olan Paşa, önce gözden düşer, ardından, 1837 Eylül’ünde Mahmud tarafından sürgüne gönderilir. Takibeden Ekim ayında ise, Paşa’nın düşmanları, Sultan’ı, ölüm fermanını imzalaması için ikna etmeyi başarmışlardır. Düşmanları, Sultan, kararından nadim olabilir düşüncesiyle o kadar korkmaktadırlar ki hüküm, son hızla Edirne’ye ulaştırılır ve ivedilikle uygulanır. Pertev, kaderini, adil bir adam ve gerçek bir filozof tevekkülü ve metanetiyle karşılar. Öfkeli bir anında ölüm fermanının kendisinden edinildiği söylenen Mahmud, bu barbarca eylemden pişman olur ve buna sebep olanları makamlarından eder.

Kılıç Ali Paşa'nın³² bir zamanlar işgal ettiği görkemli mevkîyi doldurması üzere tozların arasından alıp yükselttiği kişiye veda eder. Bu güne kadar ve hatta ölmekte olan Sultan'ın gözlerinin önünde son gemiler de kaybolana kadar, alçak hain Ahmet, efendisinin hayır dualarını almak için diz çökmüştür ve yaşlı gözler ve samimi yeminlerle, velinimetinin ellerine eğilip sadakatini ve bağlılığını yinelemiştir. Ardından, amiral gemisine –muazzam Mahmudiye- yetişmek için kendisini bekleyen hızlı gemiye atlamıştır.

O gün üzerinden bir ay geçmez; Ahmet Fevzi, milletlerin o zamana kadar ki tarih kayıtlarında bile bulunmayan en aşağılık ihanet eylemini gerçekleştirir. Müteakip Temmuz'un 6'sında, Türk donanması, son hızla İskenderiye'ye doğru yol alırken görülür; ve 13'ünde Ahmet Fevzi, yanakları, Sultan'ın elleri üzerine döktüğü sahte gözyaşlarıyla hala nemli bir halde, kendisini Mısır hükümdarının ayaklarına atar. Kaçakların her zaman için ceza olarak hak ettikleri sonu yaşatmaktansa Mehmet Ali, haini yerden kaldırır ve ona öyle bir muamelede bulunur ki bu muameleyi, eğer kendi amirali bir deniz savaşından galip dönmüş olsaydı, muhtemelen, o askerden esirgerdi.

Sultan, bu adamın nankörlüğünü haber almaktan korunmuştur. Bu ölümcül malumat İstanbul'a ulaşmazdan evvel, Sultan gitmiştir. Gözdesinin ihanetini gerçekleştirmesinden on üç gün evvel, Temmuz'un bir'inde, şimdiye dek Osman'ın kılıcını sallamış en aydın hükümdar olan Sultan, 54 yaşında, hükümdarlığının ise 31. senesinde fani ömrünü tamamlamıştır.

Aşağılanmış ve ihmale uğramış olan Ahmet Fevzi, Mısır'da 4 yıl boyunca kaldı; ihaneti, müteakip bir felaketten ve fetih rüyalarının mahvolmasından başka kendisine

³² Kılıç Ali Paşa bir mürteddir. 1586'da Tophane'deki iskele yakınlarındaki kendi ismini taşıyan güzel camiye yaptıran da odur.

hiçbir sonuç getirmeyen Mehmet Ali'nin bağladığı maaşla. İhanete teşvik eden kişi için uygun ama [ihaneti] gerçekleştiren için yetersiz bir ceza oldu bu. Mehmet Ali, adamının affedilmesi için girişimlerde bulunmuştur ama Sultan reddetmiştir. Ve 1843 Ocak'ının 3'ünde, bir felç –ya da birçoklarının inandığı gibi, bir fincan zehirli kahve-, Ahmet Fevzi'nin varlığına ve Mehmet Ali'nin, onu, sürgünde de desteklemesi lüzumuna son noktayı koymuştur.

Kayıkçılık gibi mütevazı bir konumdan, yüksek mertebelere erişmiş diğer birçok insanın sözünü etmek zor olmasa gerek ama artık pazarlara doğru yolumuzu almanın vaktidir.³³

2.4. Balık Pazarı

İstanbul Balık Pazarı'nın zayıfça duran, ahşap iskelesine ulaştığımızda, gözün gördüğü ve burnun rahatsız olduğu kir; arkada, Galata kıyısında bıraktığımızdan, öyle görünüyor ki, daha çok. Her iki tarafta da, rıhtımlara ve kapalı lağımlara olan ihtiyaç, korkunç derecede. Bizanslılar ve Cenevizliler zamanında, bu ihtiyaç, kısmen, giderilmişti. Önceleri, surlar ve deniz suyu arasında kalan boşluklar, binalarla dolu değildi ve büyük yer altı kanalları, tüm pisliği denize taşımak yoluyla uzaklaştırmaktaydı. Konstantinople'ın deniz surları, yani, Bizas'ın ve karısının diktiği ve Konstantin'in (M. S. 317) takviye ettiği ve yeniden inşa ettiği “dış savunma hatları”nın denizle arasında açık alanlar bırakılmıştı ve bu alanlar taşla döşenip üzeri örtülmüştü. Bahis mevzuu alanlar, doklar ve rıhtımlar olarak kullanılmış olup genişlikleri yer yer, 15-18 m.'yi bulmuştur. Söz konusu rıhtımların izleri, Yalı Köşk'ten şimdilerde Hassa [padişahı koruyan ordu] için hizmet veren bir hastane

³³ Yakın bir zamanda, Yunan içişleri bakanı olan Bay Christides, her ne kadar kendisi bir kayıkçı olmasa da, Tarabyalı bir kayıkçının oğludur ve yine, yakın akrabalarından biri de mesleğe girmiş olup aynı yerde görevini sürdürmektedir.

olarak kullanılan binaya (“Hastalar” denilen kapının yakınında) kadar uzanan kısımda kalan Topkapı Sarayı surlarının dışarısında bulunmaktadır.

Bugün, limanın her iki yakasında da kıyılar, bakımsız binalarla boğulmuştur. Sağ yakada; Topkapı surlarından, Balat’ın ötesindeki Ayvansaray yakınlara kadar uzanan şehir surlarına kadar ve sol yakada; Tophane’den Azab Kapısı’na dek. Gümrüğün doğusundaki Bahçe Kapısı’nda bulunan iskeleler ve denizcilerin kışlalarının önünde bulunan Kasım Paşa iskelesi olmak üzere köprünün iki ucu civarındaki iskeleler; sözünü ettiğimiz iğrenç kirliliklerden uzak, tek noktaldır. Akıntı her zaman Saray Burnu’na doğru seyrettiği için, civardaki su yollarını tıkayan, sabit ve bozulmuş pislik yığınları, az bir çaba ve masrafla giderilebilir.

Bu nedenle, şehrin bu en kirli bölümleri, sözüne ettiğimiz sorunlardan kolayca kurtarılabilir ki bu pislikler, gerçekten de çevre koşullarının sağlığı açısından da çok zararlı olmalı. Sonuçta, farkında olunmasa da bu noktalarda hijyenle ilgili etkili bir teftişin uygulanması çok gerekli. Mikroplar ve bakteriler yoluyla bu pislikler içerisinde kendiliğinden oluşan ve yayılan hastalıklara en kalabalık mahallelerde ve halkın en çok gelip geçtiği yollarda bile müsaade edildiği halde uzak bölgelerde karantinalar kurmak ya da birtakım hastalıkların insanlar arasında yayılmasını önlemeye dönük harici tedbirler almaya kalkışmak yararsızdır denebilir. Bununla birlikte Türklere haksızlık etmemek gerek; Pera ve Galata’nın sokakları –bilhassa, Rumların ve Ermenilerin ayrı mahalleler halinde yerleştikleri bölgelerde- İstanbul sokaklarından çok çok daha kirli bir durumdadır.

İskeleler civarında karşılaşılan pislik birikintileri, Türk karakterinde sıklıkla göze çarpan zıtlıklara bir örnek oluşturmaktadır. Evleri temizdir ve şahsi temizliklerine katıyetle riayet ederler (öyle ki kirli hiçbir şey evlerine girmemelidir); güzel kokulu

çiçeklerden ve rayihalı esanslardan zevk alırlar; şehirlerinin her yerinde bulunan, doğanın nefis manzaralarını ve güzelliklerini pek severler ve takdir ederler. Ama öyle görünüyor ki kire ve mikrop yuvalarına olan tiksintilerini evde bırakıp dışarıda, en berbat görüntülere ve kokulara kayıtsız kalmaktalar. Bunun birçok örneği vardır. Mesela, Fener ve Balat'a bitişik mahallelerde ikamet eden kadınlar arasında yaygın bir âdet vardır. Cumaları, açık bir tepecikte toplanırlar (tophanenin merkezinin karşına düşen tepecik). Bu tepeciğin toprağının içeriği –her ne kadar, bahçecilik açısından gayet uygun olsa da-, öyle bir koku çıkarır ki güzel kokular yayan bir bahçeye benzetebilmek mümkün değil. Burası, çevredeki fakir ve kirli mahallelerden gelen çer çöpler ile oluşmuştur. Gelin görün ki bahsettiğimiz günlerde, burada, yüzlerce kadın, suyun kenarına yakın, oturmuşlardır ve sanki kurtuluşa ermiş insanlara vaadedilen yeşil Cennet yamaçlarından birinde uzanıyormuşlarcasına bir mutlulukla keyif yapmaktadırlar.

Oradan geçen bir Türk'e, bu kadınların hoş vakit geçirmek için neden böylesi kötü bir yer seçtiklerini sorsanız, “bunlar, fakir insanlar, uzak yerleri gezmek için ne kayak ne de başka araçlar kiralayabilecek paraları yok, ama bu alan, açık bir yer, burada en azından gözlerini şenlendirebilirler” demek yerine; “Allah bilir!” veya “bilmem! Belki de anaları öyle yapmıştır! Âdettir” gibi cevaplar verir. Türkiye’de peşin hükümlülüğün anası olan âdet, hemen hemen bütün kötülüklerin anasıdır. Halihazırdaki müsbet kanunların ihlal edilmesi için ya da menfi kanunların uygulanması için veya daha iyisinin uygulanmaması için bir bahane olarak ileri sürülür âdet. Eğer devlet memurları, devleti ya da halkı sömürürse, suç “âdet”e yüklenir. Ticari sözleşmeler yerine getirilmezse, sorumlu yine “âdet”tir; ve eğer, taş

hemen hemen aynı fiyata bulunduğu ve çok daha güvenli ve dayanıklı olduğu halde evler ahşaptan inşa edilirse yine âdet, bir özür olarak ileri sürülür.

Balık Pazarı İskelesi denilen iki iskeleden, uzanan dar sokaklar, şehir surlarına paralel olan daha geniş bir sokakta son bulur. Burası, büyüklük ve kaliteden çok, bolluk ve çeşidin sergilendiği balık pazarıdır. Farklı farklı türler, kurşun veya tahta raflarda sergilenir; biraz daha göze çarpan balık çeşitleri, solungaçlarından sallandırılırlar, daha küçükler ise büyük tahta kaplardadır. Kabuklu deniz hayvanları – mevsimiye eğer-, özellikle de midye, sepetlerde tutulur ve pazara bolca getirilir.

Balıkçı dükkanları, Avrupa'dakilerde genellikle görülebilecek düzenliliğe hiçbir şekilde sahip değildir. Çok azı dışında, Türk dükkancılar, perakende satışta düşünülebilecek oyunların en küçüğüne bile hoş bakmazlar. Gözler aracılığıyla, cebe hitap etme sanatının önemine hiç inanmazlar. Çok az isterler ve çok azla yetinirler. Dükkanlarının dış görünüşünü süslemeyi (yani daha fazla kazanmak için çok harcama yapmayı), kârlı bulmazlar. Söyledikleri şudur: “Bugün buradayız, yarın yokuz! Kim bilir? Bizden sonrakiler de böyle yapacaktır.”

Deniz balıklarının bolluğu dikkat çekicidir ve sayısız küçük tür vardır. Bu anlamda rızık, bereketliliğiyle, Boğaz'a, Avrupa'daki tüm diğer sulardan daha cömert olmuştur. Buradaki birçok tür, bizim pazarlarımızda bilinmemektedir ve kimisi, denizlerimize bütünüyle yabancısıdır. Bazı çeşitlerde gözlemlenen, renklerin harikulade güzelliği çok ilginçtir; yeşil, altın, pembe, gök mavisi, kırmızı ve gümüş, pulların üzerinde parıltıyla renk verir. Balık pazarları temiz olsaydı ve bazı türler, Avrupa'daki dükkanlarda olduğu gibi sergilenseydi daha büyük bir hayranlık uyandırılırlardı. Şu durumda ise bir doğa sever bile bu pis ve sağlıksız yerlere sırtını dönüp kaçmayı düşünecektir.

Aşağıdaki türler en çok talep görenlerdir. Sınırlı bilgimiz izin verdiğiince, Türkçe isimleri ve İngilizce karşılıklarını vereceğiz. Tekir balığı, Romalı oburların çokça tatmasıyla bilinen bir tür.³⁴ Uskumru ise bizim sahillerimizdekilerden çok daha aşağı kalitededir. Uskumru, mayısın ilk zamanlarında Ege Denizi'nden Karadeniz'e göçer. Bu dönemlerde büyük miktarlarda yakalanırlar ve güneşte kurutulurlar; bu işlemin ardından çok zayıf bir görünüm kazanmaları dolayısıyla “çiroz” olarak adlandırılırlar. Yazı, Karadeniz'de geçirip beslenirler ve tekrar göçerler, bu sırada yine yakalanırlar ve bu kez taze taze yenirler. Aynı türün başka bir çeşidi olan istavrit daha küçük ve daha az lezizdir. Üçüncü bir tür olan “lishe” [lipari?] balığı daha da âdidir. Palamut, tonbalığının küçük bir çeşididir. Ekim ayı ve Kasım'ım başları palamut avlamak için en iyi dönemdir; zira, bu dönemde Karadeniz'den Akdeniz'e geri göçerler ve birazdan bahsini edeceğimiz dalyanlar vasıtasıyla binlerle yakalanırlar. Bir kısmı taze yenir ama büyük bölümünün içi yarılarak açılır, tuzlanıp kış tüketimi için ve Rum ve Ermeni büyük perhizlerinde [oruç] yenmek üzere muhafaza edilirler. Söz konusu dönemlerde palamut, fakir tabakadan Hıristiyanların başlıca gıdasıdır ama zenginlerce hiçbir zaman rağbet görmezler, Türklerce de nadiren yenirler; zira, Türkler bu balıkları sağlıksız bulurlar ve hazmının zor olduğunu düşünürler. Ton, daha çok alt tabakadan insanlarca yenen, iri, kaba ve hazmı zor bir balıktır. Kaya, leziz bir tür olup bayağı büyüktür ve şekil olarak morinaya benzer. Boğaz'ın ve Adalar'ın en kayalık bölgelerinde gezer; ismi de burdan gelmektedir. “Kefal”, Yunan “kafa” kelimesinden bozmadır; balık bu ismi, bu türe üye olmasından ve sırt yüzgecinin önünde kalan kısmın geniş ve düz olmasından dolayı almıştır. Tadı güzel, çok nefis bir balıktır ve

³⁴ Türkler her türün sonuna “balık” kelimesini her zaman eklerler. Tekrarlamaktan kaçınmak için bunu yapmayacağız. Ayrıca, bir bilim kitabı olma amacı gütmeyen bu çalışmada, daha tanımlayıcı olsa da bilimsel isimleri de vermeyeceğiz.

İstanbul'da –özellikle de hastalar arasında- en çok tutulan balıklardandır. Kırlangıç, ton ailesindedir. Balığın ismi, ön kısmının şeklini anlatmaktadır; oldukça hızlı yüzer ve uzun zarif bir şekli vardır ama büyük türlerde bulunan sağlıksız özellikler bunda da vardır. Gümüş, parlak deniz yeşili renge sahiptir, kırmızı gözleri ve kırmızımsı menekşe yüzgeçleri vardır. Üzeri, solungaçtan, kuyruğun başlangıç noktasına kadar uzanan dalgalı, kırmızımsı çizgilerle kaplıdır. Boyu, normal bir sazanınki kadardır. Görünüşü güzel bir balıktır ama kılçıklıdır ve tadı yoktur. Gümüşü, tatlı suya ve iklimimize alıştırmak mümkün olsaydı, havuzlarımızda ve misafir odalarımızda yaygın olarak bulunan kırmızıbalıklara gerçekten çok güzel bir rakip olurdu. Levrek, şekil olarak mezgiti andırır ama daha iridir. Eti çok az kılçıklı olup beyaz, hoş ve sıklıdır. Avrupalıların evlerinde baş yemektir ve tamamen kaynatılarak yenir. Türkler ise parçalara ayırırlar ve sebzelerle süslerler.

Harika bir tadı olan kılıçbalığının en düzenli grupları oluşturduğu zamanlar, kasıma doğru, Karadeniz'den Ege'ye geri dönerlerdir. Büyük örneklerin burun kısımlarında uzanan çıkıntı yaklaşık 7.2 m. uzunlukta olup düz ve yataydır ve gitgide incilir, ayrıca, kenarları da iğnelidir. Ağırlıkları 9-19 kilogram arasında değişir. Dalyanla da yakalanırlar. İzmarit (levrek cinslerinden), kuru, tatsız ve kılçıklarla doludur. “İskorpin”, üç ya da dört adet türü olan garip bir balıktır. Bu türlerden – palamuta benzeyen- biri, uzunlamasına boyda, iğneli, göğüs ve sırt yüzgeçlerine sahiptir ve pembe, gök mavisi, altın ve kahverengi gibi çeşitli renklerde olup kuyruğu parlak laciverttir. İlk olarak yakalandıklarında bu renkler çarpıcı biçimde canlıdır ama bir süre açık havaya maruz bırakılınca bu parlaklık sönmektedir. Bir kırlangıçbalığı (“gurnet”) türü olan mercan, gümüşümsü pembedir. Yanlardan yassıdır ve burun kısmından kuyruğa kadar kemerlidir; kilizbalığını andırır ama daha kavislidir. Eti,

hafifliği ve sağlığa faydalı nitelikleri dolayısıyla oldukça rağbet görür. Ağırlıkları, 8-11 kilogram arasında değişmektedir, bazen normalden daha büyük boylara eriştikleri görülür.³⁵ Mersin balığına komşu sularda pek rastlanmaz. Başka bir tür de dlgerdir. “Lapın”ler, kendilerini kirli ve itici gösteren, koyu mor renkte, zayıfça, opak bir maddeyle kaplı olmalarıyla ayırt edilen kk balıklardır. Bununla birlikte, bu balıklar oldukça rağbet grrlere ve sonbahara doğru bolca bulunurlar. Bir de “Sardalya”lar var. “Kalkan”ın yüzeyi, boynuzumsu parçacıklarla kaplıdır; ismini de buradan alır. Boyu uzun ve şişman olan cinsleri, kuzey sularındaki akranlarının önüne sahiptir; kk kalkan ise her yerde bulunabilir.

Lüfer türüyle, Boğaz ve Marmara dışındaki sularda pek karşılaşılmaz ama yine de bunlar, kesinlikle, gbe bir türdür. Uzunlukları yaklaşık 25-35 cm arasında değişir ve ağırlıkları da 700 gram civarındadır. Eti, son derece lezizdir ve Boğaz`da dolaşan diğer balıkların hepsinden daha çok rağbet görür. Eylülün sonlarına doğru bu balıkların mevsimi gelir ve genellikle, Bebek`ten Büyükdere`nin kuzeyindeki kalelere kadar uzanan kk koylarda karşılanırlar. Uzun oltalarla yakalanırlar ve yem olarak kullanılan kk istavrit parçalarını iştahla ısırırlar. Oltayla lüfer avlamak, Boğaz`ın köylerindeki Frenk ve reaya sakinlerin en sevdiği boş zaman uğraşarındandır. 18-27 m. uzunlukta, iki veya daha çok iğneli oltalar kullanırlar; oltaları ellerinde, hassas bir şekilde ileri geri hareket ettirerek tutarlar ta ki balık kıpırdayana kadar, bundan sonra, oltayı dikkatle ve hızla geri çekmek gerekir. Bu spor için karanlık, hatta, gece tercih edilir. Söz konusu durumlarda, balığı cezbetmek için kayığın her iki tarafında da fenerler sallandırılır. Avlanma sezonu boyunca, ışıklandırılmış bu kayıkların yirmi, otuzunu, sık sık bir noktada toplanmış olarak görürsünüz. Kimi diğerleri ise kıyı

³⁵ Bu balık, masalımsı yunus balığının sanki kk bir modelidir.

kenarlarında sessizce ileri geri süzülürler veya boğazın ortalarına doğru ilerlerler. Bir eşi bulunmayan Boğaz'ın kıyılarında yürürken ya da yükseklerde bir ikametgahın pencerelerinden yarı örtülü sularını düşünürken, kayıklardan yükselen parlıtlı ışıklar ve kayıkçıların çalgınca şarkıları; yaz gecelerinin huzur verici büyüsunü ziyadeleştirir. Her yerde çamukalar ve beyaz yem vardır ki beyaz yemler, tatlılık ve lezizlik bakımından zehirlenmiş Thames'deki gazla üremeye tâbi tutulmuş benzerlerinden çok daha üstündür

Yukarıda bahsedilen türlerden yalnızca ikisi yassı balıklardır. Pisibalığı, dilbalığı, tırpanabalığı ve derepisisi de zaman zaman yakalanır ama bunlar, bu denizlerde bulunan türler olmaktan ziyade çevre denizlerden ara sıra gelen davetsiz misafirlerdir. Altı, yedi kadar tür göçebedir; kasımda kaybolurlar ve mayısta dönerler. Diğerleri ise her mevsimde hiç azalmaksızın bolca bulunurlar. Tüm nimetleri veren Rahman [the Giver] takdir etmiştir bir kere; bir çeşidin çoğalması yahut dinlenmesi için çekilme zamanı geldiğinde, aynı bolluk ve fayda ile yeri hemen diğerlerince doldurulmaktadır. Böylece, ihtiyaç sahipleri, Kadir olanın cömertliği ile, Avrupa'daki tüm diğer şehirlerden daha fazlaca rızıklandırılmaktadır.

Beyoğlu [Pera] ve Galata'da satışı sunulan tatlı su balıklarının başında; Avrupa ve Asya dağlarının derelerinden getirilen alabalık, iç göllerin yanı sıra Belgrat'ın durgun su kaynaklarından gelen yılan, kaba ve tatsız bir balık olan sazan, zayıf ve genellikle de kılçıklı turna, ve kerevit gelir. Ama taze balık pek rağbet görmez ve Rumların ve Ermenilerin kat'i ve uzun oruçlarının, deniz balığını, diğer zamanlardan daha değerli kıldığı büyük perhiz dönemleri dışında nadiren görülür.

Şimdilerde Türklerce de serbestçe tüketilen kabuklu çeşitler bolca bulunur ve Hristiyanlarca büyük talep görür, özellikle de midye ve istiridye. Yine de her ikisini

de satın alırken dikkatli olmak gerekir; çünkü bunlar sıklıkla, iç limanda, deniz suyunun saflığını yitirmiş olup bakırla dolu olduğu bir bölgede, çeşitli yığınlar, gemi demirleri ve eski gemilerin tabanlarından toplanırlar. Teke yaygındır. İzmir'den getirilenler inanılmaz boydadır; ağırlıkları, neredeyse, ırmaklarda bulunan kerevitinkine eşittir. İstakoz daha az bulunur ve kuzeyin istakozlarıyla kıyaslanamaz. Aslına bakılırsa, kabuklular ailesinin hiçbiri, soğuk denizlerdeki benzer türlerde bulunabilecek tada sahip değillerdir.

İstiridye ve midye yakalanabilecek en iyi kıyılar, Boğaz'ın ağzına doğru, Tarabya ile Hünkar İskelesi arasında kalan bölgedir. Avlanma bölgeleri, mukavelelerle kiralanır ve deniz dibini tarama yoluyla avlanma sezonu kasımın 1'ine kadar başlamaz (güneş takvimine göre) ve Hıristiyan büyük perhiziyle son bulur. Herhangi bir şekilde bu kanunun ihlali para cezasıyla ya da kayıkların müsaaderesiyle cezalandırılır. Bir noktayı daha eklemek gerek; Boğaz'daki istiridye kabuklarında, küçük incilere hiç de az rastlanmaz. Ben de Tarabya limanından çıkarılmış olanlardan alınmış birkaç tanesini gördüm; ama aşağı kalitedendiler. Andreossy, söz konusu incileri hastalık belirtisi sayar. Bu muhtemeldir. Zira, açık ve daha sağlıklı denizlerden çıkarılan istiridyelerde inci, nadiren bulunur.

Salyangozlar, büyük perhiz boyunca Rum ve Ermenilerden çokça talep görür. Bu dönemde, balıkçı dükkanlarının dışarısında sepetçisöğüdünden sepetlerde satışa sunulurlar. Boyları büyüktür, kabukları grimsi beyaz olup kahverengi dairevi kıvrımları vardır. Hayvanın kendisi ise soluk, dişbudak yeşili bir tondadır. Pilavlarda ya da et suyu içerisinde sebzeyle birlikte yenirler. En iyileri, Bitinya Olimpusu'nun ayağındaki ormanlardan, yine balkanlardaki ormanlardan ve Belgrat durgun su kaynakları civarındaki ormanlardan ithal edilir. Hayat dolu Fransız komşularımızın en

sevdiği gıdalardan olan zıplayan, sevimli kurbağaları gibi, Türkiye'nin daha da karakteristik olan salyangozu da yemek zevkine düşkün Ermeni ve Rumların ağızlarına girebilecek değere ulaşmak için temizlenme ve yağlanma işlemlerinden geçirilir. Zira, bu şüpheli lezzetin baş tüketicileri, Osmanlılar değil, Ermeniler ve Rumlardır.

Bazen domuz balığı olarak adlandırılan yunus balığı [mutur, yunus balığı'nın bir türü] Boğaz'da geniş sürüler halinde toplanır; özellikle de palamut, uskumru ve lüferin göç etme ve geri dönme mevsimlerinde. İlginçtir; sanki yunus balığı, sözünü ettiğimiz diğer balıkları denizde dolaşırken takip ediyorlar ve ayrıca, yine o balıkların Karadeniz'de üremelerini de taklit ediyorlar. Yine de gruptan ayrı düşen yunusları, hem gündüzün hem gecenin her anında, iç limanlarda dolaşırken görebilirsiniz ki ayrıca Türklerin tüm diğer vahşi yaratıklara karşı olduğu gibi kendilerinden de uzak durmalarının keyfini sürerler. Bu balıklar; sularda kalabalıklar halinde dolaşan ve civardaki evlerin tepelerine konan martıların da olduğu gibi muafiyetlerinin bilincinde gibiler. Bu dostça muamelenin bir karşılığı olarak yunuslar, her ne kadar büyük bir kalabalıkla Boğaz'ı aşağı ve yukarı turlasalar da hiçbir zaman gelip geçmekte olan kayıklara çarpmazlar; martılar ve karabataklar ise orda burda korkusuzca yüzerler ve sandalların veya küreklerin ulaşabileceği alanın dışına yüzmek için pek zahmet göstermezler.

Çok büyük bir boyda olan köpekbalığı, Adalar civarında sık sık öldürülür. Adalar yalnızca 12 mil uzaklıktadır ama bu aç gözlü balıkların Boğaz'a geçtiği ya da, en azından, boğazdaki dalyanlarda yakalandıkları çok az görülmüştür; ve hiçbir zaman, akıntı içinde yüzen insanları dahi rahatsız etmemişlerdir. İstanbul civarında köpekbalıklarının varlığından ne Andreossy ne de diğer söz sahibi yazarlar

bahsetmişlerdir ama büyük bir cins köpekbalığının Marmara Denizi'ne sıkça uğradığına şüphe yoktur. Adalar kıyılarını 1842 Mayıs'ında dikkatle inceleyen Belçika sefiri Baron de Behr ve diğer zatlar, Proté sahillerinde bu canavarlardan-balıkçılarca bırakılmış- üç adet bulmuşlardır. Uzunlukları, 2.4 m. ile 3 m. arasında değişmekteydi ve vahşi cinslerin özelliklerini taşımaktaydılar. Daha küçük köpekbalıkları, pazara getirilir; dilimler halinde parçalanır ve perakende olarak fakirlere satılır. Yukarıdaki listeye, küçük yengeçler, mürekkep ve yıldız balıkları, deniz örümcekleri, çeşitli yumuşakçalar, ve Musevilerin üzerlerinden çıkarıp kakma süs işleri yapan zanaatkarlara sattığı, aşağı kaliteden sedef üreten yelpaze şeklinde kocaman midyeler de eklenebilir.

Pazarlarda yaygın olarak karşılaşılan çeşitli balık türlerini sıraladıktan sonra, başlıca balık avlama yolları konusunda da birkaç söz söylemek gerek. Dört yol vardır: Uzun deniz oltaları kullanmak; ıstakoz, yengeç vs. yakalamakta kullanılan örgü işi sepetler; kayık ağları; ve sabit ağ balıkçılığı. Trol balıkçılığı bilinmemekte ya da, en azından, nadiren uygulanmaktadır.

İlk metodu, "lüfer" başlığı altında da ima etmiştik. Aynı süreç, olta balıkçılığı açısından diğer tüm balık türleri için de geçerlidir ama genele yayılmış ya da tüm halka dönük bir ticaret olmaktan ziyade balıkçıların şahsi ihtiyaçlarını gidermeye dönük bir iş kolu olarak düşünülebilir. Olta çubukları, olta makaraları, yapay yem ve İngiliz Isaac Walton'ın çeşitli aletleri bilinmemekte.³⁶ Oltalar, genellikle at tüyünden yapılmış olup uzunlukları, 29-36 m. arasında değişir; düz bir mantar çevresinde sarılırlar ve (çekül aracılığıyla ölçüm yapılarak) suyun derinliğine göre çözümlenerek

³⁶ Oltayla palamut avlarken bazen kabaca yapılmış, küçük bir metal balık imitasyonu kullanılır ama bu bir istisnadır.

salınırlar. Sağ elin baş parmağı ve işaret parmağı arasında tutulan olta, hassasça geri-ileri hareket ettirilir; balıkçının başarısını, hissi ve oltayı çekiş hızı çok etkiler. Her bir oltaya, uçlarında yem olarak midye, istavrit ya da başka balık parçaları olan iki veya daha çok iğne takılır. Oltanın elbetteki ağır olan baş kısımlarına, bu iş için en iyi zaman olan geceleri balığı çekmesi için, cıva sürülür. İnsanlar bazen kısa oltalarla kıyılarda avlanırlar ama lüfer ve iyi nitelikli diğer bazı balıklar yalnızca suların derinliklerinde yakalanabilir.³⁷ Uskumrular, gruplar halinde, kuzeyden güneye göç ederlerken, yunuslarca ve martılarınca takip edildikleri için sığ koylara ve hatta Haliç'e sığınırlar. Bu gibi zamanlarda oltalarla ya da ağlarla yakalanan balıkların sayısı neredeyse inanılmazdır; suyun yüzeyi kayıklarla kaplanmıştır ve mürettebat, vahşi ve korkmuş gezginlere olta sallamakla ya da onları yakalamakla meşguldür.

Sepet şeklindeki kaplar, herkesçe kullanılır. Koylarda ve küçük körfezlerde kıyı boyunca bulunurlar. "Ozier"den veya yarılmış kamışlardan yapılırlar ve çan biçiminde olup ağız kısmı düzdür. Sepetlerin yirmi veya daha fazlası sağlam bir iple birbirlerine bağlanırlar ve her biri, ağır bir taşla dengelenir, böylece suya daldırılırlar. Bu nokta, iki veya daha çok boş sukabağı testisinden oluşan bir şamandıra ile belirlenir. Böylece, yengeçler, ıstakozlar ve diğer küçük balıklar büyük miktarda yakalanır.

Kayık ağlarıyla yapılan balıkçılık genelde, Boğaz'ın kuzey ucunda Prinkipos civarında yerleşmiştir ve oradan da Karadeniz boyunca; doğuda Riva'ya kadar, batıda ise Kilyos'a kadar uzanır. Bu işte kullanılan kayıkların her biri için 8-10 adam gerekmektedir. Kayıklar beş ya da yedi kürekli, dümenli, omurgalı ve yelkenli olup yaklaşık 45 cm.lik su çekerler. Pruva yakınında, yaklaşık 3.6 m. boyunda, içinden

³⁷ Bazen yirmi dört saat boyunca rastlanıldığı üzere, güney rüzgarları hakim olup da sular durgun seyrederse, Tarabya ile Asya sahilleri arasında kalan, kanalın orta kısmı, avlanmak amacıyla yavaş yavaş ileri-geri hareket eden kayıklarla dolu olarak görülür.

çubuklar geçen, dikine uzanan bir direk sabitlenmiştir; direk, en tepeye konulmuş bulunan sepet örgüsü bir oturağa ulaşmakta kullanılmaktadır. Bu oturağa, avlanma sırasında, tecrübeli bir gözcü yerleştirilir. Görevi, açıktan gelmekte olan balık sürülerini gözlemek ve gelişlerini haber vermektir.

Genellikle, altı kayık bir grup oluşturur. Operasyon başladığında, uzunlamasına bir kare oluştururlar; uzunluğu yaklaşık olarak 36 m., genişliği ise 22 m.dir. Sonra, her bir açıda bir kayık durur ve orta kısım ikiye bölünüp her bir tarafın merkezinde de bir kayık yer tutar. Arada kalan yerler, 4.5-6 m. uzunluğunda ağlarla (ve çok katlı diğer ağlarda orantılı biçimde bu ana ağlara bağlı olmak üzere) kaplanır. Uzun yanlarda kalan ağlar, bir engel oluşturmak amacıyla, sağlam tıplar ile ve merkezdeki kayıkların da yardımıyla deniz yüzeyi ile bir seviyede tutulur; ortada kalan ağlar ise üzerlerinden balıkların geçmesine izin vermek amacıyla belli bir derinliğe kadar daldırılırlar. Uç kısımları yukarı doğru uzanan ağlar, kayıklarda, ağları gergin bir biçimde çekmek üzere bulunan hareketli makaralara bağlanır. Karenin dar kısmında bulunan ağların ağızları her zaman için, denize ya da akıntıya dönüktür. Denizdeki kıpırdanmalar veya diğer belirtiler yoluyla balık sürülerinin yaklaşmakta olduğu görülürse –ve sayıları, sıkıntı çekmeye degecek gibiyse- işaret verilir ve ağlar her iki uçta da, işi ipleri çekmek olan adamlarca iyice gerilir. Yanlardan kaçması, geri çekilmesi ya da ilerlemesi imkansız olan balıkların hepsi birden, aşağıda kalan uca hamle ederler ve böylece, çoğu zaman bir seferde, yüzlerce büyük balık yakalanır.

Yüzer ağlar, çoğunlukla, kıyıdan üç çeyrek mil ötede, göçebe türlerin en sevdiği geçiş alanları olarak bilinen yerlerde, kurulur. İyice dövülmüş iplerden yapılan ağlar, kış boyunca balıkçılar tarafından yapılır. Ve tüm palanga derli toplu olup dikkatle tamir ve muhafaza edilir.

Dalyanlar işleyiş sistemleri yönüyle ağlara benzerler ama sabit olmaları yönüyle onlardan ayrılırlar. Dalyanların küçük birçok türü Boğaz'ın her iki yakasında da görülebilir; özellikle de akıntının Asya yakasından daha az şiddetli olduğu batı kıyısında. Ama batı yakasında da hızlı akıntıların seyrettiği üç önemli istisna vardır: Arnavutköy, Rumeli Hisarı ve Şeytan Akıntısı (Rumeli Hisarı ile güzel Balta Limanı köyü arasında) ki buralarda takipçiler, ipleriyle her zaman iş başındadırlar. Bu adamlar, sözünü ettiğimiz yerlerdeki akıntıların her birine kayıkları sürüklemek için yarım kuruş alırlar.³⁸ Akıntıların başlaması ve gücü; yalnızca sözü edilen noktalarda değil, Tarabya'dan Kız Kulesi'ne ama özellikle de Yeniköy'den Ortaköy'e kadar Boğaz'daki tüm seyirleri boyunca, değişkendir ve büyük ölçüde rüzgara bağlıdır. Normal zamanlarda ve kuzey rüzgarlarının olduğu zamanlarda akıntı çok güçlüdür ve Karadeniz'den Tarabya yukarısındaki Kireç Burnu yönünde, hemen hemen kanalın orta kısmında seyreder. Bunun ardından, bir dönüşle Asya sahillerine doğru yol almaya başlar ve neredeyse Kanlıca'ya yamaçlarına varıncaya kadar yolculuk sürer; ve burada Şeytan Akıntısı'nın üzerinden geçer ve bundan sonra Rumeli Hisarı'nın ve yanındaki romantik defin alanının altından geçip kısa bir süre orta yolu tuttuktan sonra yaklaşık Bebek'in karşısında ikiye ayrılır. Bir kol büyük bir şiddetle, Asya yakasındaki Kandilli'nin altındaki kıyıya hücum eder ve Beylerbeyi boyunca Üsküdar'a doğru ilerlemesini sürdürür. Diğeri ise Arnavutköy'e doğru süzülür ve oradan da tekrar dışarı doğru bir hamle yapar ve Tophane'ye varıncaya kadar neredeyse kanalın ortasında ilerleyişini sürdürür; bundan sonra diğer kolla birleşirler

³⁸ Von Hammer, Şeytan Akıntısı'nın Arnavutköy'de olduğunu belirtir. Bu bir hatadır; Şeytan, doğubilimci bilginin Boğaz'dan ayrılmasından sonra, yerini değiştirmiş değilse eğer.

ve ikisi birden Saray Burnu'na doğru hızla ilerlerler. Bu birleşme, küçük kayıkların Tophane'ye rahatlıkla varmalarını sağlayan bir ters akıntıya da neden olur.

Güney rüzgarının hüküm sürdüğü bir dönemde, akıntıların yönleri oldukça etkilenir ve bazen akıntıların yeri bütünüyle değişir. Sonuçta, yukarıda sözü geçen takipçilerin çokça bulunduğu yerlerde akıntılar nötralize edilir ya da büyük bir hızla [normalin aksine] kuzeye doğru ilerlerler. Buna örnek olabilecek bir olay da aktarabilirim. 1841 Ekimi'nin 6'sında Rumeli Hisarı'na yakın mezarlığın karşısına düşen akıntı böylesi bir kuvvetle kuzeye doğru yol almaya başladı, öyle ki Lord Ponsonby'nin on kürekli kayığının ilerlemesini engelleyecek kadar. Ve Sefir-i Kebir; yalısı, Sultan köşkünün hemen bitişiğinde olan Rauf Paşa'ya bir veda ziyaretinde bulunmak üzere burunu aşırıp Bebek'e girene kadar kayıkçıların gayretlerinin sonucu olarak iki adet kürek kırılmıştı.

Aynı gün Kapudan Paşa Tahir Paşa'nın Baltalimanı'ndaki evinde otururken rüzgarların akıntılara olan etkisini bir kez daha gözlemlemek mümkün olmuştu. Kuzeyden yönünden hafif bir esinti ile ilerlemekte olan iki gemi, rüzgarın aniden o tarafa doğru yön değiştirmesi ile geriye taşındı ve gemiler, güneyden kuzeye zaten seyretmekte olan bir fırtına ile daha da etkilendiler. Bu olaylarda, Avrupa ve Asya kalelerinin yukarısında su seviyesi gözle görülür biçimde etkilenir. Ben kendim de kıyının çeşitli bölgelerinde, özellikle de Tarabya limanında ve Büyükdere koyunda, 60 cm.lik ya da daha fazla ekstra bir yükselmeyi gözlemlemiştim.

Dalyan aracının bütün bir görüntüsü vardır. Bölümün başındaki resmimiz, bu araçlardan birinin taslağını, kabaca ortaya koyma niyetini gütmektedir. Bir dalyan, iki ahşap "baraka" ya da "gözlem evi"nden oluşur. Barakalar; sudan 5.4-7.2 m. arasında yüksekliği olan ve aralarında yaklaşık 36 m.lik bir mesafe bulunan sağlam direklerle desteklenmiştir. Düzeneğin arkası kıyıya dönüktür. Bunların karşısında, yaklaşık 22.5

m.lik bir mesafede ise yine bir sıra sağlam direk bulunur; direkler, deniz tabanına geçirilmiş olup gemi demirleri ve ağır taşlar ile gerilmiştir. İşte bu bütün, dar uçlarından bir tanesi akıntıya bakan, uzunlamasına bir kare oluşturur. Uzun taraflarda kalan ağlar, demirlenmiş kayıklara bağlandıkları gibi bu direklere bağlanırlar; yalnız bir farkla: su seviyesinin yaklaşık 90 cm. üzerinde dururlar. Her bir barakaya yerleşmiş bulunan iki gözcü, yine [bahsi geçen] kayıkların direkleri üzerinde oturanların gördükleri vazifeleri yerine getirirler. Gözcüler bir de hareketlenmiş suyu durgunlaştırmak ve işlerini kolaylaştırmak için arada sırada yağ damlatırlar. Kayıkla ve dalyan yoluyla avlanmak arasındaki tek fark şudur ki dalyanlarda işaret verildikten sonra gözetleme barakalarındaki adamlar, bu barakaların ön kısmına sabitlenmiş olan ipler ve makara yoluyla direklerin ucundaki ağları gererler ve kaldırırlar, bu sırada, altı düz sandallarda bulunan diğer adamlar da dört taraftan ilerleyip ağları çekerler, balıkları toplarlar ve tüm düzeneği tekrar yerleştirirler.

Kılıçbalığının en sevdiği bölge olan, Hünkar İskeleyi'nin altında kalan Beykoz'un karşısındaki hariç, Boğaz'daki dalyanlar genellikle küçüktür ve her biri 12 m.den yüksek olmaz. Ama Karadeniz'deki avlanma düzenekleri çok daha kapsamlıdır ve araç-gereç, iş gücü ve tamirler açısından çok büyük masraflar ister. Örneğin bir tanesi, (Anadolu Feneri'nin 4 mil kadar doğusunda kalan küçük ama ilginç bir ada olan) Soğan Adası'ndaki, oldukça büyüktür ve 150 adam ve 12 ya da daha çok kayık burada çalışmaktadır. Kayıkların üçte biri -ve bunlar için gerekti olacak miktarda adam-, balıkları pazara götürmekle meşguldür; kalan kayıklar ise sürekli ağların başında işlemektedir. Bu düzenek muteber bir Türk olan Ahmet Paşa tarafından, kendisi bu kıyıda hükümet adına dalyanları işleten Hassa ordusu müşiri (grand marshall) Rıza Paşa'dan kiralanmıştır. Rıza Paşa ayrıca, Soğan Adası'nın doğusuna doğru, Riva

ırmağı kıyıları çevresindeki çeşitli, geniş çiftliklerin ve mülklerin de Valide Sultan ile ortağıdır. Birçok mümbit vadiyi de içine alan tüm bu araziler, oldukça verimli kılınabilir ama doğanın, insanı yardımına gelmesi için adeta zorladığı birkaç küçük arazi dışında, toprak işletmeciliğinin durumu, vahim bir biçimde geri; ve mülkler değerlerinin onda birini getirmemekte. Bunun sebebi, zirai ilkeleri bilmemekten ziyade; mülk emniyetsizliği, ve ziraatçıları, mülk sahiplerinin aç gözlülüğünden ve mali görevlilerin baskılarından koruyacak kanunların yokluğudur. Bu, hem Avrupa'da hem Asya'da Türkiye'nin baş belasıdır.

Ahmet Ağa'nın dalyanı, şu ana kadar bahsi geçen diğer dalyanlardan büyüklüğü ile ve bulunduğu konumdan kaynaklanan kendine özgü birtakım düzenekleri ile ayrılır. Burada sıklıkla, yirmi dört saatlik zaman diliminde 20.000 kadar palamut ve 500 kadar kılıçbalığı yakalanır. Adamların yarısı, güneşin doğuşundan gün ortasına kadar, kalanlar ise karanlık basana kadar vazife başındadırlar ki bu vakitten sonra, hava temiz ve su da durgun olmadığı sürece ağlar çalıştırılmaz.

Tonbalığı, palamut ve kılıçbalığı için avlanma mevsimi eylülün ortasına doğru başlar ve yaklaşık on hafta kadar sürer. Kıyıya yakın taş sütunlar üzerinde yükselen sade, ahşap bir ev, bu dönem boyunca Ahmet Ağa'ya ikametgah olarak ve ayrıca, avlanma takımlarının bulunduğu bir yer olarak hizmet verir. Balıkçılar ise bir kayanın mahfuz tarafında barınırlar. Bu dalyanın giderleri yüküldür. Paşa, kirayı, ücretleri ve diğer masrafları çıkardıktan sonra kendisine zar zor bir % 5'lik kâr kaldığını belirtti. Adamlar işlerinin karşılığını aynı olarak almaktalar; yani, çalışmalarına ve sattıkları miktara göre kârdan bir hisse almaktalar. Düzeneğin masraflarını Ağa karşılamakta ve birkaç kalfa da kayıkları ve sezon boyunca çalışmak üzere tutulan işçileri sağlamakta.

Dalyan ve kayık balıkçılarının çoğu, Karadeniz civarından Bulgarlardır. Elbiseleri kaba kumaştan bir ceket üzerine giyilen pöstekiden bir yelek ve aynı materyalden kep ve bir de deri sandaletten oluşur (ama daha çok çıplak ayakla dolaşırlar). Müfettişler ya da hükümete bağlı sözleşme sahiplerinin görevlileri dışında bu işte çok az Türk çalışır. Deniz ve ırmak tüm avlanma bölgeleri maliyeye bağlıdır; her bir sancakta, en iyi teklifi veren kişiye yıllık olarak kiraya verilirler. Ve kiracı da genellikle varlıklı bir paşadır ki bu kişi tarafından da, hasılattan ve asayıştan en üst düzeyde sorumlu olan balık emininin teftişi altında, çeşitli taşeronlara tekrar kiralanır. Balık emininin emri altında çeşitli vekiller ve kihayalar vardır; bunların görevi de su yolunun kapanmamasını ve kuralların kesinkes uygulanmasını sağlamak amacıyla dalyanları denetlemektir.

Her ne kadar bu çalışmanın genel amaçları içerisinde yer almasa da okuyucunun ya da gezginin dikkatini, Ahmet Ağa'nın dalyanının bağlı olduğu küçük adaya çekmek için, bir süre konu dışına çıkacağım. Ama bu mazur görülebilir; zira, Boğaz'ın girişinde yer alan söz konusu yer ve yakınındaki kıyı, payitahttaki en ilginç şeyler arasında yer almakta. Ve yine burası, Belgrat'ın yapay su kaynakları ve su kemerlerinden çok daha ilginç ve incelemeye değer; en azından, Kâdir'in elinin yarattığı yüce varlıkları, insanın fani eserlerine tercih edenler için.

Bu bölgelere deniz yoluyla ulaşmak sıkıntılı ve zor geldiğinde, karadan da hızla ve rahatlıkla ulaşılabilir. Bu durumda, Boğaz'ı Anadolu Kavağı'na kadar su yoluyla geçmek ve buradan da her an hazır tutulan atlara binip devam etmek gerekir. Beykoz'da bu atlardan bulmak mümkündür.³⁹ Harika bir manzarası olan Anadolu

³⁹ Hem kavak ağacı hem de akçaağaç demek olan kavak, genellikle, kale ile karıştırılır. Büyükdere'nin yukarısında bulunan Rumeli ve Anadolu kaleleri isimlerini, daha önceden karşı kıyılarda bulunan, bu

Kavağı köyünden geçen yol, eski Ceneviz Kalesi'nin ardındaki yükseklikleri aşar ve Karadeniz'e doğru, kuzey-doğu yönünde bir çizgi takip ederek tepelerden geçer. Bu güzergahta yapılan bir gezi pek güzeldir ve manzaraların çeşitliliği hayranlık uyandırıcıdır.

Kuzeye doğru, uzanıp giden Karadeniz ufuğa karışır; güneye doğru ise karla kaplı Bitinya Olimpusu'nun ve Teselya tepelerinin arka çıktığı Marmara Denizi. Ve ikisinin arasından, Anadolu Feneri'nden Saray Burnu'na uzanan Boğaz görülür; kıyıları ışıldayan bataryalarla dolu kabarmakta ya da parıldayan kalelerle talanmıştır; [boğazın] akıp gidişi, bu seyre dağılmış gller görüntüsü veren cesur, sarp kayalıklarca ve ağaçlık burunlarca kesilir; kıyıları, romantik yerleşim alanlarıyla saaklanmıştır ve üzerleri, muhteşem bir güneşin ışınları ile orada burada aydınlatılan ya da o altın menekşesi sis ile gizlenen, her yanı sıra sıra süsleyen kar beyazı yelkenlilerle doludur ki tüm bu manzara, Byron'ın dehasına ya da Claude'un sanatına meydan okuyacak bir resim çizmektedir.⁴⁰

Anadolu Feneri'nin güneyinde, böğürleri kocayemiş ağaçlarıyla dolu yüksekliklere ulaştıktan sonra verimsiz Kabakoz vadisine varıncaya dek yol; kestane, muşmulalar, bağlar ve kızılağalardan oluşan cüce bir ormanın çevrelediği, art arda gelen koyaklar boyunca aşağı doğru uzanmaktadır. Sözünü ettiğimiz vadinin ortasından bir derecik akmaktadır ve [dereciğin] suyunun yararlı bir amaçla, bir değirmende kullanıldığı görülmekte; buralarda nadiren rastlanacak bir durum. Bu dar vadinin ucunda, aynı

ağaçların yetiştirildiği iki küçük koruluktan almıştır. "Koz" ise kabuk demektir. Ve sonuçta; Kabakoz, "büyük veya kalın kabuk" ve Beykoz, "bey'in kabuğu" anlamlarına gelir.

⁴⁰ En kesin hesaplamaya göre, Haliç ile Cyanee Adaları [Cyanee Islands] arasındaki mesafe 18.5 mildir ve şu şekilde bölünmektedir: Rumeli Hisarı'na 5.5; oradan Tarabya'ya 5.25 mil; buradan Rumeli Kavağı'na 2.75 mil; ve "Cyanee"ye ya da Anadolu Feneri'ne 5 mil. Bu lm, sonuç olarak 40 stadya veren Arrian'inkiyle uyumaktadır. Boğaz'ın genişliği ise maksimum 10.000 (Anadolu ve Rumeli Fenerleri arası) ile minimum 2174 (Rumeli ve Anadolu Hisarları) arasında değişmektedir.

isimde, küçük bir koy bulunmaktadır. Koy, at nalı şeklinde olup ağız kısmında yaklaşık 630 m. ve karadan yana uçta ise 135 m. uzunluktadır. Yanlarda, çakmaktaşı ve kalsedonun yukarı doğru uzanan damarlarıyla karışmış kalkerli taş yığınlarından oluşan sarp kayalıklar bulunmaktadır. Doğu tarafında kalan kayalıklar ise kısmen bu sayılanlardan kısmen de bazaltik prizmalardan müteşekkildir. Vadiye açılan kıyı dümdüzdür ve sahil ise çakıllarla doludur. Bu taşlar arasında, akik, kırmızı akik, jasp ve porfir bulunur. Bu parçalar yerbilimcilerin dikkatini celbedecektir; bitişikteki sahilin başka hiçbir parçasında bunlara rastlanmaz.

Koy'un batı tarafı, ilk olarak Andreossy'nin aktardığı, daha sonra Dr. Walsh'un sözünü ettiği iki mağaranın varlığı ile dikkat çeker. Vadinin girişine yakın olan mağara, dalgaların neden olduğu olaylarla küçülmüştür. Çatısı ve kuzeyde kalan yanının yaklaşık 9 m.si aşınarak, hemen hemen 6.6 m. yükseklikte ve neredeyse aynı oranda derinlikte bir kemer kalmıştır. Ancak üzerindeki kayalıkların alt kısımlarına saçılmış halde bulunan muazzam fonolitik parçaları aşır riskli bir şekilde tırmanmak yoluyla ulaşılabilecek olan ikinci mağara, her ne kadar dalgalara daha açık olsa da daha az yaralanmıştır. Bu da üzerinde, maden cürufuyla karışmış kalker taşından katmanlar bulunan, 9 m. yüksekliğinde ve yaklaşık 15 m. genişlikte bir yarıktan oluşmaktadır. Bir bütün olarak mağara düzensiz bir görünüm arz etmektedir; denizin hareketleri sonucunda oluşmuş olduğu açık. Dalgalar, zaman içerisinde, yumuşak volkanik maddeleri taşıyıp götürmüş ve geriye kalan görece sert kısım bozulmamış.

Kabakoz'dan doğuya doğru yol alındığında, seyyaha Staffa'yı* hatırlatacak olan Yom Burnu'nun harika bazaltik oluşumlarının ardında yer alan kayalıkların kenarı

* İskoçya'da, bazaltın önemli bir yer tuttuğu bir ada (çev.).

boyunca ilerlenebilir.⁴¹ Bundan sonra, tepelerin arasından takip eden kesintisiz giden yol tutularak ya da boğazların arasından keskin biçimde aşağı inen patikalardan biri izlendikten sonra kumsal boyunca ilerlenerek, az zaman sonra, yaklaşık üç millik mesafede bulunan Soğan Adası'na ulaşılabilir.

(Rumca “Cromyon”, Türkçe “Soğan”) Adını, muhtemelen, şeklinden alan adanın, daha önce çeşitli yazarlar sözünü etmişlerdir ama görünüşe bakılırsa yeterince yakından irdelenmemiş; ada, daha detaylıca gözlemlenmeyi hak ediyor. Burası, tabanda 108 m.lik bir çapla başlayıp zirvede yaklaşık 22.5 m.lik bir çapla son bulan konik bir tepe. Deniz seviyesinden yüksekliği ise hemen hemen 30 m. Kıyıdan uzaklığı takriben 45 m.yi bulmakta ama aynı zamanda, sonradan birikmiş deniz kabuğu parçalarıyla karışmış ince bir kum şeridi ile kıyıya bağlı. Öyle görünüyor ki bu şerit de sonradan oluşmuş; zira, oluşumunun içeriği, en azından kayda değer bir derinliğe kadar, adaninkiyile veya hemen kıyı şeridinden sarkan kayalıklarınkiyle hiçbir benzerlik taşımamakta.

General Andreossy, bu adanın volkanik kökenli olmadığını düşünüyor. Bu söz sahibi otoriteye rağmen bana (ve 1841'de burayı birlikte ziyaret etme zevkine eriştiğim Baron de Behr ile Don Lopez de Cordoba'ya da⁴²) öyle geldi ki ada, uzak bir dönemde gerçekleşmiş deniz altı volkanik hareketlenmelerinin özelliklerini sergilemekte. Madencilik bölümünden Avusturyalı iki beyle daha sonra gerçekleştirdiğimiz bir ziyaret de bu fikri teyit eder nitelikte.

⁴¹ Yom Burnu'nun dışarıya bakan yüzünde, kelimenin tam anlamıyla “tek” olan bir zeytin ağacının büyüdüğü görülür (o bölgede bu türden başka bir ağaç bulunmamaktadır). Ve ağaç; kendisini üzerinde bulunduğu ve [zeytin] meyvelerini taşıdığı kayanın yüzeyine doğru eğip yatay bir pozisyona getirmiş olan kuzey rüzgarlarına rağmen gayet iyi büyümektedir. Bu ağaç, daha önceden Dr. Walsh'un dikkatini çekmiş olduğu gibi, yoldaşlarımız M. de Behr ve Don Lopez de Cordoba'nın da dikkatini çekti.

⁴² Bâb-ı Âli'nin Belçika ve İspanya sefirleri.

Avusturyalı beyler, adanın yapısının genel itibariyle; üzerinde küçük kristallerin gözlemlendiği, yoğun ve oldukça katılaşmış, yeşilimsi tonda diyorit kütlelerinden oluşmakta olduğunu belirttiler. Bu kütleler, zirveye yaklaştıkça kalınlıkları azalacak şekilde, katmanlar halinde birbirleri üzerine binmişler. Zirve ve böğürler, az sayıda, cılız örnekleri görülen hindiba, papatyalar, ebegümece ve devedikeni dışında, bitki örtüsünden yoksun. Hemen hemen merkezde, kenarlarında taş işçiliği kalıntıları olan, dairesel bir delik bulunmakta. İlgili konuda, doğrudan bir belirtinin ya da bilginin olmadığı durumlarda, normalde civarda bulunması pek de mümkün olmayan tüm yapıları Cenevizlilere atfeden Türkler, bu yapının da Cenevizlilerce ortaya konmuş olduğunu düşünmekte; Andreossy ise bu taşların, eski bir kalenin kalıntıları olabileceğini belirtmekte. Ama deliğin ağız kısmının 3 m.'den az bir çapta oluşuna ve görünürde yüzeylerde hiçbir işçilik izinin olmayışına bakılırsa bu çukurun; önceleri önemli bir yer olan Riva nehrine gitmekte ya da ordan gelmekte olup da kıyı boyunca seyreden gemileri uyarmak amacıyla inşa edilmiş, ateş yakmak yoluyla işaret veren küçük bir kule olarak hizmet vermiş olması daha muhtemel. Koninin zirvesine, güney ve batı taraflarındaki zikzaklı patikalar yoluyla kolayca ulaşılabilir. Denize en açık taraf olan kuzey yönünde eğim daha dik ve doğuda ise daha da keskin.

Doğu tarafında, çok güzel bir de görüngü var. Bu, koninin eğimini takip ederek aşağı doğru inen bir geçit; bir laternanın çubukları misali derece derece sıralanmış, çok güzel ve düzenli bazaltik prizmalardan oluşmakta. En yüksek olanlar, takriben 19.5 m.; diğerleri ise kırk derecelik bir açıyla azalarak deniz seviyesine dek devam etmekte ve bundan sonra, deniz tabanıya karışmıncaya kadar uzayıp gitmekte. Bu “Cüce Yolu”nun yüzeyi yaklaşık 9 m. genişlikte ve mükemmel bir şekilde pürüzsüz. Dikey prizmaların yukarı dönük, açıkta kalan kısımlarınca vücut bulmuş olan tüm

şekil, beşgen ya da altıgen dilimlerin birbirlerine bitiştirilmeleriyle oluşturulmuş bir kaldırım görüntüsü arz etmekte. Batı tarafında, bütüne yaslı bulunan sarp bir kayalığın böğürleri, şekli kuytuda çevrelemekte; kuzey ve doğu kısımları ise denize açık. Güneyde, bütünün en yukarı ucunda kalan, koninin zirvesinin 10.5 m. kadar aşağısındaki giriş kısmı, katılmış volkanik maddelerden oluşan dilimlerce gizlenmekte ve bloke edilmekte. Öyle görünüyor ki söz konusu volkanik maddeler, en yüksek prizmaların üzerinden akarak suya karışmış. Ama bütün şekil, oldukça güzel bir oluşum sergilemekte ve köken itibariyle, tartışmasız biçimde volkanik hareketlenmelerin izlerini taşımakta.⁴³

Her ne kadar, Karadeniz ile Marmara Denizi'ni birbirinden ayırmış olduğu düşünülen bariyerin kırılmasını, merkezi, Rumeli ve Anadolu Fenerleri arasında bir yerlerde olabilecek bir deniz altı volkanının aktivitesine bağlayanlarla uyuşmaktan yana olmasam da şu çok açık ki civardaki kıyılar, volkanik yığınlarla dopdolu. Bu maddelerin her yanda görülmesi, kesinlikle, bir yer altı [nda bulunan oluşumların] yanması sürecinin işareti ama çoğunluğu Boğaz'a doğru, hafiften meyleden komşu kayaların ve dağların özellikleri; bu yığınların atılmış olduğu krater ya da kraterlerin, sudan belli bir mesafe uzakta bulunmasının yanı sıra Boğaz'ın ve ona bağlı kıyıların da, bu kraterlerin ağzında değil, yanmış maddenin akmış olduğu son noktalarda bulunmakta olduğunu düşündürüyor.

⁴³ Gezimin ardından, Soğan Adası'nın yapı itibariyle genel özelliklerini bünyesinde barındıran bir taş örneğini Dr. Buckland'a verdim. Meşhur jeolog, taşın volkanik kökenli olduğu kanaatinde ama bir kraterden olan ya da püskürme sonucu kaynaklanmış maden cürufu veya lava şeklinde değil. Doktor bunun, şiddetli volkanik boşalımdan ziyade, füzyon (kaynaşma) durumundan yavaş yavaş katılaşmaya geçmenin bir sonucu olduğunu düşünmekte. "Neticede" diyor Doktor, "volkanik'ten çok, plutonik terimi uygun düşer". Brüksel Üniversitesi Mineralbilim profesörü Bay Denis de benzer bir numuneyi; ikinci sınıf volkanik katmanlara ait (başka bir deyişle, püskürmelere neden olmayan ama [volkanik] boşalımlara tâbi ve sonuç olarak *diyorit* grubu içerisinde yer alan) *hipersten* olarak niteliyor.

Boğaz kanalının açılmasına neden olan kırılmanın, yeryüzünün erken dönemdeki hareketlenmeleri ile aynı dönemde mi gerçekleştiği yoksa daha yakın bir zamanda yer altında meydana gelen yanma sonucuyla mı oluştuğu, hiçbir zaman sonuca bağlanamayacak bir mesele. Söz konusu coğrafyadaki oluşumları incelemiş olan yerbilimcilerin, nedenlerle ilgili olarak ayrı görüşlerde olmaları ve bu konuda daha az bilgi sahibi olan kişileri sebep ve dönemlere dair şüphe içerisinde bırakmaları bir çözüme ulaşma ihtimalini daha da azaltmakta. Şu var ki kırılmanın, merkezi, iki kıyının ortasında bulunan, volkanik bir eylem sonucunda gerçekleşmiş olduğu varsayımını savunanların delilleri o kadar güçlü ki bariyerin yerinden oynamasını, yeryüzünün derinliklerinden volkanik maddeler püskürtülmüş olmasına bağlamaktan ziyade depremlere ya da yerin yüzeyinin içe doğru çökmelerine bağlamak daha muhtemel gözükmekte.

Ama şimdi Balık Pazarı'na geri dönme zamanı. Balıkçılar, iki ana kola (toptan ve perakende satış) bölünmüş olan birçok esnaf oluşturur. Dalyanlarla veya diğer avlanma bölgeleriyle mukavele imzalayan ya da kendileri de mal sahiplerinden biri olan toptancılar, satış yerlerini limana ya da deniz kenarına yakın tutarlar. Yüksek miktarlarla satışa sunulan balıklar, şirketin tellalınca, en iyi teklifi verene bırakılır. Bu satışlar, Balık Emni vekillerinin gözetimi altındadır. Vekillerin görevi, ruhsatlar vermek; asayiş kaidelerini uygulamak; ruhsatsız, balık satılmadığından emin olmak için pazarları teftiş etmek; sağlıksız veya bozulmuş gıdaları toplamak ve toptan ve perakende satış fiyatlarını düzenlemektir. Eğer satıcılar, bayat gıda satmaktan suçlu bulunursa müsadere ve ceza takip eder. Çoğunlukla Rumlardan oluşan perakende satıcılar, çok katı kurallara tabidir; kamu sağlığı açısından faydalı bir sistem. Sayıları

45 dükkanla sınırlıdır; her ne kadar bu şekilde daha sağlıklı teftişler gerçekleştirmek mümkün olsa da tekelcilik de teşvik görmektedir. Başlıca pazarlar şunlardır:

İstanbul'da: Balık Pazarı, Kum Kapısı ve Samatya Kapısı; Galata'da: Kara Köy ve mahalli; ve Pera caddesinin kuzeyde kalan ucu.

Tüm balıklar, mevsime ve kaliteye göre ağırlık ölçüsüyle [okka; 1 okka=1283 gr.] satılır. Fiyatlar 2.5 ile 5 kuruş arasında değişmektedir. Dükkan kiralari, dükkanın yeri için ödenen vergi hariç, aylık 30-150 kuruş arasındadır. Şunu da burada eklemek gerekir; İstanbul'da tüm katılar ve sıvılar, 400 dirheme eşit olan okka ölçüsü ile satılır. Etin, balığın vs. okkası, İngilizce karşılık olarak 2.75 [2 tam, 3 çeyrek] “pound” a ve yağ, şarap ya da diğer sıvılarınki ise yaklaşık 3.75 “pint” e eşittir.

Daha küçük miktarlarda gerekebilecek itriyat, çay, biber ve diğer bakkaliyeler gibi şeyler ise 9'u [İngilizce'de] takriben 1 “ons” a denk düşen dirhem ile satılır. Kumaşlar, ipekler, halılar vb. şeylerin satışında kullanılan uzunluk ölçüsü ise endazedir ki İngilizce'de 25.25 “inch” e karşılık gelir. Bu gibi şeylerin satışında endaze ya da pike, yuvarlamak gerekirse, İngilizce 2 “feet” olarak düşünülebilir. Bu yolla, gerekli miktarların hesaplanması kolayca gerçekleştirilebilir.

Balık pazarının, aynı isimdeki şehir girişinin hemen karşısına düşen kısmı; eski zamanlarda sık sık vuku bulmuş olan (şimdilerde de zaman zaman, bu noktada yerine getirilen) sahnelerin bilincinde olanların zihinlerinde acılı duygular uyandırmaksızın geçilemez. Burası, suçluların ölüm cezasını çektikleri yerlerin en başta gelenlerindedir. Bu konuyu ve ilgili birkaç konuyu ayrıca işleyeceğiz.

2.5. Ölüm Cezaları

Haliç'in İstanbul tarafında işlenmiş suçlardan hükümlü olan mücrimler ya da eyalet veya adalardan getirilen suçlular, kötülüklerinin cezasını, genellikle, son sayfada bahsi

geçen yerde öderler. Burada, geçmişte de kadıların rüşvetçiliği ya da dikkatsizliği, sultanların zorbalığı, veya yalancı şahitlerin bu haince eylemleri yoluyla masumlar sık sık hayatlarından olmuşlardır. Aşağıdaki örnek, yalancı şahitliğin ne kolay elde edilebileceğini göstermektedir. Olay, 1842'nin başlarında meydana gelmiştir. Bir önceki yıl, birbirlerinin kayını olan adalı iki Rum arasında bir ihtilaf baş göstermiştir (iki kız kardeşe; adamların karılarına bir miras kalmıştır). Dava, kocaların berat [himaye] temin etmeye muvaffak oldukları Rum mahkemesine götürülür ve iki kadından yaşça büyük olan lehine bir karar çıkar.⁴⁴ Bu karar, [yaşça küçük kadının kocası olan] adamı o kadar kızdırır ki hakimin salonundan çıkar çıkmaz bıçağını çeker ve kayınının sırtına tekrar tekrar saplar. Yaralı adamın haykırışlarının çevrede dikkat uyandırması sonucunda, sopalı birkaç Peralı Rum yardımına koşarlar. Saldırgan şiddetle direnir; bu esnada üç, dört adam ciddi biçimde yaralanır ama kendisi de ölümcül biçimde yaralanır ve sonunda etkisiz hale getirilip Tophane merkez karakoluna götürülür. Orada, çok geçmeden, kavga sırasında almış olduğu darbelerden dolayı ölür ama öldürmeye kastettiği kişi zamanla iyileşir.

Bunun üzerine, ölen kişinin –hepsi de reayadan olan- ailesi sadrazama bir dilekçe [arzuhal] yazarlar. İlk olarak, öldürülmüş olan akrabalarının, yalancı şahitlik ile kandırıldığını ve ardından kayını tarafından, sebepsiz yere öldürüldüğünü söylerler; ikinci olarak, 10.000 gümüş dirhemden oluşan kan parası ya da kısas talep ederler.⁴⁵

Bu dilekçe üzerine vezir davayı, mahkemesinin geniş salahiyeti, miraslarla ilgili tüm meseleleri ve reayalar ve himaye altındaki yerli halk arasında doğan ve suç unsuru

⁴⁴ Himaye, devletin yabancılar kanununca, Bâb-ı Âli'nin reaya tebaasına verilir. Bu himayeyi alanlar, böylesi bir himayeyi veren gücün iyi niyetli tebaası ile aynı konuma getirilmiş olurlar. İleride, ilgili konuda daha detaylı bilgi vereceğiz.

⁴⁵ Gümüş dirhemler, 1842'de 3 kuruş değerindeydi. Yani, bu dönemde kan parası hemen hemen 280 sterline karşılık gelmektedir.

içeren tüm davaları kapsayan Rumeli kazaskerine (büyük hakim, ordunun hakim'i) sevkeder. Bu hakimin gördüğü sivil davalarda temyiz hakkı yoktur ve ancak cinai davalar (talep olduğu takdirde), oturumlarını Adalet Sarayı'ndaki Arz Odası'nda gerçekleştiren Divan (supreme council) tarafından tekrar görülebilir. Fransa'daki "temyiz mahkemesi"ne benzetilebilecek olan bu mahkemenin kararları, şeyhülislamca.⁴⁶ tasdik olunmadığı müddetçe uygulamaya konamaz Ölüm cezalarında da [siyaseten katl], aynı şekilde, hüküm, sultanın tasdikini almalıdır.

Daha önce Rum mahkemesinin gördüğü evraklar çoğaltılır ve kazasker mahkemesinin 6 alt bölümünden birinin başı olan ve "kassam" adı verilen (bazı bakımlardan, bizdeki hakim yardımcısına benzer) bir hakim tarafından tekrar görülür ve mülkiyet ile ilgili hüküm teyit edilir. Ama cinayetle ilgili soruşturma farklı sonuçlar ortaya çıkarır. Dilekçede de belirtildiği üzere, beş adet şahit, ölen kişinin saldıran taraf olmadığı, kendisini savunurken akrabasını yaraladığı ve karşı tarafın da bu sırada kendisini öldürdüğü şeklinde yemin vermiştir; ve sonuçta, hayatta kalan kişi kan parası ödemeye mahkum edilmiştir, aksi takdirde ölüm cezasına çarptırılacaktır. İlgili hüküm, kazaskerin de onayını alır ve şeyhülislamca da şer'i [yasal] ilan edilir.

Bu hükmü duyan mahkumun karısı hemen Pera'ya koşar ve nüfuz sahibi, çeşitli zevatın araya girmesini sağlamayı başarır. Söz konusu kişiler, ivedilikle Bâb-ı Âlî'ye giderler ve her ne kadar sertliğiyle bilinse de tarafsız ve adil bir nazır olan İzzet Mehmed Paşa'ya olayı doğru şekliyle aktarırlar. Paşa'nın emriyle infaz askıya alınır ve davanın, Divan'da (supreme council of justice) tekrar görülmesi kararlaştırılır.

⁴⁶ Kelime olarak, "İslam'ın başı" anlamına gelen "şeyhülislam", müftü olarak da zikredilir. "Müftü" ise kanuni ya da dini fetvalar çıkarmakla görevli kişi demektir. Şeyhülislam, dinin ve şeriatın (kanunun) başıdır ve sadrazam hariç, bütün devlet görevlilerinden önce gelir.

Burada, vaka etraflıca incelenir ve mülkiyetle ilgili karar bir kez daha onanır. Ama şahitler, iddialarında kararlı oldukları ve yalan yere yemin ile de suçlu bulunmadıkları için mahkeme, daha önceden verilmiş karar olan para cezası ya da ölüm hükmünü tekrar verecek gibidir. Bunu gören mahkumun arkadaşlarının yapacak bir tek şeyleri kalmıştır; yalancı şahitlerin iddialarını çürütecek başka şahitler sağlamak. Bunu kolaylıklar başarırlar da. Peralılar ya da Rum reayadan yemin, neredeyse salatalık fiyatına satın alınabilir. Sonuçta, olay anında orada bulunmayan şahitler, diğer yalancı şahitlerin beyanatlarının tam zıttı ifadeler verirler ve mahkeme de son bir karar verir. Masum adam, beraat eder ve yalancı şahitler, yalancı tanıklık hükmüyle üç yıl için zindana gönderilirler.

Son 18 yıl içinde, insanları hayatlarından etmek için ya da aileleri talan etmek için ne yalancı şahitlik ne de hukukçuların rüşvetçiliği gerekli olmuştur. Bir yanda mal-mülk, diğer yanda devletin zorbalığı bu amaçlara yetmiştir. Bu durum, özellikle de en zengin ve çalışkan Ermeni aileleri ve en nüfuzlu Rum aileler için geçerli olmuştur.

Pera'nın kuzeyinde bulunan tepelerdeki Hıristiyan mezarlıklarındaki ve Silivri Kapısı'nın dışında, Balıklı'daki mezar taşları bu türden şiddet eylemlerinin birçok kurbanına tanıklık eder. Bu kişilerin ölümlerinin ardındaki cinai mahiyet, mezar taşlarında bulunan yazılardan anlaşılabilir; zira bu yazılar, şimdi sunacağımız iki örnekten de anlaşılacağı üzere, ölmüş kişinin sırf isminin ve faziletlerinin kayıtlarıdır. Ama başsız bir vücudu ya da asılmış bir adamı temsil eden, kabaca oyulmuş bir şekil, kaderlerini anlatır. Ama ölümü, alçakça bir eylem olarak düşünmek yerine ölen kişileri şehitler farz eden, mazlumların aileleri; ebeveynlerinin ya da (erkek) kardeşlerinin kurban edildiği adaletsizliği kaydetmenin dolaylı bir yolu olarak bunu benimsemişlerdir. Mertebe sahibi ya da köklü hemen hemen hiçbir Ermeni ailesi

yoktur ki söz konusu zorbaca eylemler sonucunda şu veya bu zamanda akrabalarından birini kaybetmiş olmasın.

Aşağıdaki örnekler, sözünü ettiğim anıtsal kayıtların iki örneği olarak seçilmiştir. İlki Balıklı mezarlığında bulunmakta olup Ermeni harflerle, sade bir mermer lahite kazınmıştır; ikincisi ise Pera’da, yine benzer bir anıt üzerinde görülebilir.

Burada, ERGANYAN ARETIN⁴⁷’in fani bedeni yatmaktadır.

Bâb-ı Âlî’nin banker’i

Faziletleri altın gibi parlaktı

Çalışkanlıkla ve dürüstçe yaşadı.

Hayırseverliği sınırsız, sözleri yumuşaktı,

Ve dindarlığı âlâ idi.

Herkese verdi ve hiç kimseye borcu olmadı.

1795 Temmuz’un 7’sinde

Gözü yaşlı ailesine elveda etti,

Kadir’in Rahmet’ine güvenerek

Ve Cennet’in Kapıları’nı,

Kendisine açan ele dualar ederek.

Burası, AGOOP AZNAVORIAN’ın istirahat mekanıdır,

Darphane müfettişi.

Babalar bu dindar adamın ardından teessüfteler;

⁴⁷ Long Paschal’ın oğlu.

Çocuklar, bu şefkatli babaya ağlamaktalar;

Kardeşler, bu sadık dost için figandalar;

Arkadaşlar, bu dürüst insan için kederdeler;

1801 Mayıs'ın 3'ünde,

Devlet iradesi, şerefli görevlerinin

sona ermesini buyurduğunda,

Tanrı'nın Melekleri,

Onu almak için ellerini uzattılar.

Yeryüzünde onun yerine geçecek olan da

Onun ardından Cennet'e gitsin..

Dikkat çekilecek bir nokta da önde gelen Ermeni ailelerin soy isimlerinin –tıpkı Rus Hıristiyan isimlerinin “vitch” ile bittiği gibi- ataerkil “yan” eki ile sonlanmasıdır. Söz konusu isimlerin önlerinde, genellikle, uzun, kısa, kırmızı, sarı gibi ayırıcı bir sıfat da vardır. Ermenilerin Hıristiyan isimleri ise Batı Avrupa'daki gibidir; Agoop (Jacob), Grigor (Gregory), Yanko (John) vb. En yüksek mali kalemlerde çalışmış olup da en çok zulme maruz kalmış, oldukça varlıklı ve muteber ailelerden bazıları şunlardır: Aztvazadoryan (Tanrıverdi'nin oğlu), Sirope (Seraphim*), Erganyan (Paschal [Paskalya ile ilgili]'nin oğlu) ve Düz Oğlu⁴⁸ (adil'in oğlu).

Sayırsız yağma örneği verilebilir. İki, üçünden bahsetmek yeterli olacaktır. Bahis mevzuu şahısların mülkiyetlerinin bir kısmı Tarabya'dadır ki bu romantik ve sağlıklı bölgeyi ziyaret etmiş olan tüm yabancılar da bu yerleri bilir. Bunlar: 1- Şu anki

* Türkçesi: Serafim. Kelime anlamı itibariyle “yanan, ateşli” demek olup İncil'de adı geçen altı meleksi varlığın adıdır. En yüksek mertebeden bu melekler grubu Tanrı'nın oturduğu tahtın civarındadırlar ve yanmaları ise Tanrı'ya olan aşklarını belirtmektedir (çev.).

⁴⁸ Bazı aileler, Ermeni “Yan” yerine, Türkçe “Oğlu” kelimesini benimsemişlerdir.

Fransız Sarayı⁴⁹ ve parkları; 2- Lord Ponsonby'nin ikamet ettiği ve 10 yıllık görev süresince hiçbir zaman geceyi başka bir yerde geçirmediği bina; ve 3- Liman'ın güney tarafındaki, Sultan'ın köşkü ve bahçeleri.

İlki, Eflak Voyvodası, Rum Prens İpsilanti'ye aittir. 1806'da Bâb-ı Âlî'nin gözünden düşen İpsilanti, Rusya'ya sığınmıştır. Fener'de kalmakta olan babası ise o kadar şanslı değildir. Baba, yakalanır, kafası uçurulur ve mülkiyeti müsadere edilir. Voyvoda'nın ailesinin Rus ajanları ve uşakları olduğu bahanesiyle, sözü geçen gözden düşmede ve ardından gelen, ailenin yağma edilmesinde çok etkili olan isim, o zamanlar Fransız Sefir-i Kebiri olan, General Horace Sebastiani'dir; bundan dolayı, Sultan Selim, Tarabya'daki evi ve diğer alanları, Fransız hükümetine bağışlar. Bu hibe, hiçbir vicdan azabı olmaksızın kabul edilir ve soyulmuş olan aileleri tazmin etmeye dönük en ufak bir çaba gösterilmeksizin elde tutulur.

İkincisi, ilk vakadan bir zaman sonra, aynı şekilde gözden düşen, Yacovakerizo adında bir Eflak Boyard'ın [Eflak'ta ayrıcalıklı, efendi konumunda bir sınıf] mülkü idi. Yacovakerizo canını kurtarmak için kaçır ama mülkiyetine el konur ve [mülkiyet] Bâb-ı Âlî tarafından Manessy adında bir Ermeni'ye satılır. Ermeni'nin mirasçıları da mülkiyete sahip olurlar ve Lord Ponsonby'nin elçiliği sırasında, ilgili müstemilat, İngiliz hükümetine bırakılır. Lord Ponsonby'nin ayrılmasının ardından, İngiliz elçileri için Pera'da bir "saray" kiralanır. Kapalı bir koridor ile birleştirilmiş iki evden oluşan ve söz konusu amaç için müsait olmadığı açık olan bu mesken, devlete; burasını

⁴⁹ "Saray" unvanı, Türkler tarafından, yalnızca, hümayun rezidanslarına verilir ama yabancı temsilcilerin kaldıkları yerlere de nezaketen, bu unvan verilmektedir. Sonuçta, meskenleri ne kadar adi ya da küçük olursa olsun tüm temsilciliklerin binası bu ismi taşımaktadır. Yerli insanların müstakil evleri "konak" adını taşır ve boğazdaki villarına ise "yalı" denir.

oturulabilir kılmak için harcanmış masraflar da dahil, yıllık 1500 sterline mal olmaktadır.⁵⁰

Bahsini ettiğimiz üçünce mülk de yine bir Eflak Voyvodası olan Michel Soutzo (the elder; iki Soutzo'dan, yaşça büyük olanı)'ya aitti. Michel Soutzo, çokça borcu olduğu için burasını, Allah Verdi Oğlu adında bir Ermeni'ye satar. Sultan II. Mahmud bir gün, o yöne doğru yaptığı bir deniz gezintisi sırasında durur ve ev sahibine bir ziyarette bulunur. Elbetteki, ev sahibi, Sultan'ı layıkıyla ağırlar ve ona güzel bahçeleri ve yüksek taraçaları gösterir. Sultan, samimiyetle, memnuniyetini ifade eder ve Allah Verdi'nin, böylesi bir mülke sahip olduğu için fazlasıyla bahtlı olduğunu ima eder. Allah Verdi bu övgülerden o kadar dehşete kapılır ki hemen kendini yatağa atar ve birkaç gün içinde de –kimisine göre zehirlendiği için- ölür. Bunun ardından Sultan Mahmud mülkü kendisi alır ve o tarihlerde, gücün ve teveccühün zirvesinde olan Hüsrev Paşa'ya takdim eder. Ama o da Sultan'ın bu yere olan hayranlığının geri dönmesinden korktuğu için kurnazca davranarak evi ve bahçeleri süslemeye koyulur ve tüm işler bittiğinde tevazuu içerisinde, burasını yüce hamisine geri takdim etmek için müsaade diler. Ve o zamandan beri burası, hümayunun elinde kalmıştır; yakın zamanlarda ise baştan başa bir tamirattan geçmiştir.

Birçok şerefli kişiyi hayatından eden ve devleti de sayısız, yararlı adamdan eden bu zalim öldürme ve yağmalama sistemi, uzun süredir uygulanmamakta. Sultan Mahmud'un hükümdarlığının son yarısında, tebaasına bahşettiği faydalar arasında en başta geleni Muhallefat Kalemi'ni (müsadere dairesi) kaldırmasıydı. Bu insancıl ve siyasi eylem ile, zulme ve katletmeye yönelik başlıca dürtüler giderilmişti. Şimdilerde, söz konusu amaçlara başka bir yoldan ulaşılmaktadır. Şu ana kadar yapılmış olan

⁵⁰ Ataşeler ve dragomanlar için iki ve Başkatip için de bir üçüncü ev daha gerekmiştir.

iyilikler [iyileştirmeler] ve mevcut avantajların daha da fazlasını elde etme umudu, zenginin altınını, ceplerden çıkarmaktadır. Kibir, ve sözü geçen kazançların devamının gelecek olması beklentisi, Ermenileri cömertliğe sevk etme konusunda, dehşet salmaktan daha etkili. Şimdi, zenginliklerini ifade etmekten ya da bunu kullanmaktan kaçınmıyorlar. Her ne kadar hala birçok baskıcı eyleme maruz kalsalar da mallarına el konulmasından ve ani ölümlerden emin olan Ermeniler, çalışkanlıklarını ve ticari aktivitelerini ziyadeleştirdiler; ve dolayısıyla, sermayelerini ve kamuya olan yararlarını da. Bir ihtiyaç hasıl olduğunda hükümet, onları, avans vermeye gönüllü olarak bulmaktadır ve rütbe sahibi pek az paşa var ki onların yardımına başvurmasın. Ermeniler, borçlularının hayatlarının ve mülklerinin (ve kendi hayat ve mülklerinin de) emniyette olduğunu ve alacaklılarını mahkemeye verdikleri takdirde aşırı bir zulme maruz kalmayacaklarını bildikleri için bu yardım, daha da kolayca sağlanmakta.

1826 Haziranı'nın 30'unda, yeniçerilerin mahvedilmesinden on dört gün sonra II. Mahmud bir Hatt-ı Şerif⁵¹ yayımlayarak müsadere dairesini fesheder ve böylece himaye kalkanını [aegis: Antik Yunan'da Zeus'un kalkanı] Müslüman ve Hıristiyan tüm tebaa için açar; en azından, bir süre sonra yaşanacak olan Yunan ayaklanmasına karışmayan herkes için. O zamana kadar, sürgüne gönderilmiş ya da ölüme mahkum edilmiş olanların mülkü, devlete aktarılmıştı ve ne hayat ne de mal-mülk, bir saat için bile emin idi. Son tahlilde bu, Gülhane hatt-ı hümayunu olarak anılan anayasanın uygulanamaz düşselliğinden, kesinlikle çok daha hayranlık uyandırıcı olan

⁵¹ Kelime anlamı itibariyle hümayun fermanı ya da mukaddes ferman. Sultanlar, tuğralarını yalnızca bu belgelere koyar. Hümayunun tasdikini gerekli kılan diğer tüm evraklar, "tuğrakeş" adını taşıyan ve padişahın tuğrasını basma yetkisi olan bir katipçe imzalanır. Bu katibe daha önceleri "nişancı" adı verilmiştir ("işaret", "iz" anlamına "nişan"dan gelir). Bu görevlilerce inşa ettirilmiş olmalarından dolayı, biri II. Mehmed Camii yakınlarında, diğeri Sultan Bayezid Camii civarında, iki camii, "Nişancı" adını taşır.

medeniyetin kat'i ve gözle görülür bir gerçeği idi. Öte yandan, Gülhane Hatt-ı Hümayunu ise öyle bir anayasa ki yalnızca kuramda, prensipte mükemmeldir ve temel itibariyle, din ile ahenk bulan, kökenleri benzer olan ve tek bir amaç etrafında birleşmiş bir halkın daha iyi yönetilmesi amacıyla ortaya konmuştur ama ancak, birbiriyle uyumsuz ve heterojen bir nüfustan oluşan farklı ırklar arasında sınıflaşmayı sürdürmek yolu ile hayatını devam ettirebilecek bir hükümetin hayati öğelerini kesinlikle mahvedici niteliktedir.

Gülhane hattını⁵² oluşturmaya yönlendiren nedenler ve bu yolla, Türk imparatorluğunun idari sistemini islah etme fikri, hiç şüphesiz, takdire şayandır. Tüm bunlar, kendi yerli halkının büyük çoğunluğunun, diğer insanlara karşı konumlarını ya da diğerlerinin önyargılarına karşı ürettikleri önyargıları bilen veya azınlıkların amaçlarını ve yerinde durmaz hırslarını bilen siyasetçi bir ekonomistin değil; iyi niyetli ve özgür bir aklın sonuçlarıydı. Ama yöneticiler ve *bireysel anlamda* insanlar arasındaki bağlantının karakterini değiştirmeden önce ve her şeyden öte, yabancı kurumları taklitle kalkışmazdan evvel, bu değişikliklerin ve taklitlerin, Bâb-ı Âlî'nin *toplumsal anlamda* tebaasına, ne derece uygulanabilir olduğunu düşünmüş olmak çok önemli idi. Şimdilerde uygulanamaz ya da tahrip edici olduğu düşünülen bu idari ıslahatlar, Reşid Paşa tarafından ortaya konup da Avrupa'nın da buna alkış tuttuğu ve Avrupa devletlerinin temsilcilerinin, ıslahatların gerçekleştirilmesine destek oldukları zamanlarda, sözünü ettiğimiz ön araştırma ve hesaplama, görünüşe bakılırsa, ihmal edilmiş. Aşırı liberal ve filantropik duygularla hareket eden destekçiler, hatt'ı,

⁵² Gül Hane (gül odası ya da evi); hat, adını, aynı isimdeki köşkte ilan edilmesinden alır. Bu bina, Topkapı Sarayı'nın [denizden] yukarı kısmında bulunan surlar ile Marmara Denizi'ne bakan surları arasındaki meydandadır. Geçmişte, haremden tüketilmiş olan gül tatlıları, şekerbaşı şefliğinde, bu köşkte hazırlanmıştır. III. Selim tarafından diktirilen bugünkü köşkün adı da buradan gelir. Kelime oyunları yapabilecekleri vesileleri pek kaçırmayan Türkler de anayasayı "Gül" değil, "Kül Hane" olarak adlandırmışlardır.

Sultan'ın tebaasının tüm sınıfları arasında bir huzur ve birlik kaynağı olarak gördüler ve açık fikirli insanlar, alkışçılar ise, doğal olarak, olaya belli bir mesafede idiler. Ve ne destek sağlayanlar ne de alkış tutanlar söz konusu ıslahatların mayasında bulunan çözülme unsurlarına aşına bir kişinin gözüyle sonuçları tartabilmiş gibi gözükmekte. Sonuçta, birtakım düzeltmelere ve hatta bütünüyle terklere gereksinim duyulmuş ve bunun sonucunda da, son iki yıl içerisinde Osmanlı hükümetinin eylemlerinde göze çarpan eskiye dönme durumuna dönük, büyük çapta, şikayetler doğmuştur. Osmanlı'nın dahili şartlarına ve parçalı yapısına çok iyi aşına olanların çoğu, şimdi, fikirlerini değiştirmişlerdir. Bu kişiler, büyük oranda, şuna kanaat getirdiler ki Avrupa devletlerinde yürürlükte olan bazı idari *prensip*leri getirmek yararlı ve belki de gerekli olsa da bu devletlerin, en başta da Fransa'nın, genel olarak uygulamalarını benimsemek siyasete aykırıdır ve hatta tehlikelidir.

Bu yasayı, Fransa'daki uygulamalar ve hatta prensipler üzerine bile kurmanın akıllıca olmayacağını belirttim. Bu iddiayı kanıtlamak ve Reşid Paşa'nın, Türkiye'yi donatmayı arzuladığı kurum modelleri için Fransa'ya bakmaya kendisini ikna edenleri dinlemekle ciddi bir hata yaptığını göstermek zor değil. Reşid Paşa gözlerini Prusya'ya ve hatta Avusturya'ya çevirmiş olsaydı, başarılı bir uygulama ortaya konması ihtimali daha yüksek olurdu. Eğer gerçekten model olarak ya da tavsiye için yurtdışına bakmak lazım görülmüşse, kendi ülkesindeki kanunları ıslah edebileceği yasa örneklerini, sözü geçen ülkeleri yöneten kanunlarda bulabilirdi. Reşid Paşa'nın hayranları, Paşa'nın gerçekten de, Fransa'ya ya da Fransız danışmanlara döndüğünü reddetmekte. Eğer dönmediyse, Paşa, planını nereden edindi veya böylesine göze çarpan benzerlikler nasıl oluştu?

Fransa'da kamu hizmetlerinin her bir dalındaki düzenlemeler, tek bir temel anlayışa dayanır; kesin eşitlik. Orada, tüm nüfusun, aynı dili konuştuğu ve aynı inanca, kökene, geleneklere ve eğilimlere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Parti çekişmeleri ya da hanedan ihtilafları, hiçbir şekilde, milletin esas ruhuna ve davranışına hanel getirmez. Bu bütün, bir yasa ve amaç altında bir aradadır. Bu yüzden, tüm kanunlar ve düzenlemeler, sınıf ya da bölge ayrımı olmaksızın tüm halka uygulanır. Sonuçta, 36 milyon Fransız, hükümetin gözünde yalnızca bir kişidir ve yine sonuçta, hanedan ve parti çekişmelerine rağmen Fransa, başka hiçbir millette –ne Avrupa'da ne de diğer kıtalarda- rastlanmayacak bir kaynaşma ve birliğin resmini sunmaktadır.

Bu yönetim biçimi, bütünüyle homojen olan bir halka son derece uygundur ama şu rahatlıkla söylenebilir ki benzer oluşumlar üzerine, herhangi bir şekilde, modellenmiş idari kurumlar, Osmanlı'nın çıkarlarına tamamıyla aykırı olup varlığının en öz şartlarını dahi tahrip edicidir. Bu nokta, Reşhid Paşa'ya, teklif ettiği ıslahatları şekillendirmede yardımcı olan, hemen hepsi Fransız, yabancıların dikkatinden kaçmış olamaz. Bu nedenle, bir konuda şüphelenmek için yeterli temel mevcuttur; bahis mevzuu danışmanlar, pek de samimi art düşüncelerle hareket etmemişlerdir ve Osmanlı'nın kendini yenileyip sonunda da güçlendirmesi yerine, zamanla zayıflamasına ve gerilemesine neden olacak tohumları atma yönünde hareket etmişlerdir.

Türk imparatorluğunun içeriği, Fransa'ninkinden ya da başka herhangi bir Avrupa ülkesininkinden o kadar farklıdır ki! Nüfusu; din, alışkanlıklar, köken, amaçlar ve her türlü ahlaki ve hatta fiziksel özelliklerde bile birbirine açık biçimde zıt olan çeşitli, ayrı ırklardan oluşmaktadır. Türkmenler, Kürtler, Yörükler, Araplar, Mısırlılar, Dürzüler, Mutavelliler, Maruniler, Arnavutlular, Bosnalılar, Bulgarlar, Rumlar,

Yahudiler ve Ermeniler; bu toprakları elde ettikleri ilk zamanlardan bu yana en ufak bir şekilde diğerleriyle karışmamış ve diğerleriyle ortak bir tek amaçları bile olmayan ama aynı topraklara (ya da yan yana uzanan topraklara) yerleşmiş, birbirinden çok farklı ırklardır. Aslına bakılırsa, birbirlerine yaklaşmanın veya [birbirleriyle] kardeş olmanın en küçük bir işaretini sergilemek şöyle dursun, sözü geçen milletlerin karşılıklı kıskançlıkları ve güvensizlikleri günden güne artmaktadır.

Bu birbirinden farklı ırkların üzerinde ise saf Osmanlı ırkı durmaktadır; tüm ırklar arasındaki dengeyi sürdürmekle ve bir ırkın üstünlüğünü diğerlerinin yardımıyla tesirsiz kılmakla yükümlü, en üstün millet. Bu kontrol olmasaydı; yani, atalarını temsil eden, bu toprakların fatihleri Türkler, bugün kendilerinden aşağı olan diğerleriyle aynı seviyeye indirilseydi veya Türklerin hakim gücü, diğer ırkların yükseltilmesi veya [Türklere] eşit kılınması yoluyla yok edilseydi, sonu gelmeyen isyanlar ve iç savaşların takip etmesi kaçınılmaz olurdu. Böylesi bir durumda, şu anda imparatorluğun çok önemli bir kısmını oluşturan ikincil ırklar; aralarından biri, Türklerin halihazırda elinde bulundurduğu üstünlüğe erişinceye ya da tüm topraklar kendi aralarında bölüşülünceye (veya bu topraklar, yabancı güçlerce paylaşılınca) dek mücadeleye devam ederlerdi.⁵³ Şimdiden, Eflak, Boğdan ve Sırbistan örneklerinde görüldüğü üzere, imparatorlukta eyaletler birbiri ardına budanırdı. Ve bu, hamî devletlerin onayı altında vuku bulup, getirilmesi arzulanan kurumlar için kopan yaygaranın yerini, söz konusu çözülme unsurları alırdı.

Bu varsayımda, birçok yabancıнын, özellikle de Fransız basınının, tâbî ırklara neden bu denli şevkle sevgi gösterdiklerinin cevabı bulunacaktır. Mesele, yönetilenlerin

⁵³ Türk imparatorluğunun toplam nüfusu (şimdilerde, fiilen Rusya'ya ait olan Eflak, Boğdan ve Sırbistan ve yalnızca isim olarak Sultan'a ait olan Mısır dışında), 24 milyon olarak salık verilebilir. Nüfusun 9 milyonu, Avrupa Türkiyesi'nde yerleşmiştir. Ve bunlardan, 3.5 milyonu Müslüman, diğerleri ise Rumlar, Ermeniler, Latinlerdir ve 70.000 kadar da Musevi'den oluşmaktadır.

yükseltilmesi değil; yönetenlerin düşürülmesi ve onların da doğacak ganimetlerden paylarını almalarıdır. Budur, filantropik heyecanı teşvik eden. Şüphe götürür bir filantropi çünkü; bu filantropistlerin kendileri bile, Osmanlı İmparatorluğu'nun temel taşını oluşturduğu, Doğu'daki güç dengesinin, herhangi bir şekilde ciddi biçimde bozulmasının kaçınılmaz sonucunun, geri döndürülemez kıskançlıklar ve sonu gelmez savaşlar olacağını kabul etmek durumundalar.

Bununla birlikte, Sultan'ın otoritesinin istikrarını tehlikeye atabilecek tehditler, yukarıda bahsi geçen biçimlerden daha farklı şekillerde kendini göstermektedir. Halihazırda farklı parçaları birbirinden ayıran sınır çizgisi ortadan kaldırılırsa; bugün Bâb-ı Âlî'nin hakimiyetine tâbî, kıskanç ve rakip ırklar arasında daha yakın bir ilişki yer alırsa; sözünü ettimiz ırkları şimdi birbirinden ayıran birbirlerini sevmeme durumu, eşit biçimde ayrıcalıklar dağıtılarak yumuşatılırsa; ve bütün bu ırklar, efendileriyle aynı standartlara kavuşturulurlarsa bir süre sonra bütünü bir noktada toplanır ve hepsinin eşit biçimde kıskandığı ve yine hepsinin kendisine karşı aynı kötü niyet ve düşmanlık duygularını besledikleri Türk ırkına karşı birleşmelerinden korkulur.

Birçok iyi niyetli kişi, Bâb-ı Âlî'nin reyalarını teskin etmenin ve onları hükümete bağlamanın en kesin yolunun, bu reyaların sosyal konumlarını yükseltmek ve onlara, kendilerini yönetenlerin sahip olduğu hakları ve muafiyetleri bahşetmek olduğunu ileri sürmektedir. Ama tekrar tekrar ispatlanmıştır ki ayrıcalıklar, yalnızca yeni taleplere yol açmaktadır ve kısmi serbesti ise bir süre sonra bütün olarak kopmaya neden olmaktadır. Ayrıca, bir tarafta; ticaret, sanayi, akıl, bilgi, hareket, hızla artan bir nüfus, kısacası, ilerleme ve özgürlük için tüm malzemeler ve dürtüler var ise, ve öbür tarafın hususiyetleri de; görece cehalet, önyargı, kayıtsızlık, spekülasyona ve dış

ticarete karşı hoşnutsuzluk ve durgun bir nüfus olunca, ilerlemekte olan ikincil parçaların başa geçmesi ve yönetenle yönetilenin yer değiştirmesi için uzun yıllar geçmesine gerek olmayacağını söylemek yerindedir.

“Peki, neden diğerleri başa geçmesinler? sorusu sıklıkla sorulur. Şu şekilde cevaplandırabiliriz; Boğaz’a ve Çanakkale Boğazı’na, Bâb-ı Âlî dışında herhangi bir gücün veya Osmanlı içerisinde bir gücün sahip olması, Avrupa için sonu gelmez bir uyumsuzluk kaynağı ve İngiltere için ise tamiri mümkün olmayan bir hasar demek olacaktır. İstanbul’un ve İstanbul deniz kaynaklarının *şu anda var olan veya yeni oluşturulacak* bir devlete verilmesi, sonuç itibarıyla, en çok Britanya menfaatlerini yaralayacaktır. Bu yalnızca ticaretimizi etkilemekle ve tüm Doğu’daki siyasi nüfuzumuzu sarsmakla kalmayıp bugün Haliç’te bekleyen tarafsız deniz gücü miktarınca deniz gücümüzü artırmamızı da gerektireceğinden, bu yöndeki harcamalarımıza çok büyük bir ek daha getirecektir. Deniz gücüne kesin sınırlandırmalar getiren anlaşmaların sağlanabileceği söyleniyor. Ama sürüp gitmekte olan gerçekler karşısında, anlaşmalar nedir ki? Kim, tarihi olan bir devlete, “senin lehine gelişen bu şartları, kendi yararına kullanmayacaksın!” demeye cesaret edebilir ki? Ya da kim, yeni bir devlete, “bir yandan, özgür ve bağımsızsın, öbür yandan bağılısın!” diyebilir ki? “Tarafsız Belçika [Neutral Belgium]”’ı kurduk. Ama akli başında hiçbir adam, bir kıta savaşı durumunda, Belçika’nın bu tarafsızlığa bağlı kalacağını ya da Fransa’nın bu tarafsızlığa saygı duyacağını düşünebilir mi?

Her kim, Boğaz’a, Marmara Denizi’ne ve Ege Denizi’ne sahip olursa, anlaşmalara rağmen, bir deniz devleti olacaktır. Her kim, İstanbul’a sahip olursa, rekabete rağmen üreten ve ihraç eden büyük bir millet olacaktır. Bir yanda bolca pamuk, ipek, maden kömürü, yağ, bakır, hububat ve her türden ham madde varsa geriye yalnızca, sermaye

ihtiyacı kalmıştır. Ve tüm bunlar, az zaman sonra ülke üzerinde de etkisini gösterecektir. Yarım yüzyıldan az bir zamanda, şu an mavi Boğaz'ın saçaklarını süsleyen romantik yalılar ve göğe doğru yükselen selvilerin yerini, her biri Büyük Britanya'daki bir benzerinin ölümcül rakibi olacak fabrikalar ve içerisinden dumanlar çıkan bacalar alacaktır. Görevi, politikacı filantropistlerin kuramlarıyla meşgul olmak değil, ülkesinin maddi çıkarlarını, şimdi ve bundan sonra, gözetmek olan bir İngiliz olarak böyle düşünüyorum.

Türkiye'deki ıslahatların temeli olarak tavsiye edilen eşitleştirme sistemine göre, tüm sınıflar, zaman içinde karışacaktır. Vahşi ve kavgacı Kürtler, daha barışsever olan Türkmenlerle aynı anayasaya tabî olacaklar. Çöl Arapları, gayretli Marunilere benzeyecek; yola gelmez Arnavutlar, çalışkan Bulgarlara; tutumlu Ermeniler, yerinde durmayan ve hırslı Rumlara; ve mütevazı ve hasis Yahudiler de mağrur ve savurgan Osmanlılara. Sonuçta, farklı çıkarları ve kökleşmiş kıskançlıkları dolayısıyla birbirini dengede tutan, yan yana yaşamakta olan nüfusların menfaatleri benzeşecektir. Mevcut engellerin kaldırılmasının ardından, hükümete karşı kısmi bir muhalefet olması durumunda, Bâb-ı Âlî, bir kesimi, diğerlerinin rekabeti yoluyla zaptetmek yerine, bütün hepsini, hakim güce karşı birleşmiş olarak bulacaktır.

Bu nedenle, Osmanlı hükümeti, kendi varlığının temelde bağlı olduğu, daim bir nüfuzu emniyet altına almak için, idaresine tabî ırklara müşterek herhangi bir hak ya da menfaat tanımaktan kaçınmalıdır. Bu ırkların her biri, kendi faydalarına ve bireysel inançlarına göre yönetilmelidir. Yönetim ilkelerinde birlik ama uygulamada farklılık olmalıdır. Siyasi ve sosyal yapıdaki farklı sınıflandırmalar, sıkı biçimde korunmalıdır.

İngiltere ve Fransa'da anlaşıldığı şekliyle bir eşitliğin Osmanlı tebaasına tatbik edilmesi demek, aslı unsurun ve böylece Doğu'da barışın en iyi garantisinin mahvı

demek olur. Osmanlı'nın hakimiyeti ancak ve ancak kesin ve mutlak bir üstünlük ile sürdürülebilir. Böylesi muhalif unsurların birbirine karışması, uygulanamaz değilse bile, ihtimal dışıdır. Boyunduruk altında olanların da zamanla bütünle eşit duruma gelmesi de aynı şekilde imkansızdır. Bu durumda, ümit edilebilecek tek şey, unsurlar arasında kurulmuş bir bağlantıdır. Bu bağlantıyı muhafaza etmek için, fatihin [toprakların sahibi] üstünlüğü gevşetilmemelidir. Bâb-ı Âlî bir birleşme ummamalıdır; öyle ya da böyle, hakimiyetini kabul ettirmelidir. Bu mutlakiyet sona erdiğinde güç, başka ellere geçecektir ki -eğer samimi iseler- öngöründen ziyade gayret göstermekte olan kişilerce, -yok eğer samimi değilse- bu durumda da yıkıcı amaçlarını açık biçimde ele vermekte olan aynı kişilerce bu kadar çok arzulanan bu geçişin sonuçlarını hangi siyasetçi hesap edebilir.

Bir konu, rahatlıklar, öngörülebilir; bu değişiklikten İngiltere'nin kazancı değil kaybı olur. Avrupa devletlerinin, Büyük Britanya'ya karşı, ticari ve sınai alanda giderek artan bir şekilde oluşturduğu engeller düşünüldüğünde, sahte filantropik yaygaraların ve Hıristiyanlığın baskı altında oluşu yaygarasının bizi, doğu Akdeniz'deki hamîlimizden uzaklaştırmasına izin vermememiz esastır. Dini bir coşkunun heyecanı ve samimi bir iyi niyetle gözlerimizi kapatıp olabilecekleri beklesek de diğer milletler bizim gibi yapmayacaktır. Doğu'daki zayıf noktamızı bilmekteler ve kendi ellerimizle teslimiyetimizi hazırlayabileceğimizi düşünerek hassasiyetlerimizi kısırtma gayesindedirler.

Afrika kıyılarında Fransa ve Tuna kıyılarında Rusya, aynı amaç üzeredirler. Bunların savaş naraları, medeniyet ve dindir ve bahaneleri de Hıristiyan nüfusun faydasıdır. Peki, Fransa'nın yakın tarihteki siyasetini ve Rusya'nın Katerina'nın zamanından bu yana, şaşmaz sistemini çalışmış olup da bu ikisinin amacını bir an için

sorgulayacak kimse var mı? Bunlara rağmen, İngiltere ve Avusturya son zamanlarda, sanki Fransa samimi imiş ve Rusya da kayıtsızmış gibi davranmaktalar.

Ne var ki Balık Pazarı'ndaki ölüm noktasından çok uzaklara seyahat ettim. Bu nokta, şimdilerde, nadiren insan kanıyla kirlenmektedir. Başta bulunan Sultan ölüm cezalarını onaylama konusuna son derece hoşnutsuz yaklaşmakta; öyle ki işledikleri suçlar kendilerini, Fransa, İngiltere ya da Amerika Birleşik Devletleri'nde kesinlikle darağacına götürecek olan suçlular durumunda bile. Hükümdarın duyguları, doğal olarak, kadıların hislerini de etkilemekte. Bu durum, hiç şüphesiz, masumları himaye edici bir etken olmakta ama kötülüğe meyli olanları yüreklendirdiği de söylenebilir. Yine de son tahlilde, bu merhametli sistemden kaynaklanan iyilik, kötülüğü dengelemeye dönüktür. Bu yüzden, iyi kalpli genç padişah, şefkati ve kanlı cezalandırmalara karşı nefreti dolayısıyla, her sınıftan tebaasının minnettarlığını hak etmekte.

Bu konuya ilişkin olan aşağıdaki anekdot, Sultan Abdülmecid ile bağlantılıdır. 1841'in baharında bir gün bir Türk, Un Kapan Kapısı'nın yakınında bulunan köprü'nün ucundaki bir kahvehaneye girer, kahve ve nargile ister ve verandanın altındaki taburelerden birine yerleşir. Bu, güzel bir Arnavut giysisi içinde, kavuğunun kenarları genişçe sarkmış, tepeden tırnağa silahlı, sert ve cesur görümlü bir adamdır. Davranışları terbiyesizce ve konuşması da hürmetsizcedir ama zeki ve nüktedandır ve yanında bulunanlar adamı dinlerler, kakhaha atıp tezahüratta bulunurlar; tıpkı, meddahlardan (hikayeler anlatan kişi) birine veya Kara Göz'ün⁵⁴ edebe mugayir kaba jestlerine ve latifelerine yapacakları gibi.

⁵⁴ Kara-göz, Türk Punch'ı [Punch: İngiliz kukla oyununda Karagöz'e benzeyen ve karısıyla daima didişen bodur ve kambur bir adam]. Bu gösteri tül bir ekranın ardına yerleştirilmiş "gölge

Ne var ki kısa bir süre sonra, bitişikteki camiin müezzini şerefede gözüdür ve civardaki kalabalıkları akşam namazına çağırır. Bunun üzerine, kimisi abdest almak ve namaz kılmak üzere kahvehaneyi terk eder, diğerleri ise sessizce tesbihlerini çevirmedelerdir, bazıları da Kabe yönüne dönüp secdeye başlar. Arnavut ise, onlar gibi yapmak yerine, yüksek sesle, iffetsizce bir şarkıya başlar; kahvehane sahibi ve diğerleri, bundan rahatsız olup homurdanırlar. Bunun üzerine Arnavut, bir yığın ağza alınmaz küfrü saymaya başlar ve kelimelerle ifadesi mümkün olmayan bir küfür eder: “Muhammed’e ve annesine tükürüyüm. Kafirlerin peygamberinden aşağı kalır yanı yok. Hepsi de sahtekar ve pezevenk.” Ve devamında, dine mugayır, ve ahlaksızca bir şeyler daha söyler. Müslümanlar da Hıristiyanlar da öfkelenmiştir ama hiç kimse müdahaleye cesarete edemez.

Uzun bir aradan sonra, gürültüye ve rahatsızlıklara rağmen namazına devam etmiş olan orta yaşlı bir Türk görevli ayağa kalkar, gözleri gazapla parlamış bir halde, kılıcını çeker ve suçluya doğru fırlayıp bağırır: “Kahrolsun küfür!”, “Kafire ölüm!”. Civardaki Türklerin yalnızca bir lidere ihtiyacı vardır; bıçaklar ve kılıçlar peş peşe kınlarından çıkmaya başlamıştır. Arnavut, çabukça etkisiz hale getirilir ve eğer civardaki kulluklardan askerler yetişmemiş olsaydı suçlu kalabalığın öfkesine kurban edilmişti. Yakalanır, silahları alınır ve hapse gönderilir.

Bu olay hakkında Şeyhülislam’a gerekli bilginin verilmesinin ardından mücrim, sövme ve kafirlik nedeniyle mahkemeye çıkarılır. Gerçekler açık biçimde tesbit

oyunlarından” ya da “kuklalardan” oluşmaktadır. “Karagöz” adlı kahramanın ve arkadaşı hacivatın nüktedanlığı ve şakaları, eğlencenin başlıca kaynağını teşkil eder. Bu oyuncuların pandomimleri ve diyalogları haddinden fazla kaba sabalık içerir. Bizim en hayasız sınıflarımızdaki insanların en ahlaksızlarını bile öğrendirecek kadar. Özellikle Ramazan geceleri boyunca çokça rastlanan bu görüntülere tanınan müsamaha, Türk polisine yönelik büyük bir güvensizlik duygusu uyandırmakta ve yabancılara, genel olarak insanların ahlak seviyesinin düşüklüğünü telkin etmektedir; özellikle de seyircilerin yarısının gençler ya da çocuklar olması bunu daha da geçerli kılar. Gösteri bazen zenginlerin haremelerinden bile talep görür ve izlenmesine müsaade edilir.

edildikten sonra, ölüm hükmü kayıt edilir ve, şimdi adet olduğu üzere, Sultan'ın son tasdiki için arz edilir. Genç hükümdar, evrakı okur, delilleri kabul eder ama ölüm cezasını teyit etmeyi reddeder.⁵⁵ Şeyhülislam, diğerlerine örnek olacak bir ibretin gerekli olduğunu ifade eder ama nafîle; Sultan'ın en gözde hocası, ulemanın⁵⁶ en başta gelenlerinden biri, isimlerin en yücesine karşı işlenmiş bu affedilemez suçun cezasının, halk önünde çekilmesinin ne kadar uygun olduğunda ısrarcıdır ama nafîle, Sultan kararından dönmez.

“Hayır, cânım” der, Sultan, yaşlı Hoca'ya yavaşça sakalından tutarak. “bu günahkar, katledilmeyecek. Ancak, akıldan mahrum bir adam böyle bir cürümden mahkum olur. İki peygamberin de Allah'tan geldiğini reddetmiş. İman diye bir şey bilmiyor. Deli olmalı! Bırakalım da hekim başına teslim edilip bir tımarhaneye yerleştirilsin. İhtimal ki akli yerindeyse orada çok nadim olacaktır. Eğer aklını kaybetmişse, Kadir'in işine müdahaleye hakkımız yoktur.”

Sultan'ın görünüşte hafif bu hükmü, Zat-ı Âliler'in kendilerinin de ima ettiği üzere, söz konusu dönemde korkunç bir ceza idi. Ama tımarhanelerin idaresi çok daha iyileştirilmiştir. Daha önceleri bu kurumlarda sergilenen acınacak manzara, şimdilerde daha insancıl bir hale bürünmüştür. Şu anki hekim başı ve Rumeli kazaskeri rütbesine sahip olan Abdullah Efendi'nin talimatları doğrultusunda sıhhi ıslahatlar yapılmıştır. Aşırı derin dinsel tefekkürlerin ve insanların vefasızlıklarının zavallı kurbanları (ve ayrıca, sahte yeminler edilerek, kasten buraya kapatılan akli başında insanlar), gelip

⁵⁵ Meşhur Müftü Bekçi Abdullah Efendi'nin fetva koleksiyonunda, bu olay üzerine şu kayıt vardır: Soru: “Eğer Zeyit [herhangi bir şahıs anlamında] (Müslüman ya da Müslüman değil), Hz. Peygamber'e, Hz. İsa'ya ya da Musa'ya veya Allah'ın herhangi bir elçisine küfr ederse, ne ceza ile hüküm görülmelidir?” el-Cevab: “Katl ile ve derhal”; *D'Ohsson*, iv.

⁵⁶ Ulema, kadınlar ve din adamlarının üst sınıflarına verilen bir unvandır. Kelime dar anlamıyla “bilgin, alim” demektir. Birinci sınıf ulemanın sayısı 20'yi aşmaz.

geçenlerin istihzalarına ve bakışlarına artık maruz kalmamaktalar.⁵⁷ Daha önceleri komşuları durumunda bulunan dış avludaki hayvanlarınkine benzer hücreleri, görece temiz ve rahat odalara dönüştürülmüştür. Tıbbi müşavirler hizmetlerindedir. Düzenli bir hijyen sistemi uygulanmaktadır. Deli gömleği yerini demir prangalar almıştır. [Çizgili] Tutuklu kıyafetleri yasaklanmıştır ve bu talihsizlerin daha önceden maruz kaldıkları, kötü muamele ya da büsbütün ihmal edilme durumu, yerini daha ılımlı bir idareye ve daha uygun bir beslenmeye bırakmıştır.

Kısacası, erkeklerin Süleymaniye’de toplandığı şu anki bina, saygın bir hastanenin hemen yanında ve halüsinasyonlarının genellikle dini sebeplerden ileri geldiği görülen hastaların isteklerine, şahsi özelliklerine ve terapik ihtiyaçlarına yeterli alaka var. Bu sebepler arasında, örneğin, istem dışı kasılmalar, çoğunlukla, en kontrol ve tedavi edilemez olanı. Aslına bakılırsa, tedavi anlamında çok az çaba sarf edilir; daha doğrusu geçmişte böyle olmuştur. Bu durumdaki hastalara, çoğu kez, bir işaret almışlarcasına bakılır ve zırvalamaları, kendilerini muhafaza etmekte olan cahil ve batıl inançları olan kişilerce, korkuyla karışık bir hürmet içerisinde dinlenir.

Eskiden, aklını kaybetmiş erkekler için, Fatih Camii, Sultan Selim Camii ve Süleymaniye’ye eklî bulunan üç yer mevcuttu. Kadınlar için ise Haseki⁵⁸ ve Çinili camiilerine bitişik olmak üzere iki adet yer bulunmaktaydı. Ama 1842 yılının baharında, tüm erkekler, Süleymaniye’ye ve tüm kadınlar, Haseki’ye toplanmışlardır.

Kadınların toplandığı yere girmek, kadın akrabalar dışında herkese yasaktır; erkeklerinkine ise ancak hekim başından –güçlkle- alınabilen bir buyruk ile

⁵⁷ Bir hastanın buraya kapatılmasını sağlamak için, aile, mahallenin muhtarına başvurur. Muhtar da bu talebi, şehrin ya da idari bölgenin kadısına sevk eder. Kadı, evrakı, hekim başına gönderir, hekim başı da hastayı muayene etmesi üzere bir doktor sevkeder. Doktor, müsbet bir cevap verirse, [tımahane]ye kapatılma için buyruk çıkarılır.

⁵⁸ Sultan Süleyman’ın ilk kadını tarafından inşa ettirilmiştir.

girilebilmektedir. Abdullah Efendi, her ne kadar kendisi, başkanı bulunduğu bilimin büyük oranda cahiliye de, gözlerini ve kulaklarını, diğerlerinin bilgisine kapamaktan yana değildir. Hastanelerle alakalı bu olayda ve birtakım diğer olaylarda kendisi; 1841’de Türk hastane bölümlerini yeniden şekillendirmek açısından münasip kişiler olarak Britanya hükümetince tavsiye edilen Dr. Davy ve Dawson’ın tavsiyelerinden faydalanmıştır. Bu mahir insanların, sürekli hizmetle görevlendirilmesini Bâb-ı Âlî kabul etmemiştir. Galata Saray’da istihdam edilen Avusturyalı doktorların kıskançlıkları; hekim başının ve diğer Türk tıp adamlarının, suiistimallerin kaldırılması sonucunda ücretlerinin kısılacağı korkusu; teklif edilen ıslahatlar için yapılan ilk harcamalar ve diğer bazı engeller ve entrikalar, sözünü ettiğimiz beyefendilerin, reddedilmesine neden olmuştur. Ama bu iki doktorun yetkin raporları, çeşitli yerlerde uygulamaya konmuştur ve insanlık açısından memnun edici sonuçlar ve [bu doktorların] tecrübelerinin meyvelerini adadıkları insanlara da faydalar getirmiştir.

Galatasaray Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanesi (tıp akademisi), pratik gelişmenin bir örneği olarak gösterilebilir. Bina ilk olarak, III. Ahmed tarafından acemi oğlanların barınması ve eğitimi için yaptırılmıştır. Ve II. Mahmud tarafından, bir tıp okuluna çevrilmiştir. II. Mahmud bu durumdan o kadar memnun olmuştur ki, bugün binanın girişinde altın harflerle durmakta olan ifadeyi, kendi elleriyle şöylece yazmıştır: “Bu binaya bakan eden herkes Aferin diyecektir!” Okul, askeriyeye ve donanmaya doktor yetiştirmek amacıyla kurulmuştur ve okulda 12-25 arası yaşlarda yaklaşık 350 talebe bulunmaktadır. Bu eğitim kurumundaki 14 profesör şu şekilde bölümlere ayrılmıştır: tıp ve patoloji, 6; tabiat tarihi, 1; kimya, 1; el sine [lisanlar], 4; resim, 1; tarih ve matematik, 1.

Tamamen ücretsiz olan kuruluş, bu yakınlarda, daha genişletilmiş ve geliştirilmiş bir alana oturtulmuştur. Yetenekli Alman tıpçı, Dr. Herman'ın başkanlığı altında, (her din mensubuna açık) 60 hasta kapasiteli bir klinik koğuş açılmıştır. İki gün, ücretsiz danışma hizmeti sunulmaktadır. Bu günlerde, her sınıftan ve cinsiyet ayrımı olmaksızın herkes, hastane müdürü Dr. Bernard'dan ve anatomi doktoru Dr. Spitzer'dan faydalanabilmekte. Yine yakın bir zamanda, hamile kadınlar için bir koğuş eklenmiştir, burası da Viyana'dan bayan bir profesörün idaresi altındadır. Hümayun haremde ve diğer haremde kayda değer miktarda pratik tecrübe edinmiş olan bu kişi, derslerinin faydasına inanan Türk ebe kadınlara da dersler ve talimler vermektedir.

Osmanlılar, aynı zamanda, terapik ve patolojik bilimlerle ilgili diğer meselelerde de önyargılarının üstesinden gelmişlerdir. Anatomi okulu, şimdilerde, gerekli malzemelerle serbestçe donatılabilmekte. Hastane, bu ilerlemeyi, hekim başının ve o zamanlar Kapudan Paşa olan Tahir Paşa'nın özgürlükçü ve aydın fikirlerine borçludur. Anatomik bilgiye karşı aşılmaz bir engel oluşturan ve böylece cerrahları acınacak bir cehalette bırakan, çağların kökleşmiş önyargılarına karşın, Abdullah Efendi'nin teklifi ve Tahir Paşa'nın da hemen ardından gelen emri ile –millet ayrımı yapılmaksızın- zindanda ölen bütün mahkumların vücutları, diseksiyon amacıyla Galata Saray'a gönderilecekti. Bu kazanımdan sonra geriye, talebelerin bu konudaki tiksintilerini ve hastanedeki bazı eski memurların muhalefetini yenmek kalmıştı.

İlk başta, Tahir Paşa'nın emirleriyle, bilinçli olarak, Müslüman bir mahkumun cesedi seçilir. Bu olay bazı homurdanmalara neden olur ama Ulema sınıfında rütbe olarak, halihazırda ikinci sırada gelen hekim başının da orada bulunması kimisinin vicdani rahatsızlığını teskin eder ve diğerlerinin -sanatlarında yetkinlik kazanmak

arzusunda olan genç adamlar- tereddütleri ise kısa sürede giderilir. Bu nedenle, Hz. Peygamber'in, "*Başkasına ait en değerli bir inciyi yutmuş dahi olsa ölü bir vücudu açmayın*", şeklindeki emrine rağmen talebeler araç-gereçlerini ellerine alırlar ve isteklice Dr. Spitzer'i izlerler. Bugün, diseksiyon süreci düzenli olarak öğretilmektedir ve amaca hizmet eden tüm malzemeler mevcuttur. Bu olay; *pratik* yenilikleri getirmek ve bilgi ve maddi medeniyet sürecine düşman olan birçok önyargıyı ortadan kaldırmak için Türkiye'de, en azından payitahtta, yalnızca sağlıklı akıllara ve güçlü ellere ihtiyaç olduğunun bir ispatıdır.

Gözlemlediğimiz üzere, ölüm cezaları, İstanbul'da nadiren vuku bulmaktadır; muhtemelen, diğer Avrupa ülkelerinden daha nadiren. Yine de 1841'in kışında, cezalandırılması münasip görülen bir suçlunun kefarete olarak öldürülmesine, kazaen, şahit oldum. Köken itibariyle Egeli bir Rum, mesleği yönüyle bir kaptan, uzun süredir hırsızlık ve katillik yapmış olan Atletik yapılı, gözü pek tavırlı bir adam. İlgili cürm, Asya kıyısında işlendiği için, Anadolu Kazaskeri'nin mahkemesinde muhakeme edilmiştir. Ve hüküm, Şeyhülislamca şer'i kılınıp Sultan tarafından da tasdik edilmiştir.⁵⁹ Ölüm fermanı, gerekli memura teslim edildikten sonra mahkum moral destek almış ve acilen ölüm noktasına doğru yönlendirilmiştir. Takip ettiği yoldan hiç kimse geçmemekte idi. Refakatinde çok önemli bir muhafız birliği yoktu. Yanındakiler, bir tanesi cellatlık yapmak üzere tayin edilmiş, yarım düzine kavasstan

⁵⁹ Anadolu kazaskeri, adli sıralamada Rumeli kazaskerinden sonra gelir. Rumeli kazaskeri gibi makamı İstanbul'da olan bu hakim (ilgili dava, payitahta sevk edildiğinde veya mahbuslar muhakeme için payitahta getirildikleri takdirde), Asya'da işlenmiş tüm suçlara bakar. İlk olarak II. Mehmed'in 1480'de kurduğu bu iki kazaskerlik makamı, rütbe olarak yalnızca şeyhülislamınkinden aşağıdır. Ve şeyhülislam da çoğunlukla kazaskerler, özellikle de Rumeli kazaskerleri, arasından seçilir. Bu makamlar genellikle sadece bir yıl için elde tutulur; rotasyonlu bir sistemde çalışan kazaskerlerin unvanları çeşitlidir ve sırası gelen, görev için taşraya [şehir dışına] çıkar. İki yıldır vazifesini sürdürmekte olan şu anki hekim başı örneğinde de görüldüğü üzere, sözünü ettiğimiz görev süresi, son zamanlarda, uzatılmıştır ve değişiklikler daha az sıklıkta seyretmektedir.

oluşmaktaydı. Bir aşağılama alameti olarak mahkumun başı çıplaktı ve elleri de arkasında emniyetle kavuşturulmuştu ama [mahkum] dik biçimde yürümekte ve kayıtsızca etrafına bakılmaktaydı; bir su satıcısına rastladı ve bir fincan istedi. Dünya üzerindeki vaktinin sona ereceğini bildiği noktaya varmasının ardından durdu ve bir süre etrafı süzdü. Sonra, bir kelime bile söylemeden, yoldan yüksek kaldırımın kenarına diz çöktü ve kaderini beklemeye koyuldu. Kimin daha kayıtsız görüldüğünü anlamak zordu; civarda bulunan insanlar mı, kavass[lar] mı yoksa mücrim mi. Ama mücrim, bir Rum'un suç konusundaki çekinmezliğini ve kavass[lar] da bir Türk'ün bu ölüme karşı metanetle beslediği aşağılamayı ortaya koymaktaydı.

Bir kavass ilerledi ve tam suçlunun gözlerini bağlayacaktı ki suçlu başını öte yana çevirdi ve bağırdı, “Hayır! hayır! Yüce Panayia adına! Ben kadın değilim! Bir kılıcın gölgesinde titreyen sığır bir Türk değilim! Çabuk ol, korkma!”. Ve ardından kaba ve tahkir edici bir şeyler daha söyleyip polislin yüzüne tükürdü. Kendisine ve dinine yöneltilen bu hakaretlerden dolayı kavass hiçbir şekilde geri çekilmedi, yalnızca yüzünü ekşitti ve (olumsuz bir durum söz konusu olduğunda Türklerin sıklıkla çıkardığı bir ses olan) “cık cık” dedi ve mücrimin başına bir mendil bağlamakta ısrar etti. Bu işlem tamamlandıktan sonra cellat, mahkumun bir yanında durdu ve sol elini, mahkumun başının üzerine koyup omurları yükseltmek amacıyla başı öne doğru eğdi.⁶⁰ Bundan sonra, sağ eliyle enli kılıcını çekti ve yavaşça havaya kaldırıp gözlerini boyn'a sabitledi. İyice kıvama getirilmiş olan pala, güneş ışınları altında bir an parladı ve sonra hedefi kesti. Kafa bir tarafa, vücut bir tarafa yuvarlandı. Elin tersi öne bakacak şekilde vurulan güçlü bir darbe, suçluyu acı çekmekten kurtarmıştır; hızlı ve

⁶⁰ Cellat memurları artık yoktur. Bu görevi, Serasker'deki kavass[lar] arasından veya Tophane'deki en iyi kılıç kullananlardan seçilenler yerine getirmektedir. Geçmişte, cellat başının, Topkapı Sarayı'nın 3. ve 2. avluları arasında kalan “orta kapı”nın sağ yanındaki bir kulede resmi mekanı bulunmaktaydı. Yeniçerilerin 44. odalarından seçilirlerdi.

müşfik bir ölüm olmuştur ama bu korkunç sanatta, her zaman el hüneri sergilenemez, bazen birçok darbe daha gerekli olur. Daha sonra, bir kavass ilerledi ve vücudu, göğüs aşağı gelecek şekilde çevirdi, bir diğeri ise baş'ı bacakların arasına koydu; bu, kafirlere uygulanan bir aşağılama alametidir. Üçüncü bir polis ise, küçük bir kağıt rulosu çıkardı ve bunu vücuda iliştiirdi. Sonra herkes çekildi ve ceset, 24 saat boyunca bulunmak üzere orada bırakıldı (civardaki nöbetçilerce izlenmektedir). “Yafta” adı verilen kağıt parçası, hangi tabakadan olursa olsun, ölenlerin başlarına ya da vücutlarına iliştilir, kağıtta isim, ve mahkumiyet sebebini belirten birkaç kelime vardır. Bu suçlunun vücudundakinde ise şunlar yazılıydı:

Dimitri, Sakız [Adası]'dan, bir reaya,
İlahi ve insani kanunlara karşı uzun müddet had safhada
hürmetsizlik gösterdi.
Dürüstleri soydu ve gerçek iman sahiplerinden
Allah'ın onlara verdiği canları aldı.
Cürumu [suçları] isbatlanmıştır, cezası şer'idir.
Bu onun vücududur.

Ölüm cezaları konusunu bitirmeden evvel, bir noktayı daha belirtmek lazım. Bilhassa ölüm yeri olarak Pera [Beyoğlu] ya da Galata seçildiğinde (ki mücrimin, cezasını, suçun işlendiği yerin ya da evin karşısında çekmesi emredildiğinde Pera veya Galata'nın seçilmesi â dettir) emir altındaki polislerin, bu olaydan kazanç sağlaması çok yaygın bir durumdur. Tüm insanların, hele de Hıristiyanların, kendi

kapıları önünde gerçekleştirilecek bir infaza karşı doğal hoşnutsuzluklarını ve daha sonra cesedin burada sergilenmesine karşı duyacakları daha da büyük tiksintiyi bilen polislerden birisi öne çıkar, en yakın münasip dükkanın önünde durur ve yapacağı işi belli edecek hareketler yapar. Bu, genellikle arzu edilen etkiyi gösterir. Dükkan sahibi, kesesini açar ve adamın eline birkaç kuruş atar. Hiçbir şey konuşulmaz, kavass, rüşveti cebine atar ve başka bir yere hareket eder. Burada da, muhtemelen, aynı işlem tekrarlanır ve bu, beş-altı kere devam eder; ta ki kayıtsız birisi çıkıp da kapısını ve kesesini kapayana kadar; mücrim gelmiştir ve infaz gerçekleştirilir.

Bazen bunun ardından da bir hile yaşanır. Başsız bir vücudun, gönülsüzce de olsa komşusu yapılmış kişi, hava kararınca dek bekler; eğer civarda bir bekçi varsa onun uzaklaşmasını gözler ve hızla, cesedi ve başı, bir komşusunun kapısına sürükleyerek kendini bu uygunsuz durumdan kurtarır. Eğer bu yeni komşu da ne olduğunun farkına varırsa dikkatle dışarı süzülür ve o da işlemi tekrarlar, ve bu böyle sürer ta ki sonunda şafak söküp de ölünün arkadaşları, defnetmek üzere cesedi götürmeye müsaade olununcaya kadar ya da polis, başı ve vücudu, bir hamalın sırtına bağlayıp su kenarına taşıdıktan sonra bir kayığa yükleyip Boğaz'ın sularına atıncaya kadar. Bu, ıslahatı gerektiren menfur bir süreçtir.

2.6. Yabancı Temsilciliklerce Verilen Beratların (Himayelerin) Suiistimal

Edilmesi

İki Yunan kayınbiraderin hikayesini anlatırken, bunların Helen himayesinden faydalandıklarından bahsetmiştim. Bu bölümde de söz konusu beratların [himayeye izin veren belge] kökeni ve amacına ilişkin özet bir açıklama yapacağım. Ayrıca, yabancı [ecbebi] milletlerden olan *iyi niyetli* [*bona fide*] tebaalar ile bahsini edeceğimiz himayelerin gölgesi altında benzer ayrıcalıklara sahip olan diğer insanlarla

ilgili olarak Türkiye'deki adli işleyişin mahiyeti hususunda birkaç söz söyleyeceğim. Aslında, himayelere dair suiistimaller ve adli sistemin eksiklikleri, hiçbir zaman, yeterince ortaya konmuş değil.

Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmiş olup da geçici veya sürekli olarak kalmakta olan, yabancı güçlerin tebaaları (ki bunlar, yine her bir gücün “millet”i olarak adlandırılır) iki çeşittir. Birincisi, milli ya da sömürgeci olanlar; Britanya Maltalıları ya da İyonyalıları [Egeliler] gibi; ikincisi ise yerel, yurttaşlığa kabul belgeleri ya da pasaportlar yoluyla birinci gruptakilere benzetilenlerdir. İkinci tip olanlar, - reaya olarak doğmuş olsalar bile- yine, sözü geçen iki yolla, yalnızca, haraçtan⁶¹ muaf tutulmakla kalmayıp, aynı zamanda, himayesi altına girdikleri elçilik [sefaret] ya da konsoloslukun [şehbenderlik] yetki alanında, hususi bir muhafazaya, ve yargılanma hakkına da sahip olmaktadır (ama bu durumda, Bâb-ı Âlî'ye tâbi bulunmamaktadırlar). Himaye altına alınmış ikinci bir insan sınıfı da yabancı elçiliklerin ya da konsolos görevlilerinin hizmetinde bizzat çalışmakta olup da Osmanlı hükümetinin bir talep olması durumunda belli oranlarda verdiği tezkerelerden edinmiş olan kapı oğlanları, tüccarlar, seyisler, kayıkçılar, uşaklar ve diğer ast hizmetlilerden oluşmaktadır. Bahis mevzuu tezkere oranları şöyledir: büyükelçiler [sefir-i kebîr], 20; fevkelade elçiler, 15; diğer elçiler 10; ve konsoloslar 6 ya da 8.

Kapı oğlanlarının başlıca görevleri, ticaret gemilerinin evraklarını götürüp getirmek ve yine denizcilikle ilgili fermanları kaptanlardan teslim almak ya da onlara ulaştırmaktır. Bu kişiler, küçük temsilciliklerin ve yabancı temsilciliklerin

⁶¹ Tüm reaya tarafından ödenen ve böylece askerlik hizmetinden muafiyet getiren haraç yekunu hızla artmaktadır. Haraç verenler, maddi konumlarına göre üç sınıfa ayrılır. Bugün, yıllık olarak, en üst sınıftakiler, 60; ikinciler 30 ve en düşük olanlar ise 15 kuruş ödemektedirler.

mahkemelerinin hizmetindedirler. Bunlar ve daha az önemde diğer işler mertebe bakımından, sürekli hizmette bulunan dragomanların [tercümanlar] derece olarak ast'ı konumundaki işlerdir. Dragomanlar; Peralılar, Fenerli veya reaya olduklarında ilgili elçiliklerin hususi himayesi altına alınırlar ve sonuç olarak, sözlü ya da yazılı muhaberatlarının muhtevasından Bâb-ı Âlî'ye karşı sorumlu addedilmezler.

Tezkere sistemi, Bâb-ı Âlî'nin siyasi trafiğinin ilk zamanlarında başlamış olup kapitülasyonlarla kanuni kılınmıştır. Dragomanların kellelerinin emniyette olmadığı ve yabancı elçilerin, bizzat kendilerinin, bir zamanlar olduğundan daha çok hakarete ve hapis tutulmaya maruz kaldıkları, kelimenin tam anlamıyla zorbalık günlerinde, himayeler, tüm zatlar için ve bilhassa büyükelçilerin emri altında olan reayalar için çok önemliydi. Gerçekten de çok geçmeden, temsilciliklerin başında bulunanlar sözü edilen geçici beratların [himayelerin], sınırsız sayıda insan için geçerli olmasını talep ettiler ve bu taleplerini, dragomanlar veya daha ast düzeyde görevliler olmaları gibi bahanelerle elde ettiler de. Ne var ki onlar da parasal kaygılara yönelmeye başladılar ve kayda değer bir gelir sağladılar. Üç yılda bir ya da elçinin değişmesi sonucunda yenilenen bu tezkereler, sürekli bir gelir kaynağı olmuştu. Ve zamanla, elçiler, işi daha da ilerlettiler. Yerli halk için daimi beratlar [himayeler] çıkartmaya başladılar. Böylece, ilgili belgeleri alanlar, yabancı milletlerden olanlarla aynı statüye kavuşturulmakta; elçiler ise bu imtiyazı, sürekli ve düzenli bir kaynağa dönüştürmekteydiler.

Elçilerin ve hükümetlerinin karakterini gerçekten tahkir edici olan bu uygulama, bir süre sonra, uluslar arası hukuka ve diğer ülkelerin yerleşmiş teamüllerine de aykırı bir biçimde, salt satma şeklinde bir suiistimale dönüşmüştür. Durumun mahiyetini, şu gerçek en iyi şekilde açıklamaktadır: yabancı elçilerin *iyi niyetli* görevlilerini

[uşakları] İngiltere sivil, hukuki prosedürü bağlamında tutuklanmaktan emin kılan imtiyaz, cinai vakaları da kapsayacak şekilde genişletilmişti; dahası, elçiler, Britanya tebaasını, [tebaanın] kendi kraliyetlerine tâbîliklerini kaldıran ve İngiliz vatandaşları olarak onları, görevleri ve yükümlülüklerinden de muaf kılan belgeler veya yurttaşlığa kabul belgeleri çıkarabilmekteydiler. Böylesi bir girişim başka hiçbir devlette hoş görülemezdi ama gelin görün ki Bâb-ı Âlî şimdiye kadar, hemen hemen böylesi bir uygulamaya maruz kalmıştır.

Bahis mevzuu suiistimaller, yabancı elçilerce, hiç de uzak olmayan bir dönemde, uç noktalara çekilmiştir ve en uç aşırılıklar ise İngiliz elçilerinden, daha doğrusu Levant Company elçilerinden gelmiştir o kadar ki 25. Britanya Büyükelçisi Sir R. Liston 1793'te Pera'ya geldiğinde, maaşının büyük kısmının bu uygunsuz trafiğe ve onunla ilgili diğer getirilere bağlı olduğunu görür ve ya geri çağırılmasını ya da görevinin saygınlığına hâlel getirmeyecek ölçüde ve yine, vazifesi süresince kaçınılmaz olan önemli masrafları karşılayacak ölçüde, sabit bir gelir uygulamasının başlatılmasını talep eder. Türkler tarafından 1806'da yakalanan Britanyalı esirleri şereflice korumuş olan, 33. Fransız büyükelçisi General Sebastiani, bu yolsuz sisteme aynı derecede karşı çıkmıştır. Sonuçta o da Bâb-ı Âlî'ye başvurur ve reis efendi'nin katiplerinin, yabancı temsilciliklerin ast düzeydeki memurlarına satmaya alışkın oldukları (ve bu memurlarca da reayaya tekrar satılan) beratların durdurulmasına dair bir kararı temin eder.

Geçmişte, yabancı elçilerin ve hizmetlerinde çalışanların, emniyette olmayışlarından söz etmiştik. Britanyalı büyükelçilerin uğramış oldukları kötü muameleye dair, İstanbul'da mevcut hiçbir kayıt bulunmamaktadır ama Andreossy'nin mükemmel çalışması "Constantinople and the Bosphorus"dan alınmış olan aşağıdaki liste, uluslar

arası teamül ihlallerine maruz kalmış olan Fransız elçilerin isimlerini göstermektedir.⁶²

Jaques de Savari, 9. büyükelçi, “kendi hükümetinin emirlerine muhalefet sebebiyle”, 1586’da Yedi Kule’ye gönderilmiştir; öyle görünüyor ki Bâb-ı Âlî, Fransız hükümetinin gardiyanı gibi davranmış. Achille de Harley, 12. büyükelçi, 1612’de I. Ahmet tarafından ağır biçimde hakarete uğramış ve işkence edilmekle tehdit edilmiştir. Jean de la Haye, 15. büyükelçi, 1660’ta, Sultan İbrahim tarafından Edirne’de tevkif ettirilmiştir ve Yedi Kule’ye gönderilmiştir. Denis de la Haye, 16. büyükelçi, 1669’da, sadrazam sarayında üç gün hapsedilmiştir. Gabriel de Guilleragues, 18. büyükelçi, 1684’te, ağır biçimde hakarete uğramış ve tehdit edilmiştir. Boileau’nın 5. mektubunda güzel övgüsünü yönelttiği kişi bu beyefendi idi:

“Esprit ne pour la cour, et maître en l’art de plaire,

Guilleragues, qui sais et parler et te taire.”

[“Saray için doğmuş ruh, üstat hoşça gitme sanatında,

Guilleragues, konuşmasını da bilir susmasını da.”]

Bay Ruffin, maslahatgüzar [Chargé d'affaires], 1798’de, “meslektaşlarının entrikaları sebebiyle” Yedi Kule’ye gönderilmiştir.

Yabancı büyükelçilerin, “yanık sütun” denilen yerin yakınlarında bulunan Elçi Hanı adındaki binada barındıkları zamanlarda, Avusturya orta elçisi merakına yenik düşüp penceresinden dışarı, bayanlara baktığı için çok can sıkıcı bir durumla karşı karşıya bırakılmıştır. Bazı kıskanç Osmanlıların, bu münasebetsizliği Bâb-ı Âlî’ye bildirmesi

⁶² Britanya elçiliğinin arşivleri, yakın bir zamanda, bir yangın dolayısıyla yok olmuştur. Yeni saray inşa edildiğinde, kayıtları korumak amacıyla, müştemilata yangına karşı korunaklı ayrı bir bina da eklenmesi tavsiye etmeye değerdir; Avusturyalılar ve Rusyalılar bu tedbiri zaten gerçekleştirdiler.

üzerine, sadrazam, tuğla ve harçla birlikte bir grup duvarcı gönderir ve elçinin dairesinin bütün pencereleri, ivedilikle, kapanır.

İngiliz elçileri bağlamında beratların kötüye kullanımına ilk darbeyi, Sir R. Liston'ın onurlu tavrı vurmuştur. Ama kralın hükümetinin, büyükelçilerin ve bazı konsolosların hususi olarak atanmalarını ve ücretlendirilmelerini üzerine alması 1803 yılında gerçekleşmiştir; ve yine, Levant ile ilgili bütün konsolosluk dairelerinin, dışişleri bakanlığının bizzat kontrolüne verilmesi ancak 1825 yılında olmuştur.

Sir R. Liston'ın haklı öfkesine neden olan ve Bâb-ı Âlî'yi de sonu gelmez tartışmalara iten suiistimaller, Sir Liston ve halefi Lord Elgin tarafından mümkün olduğunca engellenmiştir. Sözü geçen belgeler, o zamandan beri yenilenmemişlerdir; en azından payitahttaki diplomatik çevreler ve konsolosluk çevrelerince. Ama taşradaki daha alt düzeyden görevlilerin söz konusu trafiği devam ettirmekle kalmayıp, Britanya bayrağının, gölgesi altına sığınanlara sağlamakta olduğu iltica hakkını da sattığı bilinmektedir. Bunun için öne sürülen özür de Hıristiyan tebaanın sık sık sonuçlarına maruz kaldığı haksız teamüllerdir. Bâb-ı Âlî'deki Britanya nüfuzunu daha önce erişilmemiş bir seviyeye çıkarmış olan Lord Ponsonby, Britanya hükümetinin bu konudaki talimatlarını engellemeye dönük bütün çabalara kesinlikle karşı çıkmıştır. Kamu hizmetindeki gayretleriyle tanıdığımız, Sir Stratford Canning ve başarılı başkonsolosumuz Bay Cartwright de o yoldan gitmişlerdir ama bu örnekler tüm diğer temsilcilerce izlenmemiştir.

Uygulama, (kimisinin iddia ettiğine göre) parasal nedenler dolayısıyla daha alt düzeydeki mümessillerce ve bir siyasi nüfuz yayma aracı olarak daha üst düzey otoritelerce devam ettirilmektedir. Bunlar arasında en başta gelenler Rusya ve Helen mahkemeleridir, Fransa da boş durmamıştır.

Bu yapay himayeler aracılığıyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Helen tebaanın sayısı çokça kabartılmış ve Rusya'nın Yunan ve Ermeni reayalar üzerindeki nüfuzu artırılmıştır. Suriye'de ve Asya ve Rumeli'nin diğer bölgelerinde, bu sözünü ettiklerimizin ve diğer milletlerin konsoloslarının, toplu olarak beratlar elden çıkarmış veya dağıtmış oldukları bilinmektedir. Bu; Fransa'nın civardaki Hristiyanlar arasında kendi lehine bir grup yaratmaya çalıştığı Musul ve Diyarbakır tarafında özellikle göze çarpmıştır.

Bu türden uluslar arası hukuk ihlalleri 1842'de öyle uç noktalara varmıştır ki Bâb-ı Âlî, farklı temsilciliklere hitaben ta'mimler çıkarmak zorunda kalmıştır. Bu şekilde, onları, bu gibi hakları vermekten uzak durmaya ve verilmiş olanları da toplamaya, şiddetle çağırmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı hükümeti tüm yetkililerine bir emir çıkartmış ve berat sahibi bütün reayaların, beratlarını göstermesi ve kaydettirmesi şart kılınmıştır; böylece beratın bitiş tarihi kesinleşecektir ve gelecekte olası bir suiistimale karşı bir kontrol mekanizması kurulmuş olacaktır. Bu tedbirler, yolsuzluğu azaltmış ama bütünüyle engellememiştir.⁶³

Beratlarla ilgili kanun, ayrıca, Mezopotamya ve Kalde'deki Nesturiler, Yakubiler ve diğer Hristiyanların, Katolikliğe geçmesi yoluyla da görmezden gelinmektedir. Nitekim, bu geçiş ile Fransa, kapitülasyonların belli bazı maddelerinin zorlama yorumlarına dayanarak “*Doğu Hristiyanlığının Yegane Hamisi*” (ilk olarak XIV. Louis'nin benimsediği ve en eski tarihlere dayanan kapitülasyonların 1673'te IV. Mehmet tarafından yenilenmesiyle kullanılan bir sıfat) unvanını elinde

⁶³ Britanya'nın, konsolosluklardan iskan [yerleşme] müsaadesi alan İyonyalı ve Maltalı tebaaları, bunları her üç yılda bir yenilemek zorundadırlar. Ve izinler olmadığı takdirde, [bu kişiler] İngiliz otoritelerince, Britanya tebaaları olarak tanınmazlar. Bu, söz konusu insanlar için lüzumlu bir denetim sistemidir ki bu insanlar, müsaadelerini reyalara satmaya alışkındırlar. *Vize* ise bedava verilir; en azından İstanbul'da.

bulundurmasına dayanarak, sözü edilen milletleri, kendi hususi vesayeti altında saymaktadır. Bu kapitülasyonlar, Fransa'nın Bâb-ı Âlî tarafından "*Galata'daki St. Benedict Katolik Kilisesi'nin ve Sultan'ın topraklarındaki tüm Hıristiyan müesseselerin hamisi*" olarak tanındığı dönemde, 1796'da Fransız ihtilal hükümeti zamanında tekrar yinelenmiştir.

Yakın zamandaki anlaşmalarla bağlantısı olan ilk "kapitülasyonlara" ya da "muahedeye", XII. Louis ile Sultan Bayezid, 1500'de varmışlardır; ikincisi, 1534'te I. Francis ile Muhteşem Süleyman arasında olmuştur; üçüncüsü ise 1569'da IX. Charles ile II. Selim arasındadır. III. Mehmet ve IV. Henry arasında, 1597'de ve 1604'te yenilenmişler ve yukarıda belirtildiği üzere, 1673'te ve 1796'da tekrar yenilenmişlerdir.

Fransız ajanların, Kuzey-doğu Asya vilayetlerindeki Hıristiyanları döndürme konusundaki çabalarına atıfta bulunmanın ardından, buralardaki Hıristiyan nüfuslarının mahiyetinden de bahsetmek gerek. Bunlar; Mezopotamya'nın kuzeyinde ve Kürdistan da dahil, Dicle'nin doğusuna doğru olan bölgede mesken tutmuş olan iki büyük mezhepten oluşmaktadır; Kildaniler ve Suriyeliler. Bu iki mezhebin de Roma Kilisesi ile bir bağlantısı yoktur. Nestorius'un doktrinlerini takip eden Kildaniler, Avrupa'da genellikle Nesturiler olarak adlandırılırlar; Suriyeliler ise 541'de Edessa piskoposu olan ve aykırı bir mezhep Monophysite'i tekrar canlandıranlardan biri olan Jacobus Baradeus'in öğretilerini benimsemişlerdir. Kildaniler, genel olarak, Edessa, antik Ur ve bugünkü Urfa'nın başkenti olduğu Kalde'nin kuzeyinde yerleşmişlerdir. Ayrıca Kürtlerin yaşadığı dağların en ulaşılmaz yerlerinde de bulunurlar; buralarda, Nesturiler kabileleri adı altında, civardaki Türk ve İranlılardan hemen hemen bağımsız bir şekilde yaşamışlardır.

Suriyelilerin kökenleri iyi bilinmektedir. Şimdilerde, en çok, Cebel Tur'u [Cebel Dağı] ile Mardin ve Musul çevresindeki dağları işgal etmekte. Genellikle, "Yakubiler" adıyla bilinirler ve 60.000 kadar candan oluşmaktadırlar. Bu mezheplerin her ikisi de sözü geçen "Nesturiler" ve "Yakubiler" isimlendirmelerini kabul etmeyip bunları aşağılayıcı bulurlar. Bu tesmiyelerin kökenlerinin şöyle bir geçmişi vardır: 150 yıl kadar önce, Roma Kilisesi'nden ajanlar ve misyonerler Mezopotamya'ya gönderilir ve bu görevliler, bahis mevzuu inançları taşıyan kişilerden birkaçını, Katolik veya Latin inancına "ihtida" etmeyi başarırlar. Bundan sonra, bu mühtedilere, Kildani ve Suriyeli isimlerini verirler ve atalarının inançlarını sürdürenlere ise Nesturiler ve Yakubiler derler. Sonuçta, Nesturiler ve Yakubi isimleri yalnızca, tarikatçileri ya da hizipçileri tanımlamaya dönük olmuştur; tıpkı, "hizipçi" ve hatta "sapkın" isimlerinin, Roma Kilisesi tarafından, eski ve gerçek inançlarını sürdüren Ermenilere, haksızca yakıştırılması gibi.

İki grup, muhafazakarlar ve mürtetler, genellikle birbirlerini Suriyeliler ve Katolik Suriyeliler olarak adlandırır (Kildaniler ve Katolik Kildaniler) ki gerçekte de adilce ve yerinde sıfatlardır. "Nesturiler" kelimesi, Kildanilerce, yaralayıcı bulunup hiçbir zaman tanınmaz. Fransa, yukarıda sözünü ettiğimiz bahane ile, tüm Katolik Kildaniler ve Suriyeliler üzerinde himaye edici bir konuma yükselmeye çalışmıştır. Ve her ne kadar bu iki mezhep, orijinal inançlarından sapmayanlardan sayıca çok küçükse de Fransız misyonerler, milletlerarası hukuka [*jus gentium*] ve anlaşmalara aykırı dolaplarla, Kildaniler ve Suriyeliler için dini bir kimlik temin etmeyi başarmıştır.

Rusya hükümetince hayata geçirilmiş olan aşağıdaki hile, Bâb-ı Âlî'nin düzenlemelerinden kaçmak amacıyla, Rus görevlilerince uygulanmaktadır. [devlete olan] Tâbiyyetlerinden kurtulmak arzusunda olan reayalara, Odessa için veya en

yakın Rusya toprağındaki diğer kasabalar için, her nasıl ve her kimden olursa olsun farketmez, pasaportlar alınması öğütleniyor. Sonra, bu pasaportlar onlardan alınıyor ve yerlerine, Rusya'nın "iskan izinleri" veriliyor. Bir süre misafirlikten sonra bu kişiler, Pera'daki Rusya temsilcisi ile ortak bir anlayışla hareket ederek, İstanbul'a dönmek üzere pasaportlar için başvuruyorlar ve [pasaportları] alıyorlar ki buraya getirdikleri evraklar dahilinde kendilerinin Rusya tebaasının haklarına sahip oldukları farz ediliyor. 1842'nin baharında, varlıklı ve nüfuz sahibi 27 Ermeni'nin başvurduğu bu kaçamaklı yol, sözünü ettiğimiz protesto nitelikli genelgenin çıkartılmasına neden olmuştur. Himayelerin genel mahiyetinin kabaca bir çerçevesi bu şekildedir.

Britanya büyükelçiliğinin giderlerinden söz edildi. En önemli kalemi olan gizli servis parası (ki İngiltere bu konuda, Doğu'daki diğer tüm güçlerden daha cimridir) haricinde, bu giderlerin yılda 20.000 Sterlinden çok da aşağı olmadığını belirtmek konumuzun dışına taşmak olmasa gerek. Yukarıdaki yekun; büyükelçinin, bir katibin, ataşelerin, dragomanların, ataşe dragomanların, kavass'ın ve yasakçının⁶⁴ maaşlarını; yaz boyunca Büyükdere ve Pera arasındaki süren iletişimlerde kayıklarına, ev kirasına ve büyükelçilerin, sultanı, veziri vs. ziyaret ettiklerinde söz konusu olabilecek, bahşış gibi diğer olası harcamalara giden parayı; Pera ve Viyana arasındaki kuryeler takımına ve deniz yoluyla Malta'ya gönderilen şeylere refakat edenler için olan masrafları kapsamaktadır.⁶⁵ Bu toplamlara, asayiş, hukuk, ve ticaret ve denizcilikle ilgili tüm işlerin de kendi mesuliyet dairelerine düştüğü, başkonsolosların, viskonsüllerin ve temsilcilik mahkemelerinde çalışan görevlilerin masrafları da eklenmelidir. Sonuçta, bütün masrafların, yıllık yaklaşık 24.000 sterlini bulduğu düşünülebilir.

⁶⁴ Ulak olarak görev yapan ast düzeyde polisler.

⁶⁵ Her ay karadan giden tatarlara ve ulaklara ek olarak , ayda bir, bir hükümet kuryesi de deniz yoluyla gönderilir.

Bu toplamlara, olağan dışı kargoları, Malta'ya ve oradan da Marsilya'ya taşıyan hükümet vapurlarının masrafları dahil değildir. Stromboli sınıfı gemilerin hareket masraflarını, yalnızca kömür ve petrol açısından, günde 55 Sterlinden hesaplarsak ve Malta yoluyla Marsilya'ya (16 gün süren) ortalama bir gidiş dönüş giderini de buna katarsak söz konusu kanal yoluyla özel bir gönderinin su yolu masrafı, yuvarlak hesap, 900 Sterlin'den az olamaz. Tüm bunlar (umarız, gerçekten ihtiyaç duyulmadıkça meydana gelmemiştir), elbetteki, deniz masrafları içerisinde düşünülmektedir ama yine de büyükelçiliğin beklenmedik ihtiyaçlarıyla ilgili bütçesine eklenmelidir.

Olağan ve olağandışı bu masrafların tutarı ne kadar ağır gözüürse gözüürsün, ben şahsen, bunların, mevcut şartların getirdiklerinden ve Britanya milletinin itibarından fazla olduğunu zannetmiyorum. Ama İngiliz temsilcinin maaşının neden, aynı derecedeki bir Fransız elçisinininkinden neredeyse iki kat fazla ve her ne kadar resmi hiyerarşide –bir şekilde- aşağı derecede olsa da yetki ve saygınlık bakımından yine, İngiliz temsilciyle eşit olan Avusturya orta elçisinin iki katından da fazla olması gerektiğini anlamak zor. Özellikle de sözünü ettiğimiz bu iki temsil kurumunun, misafirperverlikleriyle ve memurlarının sergiledikleri cömertlik ve serbestilik yönleriyle ayrılmaları nedeniyle.

Her ne kadar St. James Sarayı için tayin edilmiş olan yabancı elçilerin, -kıta [Avrupa] başkentleriyle kıyaslandığında- Britanya başkentinin giderleri oranında maaş zamları almalarını haklı kılacak yeterince sebep varsa da Britanyalı elçilerin de, diğer ülkelerin yabancı temsilciliklerdeki elçilerine verdikleri miktarlar kadar bir gelir ile şereflice ve hatta görkemlice yaşamamaları için hiçbir haklı neden yoktur. Britanyalı elçilere misafirperverlikleri bağlamında, diğer milletlerin elçilerine olandan daha fazla

talepte bulunulduğu bir gerçektir. Bu gerçek, İngiliz elçilerinin deniz seyahatleri sırasında onlara eşlik eden [İngiliz] yolcuların sayısından ve bundan da öte söz konusu yolcuların istek ve ihtiyaçlarından anlaşılabilir ki bu kişiler, elçilerin yurt dışına gönderilmelerinin tek amacının her şeyden önce, kendilerinin seyahat heveslerini daha kolayca gerçekleştirmek ve yine, kendilerinin akşam yemeklerine davet edilmeleri olduğunu düşünürler. Mutluluk verici bu halüsinasyon, öyle görünüyor ki, yurt dışına seyahat eden 10 İngiliz'den 9'unun zihnini meşgul etmekte.⁶⁶

“Personelleri”; mahkemesi ve postane de dahil 30 kişiyi aşan (kavass, kuryeler ve refakatçiler hariç) Rus temsilcilerinin İstanbul'daki giderlerini tahmin etmek olanaksız. Ama şu söylenebilir ki St. Petersburg kabinesinin gizli amaçlar için, yani rüşvet ve yasa dışı usüllerde kullanılmak üzere, verdiği para, Britanya'nın büyükelçilik ve konsolosluk harcamalarının tümünden fazladır.

Bâb-ı Âlî'deki diplomatik giderler meselesi, I. Mahmud zamanında, 1747'de İstanbul'a gelmiş olan Mingrelyalı bir elçinin naklettiği bir hikayeyi hatırlatmakta (o dönemde Sir James Porter, Britanya büyükelçisidir). Bu Mingrelyalı prenses, hepsi de gösterişlice donanmış 200 kişilik bir maiyyetle birlikte gelir. Doğu'dan gelen temsilciler için adet olduğu üzere, tüm herkesin barınması ve iaşesi Sultan tarafından karşılanır. Bir süre, her şey yolunda gider. Pilav, yağ, ekme, koyun ve diğer gerekli yiyeceklerle beslenen Mingrelyalılar, zevkli günler geçirmektedirler. Ama müzakereler zayıfladığında, tedarikleri azalır ve en sonunda da bütünüyle kesilir. Bu durum 1842'de Sultan'ın İran elçisi olan Mirza Cafer Han örneğinde görüleceği üzere, günümüzde bile, Doğu'dan gelen elçilere özgü bir talihsizliktir. Görevini sürdürdüğu uzun aylar, hatta yıllar boyunca kendisine [İran'dan] tahsisat gönderilmemesi ve Bâb-ı

⁶⁶ Elçilerin tavsiye mektupları için yaygın diplomatik isim, “çorba biletleri [tickets for soup]”dir.

Âlî'nin de para ya da diğer tedarikler göndermeyi ihmal etmesi üzerine, kıymetli İran diplomatı, neredeyse yiyeceğini zar zor bulacak duruma düşmek üzere (daha önce şallarını ve atlarını da bıraktığı gibi) elmaslarla süslü Şah'ın portresini rehin bırakacaktır ki yabancı bir elçinin teklifi üzerine Reis Efendi, veziri, İranlı elçinin imdadına yetişmek üzere birkaç bin kuruş göndermesi için ikna eder.⁶⁷

Mingrelyalı ise daha şanssızdır; iâşe ve esvap ihtiyacı dolayısıyla çok sıkıntılı durumlara düşer. Ama işini bilen bir adamdır ve gelir sağlamak için yeni denebilecek bir usul akıl eder. Yanındaki adamları toplar ve belli sayıda kişi tespit ederek, bunları köle pazarına gönderir. Her ne kadar cılız da olsalar, bu güzel gençler çabukça satılırlar ve prens de hasılat ile rahat içinde yaşar.

Sözünü ettiğimiz kendine özgü finansal çözümden birkaç hafta sonra, Mingrelyalı ile ticari bir işi olan Sir J. Porter, [Mingrelyalı'nın] kalmakta olduğu İstanbul'daki ikametgahına gider. Her iki tarafında söz konusu işin ön şartlarında anlaşmalarının ardından, Sir Porter, ayrılmak üzere ayağa kalkar ve nezaketle müsaade isteyerek, “anlaşmanın son şekline kavuşturulmasını da Zat-ı Alînizin müsaadesiyle katiplerimize bırakalım.” der. Mingrelyalı memnuniyetle: “Pek âlâ! pek âlâ!” der. “Lakin Zat-ı Şahanenizin arzusunu yerine getirebilmem için küçük bir engel daha kalmıştır!” “Engel mi!” diye tekrarlar Sir James, biraz da şaşkınlıkla, “tüm ön şartları karara bağladık?”. “Kesinlikle”, der diğeri ve ekler: “ama Zat-ı Alîlerine doğruyu söylemek gerekirse bu son hafta içinde nakit konusunda o kadar aşırı baskı altında

⁶⁷ Mirza Cafer'in, Sir J. M'Neil Tahran'a gitmezden evvel, ihtiyaç duyduğu bahis mevzuu kaynaklar İran elçiliğine sevk edilebilir düşüncesiyle ekselanslarının [M'Neil], İranlı bakan üzerinde nüfuzunu kullanması konusunda bir şikayet ve ricada bulunduğu söylenir. Anlatılanlara göre, Sir, Mirza'ya, parasız ne kadar bir süre idare etmekte olduğunu sormuştur. “Oo,” der, Mirza, “beş, altı, on yıl; Allah bilir, ne kadar olduğunu!”. “Durum buysa,” der İngiliz elçi, “Sanırım, dilimi tutmalıyım. Eğer on yıl boyunca, parasız yapabildiyen hükümetin, bundan sonrası için de nakit talep edemeyeceğini söyleyecektir.”

kaldım ki tüm maiyyetimi elden çıkarmamın ardından, geçen gece katibimi de satmak zorunda kadım.”

Himayelerin mahiyetini ve kökenini tasvir etmenin ardından şimdi; çeşitli, yabancı tebaaları ve bu tebaaların kendi aralarında ve bu tebaalar ile Bâb-ı Âlî tebaası arasında doğan ihtilaflarla ilgili olarak, Türkiye’deki yasama ve yargı sistemini de olabildiğince kısa bir şekilde açıklamaya çalışacağım. Bu hiç de kolay bir iş değil; zira, yalnızca konu çok karışık değil, aynı zamanda sistemde de kusurlar var.

Osmanlı hükümeti ve yabancı devletler arasında imzalanmış olan çeşitli muahedeler ve kapitülasyonlar çerçevesinde, ilgili yabancı devletlerin tebaası, anakaranın geçerli hukukunun dışarısına çıkmış ve bu devletlerin her birinin elçiliklerinin ve konsolosluklarının doğrudan kontrolüne girmişlerdir. Bu anlaşmalardan ilki, daha önce belirtildiği gibi, 1500’de Fransa ile onaylanmış ve 1534’te de Bâb-ı Âlî’nin ilk daimi büyükelçisi Jean de la Forest tarafından yenilenmiştir; İngiltere ile ilgili olarak ise 1581’de, ilk büyükelçi Sir E. Harebone tarafından yenilenmiştir. Elçilikler ve konsolosların yetkileri, kendi hükümetlerinin talimatları doğrultusunda ve kendi anayasalarına yakınlıkları ölçüsünde belirlemektedir. Cezai davalardaki muameleleri, çoğu kez keyfi kararlarla son bulur ki bunun örnekleri, bazen, Fransız elçilerinin sergiledikleri tavırlarda görülebilir veya ikinci bir yol, yargı sürecinin tamamen reddedilmesi yahut bundan kaçınmaktır ki bunun örnekleri de İngiltere söz konusu olduğunda her zaman görülür.

İlk durumda eksiklikler, Fransız elçilere bahşedilmiş, aşırı, yargısal yetkilerden [salahiyetlerden] ve dolayısıyla elçilerin ceza kanununun dışına çıkmasından kaynaklanmaktadır; ikinci durumdaki yanlışlık ise, büyükelçilerin yetkilerinin sınırlandırılmış olmasından ve Britanya kanununun hükümlerine kat’i bir şekilde bağlı

olmalarından ileri gelmektedir. Bu sistemlerin hepsi de değişimden geçmelidir; ama hiçbirisi, Büyük Britanya'nın söz konusu olduğu durumun ortaya koyduğu kadar apaçık bir şekilde bozuk ve etkisiz değildir. Sözünü ettiğimiz bozukluklar; tüm hukuki sorumluluğun üzerine düştüğü ve ne kadar gayretli, çalışkan ve işten anlayan birisi de olsa hedeflenen amaçlara uygun bir şekilde adaleti idare etmekten kendisini çok açık bir şekilde aciz bulan başkonsolosumuz tarafından da şiddetle hissedilmektedir.

Temsilciliklerin yargı alanına düşen vakalar üçe ayrılır: 1- Aynı milletten olan veya aynı beratlarla sahip olan bireyler arasında vuku bulanlar; 2- Sözünü ettiğimiz iki tipten biri ile, diğer Avrupa güçlerinden birine ait olan ya da Avrupa güçlerinden biri tarafından himaye olunan kişiler arasında meydana gelenler; 3- Yukarıdakilerden herhangi biri ile Bâb-ı Âlî tebaası arasında olanlar. Her bir elçilik veya konsolosluk, bu şekilde sınıflandırdığımız tüm davalara –karar düzeltme, cezai veya sivil- bakma yetkisine haiz kendi mahkemesine veya adli kuruluna sahiptir. Konsolos ya da elçi, hem başkan, hem hakim hem de jüri olur. Yeminli ifadeleri alır, şahitleri dinler ve -davanın ciddiyetine bağlı olarak- temsilciliğinin başı olan kişinin temyizine açık veya kapalı bir şekilde, hükmünü verir. Ama Britanya tebaası söz konusu olduğunda, aleyhine karar çıkmış olan taraf her zaman için büyükelçiye ya da bir Britanya mahkemesine temyiz için başvurma hakkına sahiptir. Karışık davalarda, özellikle de ölüm cezası veya ona yakın ciddi kararların çıktığı davalarda, hüküm; tutanaklar, ilgili hükümetlere sevk edilinceye kadar tehir edilir. Bunun sonucunda, sonu gelmeyen gecikmeler olur ve adalet, çoğu kez, ya uzadıkça uzar ya da bütünüyle bir yana bırakılır.

Avusturya orta elçisinin yetkileri, her ne kadar Rusya'dan daha az mutlak olan bir hükümetten kaynaklanıyor olsa da tüm diğer milletlerinkinden daha fazladır. Temyiz olmaksızın yargılama yetkisine sahiptir; ama tüm ciddi davalar da elçi, tutanakların kopyalarını Viyana'ya da gönderir ve bunlar, en yüksek adli mercilerin teftişine tabi olur. Fransız büyükelçiliğinin, haiz olduğu acil muhakeme yetkilerini, nadiren uç noktalara taşıdığı eklememek elçiliğe haksızlık olur. Yine de yakın bir zamanda, büyükelçilik altında çalışan bir yabancı, büyükelçinin sır katibi anahtarını sattığının farkedilmesi üzerine bu kişi bir hain olarak yargılanır, hüküm giyer ve kuruma bağlı yeniçerilerce sarayın duvarları içerisinde infaz edilir.

Ama bazen, Fransız büyükelçiler de himaye yetkilerini acayip noktalara taşıyarak bunları bireysel amaçları için kullanırlar. Şöyle bir olay anlatılır: M. d'Argental'ın ilk erkek uşağı (1690'da) olan La Rose, birikimlerini, Türkiye'de iyi bir spekülasyon aracı olarak Peru'ya yatırmak üzere, Paris'te birisi tarafından ikna edilmiştir. Ama uşak, İstanbul'a vardığında yatırımının elinde kaldığını ve aldatıldığını anlayıp morali çok bozulur ve bir süre sonra da neredeyse ölecek kadar bunalıma girer. Bunu gören büyükelçi, bu kargodan kurtulmak için sadrazama akıl danışmayı düşünür. "Bundan daha kolay ne var," diye cevaplar Sultan'ın *aller egosu* [ikinci kişiliği], "iş bana bırak." Ertesi gün, tüm Yahudilerin peruk takmasını buyuran bir ferman çıkarılır ve Yahudi sinagoglarında okunur. Balat ve Hasköy'ün talihsiz Musevilerinin oraya buraya koşturmasının neden olduğu karmaşa korkunçtur. Pek azı "peruk"un anlamını bilmekte idi ve bunların nerede bulunacağını ise hiçbiri bilmemektedir. Haberi alan La Rose sevinçle tüm malını bir komisyoncuya teslim eder ve o da birkaç saat içinde hepsini elden çıkarır ve böylece vurguncu da bu işten çok büyük bir kazanç elde eder. Bununla birlikte, La Rose'a, efendisi, bunun, Tanrı'nın bir armağanı olduğunu

düşünmesini ve bu maceraya bir daha atılmamasını emreder. Bu M. d'Argental'ın adının geçtiği tek, acayip işlem değildir; aslında, garip davranışlarını öyle noktalara taşımıştır ki en sonunda kendi bakanları, ona sınırlamalar getirmiştir.

Düzeltilmeyle ilgili davalarda celseler basit ve kısadır ve Paris, Londra ya da diğer yerlerdeki polis [mahkemesi] kararlarının karakterini taşır. Sulh hakimi olarak görev yapan başkan, küçük para cezaları ya da kısa süreli hapis cezaları verir ve suçlu, kendi temsilciliğinin hapishanesine hapsedilir. İngiltere hariç, bu hapishane binalarından birer tane, her bir temsilcilik müstemilatına eklidir. İngilterenin hapishanesi ise 1831'deki büyük yangında yanıp kül olmuştur ve yeniden inşa edilmemiştir. Aslına bakılırsa, suç işleyip de hapse konmayı hak eden Britanyalı tebaalar, yani Maltalılar ve İyonyalılar'ın sayısı o kadar çoktur ki bunları barındırabilmek için, halihazırda Büyükelçi'nin ikameti için kiralanmış olan acınacak haldeki meskenden çok daha büyük bir yapı gerekmektedir.⁶⁸ Şu günlerde, Britanya tebaaları, ya Helen hapis evine gönderilmektedir (ve bu ev öylesine marifetle inşa edilmiştir ki olası firarlara her an açıktır) ya da herhangi bir sınıflandırmanın yapılmadığı Türk hapisanelerine gönderilmektedirler ki buralarda herkesin maruz kaldığı muameleye tabi tutulacaklardır.

Sivil davalarda da, özellikle de borç konusunda, duruşmalar basittir ve zaman zaman gayet yerinde kararlar çıkmakla birlikte, genellikle keyfidir. Alacaklının yazılı ifadeleri alındıktan sonra taraflar, aynı milletten iseler, kendi mahkemeleri ya da

⁶⁸ 1831'de yanmış olan eskisinin bulunduğu yerde yeni bir "saray" yükseltmek için parlamento, 12.000 Sterlin bahşetmiştir. Ama bu miktar kesinlikle yetersizdir. Böylesi küçük miktarları kullanıp da uygunsuz ve yetersiz evler yapmak, kamu malını israf etmek demektir. Eğer bu para harcanacaksa, uygun bir bina inşa edilmelidir ki bu da –mobilyalar da dahil- minimum 30.000 Sterlinden aşağısıyla yapılamaz. Şu anki geçici ikametgahın, sırf tamirâtı bile 3.000 Sterlinlik bir masraf getirmiştir. Yeni bir sarayın yapımı sürecinde takip edilecek yanlış ekonomi, müsrifçe yapılacak harcamalar gibi bir itiraz sebebidir.

konsolosları huzurunda toplanırlar.⁶⁹ Eğer borç ispatlanırsa, ödeme için bir emir çıkarılır. Hüküm yerine getirilmez veya bir kefil bulunmazsa bunun ardından, ya tevkif ya da [ilgili] kişinin mallarına el konulması gelir. Ama Britanya konsolosluğu söz konusu olduğunda, konsolosun emirlerine karşı gelinebilir, zira, konsolosun, verilen hükmü icra etmek için hiçbir kanuni hakkı ya da gücü yoktur. Konsolos, bu konuda ille de bir şey yapacaksa sorumluluğu kendi üzerine alarak yapacaktır; ve bu durumda, dava ne kadar net olursa olsun ya da ceza ne kadar adil olursa olsun, konsolos gelecekte, gayr-ı kanuni işlem yapmakla suçlanabilecektir.

Her türlü durumda, konsolosluğun ya da mahkemenin dragomanları, kavassın da yardımıyla icra memurları vazifesini görürler. Dava sahipleri farkı milletlerden oldukları zaman, ilk olarak davacı, kendi temsilciliğine ya da mahkemesine başvurur. Davacının iddiası tasdik edildikten sonra, davalı bu konuda bilgilendirilir. Bunda sonra, dava, savunma tarafının [davalı] mahkemesinde dinlenir. Mahkemede ikisi borçlu tarafın, üçüncü bir kişi de davacı tarafın milletinden olmak üzere üç kişi hüküm verecektir. Borç, kanuni olarak tesbit edildikten sonra, yasal yollarla ödemenin icrasını sağlamak, savunma tarafının temsilciliğinin vazifesidir. Ve bunu, İngiltere dışında, tüm milletler, zorluk çekmeksizin gerçekleştirmektedirler; zira, bu milletlerin temsilcilikleri gerekli, özel hukuki yetkililere (*ad hoc*) sahiptir.

Mesele, bir Osmanlı ve Frenk (ecnebi) tebaa arasında olduğunda, davalı -Frenk ise eğer- (kendi) ilgili hüküm merciine başvurur ve bunun ardından söz konusu mahkeme vakayı Türk mercilerine sevkeder; ya da taraflar, çizdiğimiz şemanın tam tersi şekildeyse bunun tersi olur. Sonra, dava bir Türk mahkemesine taşınır ki burada,

⁶⁹ Adli süreçleri işleten bir konsolosa sahip tek ülke Büyük Britanya'dır. Üstelik söz konusu süreçler, Bay Cartwright'ın ellerinden daha mahir bir ele teslim edilemezdi; gelin görün ki Cartwright'ın çabaları, bizim kusurlu sistemimiz dolayısıyla felce uğramaktadır.

adaletin gereğince tatbik edildiğini gözlemlemek üzere, ecnebinin temsilciliğinin ya da konsolosluğunun dragomanı da bulunur. Bu durumda, hükmün mahiyeti ne olursa olsun, icra Türk idaresine düşer. Yabancı tebaalar ve Bâb-ı Âlî tebaaları arasında vuku bulmuş olan cinai davalarda da muameleler benzerdir ve amaçlanan adalete, genellikle, tatmin edici bir şekilde ulaşılır. Mücrim, ivedilikle duruşmaya getirilir ve eğer deliller şüpheye yer bırakmıyorsa, Frenk elçiler cezanın infazı sürecinde yer almazlar (suçlu, kendi milletlerinden olsa bile); ama suçlu bir Osmanlı ya da Reaya ise kanunun gereğinin yapılması için her türlü çabayı sarf ederler.

Türk mercilerin, yabancı milletlerin tebaalarını cürm-ü meşhud [suçüstü] yakalayıp suçlunun temsilciliğine olan biteni haber vermeksizin [mücrimi] hapse attığı sık sık görülür. Ama başvuru üzerine mahkum, kendi yargılanma alanına teslim edilir ve bundan sonra gerekli hukuki işlemler başlar. Türk kanununa göre, bir şahsın bir diğerine borcu olduğunun salt iddiası veya tasdiki, borçlu olanın tevkifi için yeterli bir nedendir. Bu sistemin, suiistimallere açık oluşu ortada. Bununla beraber, bu sistem, birazdan aktaracağımız anekdotta da görüleceği üzere bazen faydalı sonuçlara da yol açabilmektedir.

Eskiden yani, Pera'yı ya da Galata'yı ziyaret etmekte olan ya da buralarda yerleşmiş bulunanların sayısı birkaç muteber tüccarla, ve ticaret gemilerinin mürettebatlarıyla sınırlı olduğu; nadiren suç işlendiği; ve mücrimlerin de genellikle reayadan olduğu zamanlarda; farklı temsilcilikler kendi vatandaşlarını ya da himayeleri altındaki tebaalarını, Türk kanununun tarafı ve acımasız sertliğinden kurtarmak için kanunu ihlal etmeye meyilli idiler. Mücrimin kurtarılmasına kadar taşınan kıskançlık o zamanlar mazur görülebilirdi. Ama olayların mahiyeti ve toplumun durumu tam bir başkalaşımdan geçmiştir ve onca övülen “Hıristiyan unsurları”, medeniyetin en kötü

yanlarından pek çoğunu ithal etmiştir. Büyük Britanya'nın İyonya Adalarında [Ege Adaları] ve Malta'da adaleti ihtiyatla uygulamasının bir sonucu olarak, Akdeniz'deki sahip olduğumuz o yerlerden birçok serseri ve haydut uzaklaşmaktadır; ve bu kişiler, Osmanlı sınırları içerisinde Britanya himayesine sığınmaktadırlar. Yabancı milletlerin tebaaları, şimdilerde, çok yüksek bir rakama ve korkunç bir birliğe ulaşmışlardır; adaletsizlikleri nedeniyle korkunç. Pera ve Galata toplumdan dışlanmış İtalyanlarla, ahlaksız İyonyalılar ve Maltalılarla, sefih Helen tebaa ile, serseri Slovenyalı ve Eflaklılar ile, birçok milletten Cermenler (ama birçoğu aynı şekilde bayağı karakterli) ve son olarak da yerleşik yeryüzünün en hovarda ve hayasız insan ırkı olan Pera ve Galata Rumları ile doludur.

Zalimce bir suç işlenmeksizin geçen bir gün ya da gece nadirdir. Türk polisi, her ne kadar etkisiz de olsa, defaatle, 40 ya da 50 adet hayduttan oluşmuş organize çetelerin izlerini ortaya çıkarmış (diğer ülkelerin reddetmiş olduğu kişiler) ve bunların içerisinde suçluları yakalamıştır. Bu yüzden, temsilciliklerin, suçluları takip etme konusundaki arzu ve şevkleri son noktasındadır. Hukuki sistemde bir birlik ve bütünlüğün olmayışının da gerekli kıldığı üzere, yabancı temsilciliklerin birçoğu, suçluların mahkeme edilmesi konusunda birbirlerine seve seve yardım etmekte ve uluslar arası hukuktan ya da umumi hukuktan bariz bir sapma olmaksızın amaçlarını, büyük oranda, gerçekleştirebilecek durumdadır.⁷⁰

Temsil edilen ülkelerin karakterine yakışan adli usullerdeki bu alışveriş, İngiltere'ninki hariç, tüm temsilcilikler arasında sıkı sıkıya gözetilir. Büyükelçilik ve konsolosluk yetkileri bakımından kanundaki aksaklıklar dolayısıyla mercilerimiz,

⁷⁰ Pera'da şimdilerde yaygın bir şekilde görülen suçlardan biri de çocuk düşürmedir. Bu insanlık dışı eylem, Pera'nın varoşlarındaki müsrif Rum kadınları arasında, çok yaygınca uygulanmaktadır. 1841 ve 1842'nin sonbaharı ve kışı boyunca bunun birçok örneği görülmüştür ve hepsinde de bebekler, Hıristiyan döller olarak tesbit edilmişlerdir.

kanunu tatbik edecek bir konumda değiller; ve durum bu olunca, bunu diğerlerinden de beklemek pek mümkün olmuyor. Bu, İngiliz büyükelçisinin ya da konsolosunun kabahati değil. İlgili konuda, Lord Ponsonby acilen çözüm bekleyen şikayetlerde bulunmuştur ki mesele hakkındaki uzun deneyimi ve yakîn bilgisi, fikirlerini büyük oranda şekillendirmiş olan başkonsolosumuz Bay Cartwright'ın açık ve ciddi raporları da bunu desteklemiştir.⁷¹

Sistemin aksaklıkları ve bir reformun acil lüzumu, hükümete en açık bir şekilde bildirilmiştir. Kanunun, bu şekliyle hükümsüz olduğu; suçu bastırmaktansa suça özendirdiği; diğer ülke temsilcilerini, genel olarak suçların bastırılması konusunda teşvik etmek yerine, suçluların adalet önüne çıkarılması konusunda onların işbirliğine dönük heveslerini kırmaya neden olduğu; İngiltere'nin karakteri ve itibarı üzerinde bir leke olduğu; ve en ciddi sorumluluklarla yüklenmiş bulunmalarına rağmen üzerlerine düşen vazifeleri gerçekleştirmek için gerekli, müsbet bütün araçlardan mahrum bulunan Britanya'nın daimi temsilcileri için devamlı bir sıkıntı ve rahatsızlık kaynağı olduğu belirtilmiştir.

Mesela, sık sık yaşanan bir örneği göz önüne getirelim. Britanyalı bir tebaa, suç işler ya da diğer bir İngiliz tebaaya zararlı olacak, suç unsuru içeren bir eylemi gerçekleştirir ve –başkonsolosumuzun başkanı bulunduğu- İngiliz mahkemesine⁷² şikayette bulunulur. Bunun üzerine, mümkünse, suçlu yakalanır ve başkonsolosun şahsi mesuliyeti çerçevesinde hapse atılır. Sonra, yeminli ifadeler alınır, şahitler

⁷¹ Bay Cartwright'tan bir cümleyle bahsetmek onu anlatmak açısından çok yetersizdir. Ama metnimizde isminden bahsetmişken, Bay Cartwright'ın resmi vazifeleriyle ilgili mükemmel bilgisi ve gayretli çalışmalarına; âlicenap ve tarafsız misafirperverliğinin yanı sıra iş amacıyla veya sırf seyahat amacıyla da olsa kendisine gelmiş olan her sınıftan hemşehrisine sabırla ve nezaketle, gönülden hizmetini de eklediğini belirtmeden geçmek olmaz.

⁷² Fransa, Avusturya ve diğer ülkelerin mahkemeleri, kendi elçiliklerinin en üst düzey sorumlusu ile doğrudan bağlantılı olup yine onların doğrudan kontrolü altındadır. İngiltere'ninki ise başkonsolosun bizzat sorumluluğu altındadır.

dinlenir, olay dikkatle araştırılır ve eğer suç kanıtlanırsa geçici bir suç hükmü kayıt altına alınır.

Ama ya sonra? Büyükelçinin, emri altındaki memurlarca gerçekleştirilmek üzere, kanunun gereğinin yerine getirilmesini buyurmaya yetkisi yoktur. Veya mahkumu, öldürülmek ya da ömür boyu hapiste tutulmak üzere Türklere teslim etme yetkisi de yoktur; Türklerin cellatlık görevini ya da gardiyanlık görevini kabul edeceklerini varsaysak bile. Bu yüzden geriye bir tek şey kalmıştır; sanığı, delillerle birlikte Malta'ya ya da İngiltere'ye göndermek. Ama Malta mahkemeleri kendilerinin yeterli yetkiye sahip olmadıklarını söyleyerek mahkumu ya serbest bırakırlar ya da geri gönderirler; İngiliz mahkemeleri ise evraklardan müteşekkil delillere dayanarak hüküm vermezler. Ve şahitler de İngiltere'ye götürülmediği sürece, sonuçta suçlular ya Pera'da serbest bırakılmalıdırlar ya da yetersiz tanıklık nedeniyle evlerinde serbest bırakılmak üzere kendi topraklarına gönderilirler. Aksi takdirde, suçlular, yasa dışı tutuklama nedeniyle başkonsolosu dava da açabilirler. Bu durum, kötü niyetlileri teşvik etmekle kalmamakta, aynı zamanda, konsolosluk yetkililerinin adaleti sağlama çabalarına da bir engel oluşturmaktadır.

Bahsini ettiğimiz akıbet, hemen her zaman vuku bulur; ilk olarak, İngiliz temsilcilik mahkemesinin cezalandırma yetkileri yoktur ve ikinci olarak, müvekkillerin ya da şahitlerin, bir İngiliz mahkemesinde adalet aramak amacıyla İngiltere'ye yolculuk etme ve orada kalma konusunda olası masrafları üstleneceği pek de düşünülemez. Evet, mahkeme, suç işlemiş kişiyi mahkum edebilir ama sözünü ettiğimiz diğer

kişilerin kaybettiği zamanı, işlerinin aksamasını ve birkaç ay süren yoklukları boyunca meydana gelebilecek her türlü sıkıntıyı telafi edebilecek bir karar veremez.⁷³

Öte yandan, sözünü ettiğimiz suçların, Britanyalı tebaalarca, yabancı milletlerin tebaalarına ya da mülkiyetlerine karşı işlenmiş olduğunu (veya bunun tersini) düşünelim: ilk durumda, sonuçlar oldukça benzerdir; ikinci durum için ise şu söylenebilir ki diğer temsilcilikler, kendi himayeleri altındaki suçluları cezalandırmaya, mütekabiliyet [karşılıklılık] garanti olmadığı için, daha az meyilli olmaktadır.

Sultan'ın topraklarındaki Britanyalı yetkililerin daha iyi bir adalet icra etmesi amacıyla bir kanun, IV. William'ın 5. senesinde Avam Kamarası'ndan , kanaatimce mutlaka geçmiştir. Bunun sonucunda Kraliyet, hakkında gereğince şikayetlerde bulunmuş olan aksaklıklara çare bulacak araçlar geliştirmesi için [Kraliyet] Danışma Meclisi'ne talimat verebilecekti. Ama Lord Ponsonby ve Bay Cartwright'ın çabalarının bir sonucu olan bu kanun, o zamandan beri hükümsüz kalmıştır. Konu, Sir S. Canning tarafından, 1842'de tekrar gündeme getirilmiştir. Vazifelerini gerçekleştirme konusunda her zaman aktif ve gayretli olan ve ülkesinin menfaatlerini ve şerefini gözetme konusunda da selefleri kadar şevkli olan bu büyükelçi, muhtemelen bu meselenin peşini bırakmayacaktır, ta ki Kraliyet hukukçuları, şu anki kanunların bozuk kısımlarını -tamamen ortadan kaldırmasa da- azaltacak birtakım tedbirler önerene kadar.

⁷³ Yakın bir zamanda, İzmir'de Hollandalı bir tebaayı öldürmüş olup mahkeme için İngiltere'ye gönderilmiş olan bir Maltalının hüküm giymiş olması kanıtlamaktadır ki Britanya mahkemeleri, bu gibi davaları muhakeme etmek için kendilerini yeterli görmekteler ama bu, kötülüğün azalmasını sağlamamakta. Temel suçlarla suçlanan mücrimlerin hepsi de eve gönderilecek olsaydı, giderler çok büyük olurdu ve Rus ve Napolili tebaalar için geçerli olduğu üzere orijinal yeminli ifadeler, delil olarak hüküm görmediği sürece tanıklık sağlamak da imkansız olurdu.

Britanya tebaalarının sayısındaki büyük artış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde suç oranının artması dolayısıyla ilgili mesele, daha da ivedilikle ele alınmalıdır. Ne üzücü bir gerçektir ki bu suçların yarısı, eninde sonunda gelecek bir muafiyetin kendi ayrıcalıkları olduğunu bilen ve bunun sonucunda, diğer yabancılara karşı bir tür yaptırım işlevi gören “ceza” korkusu ile de sınırlandırılmayan, Kraliçe'nin himayesindeki tebaalarınca işlenmekte ya da ilgili suçlarla itham edilenlerin yarısını söz konusu kişiler oluşturmaktadır. Bir plan derhal benimsenmelidir; İstanbul'daki başkonsolosumuz, tıpkı Londra'daki polis mahkemesi hakimlerine ya da mümkün olduğu takdirde sulh mahkemesi hakimlerine verildiği gibi tam yetkilerle donatılmalıdır. Bu olduğu zaman, başkonsolosumuz, şimdilerde cezasız geçip giden (ki sürekli bir şekilde bizi diğer tüm milletlere karşı küçük düşüren bir durum) ufak çaptaki birçok karardüzeltilme davasını halledebilir. Kendisine yetki verilen merci, anayasal adetlerimiz çerçevesinde keyfi ya da tutarsız gözükebilir ama kötülüğün ortadan kaldırılması, ekstra hukuki tedbirler gerektirmektedir.

Britanyalı tebaalarca neredeyse apaçık biçimde işlenmiş olup da kanunun bozuk doğası nedeniyle cezasız kalmış olan birçok suç vakasını aktarmak kolaylıkla mümkündür. Bir örnek yeterli olacaktır.

Benim de kalmakta olduğum Hotel de Bellevue'nun sahibi olan Toskanalı bir tebaa, 1842 yılındaki karnavalda bir maskeli balo için büyük odalarını açmıştı. Balo esnasında işleriyle ilgilenirken, bir maske ve domino [giysisi] ile kendisini gizlemiş (ama deli dolu karakterli bir Maltalı olduğu bilinen), daha önce aralarında bir anlaşmazlığın yaşandığı bir kişi, yaklaşır ve bıçağını çekip Toskanalının yüzüne saplar, ve bir kez daha saplayacaktır ki orada bulunanlar araya girerler. Ama yine de saldırgan kaçmayı başarır ve kaçarken de bu işi ilerde tamamlayacağını söyler. Bu,

önceden tasarlanmış cür'etkar eylem Toskana mahkemesine bildirilir ve İngiltere temsilcilik mahkemesine de resmi olarak başvurulur. Yaralı adamın ve şahitlerin ifadeleri düzgünce toplanır ve suçlunun tipi, adı ve kaldığı yer de buna eklenir.

Toskana mahkemesi İngiliz tebaalara karışma yetkisine haiz olmadığı için, adaletin gereğinin yapılmasını İngiliz mahkemesinden talep eder. Ama karşı taraf, kanunu icra etme salahiyetine sahip olmadığı için, kuvvetle muhtemeldir ki, şahsın tutuklanmasını faydasız görür ve bu konuda pek de istekli gözükmez. Kısacası, her ne kadar bir önceki gün, Maltalı, otel kapısının önünde, kastettiği kurbanına kafa tutup diğer iki temsilciye de meydan okurken görülmüş olsa da, yaralı adamın, adaletin yerini bulması için gösterdiği birkaç çabanın ardından dava düşer.

Türkler arasında, borçluluk iddiasıyla tevkif ettirmenin ne kadar kolaylıkla gerçekleştirildiğine ve Türklerin hapishanelerinin acınacak haline atıfta bulunmuştuk. Bölümümüzü, Varna'nın cesur ve dürüst müdafisi, sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın⁷⁴ kahramanı olduğu, bu konudaki bir anekdotu aktararak kapatacağım.

İzzet Paşa'ya, hapishanelerde tutulan borçluların ve diğer esirlerin, sert muameleye maruz kaldıkları ve hükümetin bahşettiği iâşe ve tahsisatlar konusunda da aldatıldıkları ile ilgili bilgiler gelmesi üzerine Paşa, hakikati öğrenmeye karar verir. Bununla beraber, astlarının raporlarına bütünüyle güvenemeyeceğini veya

⁷⁴ Yusuf Paşa, Varna'yı Ruslara teslim etmeye razı olduğunda, o zamanlar emir-komuta zincirinde onun ardından ikinci olan İzzet Mehmet Paşa, anlaşmayı imzalamayı reddetmiştir. Orasını, emri altındaki birliklerle sonuna kadar savunmayı teklif etmiştir. Bunun, üstü tarafından [Yusuf Paşa] reddedilmesi üzerine, garnizonun bir kısmını sevk eder ve İstanbul'a ilerler ki İstanbul'a varışının ardından Sultan Mahmud tarafından sadrazamlığa yükseltilir. Daha ileri bir zamanda azledilir ve sertliği dolayısıyla çok büyük memnuniyetsizliklere neden olduğu Ankara'ya paşa olarak tayin edilir. Daha sonra, Suriye'de hizmet verir ama ödün vermez karakterinin, Bâb-ı Âlî'nin Lübnan'daki çıkarlarını zedeleyeceği düşüncesiyle buradan alınır. Kasım 1841'de tekrar sadrazam tayin edilir ve Ağustos 1842'de yine azledilir. Daha sonra, Edirne'ye paşa olarak atanır ve Rusya, 1843 Mayıs'ında Sırp meselesinde galip gelinceye kadar orada kalır, bundan sonra, Tekirdağ'a sürülür ve Edirne'deki yerinde şereflice sürgünde kalır. Reşid Paşa da oraya gönderilecektir ki hasta numarası yaparak, Paşalık'ına gitmeyi reddeder ve en sonunda Paris'e tekrar tayin edilir. İzzet hala sürgündedir.

hapishaneleri resmi olarak ziyaret etmek yoluyla amacına ulaşamayacağını bilmektedir. Paşa öyle bir oyun kurar ki hapishaneye bizzat girecek ve gardiyanlara ve mahkumlara fark ettirmeden anlatılanları teftiş edecektir.

Dairedeki diğer birçok kişi gibi yapıp büyük bir kavuk ve uzun bir kaftan giyerek şahsını tebdil ettikten sonra, akşam karanlığından az bir zaman önce dışarı çıkarılır ve Zindan Kapısı denilen yerdeki bir kahvehaneye girer.

Çok geçmeden, elbisesi ve görüntüsü ile çok fakir olduğu anlaşılan bir Türk girer, vezirin yakınına oturur ve (zengin-fakir herkesin alışılmış tesellisi olan) kahve ile bir nargile ister. Adamla sohbet başlayan İzzet Mehmet, adamın ve ailesinin, yangın, hastalık ve diğer bazı belalar nedeniyle çok sıkıntılı günler yaşadıklarını kesin olarak anladıktan sonra sorar: “Haneniz mahvolmuş ve kıymet verdiğin insanlar ihtiyaç içinde: onların iaşesini temin edecek ve onları giydirecek şeylere sahip olsaydın mesut olmaz mıydın?” “Allah! Allah! Beş vakit salâtımı [namazımı] kılıp kılmadığımı da sual edebilirsin,” diye yanıtlar öteki. “Tamam öyleyse, bolluk bereket elinde,” der, vezir, “İşte bir kese (500 kuruş) altın. Benim için küçük bir hizmet eyle, şart veyahut makbuzsuz, para senin.”

“Allah, mahlukatının en aciz olanlarına bile merhametli ve cömerttir,” diye bağılmaktan kendini alamaz fakir adam; “ama dürüstçe kazanılmış kuru ekmek, kirli yollardan temin edilmiş, üzerinde dumanlar tüten tabaklardan daha tatlıdır. Söyle bakalım, ne hizmet istiyorsun?”. “Sadece bir tasdik. Birkaç kelime,” diye cevaplar vezir. Adam, “kelimeler pahalı değildir” der, “hakikat iseler, lütuflar getirirler ama yalan iseler şedit cezalar lazım olur. Evvelki Cuma, Cuma namazı için Yeni Camii’ye gittim ve...”. “Evvelki Cuma nereye gittiğin zerre kadar umurumda değil!” diye bağırır Paşa sabırsızlıkla. “Bak! İşte altın, ailen açlık içinde, lüzumunu yap!”

“Yavaş! yavaş, Efendi! Âmâ bir dilenci gibi laflarımı satmayacağım. Benden ne yapmamı istiyorsun?” der diğeri. “Bak!” der, vezir, “işte kulluk (muhafız evi), gel benimle. Oradan geçerken, benim senin medyunun [borçlun] ve başına gelen talihsizliklerin sebebi olduğumu söyle. Benden, parayı eda etmemi iste. Eğer reddedersem şeriate göre [kanuna göre] tevkif edilmemi talep et. O zaman altın senin olacak ve Allah da seni güzel bir amel eylediğin için mükafatlandırarak.” “Başıma nasıl bir bela açyorsun!” diye yanıtlar adam. “İyi bir amel, hakikaten mi? Bir yalanı tasdik etmek ve yalan yere şehadet etmekten şimdi ve bundan sonrası için cezalandırılmama sebep olmak! Hayır, hayır! Allah muhafaza! Paranı başka bir pazara götür. Şeytan’a ait sikkelerinden bir tane bile almayacağım.” “Öyleyse sen anıran bir merkebsin ve bundan nâdim olacaksın,” şeklinde cevaplar vezir, adamın direnmesi oranında daha da ısrarcı olarak. “Evladın, nevale ve esvap için ağlıyorlar. Bir köpeğe verecek kırıntının bile yok. Sen burada, nargile tütürüp kahve içerken, ev halkın yasta. Sadece birkaç kelimeyle onları rahatlatabilirsin. Lüzumunu yap öyleyse. Hz. Muhammed ismine yemin ederim ki sana hiçbir zarar gelmeyecek.”

Zavallı adam gözlerini altına diker, karısını ve çocuklarını düşünür, “Maksadın nedir?” diye sorar. “Hapse girmek istiyorum. Bu benim keyfimdir,” der vezir. “Hapse mi! Allah! Allah! Bu zavallı âdem [adam] delirmiş olmalı. Bu adamı, emin bir mekana koyup dostları, halinden haberdar olunana kadar parasına bakmak, hayırlı bir iş olur.” diye içinden geçirmeden edemez muhtaç adam. Sonra vezire döner ve yüksek sesle: “Habsolunmak hayalinse eğer, benim de seni memnun etmeye itirazım yok, Efendi. Ama kendi canım ve senin canın hakkı için sana bir şey demeliyim: eğer bir deli böyle bir mekana kadem basarsa bu onu tedavi olunamaz kılar ve eğer sıhhatli bir

adam buraya duhul ederse [girse] en nihayetinde aklını kaybeder.” “O benim meselem,” der İzzet Mehmet. “İşte kese. Gel.”

Bunun üzerine, kahvehaneden ayrılırlar ve kulluğun önünden geçerlerken Vezir’in sözde alacaklısı varır ve Yüz Başına selam verir.⁷⁵ Yüzbaşı, revakın altında, sazdan yapma bir tabureye oturmuş, bir elinde tesbih, ötekisinde tütün, önünde kaygısızca duran nöbetçilere bakmaktadır; nöbetçilerden biri, aldırışsızca tahta sütuna yaslanmış ve bir eli çapraz kemerinin içinde askıdadır, yoldaşının ise sol eli cebinde, sağ eli ise turşuluk bir salatalığın son parçasını ağzına götürmektedir.

“Yolda topallayarak yürüten şu adamı görüyor musun, ağam?” diye sorar alacaklı, Suriye’de almış olduğu bir yaradan hala muzdarip olan İzzet Mehmet’i işaret ederek. “Evet! pek alil [hasta] görünen bir adam,” der yüzbaşı. “O adam benim mahvımın sebebidir,” diyerek devam eder fakir adam. “O adam bana medyundur [borçludur], sekiz, on, Allah bilir, kaç kese deyni [borcu] olduğunu. Uzun zamandır onu aramaktaydım. Kötü bir adamdır. Mahallesindeki tüm ahali onu ayıplarlar. Yakalatın da deynini bana eda etsin.” “Yapacağım, İnşallah. Koşun! koşun evladım! diye bağırır memur yakınındaki askerlere. “Ahmed, koş! Mustafa, koş! koşun sizi miskinler, helvacı dükkanının yanından geçen, şahin burunlu şu topal pezevengi yakalayın, gelirken de bana 10 paralık helva getirin.”

Askerler emre itaat ederler ve veziri ve helvayı getirirler, bunun üzerine yüzbaşı: “Seni gidi habis adam. Nihayet yakalandın. Mahallenin yüz karasısın. Cümle öyle

⁷⁵ Salâm-ul-aleyk’üm (Allah’ın selamı üzerinize olsun), bu ifadeye cevaben, aynı ifade, ters çevrilerek tekrar söylenir. Bu selamlama şekli Hz. Peygamber’den kalmıştır. Peygamber dağdan döndükten sonra İsrail’i ilk kez görmüş ve ayrıca bir grup melek “Selamün Aleyküm, Ey Allah’ın Resulü!” diyerek onu selamlamıştır. Ve bundan sonra bu duanın başlangıcı, Hz. Peygamber’in sahabileri arasında kardeşçe bir selamlama şekli olarak benimsenmiştir ki bu nedenle, söz konusu selamı kafirlere söylemek dine mugayir kabul edilir. Osmanlılarla Hıristiyanlar karşılaştıklarında ise birbirlerine selam olarak söyledikleri şey, genellikle, “sabahımız hayır olsun”dur.

söylüyor. Bu pek kıymetli adama sekiz, on, Allah bilir kaç kese, deynin var. Doğru mu yanlış mı?” diye söze girişir. “Evet veya hayır!” cevabını verir, vezir. “Allah, bu demektir ki doğru,” yanıtı gelir subaydan. “Bunu sen söyledin,” diye karşılık verir, vezir. “Peki, dürüst insanların utanmaz baş belası! Eda edecek misin? İzzet Mehmet çenesini havaya kaldırır, “Yok,” deyip kestirir atar, tebessümünü gizlemeye çalışarak. “Ah, ah! diğer insanların talihsizliklerini gayr-ı ciddi görürsün, öyle mi! diye bağırır yüzbaşı. “Seni imansız, merhametsiz adam, kötü bir akıbeti hak ediyorsun. Habse girmelisin.” Ve bir muavinine işaret edip ekler: “Al cânım bu adamı, ıslah olmaz bir hilekar ve müflis olarak derhal habse at.”

Vezir, yetkinin kötüye kullanıldığıının farkında olup öncelikle polise, ardından da mahallenin kadısına teslim edilmesi gerektiğini biliyordu ama bu işlemlerden kaçmış olmaktan dolayı üzgün de değildir, kendi isteğiyle askerleri takip eder ve beş dakika geçmeden, Zindan Kapısı’ndaki hapishaneye alınır. Burada, sözde alacaklı, kendi adını ve kaldığı yeri vezirin kulağına fısıldar ve “paranın beş kuruşunu alacağım, bakiyesini [kalanını] ise yarın sabah, en yakın camiin imamına vereceğim ki arkadaşlarını bulabilsin ve seni de sıhhat üzere kılabilsin” der. Bundan sonra ayrılırlar, vezir, ayrı bir bölüm için para ödemeyi reddedince büyük bir hücreye atılır. Burada kimisi medyunlar, kimisi adi mücrimler olmak üzere 20 kişi arasında bulur kendisini. Abdest için kırık bir testi ve yatması için çürük bir hasırdan başka hiçbir şey yoktur. Ama hapishane arkadaşlarına sualler tevcih etmekte vakit kaybetmez ve az zaman sonra, hapishanenin bozuk disiplini ile alakalı layihaları tashih edecek kadar şey öğrenir.

Kısa bir zaman sonra zindancı, ışığı söndürmek ve kapıları kapamak üzere girer, bunun üzerine vezir, “Akşam namazı bitmiştir. Vakit akşam yemeği vakti. Açım.

Bana nevale getirin!” der. “Nevale mi” diye tekrarlar diğeri, gülerek. “Para vermeyenler için hiçbir nevaemiz yok”. “Hapishane tahsisatı nerede, Sultan’ın ihsanıyla bahşettiği ekmek ve çorba?” diye sorar vezir. “Burada Sultan’ın ihsanıyla alakalı bir şey bilmiyoruz” diyerek cevaplar diğeri. Ve devamında, “Git başımdan işim gücüm var.” der. İzzet Mehmet bunun üzerine, “madem kanunun müsaade ettiğini alıkoyuyorsunuz, işte para, al bu 60 parayı ve bana bir okka taze ekmek ile biraz, taze su al.” Adam parayı alır ve ayrılır.

Bir zaman sonra adam tekrar görünür. Hiç de taze gözükmeyen biraz ekmek ile küçük bir testi su getirmiştir, yere koyar ve gitmek üzeredir ki vezir seslenir: “Nasıl olur? Ben sana taze ekmek ve temiz su alabileceğin kadar para verdim. Sen ise bana yarım okka adi ekmek ile daha da kötü su getirdin, paranın üzeri nerede?” “Sen bizim buraya, bedava ayak işleri yapmak için konulduğumuzu mu zannediyorsun!” şeklinde cevaplar zindancı, “Emin ol ki yanılıyorsun. Bahşışı tenzil ettiğimizde [çıkardığımızda] hakkını aldın. Git başımdan, seni tatmin olmaz müşteri!”. Zindancı kapıyı kapatıp ayrılmak üzeredir ki vezir tekrar seslenir: “Dur, dur serseri! Bu, senin ve arkadaşlarının Sultan’ı talan etme ve mahbusları bastırma şekliniz mi?”. “Laf yok, laf yok,” diye cevaplar gardiyan, kırbacını kaldırarak. “Laf yok, yoksa bunu yiyeceksin...”

Bundan sonra vezirin sabrı taşmıştır. Gözleri ateş gibi parlar, burun delikleri kabarı ve bir an durduktan sonra hırsla dolan vezir ileri atılır, kaftanını yırtarak açar ve zengin elmastan rütbe nişanını ifşa edererek, gökgürültüsü gibi haykırır: “Müdür nerde?” Öbür adiler, uşakları nerde? Canınız hakkı için, Sultan’a itaatsizlik etmek ve gariplere zulmetmek ne demekmiş öğreneceksiniz!”.

Dehşet salan sadrazanı⁷⁶ gören gardiyanın korkusunun ve diğer mahkumların hayretinin tarifi imkansızdır. Gardiyan yere kapanıp yalvarmaya başlar: “Aman! Aman!”; diğerleri ise hürmetlerini hareketleriyle her zamanki gibi ifade etmenin ardından, sessizce ellerini kavuşturup beklerler. Vezir ise gardiyanı tekmeleyerek, oradaki tüm memurları, gardiyanları ve (her zamanki gibi arada belli bir mesafe tutarak dışarıda beklemekte olan) kendi kavasslarını da çağırmasını emreder. Sonra, biraz yorgun, mahkumlardan birinin göstermiş olduğu paçavra bir halıya oturur. Birkaç saniye sonra müdür ve astları görünür, yanlarında vezirin maiyyeti de vardır.

Titreyerek bekleyen gruba birkaç saniye baktıktan sonra İzzet Mehmet kalkar ve binanın her kısmını görmek istediğini buyurur. Teftişini tamamladıktan ve gardiyanların haksızlıklarından ve zimmetlerine geçirdikleri mallardan emin olduktan sonra, müdürün hesabından karşılanmak üzere her bir tutsak için sıcak yemek hazırlanmasını, ve müdürün ve yanında çalışanların bütün yatakları, halıları ve hasırlarının mahkumlar arasında dağıtılmasını emreder. Bu tamamlandıktan sonra her bir gardiyanın ayaklarının tabanına yüz kere vurulmasını ve müdürün de zindana gönderilmesini emreder.

Ertesi gün Bâb-ı Âlî'ye gitmezden evvel vezir, kendisini kanuna aykırı bir şekilde hapishaneye gönderen yüzbaşının rütbesinin, yetkisini suiistimal etmesi dolayısıyla düşürülmesini emreder ve sözde kendisine borç veren kişiyi de çağırır. Adam kısa zaman içerisinde bulunur. İzzet Mehmed'in gerçekten deli olduğunu düşünen adam, parayı bir imama vermiştir ve delinin nereye yerleştirildiğini ve kendisini [fakir adam] nerede bulabileceğini söylemiştir. Sadrazanın huzuruna çağırıldığı zamanki hayretini

⁷⁶ “Baş vezir”in Türkçe karşılığı sadrazamdır ki “sadrazan”a dönüşmüştür, anlamı “azametli, büyük makam”dır. Sultan, sadrazama, açıkça, “sadık vezirim, mutlak vekilim” diye hitap eder. Vezirlik, Abbasi halifesi I. Abdullah tarafından M.S. 756'da ihdas edilmiştir.

ve paniğini tahmin etmek mümkün olsa gerek. Adamın şaşkınlığının bir süre keyfini çıkararak İzzet Mehmed: “İşte, Ali Rıza, görüyorsun, sözüme sadığım. Kalk, yüzün aktır! Hapishane galesiyle muzdarib oldun. Hapishane sefaletini tecrübe ettin, bu sebeble diğerlerine merhamet gösterecek bir zatsın. Senin vesilen ile bozuk idaresi teşhis edilen kötü adamın yerine, Zindan Kapısı'nın müdürü olarak tayin edildin. Gidebilirsin.

İşte İzzet Mehmed Paşa'yı yakından tanıyan bir şahsın anlattığı şekliyle hikaye budur. Doğruysa eğer, bu; o sert ama bîtaraf vezirin, suiistimalleri cezalandırmak ve dürüstlüğü ödüllendirmek için gösterdiği çabaların tek örneği değil.

Büyükelçiliğimizin sözünü ettik. Ayrıca, kurumun ilk tahsis edilmesinden beri süregelen Britanyalı büyükelçilerin bir listesini ekleyeceğim. Maslahatgüzarların ve fevkalade elçilerin bulunduğu ara dönemler listeye eklenmemiştir. Ayrıca, bazı tarihler, resmi evraklardan çıkarılmış olmaları nedeniyle, bulunmamaktadır.

Hükümdarlar	Büyükelçiler	Tayin edilme tarihleri
Elizabeth	Sir E. Harebone	1581
Aynı	Sir E. Barton	
I. James	Sir Thomas Glover	1602
Aynı	Bay Paul Pindar	1612
Aynı	Sir Thomas Roe	
I. Charles	Sir Peter Wyche	
Aynı	Sir Sackville Crowe	
Aynı	Sir Thomas Bendish	1646

II. Charles	Winchelsea Kont'u	1660
Aynı	Sir Daniel Harvey	1766
Aynı	Sir John Finch	1672
Aynı	James Lord Chandos	1680
II. James	Sir W. Trumbull	1686
William ve Marry	William Hussey, Esquire	1690
Aynı	The Lord Paget	
Aynı	Sir James Rushout	1697
Aynı ve Anne	Robert Sutton, Esq. [Esquire]	1700
I. George	E. W. Montague, Esq.	1716
Aynı	A. Stanyan, Esq.	1717
II. George	Kinnoul Kont'u	1729
Aynı	E. Faulkener, Esq.	1735
Aynı	Sir J. Porter	1746
III. George	John Murray, Esq.	
Aynı	Sir R. Ainslie	1778
Aynı	Sir R. Liston	1793
Aynı	Elgin Kont'u	1801
Aynı	W. Drummond, Esq.	1803
Aynı	C. Arbuthnot, Esq.	1804
Aynı	Sir A. Paget.	1807 ve 1808 (özel görev)
Aynı	Sir R. Adair	1809
Aynı	Sir R. Liston	1811
IV. George	Lord Strangford	1820

Aynı	Sir S. Canning	1825
Aynı	Sir R. Gordon	1829
Aynı	Sir S. Canning	1832 (özel büyükelçilik)
IV. William	Lord Ponsonby	1833
Victoria	Sir S. Canning	1841 ⁷⁷

Aşağıdaki hikaye, yukarıdaki zat-ı âlilerden biriyle ilgili olarak nakledilmiştir ki geçmişte büyükelçilerimizin, başkalarını kendi dinlerine [Hıristiyanlığa] döndürmek konusunda pek de meyilli olmadıklarını göstermektedir.

1663'te, Winchelsea Kontu'nun görevi sırasında, bir Kuveykır*, Osmanlıları ve özellikle de başta bulunan Sultan IV. Mehmed'i, kendi dinine döndürmek için, kötü bir niyeti olmaksızın, İstanbul'a gelir. Kendinden emin ve heyecanla dolu, değerli insan, İngilizce ve Latince kelimelerle, sokaklarda cesurca va'zederek görevine başlar. İnsanların kendisini, bir Frenk derviş ya da meddah sanması sonucunda birçok kalabalıkları etrafına toplamayı başarır da ama sonuç hüsrandır; insanlar ne sözlerini ne de amacını anlayabilmektedirler. Bu birkaç kez olur ve sonunda polis adamı fark eder ve yakalar, sonra da bir tımarhaneye kapatırlar.

Zavallı Kuveykır, büyükelçiye bir mektup göndermeyi başarır ve büyükelçi de hemen serbest bırakılmasını talep eder ve bunu sağlar. Daha sonra Kont, bu çabasının tehlikesini ve faydasızlığını nazikçe anlatmak niyetiyle adamı huzuruna çağırır. Kuveykır da davete icabet eder ve huzura çıkar; adet olduğu üzere, şapkası da başındadır. Bunun üzerine Zat-ı Âlileri'nin emrindeki beylerden biri, adama nerede

⁷⁷ Bu liste, atanma tarihlerini ve dolayısıyla Bâb-ı Âlî'de görevde geçen yılların sayısını da vermektedir. Bazı cüz'i hatalar olabilir ki bunların tashih edilmesini görmek isterdim.

* Hıristiyanlığın bir mezhebi (çev.).

olduğunu hatırlamasını söyler ve kralın temsilcisinin huzurunda şapkasını çıkarmasını öğütler. Kuveykir buna itiraz eder. Bu sırada, olup biteni işiten kont ilerler ve sakin biçimde: “Türkler kesinlikle haklıymış. Bu zavallı adam, bariz biçimde deli, bırakalım da falakaya yatsın.” der.

2.7. Pazarlar, Esnaflar ve Loncalar

Balık pazarındaki idam noktasının karşısında, Balık Pazarı Kapısı denilen, şehrin girişi vardır. İçeri girmezden evvel batı yönünde yanal olarak uzanan yol, o taraftaki birçok kümes hayvanları pazarlarından birisine açılır; ve doğuya doğru uzanan yol ise, limana paralel bulunan çeşitli çarşılara ve pazarlara açılmaktadır. Balık Pazarı Kapısı'nın altından geçtikten ve IV. Mehmed'in validesi, Turhan Sultan tarafından 1665'te inşa ettirilen muhteşem camii, Yeni veyahut Valide Camii'nin batı girişini sol yanımızda bıraktıktan sonra kendimizi, Mısır Çarşısı'nın kuzeydoğu girişinde buluruz.

İlk olarak I. Süleyman tarafından 1560'ta ahşap olarak yaptırılan bu yapı, yangınlarla tekrar tekrar mahvolmasının ardından, en sonunda, I. Ahmed tarafından 1609'da kagir olarak inşa ettirilmiştir. Çarşı, her iki tarafı da, öne doğru yatık tezgahlarla donanmış, uzun bir geçitten oluşmaktadır. Geçitin uzunluğu, yaklaşık, 128 m. ve genişliği de takriben 18 m.dir. Çatısı kemerli olup kavisli yapı içerisine yerleştirilmiş olan pencerelerle aydınlatılmaktadır. Duvarlar iri parçalardan oluşmaktadır ve içerisi badanalı olup, adet olduğu üzere, kahverengi çizgilerle ve bölmelerle süslenmiştir. Tüm yapı, havadar ve sakindir ve tüccarların maksatlarına uygun biçimde inşa edilmiştir. Tüccarların hepsi de attarcı [aktarcı] olup pek az istisna dışında, Osmanlılardan oluşmaktadırlar.

Doğu yönündeki dahili girişin [medhal] üzerindeki şekil, sağ taraftaki ters çevrilmiş bulunan iki “Q” gibidir ki bu şekil, Arap alfabesinin “vav [wav]” harfini temsil etmektedir.* Bu harf, Arap Yahova’sının (“Yahowa”) (Musevilerin Yahovası’ndan [“Yahovah”]), yani, Hu’nun, Kadir’in bir kısaltmasıdır. Genellikle, “Yehovah” şeklinde telaffuz edilen, İbranice kelimeyi oluşturan dört harfin, tam telaffuzu kaybedilmiştir; zira, sesli harfler muhafaza edilememiştir. Sonuçta, Yahudiler, “Adonai (Tanrı)” kelimesinin seslilerini bu dört harfe [yhwh] uygulamışlardır ve böylece “Yahovah” kelimesi ortaya çıkmıştır. “Vav” ile değiştirilebilecek özellikte olan son harf ve üçüncü harf olan “vav” (“Adonai”nin seslisi de araya eklenerek), özellikle, Kildani lehçesinde yazılmıştır. Müslümanlarca, daima, ilahiliğin bir simgesi olarak kullanılan iki vav, muhtemelen bu şekilde doğmuştur. Muhammed’in ve İslam’ı ilk olarak kabul eden kişilerin Kildanilerden birçok dini isim aldıklarının iyi bilinmesi, bunu daha da muhtemel kılmaktadır.

Bu şekilde temsilî kılınan çift vav, aynı zamanda “Hu (O, Allah) demektir ki birçok camiin, çeşmenin ve türbenin üzerinde siyah ya da altın harflerle kazınmış olarak bunu görmek mümkündür. Söz konusu vavlar, Beşiktaş’ın biraz kuzeyine doğru, denizin kıyısında bulunan, meşhur Hayreddin Paşa’nın (Barbaros) türbesinin dış yüzeyine, hassaten, devasa harflerle yazılmış olarak görülecektir. Bu harflerin gizemli anlamı, Türklerin kendilerine, genellikle, malum değildir. Bu konudaki açıklamayı ben,; Bâb-ı Âlî’nin üçüncü dragomanı ve Türk imparatorluğunda yükselmekte olan zevat arasında, geleceği en parlak ve kendisi de en münevver olanlardan biri (bu anlamda, en başta gelmiyorsa eğer) olan Ahmed Vefik Efendi’ye borçluyum. Sözünü

* Söz konusu şekil, Arap alfabesindeki “و” harfinin aynısından bir de soluna ama ters döndürülerek (sola doğru) eklenmesiyle elde edilebilir. Seyyahımızın kastettiği şekil, ihtimaldir ki, kitabın kapağındaki resimde tam haliyle mevcuttur (çev.).

ettiğimiz esrarlı ve müzeyyen sembol, daha önceki yazarların dikkatinden kaçmış görünüyor.

Mısır çarşısı, ismini; burada satışa sunulan emtianın [malların] esasen Mısır'dan ithal edilmesi veya Hindistan'dan ve Arabistan'dan ithal edilip bu eyaletten geçmesi nedeniyle almıştır. Dükkanlar, bölmelerle birbirinden ayrılmamışlardır; dolayısıyla, bir uçtan öbür uca görünüşü engelleyecek hiçbir şey yoktur. Dükkanların, 3-4.2 metre arasında cepheleri ve yine 3 m. bir derinlikleri vardır. Ortadaki 3.9 m. genişliğindeki yol, iki tarafı birbirinden ayırmaktadır. Tezgahların hemen arkasında, dar basamaklarla çıkılan küçük bir açıklık vardır. Burada, bir divan üzerinde usta oturur ve ayaklarında ise tezgahlar vardır. Arkada ise dükkan sahibinin namaz kılmak için çekildiği “girintiler” ya da “bölmeler” vardır. Dükkan sahibi önemli eşyalarını da burada tutar; örneğin, sandal, ve öd ağacı ya da amberin yanı sıra yer altına, taştan bir bölüme iyi bir şekilde saklanmış, sağlam, ve yangına dayanıklı kutusu.

Bu haznelere, hemen hemen bütün büyük dükkanlarda ve hanların içindeki bölmelerde rastlanır. Gemi çizimleri ya da modelleri, çerçevelemiş ve camla kaplanmış maşallahlar veya dini cümlelerin yanı sıra orada burada çok güzel bir kuş kafesi yahut devekuşu yumurtası duvarları süslemekte veya her bir bölmenin (dükkanın) çıkıntı yapan tahta pervazından sarkıtılmaktadır. Bu süs eşyaları arasında, gizemli hayvan “Ahoua”nın da (Türk destanlarının perisi [“siren”i], kadın başlı ve omuzlu bir aslan vücudu) temsili de görülebilir. Bu perinin, kem gözlerin tesirlerini geri çevirecek tılsımlı güçlere sahip olduğu düşünülür. Gösterişlice oyulan ve boyanan pervazlar ve en dışta yer alan kepenkler hariç, dükkanların bütün süsü, sözünü ettiklerimizden ibarettir. Ayrıca, dükkanların dışında, içeride neler bulunduğu dair veya dükkan sahiplerinin isimlerini içeren yapma bir remiz de yoktur. Aslında buna

lüzum da yoktur, zira, tüm mallar göz önündedir ve ayrıca Türkler, “Le nom ne fait rien à la chose*,” diyen Fransız ahlakçının fikrinden yanadırlar; aynı görüş, Saadi tarafından daha açık bir biçimde dile getirilmiştir: “Tatar miski, ıtırını isminden değil, kendi rayıhasından alır:” ve daha da şiirsel bir biçimde Shakespeare tarafından: “‘gül’ dediğimiz şey, başka bir ismi olsaydı bile aynı güzellikte kokardı.”

Mesai bittiğinde, dükkanın üstünden sarkan pervaza menteşelerle bağlı olan büyük bir kepenk, dükkanın hem yukarıda kalan açıklık kısmını hem de içeride kalan kısmını kapamak amacıyla aşağı çekilir. Sonra, kaba bir bez ya da kilim parçası, önde kalan eşyaların üzerine serilir ve bu, muhafaza için kafi gelir. Üçüncü namazdan sonra kapılar kapatıldığı ve çarşının iç kısımlarında, şafağa kadar nöbetçiler devriye gezdikleri için, soygundan yana endişeye mahal yoktur. Ne tüccarlar ne de dükkancılar çarşıda uyurlar ve ne ışığa ne de ateş yakmaya izin verilir; hatta tütün içmek bile kanuna mugayirdir. Bu çarşının idaresi, bedestanlar ve satışa tahsis edilmiş tüm diğer kapalı mekanlar gibi, mutemetlere emanet edilmiştir. Tüm mülkiyet, yani arsa, binalar ve dükkanlar (ileride hakkında açıklama yapacağımız bir kurum olan) vakıf haline dönüştürülmüş olup devletin himayesi altında bulunmaktadır ve tasarruf edilemezdir (alınıp satılamaz).

Eczacılar, daha doğrusu tıp sanatıyla ilgili bütün zatlar; Lokman, Galen ve Hipokrat’ın hatırasına büyük hürmet duymaktalar. Ama Hz. Peygamber’in meşhur attar ve hekimi “Sunun” tüm diğerlerini, hürmette gölgede bırakmakta ve mevzu bahis zatlar tarafından meslekteki pirleri addedilerek kendisine saygı duyulmaktadır.

Mısır Çarşısı’nda satışa sunulan emtia; eczacıların, ıtıyatçıların ve boyacıların ihtiyaç hissettiği tüm tabî ve birçok da suni mamulleri içermektedir. En göze

* İsim eşyayı değiştirmez (çev.).

çarpanları şunlardır: Mastaki ve zamk-ı arabi, sürme, ve saçları boyamak ve el tırnaklarına renk vermek için kullanılan kına; ne var ki el tırnakları ile ilgili bu moda, mertbe sahibi hanımlarca artık memnuniyetsizlikle bakılmaktadır.

Bu nokta, şairler ve roman yazarlarınca akılda tutulmalıdır ki eşraftan sultanların, odalıkların ve genç kadınların güzelliklerini ve ziynetlerini tasvir ederlerken anakronik hatalara düşmesinler. Şimdilerde yalnızca avam tabakasından kimseler ya da cariyeler bu zevksiz görüntüye düşkünlük göstermekteler; en azından başkentte. En saf kına, Mekke'den ithal edilmektedir ve sıkı dikişlerle tutturulmuş, küçük deri keselerde, okkası 5-8 kuruş arasında olmak üzere satılmaktadır. Keten pazarının batı girişinde oturan iyi huylu bir mevlevi dervişi, en iyi kalite kınayı satmasıyla bilinir. Bu zat kınayı, çoğu kez seyahat masraflarının bir kısmını karşılamak niyetiyle Arabistan'dan, kınalar ve diğer ticari eşyalar getiren hacılardan satın almaktadır.

Emtialara devam edecek olursak: Sandal ve öd-ağacı; karga büken; balmumu; cıva; demirhindi; ravend [ravent]; "karankunlak" ve misk (ıtriyat için); anber [amber] (pastil için); sünger-taşı; afyon; boraks; şap; haşhaş başı; gülab (müstesna bir tadı vardır); tarçın; zencefil; "chuyian" (sabun ağacı); kükürt; adasoğanı (tıbbi olarak kullanılan, zambakgillerden bir soğan); ayak-taşı: Özel bir tür Mısır balçığından yapılmış olup içi oyuk bir yapıdadır ve siyaha boyanmıştır. Oval şekillidirler ve bir tarafları, parmakların arasından geçirilmek üzere çıkıntılı ve diğer tarafları ise düz ve girintilidir. İsminden de anlaşılacağı üzere ayağa sürme amacıyla kullanılırlar ve bilhassa ayaklardaki nasırlara ve katılıklara karşı bir deva olarak görülürler. Yukarıdaki listeye, baharatları, tohumları, kökleri, boya ağaçlarını ve her isimden mineralleri ve renkleri de ekleyin; böylece, bu derli-toplu ve pitoresk çarşının içinde neler bulunduğu dair bir fikir edinilebilir. Büyüklüğü, malların bolluğu ve

çeşitliliği, her bir yanda hüküm süren düzenlilik ve satıcıların hürmete layık oluşları; burasını, şehrin en orijinal ve enteresan yerlerinden biri kılmaktadır. Bu mekan, duyuları tazelemeye ve İstanbul'a ilk girişte uyanan tatsız izlenimleri kovmaya hizmet etmektedir.

Eczacılar, çoğunlukla, mektep-medrese görmüş insanlar olup Arapça ve Farsça'ya, az ya da çok, aşinadırlar. Ayrıca, muhasebeleri fena değildir ve işlerinde oldukça tecrübelidirler. Tezgahtarların hepsi de okuma yazma bilir. Ve genellikle, camilere veya kütüphanelere bitişik bulunan mekteplerin (ilkokullar) temel bilgilerini almışlardır. Zaman zaman Kader, bu delikanlılara da çok lütfekar bir şekilde gülmektedir; sarayın şu anki hassa ordusu müşiri olan Rıza Paşa Zat-ı Âlileri'nin geçmişinde görüleceği üzere. Hikayeyi, meseleyi bilen birisinin anlattığı şekliyle aktaracağız.

Rahmetli Sultan Mahmud bir gün, tesadüfen, Mısır Çarşısı'nın içinden atıyla geçmektedir, kuzeydoğu girişinde bulunan dopdolu bir dükkanın önünde atının dizginlerini çeker. Dükkanda, yalnızca, 14 yaşında bir genç bulunmaktadır. Padişah, çocuğun görünüşünü beğenir ve sohbeğe başlarlar. Sultan o kadar şen ve münasip cevaplar alır ki kesecisine, çocuğa para vermesi için buyurur ve sonra, o esnada bitişikteki camiide namazda olan çocuğun babasının huyunun ve hâlinin soruşturulması için hususi refakatçisine talimat verir. Bir süre sonra bu konuda, memnun edici bir malumatın Sultan'a gelmesi üzerine, Sultan, babaya, oğlunun tahsilini üzerine almak arzusunda olduğunu ve böylece ihtimal ki şeref ve payeler yolunun oğluna açılacağını iletir.

Böylesi bir teklif reddedilemezdi. Bu nedenle, genç Rıza, o zamanlar hümayun iç oğlanlarının⁷⁸ talim gördüğü Galatasaray Enderunu'na alınmıştır. Sarayda vazifelerini yerine getirebilecek yaşa gelinceye kadar burada devam etmiştir. Ve bu zamandan sonra gelecekteki yükselişi kesinleşmiştir. Hareketli, akıllı ve ketum [ağzı sıkı] olmasının yanı sıra sabırlı, mülayim ve isminin de belirttiği üzere “hoşgörülü” idi; sonuçta, bir Doğu saraylısı için gerekli tüm zanaatlerde ve usullerde hızla maharet kazanmıştır. Görünüşte sağır gibi olup işitebilmekte, kör gibi görünüp görebilmekte ve sanki dili, salt Sultan'ın emirlerinin bir yankısını ortaya koymaya tahsis edilmişcesine konuşmakta idi. Bununla beraber, bir yandan, efendisinin en küçük işaretini ve isteğini dikkatle izlemiş, öte yandan, kendi menfaatlerini bir an olsun unutmamıştır. Çok geçmeden iç oğlanlıktan, silahşörlüğe [silahdar?] ve sonra da Saray'da kapıcı-başı'lığa terfi etmiştir. Bundan sonra ise “bey” rütbesi ve “mabeynci”⁷⁹ imtiyazları ile Sultan'a müsteşar tayin edilmiştir.

Münasip davranışlarla da desteklenen talihi, Rıza Bey'i, ilk velinimetinin ölmesinin ardından da bırakmamıştır. Kendine olan itimadı ile halihazırdaki Sultan'ın da takdirlerini kazanmıştır. Ve eğer söylenenler doğruysa, bazı yaramazlıkların Mahmud'un öfkesini kabartması üzerine, yine Rıza'nın, küçük şehzade ile öfkeli babasının arasında cesurce durmasını da eklemek gerek. Beylerbeyi hümayun bahçelerinin kahyalarından birinin bana anlattığı aşağıdaki anekdotta, sözünü ettiğimiz olayın bir resmi bulunabilir.

⁷⁸ Kelime anlamı bakımından, hususi gençler demektir. Bu oğlanlar hizmetlerine, 18-19 yaşlarında başlamışlardır.

⁷⁹ Mabeyn, her saray ve her büyük konakta bulunan, mahremlere tahsis edilmiş bir bölümdür. Kelime tam anlamıyla, “iki şey arasındaki yer” demektir; zira mabeyn, “selamlık”, yani genel, misafir kabul odaları ve “harem” arasındadır. Mabeyncinin imtiyazlarına sahip hümayun erkanı çok azdır. Bu kişiler, Fransız rejimi altındaki, “petite levée” ya da “petites entrées” payesini taşıyanlara benzetilebilir.

Kahya, Mabeynin zemin katının hemen karşısındaki, bahçenin aşağı kısmında bulunan mermerle çevrili büyük havuzu işaret ederek, düşük bir ses tonuyla: “Allah ömrünü ziyade etsin, halihazırdaki efendimiz⁸⁰ şu şadırvanda neredeyse hayatını kaybedecekti.” der. “Nasıl oldu?” ya da “Nasıl kurtuldu?” diye sorar Bay Brown, Amerika Birleşik Devletleri maslahatgüzarı. “Şu anki saray müşirimiz tarafından,” diye cevaplar diğeri. Kahya, daha fazla soru ve teşvikle karşılaşınca, belki de bir de bahş almak ümidiyle devam eder: “Bir gün Sultan Mahmud, o zamanlar 5 yaşlarında olan şehzadeye çok öfkelenmiş ve onu belindeki kuşaktan tutup o şadırvana fırlattı, cümle hazır bulunanların da yaklaşmasını başları pahasına men etti. Herkes, hayretten donakalmıştı ve adeta kalpleri kanamaktaydı, lakin kimse hareket etmeye cesaret edemedi; Rıza Bey hariç. Rıza Bey, Sultan’ın gazabını düşünmeksizin suya doğru hamle etti ve şehzadeyi dışarı çekip kendini ve bu devlet gairesini Sultan’ın ayaklarına attı.” “Sultan ne dedi?” diye sorar Bay Brown. “Bir an”, der kahya, “hiçbir adamın titremeden mukavemet edemeyeceği o içe işleyen nazarla Rıza Bey’e baktı. Bey’in başının omuzları üzerinden uçup gittiğine ihtimal verirdim ama bunun yerine, Sultan tenezzül etti ve uşağının kulağını hafifçe çekip ‘Allah’ın verdiği canı bir kul olan insan almasın. Lüzumunu yaptın Rıza Bey. Derhal git! Çocuğun başına bir aksilik gelmesin’. Bundan sonra, hem kurtarıcı hem de kurtarılan, Sultan’ın ayağını öptüler ve Rıza Bey, şehzadeyi hareme götürmek üzere uçarak gitti. Ben de yukarı terastaki limon ağaçlarının arkasında durmaktaydım ve olan bitene şahit oldum.”

Şarkî tarihle aşına olanlara bu anekdot imkansız gibi gözükmecektir. Sultanların aniden gazaplanmaları dolayısıyla, en büyük oğullarının bile neredeyse hayatlarını

⁸⁰ Tebaaları Sultan’dan bahsederlerken, ona “efendi” derler ki bu padişahın ya da hünkardan daha muteber addedilir.

kaybettiği birçok vaka kaydedilmiştir. Örneğin anlatılan bir vakaya göre, Şehzade Selim (daha sonra I. Selim olacaktır) Bağdat hükümetinden geri çağırılır ve babası II. Bayezid, şehzadenin içeri girişini görür görmez, (Sultan'ın fikrinde) belli kabahatleri dolayısıyla onu şiddetli bir biçimde azarlar. Şehzade'nin sert biçimde karşılık vermesi üzerine Bayezid ileri fırlar ve şehzade aniden kaçmış olmasa onu kalbinden hançerleyecektir. Hamlesi boşa çıkan Bayezid, şehzadenin yakalanmasını ve falakaya yatırılmasını emreder; emir hemen yerine getirilir ki hümayunun öfkesine mahkum olan şehzadenin ayaklarında sekiz sopa kırılana kadar devam etmiştir.

Yeniköy'ün karşısında bulunan güzel koy ve koruluk "Çubuklu"nun adını bu sopalara⁸¹ [çubuklara] borçlu olduğu söylenir. O dönemde Sultan bu bölgede bir sarayda kalmaktadır ve ceza, bu sarayın bahçesinde, şehzadenin lalasının huzurunda yerine getirilmiştir. Mükellefi olduğu gence, şefkatle bağlı olan lala, işkence araçlarını muhafaza eder ve beklemeksizin bunları toprağa diker ve gerekli bakımın gösterilmesinin ardından kök salan çubuklar, zamanla, azametli ağaçlara dönüşürler.

Selim, daha sonra, Çubuklu olarak adlandırılan yeri, lalasının şefkati ve kendi çektiği ıstırapın hatırasına tasdik etmiştir ama öyle görünüyor ki babasının buyruğuyla maruz kaldığı tahkir edici durum, Selim'im kalbini, kendi oğluna karşı yumuşatmamış. Bir gün, Selim, oğlu Süleyman'ın (daha sonra Muhteşem olacaktır), lafına patavatsızca ve terbiyesizce karşılık verdiğini düşünerek, derhal bostancı başı tarafından boğulmasını emir verir. Ama bostancı başı, babadan daha merhametlidir ve şehzadeyi, Kule Bahçesi kışlalarınca yakın bir zamanda işgal edilen yerin hemen hemen üzerinde bulunan, Boğaz'a yakın eski harabe bir kulenin içinde saklar.

⁸¹ Çubuk, sopa demektir. Buradan hareketle, aynı isim, bütün çubuklarına da verilir ki bunlarda da en önemli kısmı yine çubuk oluşturur.

Muteber bostancı, bu tehlikeli, insanî eyleminin karşılığını, zamanı geldiğinde fazlasıyla almıştır; iki sene içinde Selim'in diğer tüm evladı [oğulları] ölür ve Selim gaddarlığından dolayı, oğlu için derin biçimde nadim olur. Bunu gören bostancı başı kendini efendisini ayaklarına atar ve hakikati itiraf eder; memnuniyetle affolunur ve zengin biçimde mükafatlandırılır. Süleyman tahta geçtiğinde, halaskarını [kurtarıcısını] daha başka payelerle şerefendirir ve içerisinde gizlenmiş olduğu kulenin tekrar inşa edilip çevresinin güzel bahçelerle ve bitkilerle çevrilmesini buyurur. Ve bugünkü isim de buradan gelmektedir: “Kule Bahçesi”. Şimdilerde burada büyümeye devam eden âlî çınar ağaçlarının, Süleyman'ın kendi elleriyle dikilmiş olduğu söylenir.

Aşağıdaki örnek de sultanların, evlatlarına karşı olan şiddetleriyle ilgili olarak anlatılır. Sefahate ve şaraba olan düşkünlüğü herkesçe malum olan Sultan İbrahim, bir öğleden sonra ifratlarını [taşkınlıklarını] öyle bir noktaya taşımıştır ki, hiç görülmemiş bir biçimde, odada oynamaya ve hoplayıp zıplamaya başlamıştır. En büyük oğlu Şehzade Mehmed de hayretle seyredenler arasındadır. Bunu gören İbrahim seslenerek, onu da dans etmeye çağırır. Mehmed cevaplar: “Sultan benim bir sarhoş ya da deli olduğumu mu zannediyor?”. İbrahim sertçe mukabelede bulunur: “Hayır, lakin alenen görülüyor ki şehzade benim ikisi birden olduğum zannında.” Bundan sonra, öfkeli ve sarhoş Sultan, hançerini çeker ve oğlunun yüzüne saplar. İbrahim, bir darbe daha indirecektir ki şehzadenin annesi ve yanındaki kadınlar araya girerler ve kanlar içindeki şehzadeyi, odadan aceleyle çıkarırlar. Bu dehşetli eylemin izi, tüm hayatı boyunca IV. Mehmed'in yanağında görülecektir.⁸²

⁸² Bundan sonra, genç şehzadenin, eski Latin özdeyişini bellemiş olduğu düşünülebilir: “Nemo fere saltat sobrius nisi forte insanit [Bence, sarhoş veya delice olmayan hiç kimse dans etmez]”.

Hiç kimsenin kendisinden daha mülayim ve cömert niteliklere sahip olmadığı Abdülmecid, Rıza Bey'in, kendisine olan sözü geçen hizmetini unutmamıştır. Mahmud'un müsteşarı, oğlunun tahta çıkmasıyla tekrar tasdik edilir. Ve çok geçmeden Rıza, paşalık mertebesine yükseltilir ve hassa ordusu müşiri makamı boşalınca da müşirlik⁸³ rütbesiyle bu itibarlı makama tayin edilir. Bununla beraber, Rıza Bey'in bu payeleri, gözünde normal bir lütfun ötesinde bir değer bulduğu Valide Sultan'ın teveccühüne borçlu olduğu söylenir.

İmparatorluktaki en güçlü ve nüfuzlu adam olan bu talihli devlet adamı şimdilerde, hassa ordusunun ve sarayın müşiri, Bursa (bir arpalık) Paşası, ve aslında (nüfuz bakımından Sultan'ın kendisinden daha etkili değilse eğer) Sultan'ın *alter ego* (ikinci kişiliği)'sudur. 38 yaşında, orta boylu olup iyi bir endamı vardır. Çehresi ağır ve ciddi olmasına rağmen latif ve etkileyicidir. Gözleri parlak ve zekidir ve davranışları dikkat çekici biçimde nezaketlidir. Ama büyük bir nüfuz ve servete sahip hemen tüm diğer Osmanlılar gibi zati, aşırı yıpranmışlık etkileri göstermekte ve erken yaşlanmanın işaretlerini taşımaktadır.

Rıza'nın serveti çok büyüktür; paraya olan hırsı ise daha da büyüktür. Gücü temin etmenin ve sonra idame ettirmenin başlıca aracı olan paraya karşı açlığına dair birçok hikaye anlatılır, ama pek de tasarruf yapan birisi olmayıp çokça harcayan birisidir; eğer bir eliyle alırsa diğer eliyle de bolca dağıtır. İzlemekte olduğu diplomatik çizgiler ne olursa olsun siyasi hisleri ile ıslahat muhalifi ve aşırı-Türkçüdür. Son zamanlarda Rıza'nın yağlı beyanatlarına itimat eden elçileri açıkça sükût-u hayale [hayal kırıklığı] uğratan bu durum, ona, ulemanın desteğini kazandırmıştır ve aynı zamanda, Valide

⁸³ İki tür müşir vardır: sivil ve askeri. Sivil olanın bizim hiyerarşimizde bir karşılığı yoktur ama Almanya'daki devlet ve hükümet bakanının makamına benzerdir. Askeri müşir ise mareşal rütbesine muadildir.

Sultan'ın teveccühünün devamına vesile olmuştur. Valide Sultan, Reşid Paşa'nın getirmeye teşebbüs ettiği, tepeden inme ıslahat sistemine düşman olmuştur ki bu düşmanlık, Bezm-i Alem'in (cihanın ziyneti)⁸⁴; Osmanlı İmparatorluğu'na şart olan siyasetin lüzumatına, birçok ecnebinin, en münevver devlet adamları addettikleri zatlardan daha fazla aşına olduğunu ve yine bu konuda daha yakîn bir tecrübeye sahip bulunduğunu ispatlamaktadır.

Rıza Paşa'nın yetenekleri tartışılır. Ama harikulade bir dehaya sahip değilse eğer, sıra dışı bir nezaket, akl-ı selim ve maharete sahip olduğu açıktır. Bu üç sıfat olmaksızın, Rıza'nın şu anki üstünlüğünü elde tutması ve onca rakibinin ve düşmanının, nüfuzunu sarsmaya dönük tüm çabalarını boşa çıkarması imkansız olurdu. Son altı yıl içerisinde vuku bulmuş olan farklı değişiklikler içerisinde, yalnızca Rıza yerinden oynamamıştır. Başka bir deyişle, bu süre zarfında meydana gelen dönüşümler, yalnızca, Rıza'nın, konumunu yükseltmesine ve güçlendirmesine hizmet etmiş ve onu, -şimdi olduğu gibi- tüm imparatorlukta tevcihleri ve talihleri bahşeden çok mühim bir kişi kılmıştır.

Rıza Paşa, siyasi sistem ya da basiretiyle kendini methodemez. Tüm siyasetinin merkezi kendisidir. Şahsiliğin dar çerçevesinin dışına asla çıkmaz. Pek az kişi hariç olmak üzere bu durumun, tüm mümtaz, daha doğrusu, önde gelen Türk erkanının, maalesef, en başta gelen karakteristiği olduğu söylenebilir. Örneğin vatanperverlik ve ülke sevgisi gibi faziletler, özellikle de biz İngilizlerce anlaşıldığı şekliyle, Türklere neredeyse meçhuldür. Çok azı, o yüce ve ruhu galeyana getiren sözlerin anlamını

⁸⁴ Bezm-i Alem, Valide Sultan'ın müzeyyen ismidir. Şu anki Sultan olan tek oğlu üzerinde hudutsuz bir nüfuza sahip olduğu söylenen bu hanım, Sultan Mahmud'un kız kardeşi olan Esmen Hatun (meşhur Küçük Hüseyin Paşa'nın dulu) tarafından Mahmud'a takdim edilmiş bir Çerkez cariye idi. Bezm-i Alem, şimdi, 38 yaşlarındadır ve gençlik yıllarındaki canlılığı ve güzelliğinin çoğunu hala korumaktadır. Boyu uzun, duruşu çevreye hakimdir; gözleri parlaktır ve içe işler; ve yüz ifadesi, tavırlarındaki asalet ve zarafet kadar latiftir.

kavrar; ve daha da azı, bunları uygulamaya meyil gösterir; özellikle de şahsi bir zarara uğrama riskini göze alarak. Aslına bakılırsa, bunları yapmış olsalardı, bahis mevzuu faziletleri en iyi takdir eden ve en asil bir şekilde uygulayan o ecnebilerin alkışlarını bile almazlardı. Bu gerçek, hakiki vatanperver olmaya imparatorlukta ki diğer tüm adamlardan daha fazla yaklaşan Tahir Paşa'da ve diğer iki-üç kişi de daha görülebilir.

Genç Rıza'nın, sultan ve hanım sultanların gözdesi olmak ve imparatorluğun da yarı hükümdarı olmak üzere alındığı ecza çarşısının [Mısır Çarşısı] güneybatı ucu, Ketenciler Çarşısı denilen, geniş ama kısa bir yol ile dik açı ile kesişir. Yol, sağa ve sola, yaklaşık 73 m. uzanmaktadır ve her iki tarafı da doludur. Keten balyaları, kenevir ve üstüğü, her iki yanda da düzenlice yığılmıştır ve bunların yanında ham pamuk numuneleri ile ip ve sicin [sicim] gibi imalat ürünleri de vardır. Ham keten; Rumeli, Anadolu ve şimdilerde çokça yetiştirildiği yer olan Eflak'ın çeşitli bölgelerinden gelmektedir ama en iyi kalite olanlar, pamukla birlikte, Mısır'dan gelir. Bu nedenle, söz konusu mallar, Mısır'dan gelen diğer ürünlerle aynı çatı altında bulundurulur. Keten esnafınca, ilk ve en başarılı ketencinin, Hz. Peygamber'in yaşça en büyük eşi Hatice olduğuna inanılır. Anlatılana göre, Hatice, Mısır'dan Mekke'ye getirilen bu mallar üzerinden bolca kazanmıştır. Aldığı malları keten bezine dönüştüren Hatice, bu teşebbüsünü iyi bir gelire çevirmiştir ve bu sebeple, ketenciler esnafınca, "hanım pir" addedilir.⁸⁵

Tasvirini, meşhur Türk seyyah ve tarihçisi Evliya'nın tasfiyatlı eserinden almış olan Von Hammer⁸⁶, lonca kurumunun, Bağdat halifelerinin en ihtişamlı çağından bu yana sürmekte olduğunu belirtir. Hıristiyan dini kardeşlik cemiyetleri ve keşiş

⁸⁵ Esnaf, "sınıf"ın çoğuludur. Türk ya da Hıristiyan, tüm ticari oluşumlara ya da loncalara uygulanır. Örneğin, Esnaf-ı Bedestan-ı Atik (eski bedestan esnafı); Sarraf Esnafı (hepsi de Ermeniler ya da Rumlardır).

⁸⁶ Constantinople und die Bosphoros, cilt II.

örgütlenmeleri örnekleri, “mü’minlerin emir’lerine” bu tür bir örgütlenme fikrini ilham etmiştir. Bununla beraber, yaygın inanışa göre, ilk esnaf, Muhammed ve yanında bulunan sahabilerince oluşturulmuştur. Her bir birlik ya da zanaat, Avrupa’da bazı loncalarda da görüldüğü üzere, kendisine bir pir [hami, koruyucu, usta] tanımıştır ve hala da öyledir. İlk olarak şunu söylemek gerekir ki Müslüman geleneği, birçok peygambere, mesleklerin ve zanaatlerin tatbik edilmesini atfetmiştir (ki ilgili meslek veya zanaat ile söz konusu mukaddes insanın diğerlerinden ayırt edildiği düşünülmüştür) ve ikinci olarak, bu gelenek büyük oranda; Müslüman ilahiyatçıların ve müfessirlerin amaçlarına uygun olarak saptırılmış ya da yanlış yorumlanmış olan Eski Ahit [Tevrat-Zebur] ve hatta Yeni Ahit’e [İncil] dayanmaktadır.

Böylece, Adem’in ilk denizci, inşaacı ve marangoz olduğunu görmekteyiz ki Adem, bu konularda kırlangıçları ve kunduzları örnek almıştır. Adem ayrıca, yazmayı bilen ilk kişidir ve bu kabiliyeti cennetten kendisine ihsan edilen bin dil ile edinmiştir. Geniş bir çerçevede düşünüldüğünde bu sonuncusu, aşırı bir ihsan gibi görünmekte ve aynı zamanda, Müslümanlarca kabul edilen Babil mucizesine de aykırıdır. Kendisine bir şeyden mevcudiyet edinen ve bunu diğerlerine aktaran varlığı ifade eden Havva ise, Adem’in ördeklerini ve kazlarını taklidi sonucunda, ilk banyo yapan kadındır. Kabil (mel’un), kuzgunlardan yola çıkarak mezar kazan ilk kişi olmuştur ve Habil ise ilk çobandır. Adem’in oğullarından en güzel olan Şit, yalnızca ilk düğme diken ve ilk yüncü (yünleri çeşitlerine göre ayıran kişi) olmakla kalmaz, aynı zamanda ilk defa gömlek yapan ve kabeyi ilk olarak kuran kişi olarak da geçer. Sakalsız güzelliği ile hayran olunacak Uhnuh (ki irfanı sebebiyle, “İdris [alim]” olarak da adlandırılmıştır), ilk elbise diken kişi ve ilk katiptir. Katiplik mesleği, kutsal kitaba göre Ezra tarafından

ortaya konmuştur; Müslümanlar ise onu, yüz yıldır ölü olan bir eşeği mucizevi bir şekilde canlandırması nedeniyle, eşek binicisine çevirmiştir.

İnsan ırkının ikinci babası olan Nuh, ilk gemi yapan kişiydi ama ne ilginçtir ki yedi uyuyanlar [eshab-ı kehf] ve Cennet'te bir yeri olan hayvan, Kıtımir, bilhassa Karadeniz'de ticaretle meşgul olan kaptanların ve denizcilerin pirlidir. Dikkatli olması yönüyle köpeği benimsemek anlaşılabilir ama uyanıklığın o kadar çok gerekli olduğu, özellikle de “kötü Kara Deniz” gibi bir yerde, uykulu yedi gencin neden seçildiğini anlamak zor. Yine de bu tercih, Türk denizcilerin, vazifelerini tatbik ederlerken ortaya koydukları uykucu tavrın tipik bir örneğidir. Nuh'un büyük torunu Salih ve Salih'in oğlu Hud; deveye ilk binenler ve ilk tüccarlardır. İbrahim ilk berber ve sütçü idi ve İbrahim'in, beyaz saçları olan ya da sakalını tıraş etmek için makas kullanan ilk insan olduğu düşünülür. Daha sonra, Cebrail tarafından, Mekke'de Kabe'yi inşa etmekle emrolununca ilk duvarcı olarak tanınmıştır.⁸⁷ Ve bu noktada , Müslümanlar geleneklerini kiblenin ve mabedin inşası üzerine bina etmişlerdir. İbrahim ve Hacer, ayrıca, sünnet'i ilk uygulayanlar olarak görülmüşlerdir ki böylece İslami gelenek, kutsal kitaba daha da yaklaşmıştır.

İsmail ve İshak, ilk avcılar ve sürü çobanlarıdır ama Müslümanlar bunları birbiriyle karıştırır. İshak'ın değil, İsmail'in dağda kurban edilmek üzere arz edildiğini düşünürler. Sonuçta, bayram süresince tekrarlanarak söylenmesi gereken Tekbir-i Teşrik ya da bayram duası'nın son kısmının oluşturulmasını İsmail'e atfederler.

⁸⁷ Kelime anlamı itibariyle, “kare” ya da “küp” demek olan Kabe, Mekke'de tüm insanların toplandığı ibadethanelerin iç kısmındaki, mukaddeslerin mukaddesi mabettir. İbadet amacıyla Allah'ın meleklerinin bir çadır serdiği yere, ilk olarak, Şit tarafından kurulduğuna inanılır, daha sonra, mukaddes kara taşı da (Hacer-ül Esved) köşelerden birine yerleştiren İbrahim tarafından tekrar inşa edilmiştir. Müslümanların hürmet duyduğu, kendine özgü bu taşın kökeni bilinmemektedir. Bununla beraber, taşın, ilk olarak, Kâdir tarafından Adem'e verildiği ve Adem'in de Allah ile insan arasında yapılmış olan akdi taş üzerine hakkettiğine inanılır. Lakin daha sonra taş kaybolmuş ama Cebrail tarafından tekrar getirilip İbrahim'e verilmiştir.—*M. d'Ohsson*.

İbrahim'e mukadder kılınan kurbanın şerefine tesis edilen bu kısa dua şöyledir: "Allahu Ekber! Allahu Ekber! La ilahe illallahu vallahu Ekber! Allahu Ekber! Velillahilhamd!" Başmelek Cebrail'in, koçu arz ederken, ilk dört kelimeyi tekrarladığına inanılır; İbrahim, sonraki 7 kelimeyi ve İsmail'de kalanını tekrarlamıştır.

Yakub, zamanını tefekküre ayırana kişilerin örnek aldığı kişi olup ilk "keyif" yapandır. Yusuf, saati ilk yapan kişidir; Mısır'da hapis tutulduğu sırada, sabah ve akşam ibadetlerinin vakitlerini tam olarak tesbit edebilmek için bir tane saat yapmıştır. Ayrıca, çok usta bir marangoz olarak da hürmet görür ki bu yüzden Habibü'n-Neccar (sevgili marangoz) olarak da adlandırılır. Eyüb, sabrın timsalidir ve bir derde dûçar olmuş herkesin piridir. Yetro (Jethro) ise gözlerini kaybetmiş herkesin piridir. Musa bir çoban ve sığırtmaç idi ve kardeşi Harun ise bir vezir ve vekil idi. Lut, kronografların ve kronolojinin mucidi olmuştur ve Zülkifl ise, her ne kadar Adem ilk fırıncı ve ahçı olma payesine erişmişse de, fırın yapan ilk kişi idi. Ama her nasıl olmuşa fırıncılar esnafı pir'liği, Hz. Peygamber'in bir çağdaşı olan Ömer bin Ümran Berberya adındaki bir Arab'a atfedilmiştir ki bu zat; hamisinin (Hz. Peygamber) kendisine Cennet'i vadettiği, Peygamber'in berberi ve yakın eshabından Selman tarafından bu zanaatın kuşağı ile kuşandırılmıştır. Burada da yine, İbrahim'in berberlerin piri olma hakkı, Hz. Peygamber'in başına ve yanaklarına, ilk defa bir ustura vuran zanaatkarın hatırına ihmal edilmiştir.

Danyal, Belshazzar'ın* yemek salonunun duvarındaki esrarlı yazıyı okuması sebebiyle ilk tercümandır ve dolayısıyla tercümanların da piridir. Davud ise zırhlar ve

* Tevrat'a göre, Babil Kral'ı olup II. Nebuchadnezzar'ın oğludur. Danyal'ın yorumladığı söz konusu duvardaki ilahi yazı ile, kaderiyle ilgili olarak uyarılmıştır (çev.).

miğferler yapmıştır ve genellikle, tüm Doğu'da, hatta ilgili konuda Müslümanlardan etkilenmemiş olan kabilelerde bile Zebur'un yazarının [Davud Peygamber] meslekten bir demirci ve nalbant olduğuna inanılır.

Bu yakınlarda, Kürt kabileler arasında aylarca kalmış ve Türk-İran sınırının en uzak noktalarını ziyaret etmiş bulunan Bay Austen Layard, Kirmanşah'ın kuzeybatısına doğru, "Ser Pul Zohab"a yakın, bir kayanın içerisine kazılmış, antik bir odayı incelemiştir. Bu yer, tüm Luristan dağları boyunca, "Dükkan-ı Davud" olarak bilinir. Söylenilenlere göre, Davud, mütevazı zanaatını burada sürdürmüştür ama Zagros'a ne zaman, neden ve nasıl yerleştiğini ne dini tarih ne de laik tarih açıklamıştır. Ayrıca, dükkanı da ulaşılması öyle zor bir yerdeki, hem kendisi hem de müşterileri, her gün çok zor anlar tecrübe etmiş olmalıdır. Buradan inişimiz sırasında, Bay Layard da düştü ve bu olay, aktif ve girişken arkadaşımın seyahatlerine neredeyse son bir nokta koyacaktı.

Buna rağmen, Dükkan-ı Davud, çoğunluğu, "Davudi" denilen mezhebin mensupları olan, civardaki insanlar için, çok iyi bilinen, mukaddes bir ziyaret mekanıdır ki bu kişiler, Davud, Süleyman ve Ahd-i Atik'in [Eski Ahit; Tevrat, Zebur] diğer peygamberlerine büyük bir hürmet ifade ederken, İslam'ın büyüklerine karşı pek de hürmet izhar etmezler. "Dükkan" önünde, koyunlar devamlı kurban edilmektedir ve bu ibadetlerin büyük çoğunluğu, Davud'un hayır duası için niyaz etmeksizin başlamaz. Ser Pul Zohab'ın, esaret şehirlerinden biri olan, antik Holwan bölgesinde bulunduğu düşünülmektedir. Bu gerçeklere, Davudilerin farklı ve dikkat çekici dış görünüşlerinin de eklenmesi; doğubilimci, seçkin bir alimi⁸⁸, bu kişilerin eski ve dağılmış bir ırk olduğunu ileri sürmeye itmiştir. Bulgulara bakılırsa, söz konusu

⁸⁸ Major Robinson.

kayaya kazılmış oda, Sasaniler döneminden bir prensin ya da yüksek mevkili bir din adamının türbesi. Kazı alanın altında, ateş mihrabının yanındaki bir Mecusi'yi temsil eden, tapınma pozisyonunda küçük bir heykel bulunmaktadır. Civardaki kabileler, bu temsilin, örsünü ve ocağını hazırlamakta olan Davud olduğuna inanmaktalar.

Süleyman, boş zamanlarında, sepet yapımıyla uğraşmıştır. Zekeriya, bir hacı ve marangoz idi. Yeremya, cerrahlık yapmıştır. İsmail bir kahin ve astrolog idi. Yunus, bir balıkçı; Lokman bir bilge; ve St. John da bir şeyh ya da vaizdir. Müslümanlarca, "Ruhullah (Allah'ın ruhu)" olarak adlandırılan ve Muhammed'den sonra, ilk peygamber olduğuna inanılan Kurtarıcı'mız [Hz. İsa] ise bir seyyah idi. Müslümanlar, ayrıca, Kurtarıcımız'ın yünden nalınlar ve takunyalar yapmakla meşgul olduğuna inanmışlardır. Bu yüzden Hz. İsa, nalın yapanların da piridir. Nalın, İngiltere'de taşra kadınlarının giydiği takunyalara çok benzer ama yerden 20-25 cm. yükseltilmiştir ve çoğu kez, incilerle ve gümüş kabartmalarla zengin biçimde süslenmiştir. Muhammed bir tüccardı. Burada, gelenek, tarihle uyuşmaktadır; zira, Muhammed'in büyük babası (baba tarafından) Abdül Muttalib, Arabistan'ın en zengin tüccar ve efendilerindendi ve babası Abdullah ise aynı şerefli meslekle işgal etmekteydi. Hz. Peygamber'in kendisi de varlıklı bir tüccar olan Hatice'nin satışlarını yapan kişilerden en önde geleniydi ki sözde vazifesine başlamadan kısa bir süre önce Hatice ile evlenmiştir ve böylece Arabistan'ın en zengin tüccarlarından biri olmuştur.⁸⁹

Kuşak ihdası, başmelek Cebrail'e atfedilir. Muhammed, Burak⁹⁰ adlı esrarengiz hayvanın üzerinde cennete mucizevi yolculuğunu gerçekleştirdiği zaman, Cebrail, cennette bulunan ipek bir kuşağı sunar ki bundan sonra bu kuşak, birliğin ve

⁸⁹ Kuvvetle muhtemeldir ki bunun bir sonucu olarak, tüm halifeler ve sultanlar, bir zanaata sahip olmayı kendileri için bir şeref addetmişlerdir. Başta bulunan Osmanlı sultanı, babasının da mükemmel olduğu bir zanaat olan hat sanatı [kaligrafi] ile meşhurdur.

⁹⁰ Bir atın vücudu, güzel bir kadının başı ve bir tavus kuşunun kuyruğu ile temsil olunan hayvan.

çalışmanın sembolü olur. Ama burada da, ne yazık ki, bir tarih hatası yapılmış olup daha önce gelen talipler vardır. İranlı demirci “Kaf” ya da “Keafy”nin meşhur kuşağı, Hz. Peygamber’den uzun bir zaman önce, zalim “Sohak”ın muhalifleri için bir toplanma noktası ve sancak vazifesi görmüştür. Ayrıca, eğer terzilik san’atının mucidi olarak Âdem gösteriliyorsa elbetteki o, kuşakları kullanan ilk kişi olma unvanını en fazla hak etmektedir.

Eski zanaatler bahsini; Saba Melikesi, güzel Belkıs’ın, cepte taşınan mendilleri, ilk olarak tanıtan kişi olma payesine sahip olduğunu söyleyerek kapayacağım. Belkıs’dan önce bu mendiller yerine, kadınların ne kullandığı bilinmemektedir; çağdaş Türk hanımlarının, söz konusu mendilleri kullanmaktan, görünüşte, nasıl geri durabildiklerini anlamak da zor. Yine de Türk hanımlarını saatlerce seyrederseniz, asla mendile başyurmadıklarını göreceksiniz. Aslına bakılırsa mendil kullanmaları, burun ve yüze sıkı biçimde sarılmış olan yaşmağı kaldırmadan mümkün değildir. Tüm bunlara rağmen, peçeleri her zaman, son derece temizdir. Ama erkekler için, durum farklıdır. Erkekler, bir ya da daha fazla mendil taşırlar; üstelik, mertebe sahibi zatların hanelerinde, mahremi denilen ve işi, efendisinin mendillerine bakmak olan, hususi hizmetçiler vardır.

III. Mustafa zamanında yapılan, son büyük yoklamada, İstanbul’un loncaları ya da esnafları, 554 küçük zanaata bölünmüş, 46 ana koldan oluşmaktadır. Sözü ettiğimiz alt bölümler; ilim, zanaat, ticaret ve el işi yoluyla bir geçim kapısı olan her türlü mesleği içermektedir (din işleri ve dini olmayan işler ayırt etmeksizin). Her ne kadar, esnafların son toplanmasından, başka bir deyişle, [esnafların] tasnif edilmeleri ve sayılarının tesbiti amacına müteallik resmi bir teftişin gerçekleşmesinden bu yana 70 yıl veya daha fazla geçmişse de şu söylenebilir ki (örneğin yeniçerilerle ilgili olan bazı

mesleklerin kaybolmasından doğan eksilmeler ve bazı yeni mesleklerin bu toplam sayıyı artırması dahilinde) söz konusu tüm kurumlar, aynen durmaktadır ve bir ihtiyaç hasıl olduğunda bunlar, aynı haşmetiyle ve, muhtemelen, eskisinden daha büyük bir sayı oluşturarak içtima etmeye hazır bulunmaktadır.

Sultan IV. Murad, 1634'te Bağdat'ı kuşatmak amacıyla İstanbul'dan ayrılmazdan evvel, İstanbul'u tasvir etmiş olan ve imparatorluğun farklı bölgeleriyle ilgili çeşitli kitapları bulunan Evliya'ya, esnafların toplanması ve alayı ile alakalı, genel bir tasvir yazmasını buyurmuştur. Bu vesileyle, büyük-küçük tüm loncalar, Sancak-ı Şerif'e su kenarına kadar refakat etmek amacıyla, kendilerini temsil edebilecek tüm sembollerle birlikte, dört dörtlük bir şekilde bir araya gelmişlerdir. Çeşitli meslekler içerisinde tekrar tekrar yaptığım araştırma ve soruşturmalar sayesinde, Von Hammer'in, daha doğrusu, Evliya'nın tasvirlerini kesin ifadelerle belirtebileceğim ki benim aktaracağım da Von Hammer'inkiler üzerine kurulmuştur. Von Hammer, Evliya'nın bu eserini, İstanbul'un hiçbir kütüphanesinde bulamadığını dile getirmektedir. Bu konuda benim de çabalarım, aynı şekilde, sonuçsuz kaldı ama Topkapı Sarayı ana kütüphanesinin emanetçisi bana, eserin ya Beşiktaş'ta ya da Çırağan da, Sultan'ın özel koleksiyonu içerisinde olduğunu söyledi.

Türk tarihçeye göre, 46 ana bölüme ait 554 altbölüm; bu ikisinin mütalaaları, meslekleri ve işgüçleri arasındaki bağlantılara göre sınıflandırılmıştır. Çavuşun başkanı olduğu ilk loncaya ve yeniçerin idaresinde olan ikinci loncaya baktığımızda şu kişilerin bu loncalar altında olduğunu görmekteyiz: Tüm polis memurları, genç yeniçeriler, mezar kazıcılar, kaldırımcılar, çöpçüler, cellatlar, mezar taşı ustaları, kemik toplayıcılar [çerden çöpten kemik toplayıp para kazanmak için satanlar], akşamcılar, yankesiciler, seyisler, aşağı dereceden hizmetçiler, eşek biniciler, bekçiler,

hırsızlar, avareler, ve son olarak “dejusan” (karılarının cinsel açıdan kendilerine hakim olamayışlarına göz yuman ve bundan kar sağlayan adamlar) ve pezevenkler (kötü işlerde aracı olanlar; İstanbul’da bunlardan beri değildir ve hatta Pera’da bu kişilerden rezalet derecesinde bulunmaktadır). İşin doğrusu, İstanbul’un Hıristiyan varoşları, bilhassa Rumların bulunduğu bölgeler, dünyanın başka hiçbir şehriyle kıyaslanamayacak bir ahlaksızlığın ve rezilliğin resmini ortaya koymaktadır. Galata’daki dans eden genç erkeklerin görüntüsü, en terbiyesiz insana bile tiksindirici gelecektir; kendi genç kızlarını ticaret metaı yapan Pera, St. Dimitri ve Boğaz’ın Rum kadınlarının bu sinsi para düşkünlüğüne ve ahlaksız ticaretlerine inanmak için, bunu görmek, bilmek lazımdır. Buralarda ahlaksızlık, standart bir kural ve fazilet ise bir istisnadır; ve tüm bunlara, kalpsiz ve duygusuz bir soğukkanlılığın eklenmesi de sözünü ettiğimiz kötülükleri daha da iğrenç kılmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen loncalardan ilki, önceleri, çavuş başının (sarayın hassa ordusu müşiri ve emniyet müdürü) teftişi altında idi ki bu rütbe, şimdilerde, kelime anlamı itibariyle aynı olan ama yetki alanı yalnızca saray vazifelerini kapsayan “saray müşiri” ne dönüştürülmüştür. İkincisi ise yeniçeri ağası’nın nezaretindeydi. Eğer geçmişteki törenler ihya edilecek olsaydı, bu ağa üzerine düşen vazifeler; genelkurmay ve aynı zamanda da İstanbul valisi olan “serasker”e düşerdi. Seraskerler, genellikle, aynı zamanda sol yakanın polis şefi olan Tophane valileri arasından seçilirdi. Üçüncü lonca, nakib ul eşraf’ın (emirlerin şefi) idaresi altında idi ve bugün de öyle olurdu.

Sultanın tayiniyle gerçekleşen bu rütbe, ömür boyu sürmektedir. Nakibler, genellikle, hukuk adamlarının en mümtaz üyeleri arasından seçilmektedir ve bu kişiler, emirler ailesinden, dolayısıyla, Peygamber’in neslinden olmalıdırlar. Bu zatlar, birçok imtiyazdan faydalanmaktadırlar. Örneğin, birçok kişiyi içine alan bu loncanın

azalarını [üyelerini] mahkeme etmek ve cezalandırmak; Sultan'ın tahta çıkış töreninin bir parçası olarak Eyüp'te [Eyüb Sultan Camii'nde] gerçekleştirilen, sultana “kılıç kuşama”yı tatbik etmek gibi. Bu üçüncü lonca, ulemeden ve din veya şeriat [hukuk] ile ilgili tüm insanları kapsamaktadır. Örneğin, imamlar, hatipler ve şeyhler, müezzin, hoca han, kuran okuyanlar [kârîler], camilerde ilahi vs. okuyanlar, mübaşirler, dervişler, münecimler, kadılar, muallimler, talebeler, küçük erkek öğrenciler, ölü yıkayıcılar [gassallar] ve genellikle camilerin bahçesinde oturup yardım isteyen olursa dilekçeler ya da nameler [mektuplar] yazan kişiler olan arz-ı halciler.

Sarıklarının yeşil olmasıyla diğerlerinden ayrılan, kızı Fatma yoluyla, Hz. Peygamber'in neslinden olduklarının iddia eden, seyid ya da şerif olarak da adlandırılan emirlerden müteşekkil kabile; Osmanlılar içinde en fakir ve kibirli bir gruptur ki her biri sözünü ettiğimiz loncanın bir kolunu oluşturan çok sayıda Osmanlı sakininden oluşmaktadır. Belki de kanun adamlarına bir hiciv oluşturmak üzere, bu sınıfa, tüm dilenciler de dahildir; yaygın bir Türk deyişinin söylediği gibi: “Bol hayır hasenata sahip birisi olup da mahkemeye çıkan, sadaka dilenir bir halde geri döner.”⁹¹

Hekim başının idaresinde olan dördüncü lonca şu sınıflardan oluşur: Hekimler, cerrahlar, göz doktorları, eczacılar, şifalı bitkilerle uğraşanlar, sülük satıcıları, tıbbi malzemeler ve fitik bağları yapanlar, gül ve diğer kokulu sıvılardan satanlar, gül yağı ve tıbbi şerbetler satanlar. “Serbet”, hem normalde serinlemek vs. amaçlarla içilen hoş içecekleri hem de tıbbi amaçlarla kullanılan içecekleri kapsamaktadır ama bunlardan ilk grupta bulunan içecekler arasında da bir fark vardır (ileride ele alacağız). Yukarıdaki mesleklere, tımarhane ve bimarhaneci de (hemşireler ve tımarhane

⁹¹ Tüm sınıflar içinde en fakiri olan emirler, fitir sadakası [fitre] almazlar; zira, bu, âlî şecerelerini tahkir edebilir.

bakıcıları) eklenmiştir. Sözü nü ettiğimiz örneklerden hareketle, geri kalan loncaların sınıflandırılmasını tahmin etmek zor olmayacaktır. Şu var ki mezar kazıcıları ve mezar taşı ustaları, ikinci sınıf yerine dördüncü sınıfa dahil edilselerdi daha uygun olurdu.

Genel içtimalar ve alaylar, sancak-ı şerif, Topkapı Sarayı'ndaki mukaddes emanetler dairesinden alındığında gerçekleştirilmiştir. Bu, yalnızca iki şey söz konusu olduğunda vuku bulmuştur: Büyük bir kamu afeti durumunda; ya da ordu batıya yürürken, Davud Paşa yüksekliklerinde toplandığında veya doğu seferlerine hazırlanılırken, Üsküdar'ın ötesinde Fener Bahçe düzlüklerinde kamp yaptığında, kutsal sancağın, orduya refakat etmesi amaçlandığı durumlarda. Bizim Londra belediye başkanlarımızın gösterilerine ve hatta bundan daha da çok, antik Flanders ve Alsas [Alsace] loncalarına benzeyen bu alayları, IV. Murad ihdas etmiştir. Sultan'ın amacı, birtakım beklenmeyen geri çekilmelerin, imparatorluğun ordularını tekrar payitahta sürmesi ihtimaline karşı ya da belli bir mesafede bulunan askerleri ikmal etmek için gerekli olabilecek normalden daha fazla sayıda asker ihtiyacı hasıl olduğunda kullanmak için, silah taşıyabilecek güçte adamların sayısını tesbit etmek idi.

Bu içtimalarda, her bir esnaf sınıfı, kendi başkanları liderliğinde, uygun merkezi noktalarda toplanırdı. Örneğin, balıkçılar, balık satıcıları, ağ ve çengel yapanlar, zıpkıncılar ve bu mesleklerle alakalı tüm herkes, gümrükhanenin batısına doğru olan açıklıkta toplanırlardı. Veya aynı şekilde, saraçlar, koşum ve küfe yapanlar kendi hanelerinde toplanırlardı. Kendi şeyhleri önderliğinde civardaki en büyük camiide sabah namazlarını eda ettikten sonra; her bir loncanın en önde gelen mesleğinin üyeleri en başta olmak üzere ve diğer iş kolları da kendi önceliklerine göre arkadan

takip ederek, hepsi de sokaklara dolarlardı. En arkada, her zaman, bütün grubu teftiştten sorumlu bir memur ve askerler ile bir grup müzisyen bulunurdu. Tıpkı Bayram'da olduğu gibi bayramlıklarına bürünmüş olan her bir meslek kolu, kendi meslekleriyle ilgili, zengin biçimde yaldızlanmış ve süslenmiş, çok güzel remizler ve değişik örnekler (numuneler) taşırlardı. Önceden tespit edilmiş olan yollardan geçmelerinin ardından, Topkapı Sarayı'nın surları altından geçerlerdi. Burada, alay köşkünün⁹² yaldızlı kafeslerinin ardında yerleşmiş bulunan sultan, topluluk geçtikçe, bunları teftiş eder ve sayardı. Bu esnada, haremın gözde hanımları da aynı zevki, bitişikteki daireden tatmaktadırlar. 17. yy'da toplanan kişi sayısı, 200.000 gücü kuvveti yerinde adamı bulmuştur ve bunların geçişleri üç gün sürmüştür. Bu alay, Boğaz'ın her iki yakasında, şehirde ve varoşlarda bulunan bütün meslekleri içermiştir.

Alayların masrafları çok büyük idi. Ve bu alaylar, yalnızca, Hıristiyanlara zorbalıklar yapılmasına neden olmakla kalmamış, "öncelik" ile alakalı tartışmalar dolayısıyla, üyelerin kendi aralarında vuku bulan ölümcül kavgaları da beraberinde getirmiştir. Bu türlü kargaşalar, o denli rahatsızlıklara sebep olmuştur ki gelenek, 1769'dan sonra feshedilmiştir. Ve bu son toplanmada sancak-ı şerif; Osmanlı için feci sonuçlar getiren Kaynarca anlaşması ile son bulan Rusya ile yapılan savaşın öncesinde ileri taşınmıştır. Kutsal sancağın sergilenmesini kanunileştirmek ve daha resmi kılmak için, Şeyhülislam'ın bir fetvası şart kılınmıştır. Söz konusu fetva devletin tehlikede olduğu fikrine dayandırılmakta olup tüm hakiki mü'minleri, böylesi durumlarda, devleti savunmak üzere seferber olmaya çağırıyordu. Mesela, Sultan Mahmud,

⁹² İsmi, amacını anlatan bu köşk, Bâb-ı Âli'nin hemen hemen karşısına düşmektedir; Yalı Köşk'ün 275 m. kadar yukarısında. Bir yangın sonucunda mahvolan eski Bâb-ı Âli, taş ve tuğla ile yeniden inşa edilmiş olup Boğaz'dan bakıldığında hemen göze çarpmaktadır. Ne var ki mimari güzellikten tamamiyle mahrumdur ve bulunduğu mekana, imparatorluğun ihtişamına ve eskiden sahip olduğu şöhrete hiç layık değil. Tek güzel tarafı sağlam oluşu.

1826'da Yeniçerileri cesurca ortadan kaldırmaya karar verdiğinde bu yaşanmıştır. Bahsi geçen fetvanın çıkarılması ve kutsal bayrağın gözükmesi, loncaların eski şevkini hemen ayağa kaldırmış ve onları, tahtın etrafına, binlerle toplamıştır. Tepeden tırnağa silahlı kalabalıklar, Sultan Ahmet Camii'nin bitişiğindeki buluşma mekanı olan At Meydanı'nda bir anda toplanırlar ve sonra, büyük kısmını yeniçerilerin kışlarının oluşturduğu Et Meydanı'na ilerlerler ve imparatorlukta çok uzun bir geçmişleri olan yeniçeri birliklerinin mahvedilmesi ve kovulması için birlikte gayret gösterirler. Ama bu toplanmada, bir alay gerçekleşmemiştir.

Bu alay törenlerinin en meşhuru, 1634'te meydana gelmiştir; Bağdat'a karşı sefer hazırlıkları içerisinde olan Sultan Murad'ın ordusu, Haydar Paşa tepesinde ve Fener Bahçesi düzlüklerinde konakladığı zaman. Evliya'nın ve ardından Von Hammer'in sunduğu detaylı tasvirler göstermektedir ki ilk ve ikinci loncalara ait olarak bahsedilen, dolandırıcıların ve bunları yakalayanların, dilencilerin, avarelerin ve kıymetsiz kişilerin yer aldığı grup; üçüncü ve dördüncü loncalardan olan, okumuş ve görece dürüst kişilerden öncelikli olduğu bir halde, hepsi de, mesleklerinin sembollerini de taşıyarak sokaklarda yürümekteydiler. İlk grup arasında, zindandan gelmiş bir grup suçlu da bulunmaktaydı ve yaldızlı zincirlerle birbirlerine bağlı bulunan bu adamlar, kendi sefil durumlarıyla alay edermişçesine, dilenciler "Allah! Allah! Sadaka, sadaka!" diye bağırdıkça zincirlerini aynı tempoda sallayıp sesler çıkarıyorlardı. Hırsızlar ve yankesiciler de bu kalabalıktan faydalanarak, çalışmalarını gerçekleştirme müsaadesini alabilmek için polise haraç ödemişlerdi; ama yakalandıkları takdirde, iki kat cezaya uğrama ve para cezası görmeleri şartıyla. Yalnızca polisin karlı çıktığı bir vurgundu bu.

1769'daki töreni görme merakı, Avusturya orta elçisi M. De Brogniow'un neredeyse hayatına mal olacaktı. Manzarayı, kimliklerini belli etmeksizin görmek arzusu duyan Brogniow ve ailesi, Aya Sofya'ya bitişik sokaklardan birinde bir daire kiralar. Ama kutsal sancağı muhafaza etmekle mükellef olan, nakib-ul-eşraf liderliğindeki üç yüz emir, ailenin varlığını fark eder ve eve dalarlar. Bu köktenciler, herkese şiddetli biçimde kötü muamelelerde bulunurlar ve ardından hepsini, mahallenin dışına sürerler. O dönem sadrazam bulunan Emin Mehmed Paşa, bu talihsiz olayın bilgisini alınca nezaket dolu özürlerle gönül almaya çalışır ve elçiye Sultan adına zengin hediyeler verir. Kırılmış taraf [aile], bunların ikisini de kabul eder ama Avusturya İmparatoru, temsilcisine yapılan saygısızlığa, haklı olarak, öfkelenir ve elçisi bu şartlar altında hediyeleri kabul ettiği için, aynı şekilde haklı olarak, M. de Brogniow'dan da memnuniyetsizlik duyup onu derhal geri çağırır ve neredeyse savaş ilan eder.

Bu elçiye yapılmış haksızlık, 1769 27 Mart'ının tek talihsiz olayı değildir. O diplomata saldıran ayaktakımına; emirlerin en adileri, Anadolu dervişleri, genç yeniçeriler ve diğer serseriler de katılır ve bu kalabalık, sokaklara yayılırlar. Kendi iddialarına göre, kutsal sancağın, kafir gözlerin bakışları ile kirletilmesine kızan bu kalabalıklar, sokaklarda karşılaştıkları birçok barışçıl Hıristiyan'a kötü muamele etmek ve onları öldürmekle kalmayıp diğerlerinin de meskenlerine dalmışlar ve en dehşet verici aşırılıkları işlemişlerdir. Bu zalimlikler ve diğer etmenler de düşünülerek törenler kaldırılmıştır.

Farklı "esnaflardan" ya da "loncalardan" sorumlu devlet memurlarının sayısı 7 ile sınırlandırılmıştır. Kutsal kitabın yedi lambasından ve yedi mühründen temelini bulan bu esrarlı sayı, Muhammedan cennetin yedi katının tipik bir örneğidir. İslam'ın yedi

mübarek gecesi ve diğer sırlarıyla da mukaddes kılınan sayıya, sivil ve kamuya ait çeşitli kurumlarda da bağlı kalınmıştır. Örneğin, önceleri, yedi vezir bulunmaktaydı ve şimdilerde, yedi önemli mahkeme memuru ve saray memuresi görmekteyiz; ve aynı şekilde, Sultan, sultanın karısı olma imtiyazını elinde bulunduran yedi kadın ile sınırlıdır. Ayrıca, yedi bayram günü vardır; dördü ilk bayramda, üçü ikinci bayramda. “Yedi” sayısı, Kur’an’daki şu ifade ile de mukaddes kılınmıştır: “Allah, beşinciyi ve yedinciye mukaddes kılmıştır.”

Her bir loncanın başlıca memurları olan 7 zat şunlardır: Şeyh; kihaya (kahya ve haznedar); vekil (başkan vekili); ağa (efendi); nakîb; peshkadim (kıdemli çırak); ve çavuş (haberci). Bunlar ve bunların astları olan diğer memurlar, lonca ve meslek erbabınca seçilirler ve idari ve parasal tüm meseleler, bu kişilerin kılavuzluğuna emanet edilmiş olup genel temsilcilerin de tasdikinden geçmelidir. Loncanın mülkiyeti -arsa, bina ya da sermaye- her ne ise, her zaman için vakfa dönüştürülür ve böylece, tüm risklerden uzak hale getirilmiş olur; kendisi için hiçbir güvenliğin olmadığı yangın riski hariç. Sigorta sistemi ise bilinmemektedir; aslına bakılırsa, evler ve çarşılar ahşaptan yapıldığı sürece hiçbir resmi daire, çok büyük primler altına girip de sigorta yapma riskini üstlenmeyecektir.

Bu emniyetsizlik, ev kiralarnı, Pera, Galata ve diğer varoşlarda aşırı derecede pahalı kılan nedenlerden biridir. Yangın riski; özellikle de ahşap işleri, yaz mevsiminin sıcağında kavrulup da iki kat yanıcı bir hal aldığında o kadar yüksektir ki ev inşa eden ya da kiraya veren kişiler, harcadıkları toplam miktarı 5 yıllık bir dönemde elde etmeye dönük bir hesabı göz önünde bulundurmaya önem vermekteler. Zira hiçbir evin daha uzun bir süre güvende olacağı düşünülmemektedir. Mesela, bir evin 100.000 kuruşa mal olduğunu düşünelim; bu durumda, yıllık kira olarak, 20.000 kuruş

talep etmek fahiş bir fiyat olmayacaktır. Hemen hemen tüm kiralar, bu standarda göre hesaplanmaktadır; toplam gideri göz önünde bulundurup da kararlaştırılan bir yüzdeye göre değil. Yalnız, bu, sadece reayalar ve Frenkler için geçerlidir. Zira, Türkler, evlerini Hıristiyanlara, hiçbir şekilde kiraya vermek istemezler.

2.8. Mukaddes Emanetler

Ortaya çıkarılıp teşhir edilmesi, loncaların toplanması için bir bahane olan Sancak-ı Şerif ve Sultan Sarayı'nda [Topkapı Sarayı] muhafaza edilen diğer mukaddes emanetler [emânât-ı mukaddese] hakkında birkaç söz söylemek, münasip olsa gerek.*

Hız. Peygamber'in, hepsi de derin hürmet gören şahsi eşyalarının adedi 7'dir (ya kendisi ile alakalı ya da kendisinden hemen sonra gelen halefleri, genellikle, “dört dost [çâr-yâr]” olarak da anılan, dört halife, Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali ile alakalı olan silahlar, seccadeler, kavuklar vs. gibi çeşitli küçük parçalar hariç). Bu yedi eşyadan beşi, Topkapı Sarayı'nın [Enderun denilen avluda] bir “daire”de ya da küçük bir “mabet”te muhafaza edilir ki burası; taht odasının kuzeybatısına düşen bir salona açılmaktadır ve Erivan [Revan] köşkü denilen ve aynı isimdeki yerin [Erivan] ele geçirilmesinin şerefine inşa edilmiş olan güzel, sekizgen köşkün de karşısında bulunmaktadır. Mabet, içerisindeki emanetlerden birinden hareketle, “hırka-ı şerif odası” olarak adlandırılmıştır. Bu daire, rütbeleri ne olursa olsun, -beklenmedik durumlar dışında- Hıristiyanlara açılmaz. Aslına bakılırsa, hiçbir Müslüman da dairenin civarına asla yaklaşamaz; Sultan'ın kendisi, saray imamları ve ikisi, gece-gündüz sürekli nöbette olan muhafız kapıcı başılar dışında. Bunlar beraber, Ramazan'ın 15'inde Sultan, refakatinde maiyyeti ve önemli devlet erkanı bulunduğu

* Yazar, bizim ayrı bir bölüm olarak ele almayı uygun gördüğümüz bu kısmı, bir önceki bölümün içerisinde ele almıştır. Bunun dışında da ayrı bölümler olarak ele alınmasının yararlı olacağını düşündüğümüz kısımlar vardır; ilerleyen bölümlerde bunlar açıkça anlaşılacaktır (çev.).

halde, hürmetlerini ifade etmek amacıyla daireye girerler. Bu durumda, bütün emanetlerin örtüsü açılır ve hepsi de olağanüstü bir ihtişam ve resmiyetle sergilenir. Yukarıda sözünü ettiğimiz “beklenmedik durum”lardan biri, cömertce bir bahşişin de yardımıyla, 1841 Kasımı’nda, benim kısa bir zaman da olsa daireyi gezmemi temin etmiştir. Ama bütün emanetler örtülü idi ve sadece bir tanesini -5 nolu olan- kısa bir süre için, görebildim; titremekte olan ve huşu içindeki kapıcı, cam mahfazanın üzerindeki örtüleri kısa bir süre için havada tutmakta idi.

Diğer iki şahsi eşya, Hz. Peygamber’e ait bir diş ve ikinci bir hırkadan müteşekkildir. Birincisi, Sultan II. Mehmed’in türbesinde muhafaza edilmekte olup Ramazan’ın 27’sinde, yani “kadir” ya da “kader” gecesinde, halka açılır. İkincisi ise, halihazırda, Fatih Camii’nin hemen civarında ikamet etmekte olan ve Saray’ın ikinci müneccimi olan, Abdurrahman Efendi’ye ait bulunmaktadır. Bu emanetin sahibi (ki emanetin, atalarına, doğrudan Peygamber’in sahabilerinin birinden akrabalık bağı içerisinde miras kaldığı ve büyüklerinin de bunu muhafaza ettiği söylenir) “hırka-ı şerif şeyhi” unvanıyla şereflendirilmiştir. Emanet, Ramazan’ın son 15 gecesinde halka açılır ve Abdurrahman Efendi, çok sayıda dindarın, özellikle de bu süre zarfında güneşin batışından gece yarısına kadar evine doluşan kadınların getirdiği birçok hediye sayesinde, çok iyi bir yıllık gelir elde eder.

Mukaddes dairede muhafaza edilen emanetlerden ilki, Sancak-ı Şeriftir [Liva-ı Şerif-i Nebevi]. Bazı Arap yazarların iddialarına göre bu sancak ilk olarak, Hz. Peygamber’in hanımları içerisinde en sevgili (ama muhtemelen, en fazla kıymeti hak

eden değil⁹³) olan Ayşe'nin çadırının girişinde bir perde olarak kullanılmıştır. Kimileri ise sancak-ı şerifin, Muhammed'in ihtida edip en şevkli sahabilerinden biri olan bir zatın sarığı olduğunu söylemektedir. Bir grup atlı adamın başındaki bu adam, Mekke şeriflerinin buyruğu üzere, Peygamber'e saldırmak yerine, kendisini onun ayaklarına atar ve başındaki bezi çözüp mızrağının ucuna bağlar ve hem bunu hem de kendisini Peygamber'in hizmetine ve şerefine adar. Bu sahabi, "Sehmy"* olarak adlandırılmış ve böylece, halifelerin ve sultanların bu büyük hususi sancakları, bu mühtedinin adıyla zikredilmiştir.

Emeviler ve Abbasi hanedanlarında elden ele geçen ve Abbasi hanedanınca Bağdat'tan Kahire'ye taşınmış olan sancak, en sonunda, I. Selim, 1517'de Mısır'ı fethettiğinde, onun eline geçmiştir. Selim'i emirleri ile sancak, Şam'daki büyük camiide muhafaza edilir ve her yıl Mekke'ye giden hacı kfilesinin başında taşınırdı. Bu mukaddes emanetin, fitnecileri susturmak ya da kayıtsız kişileri şevke getirmek gibi yararlı siyasi amaçlarla kullanılabileceğini düşünen III. Murad, sancağın, o sırada Macaristan'da savaş halinde olan orduya götürülmesini emretmiştir ki böylece 1595 seferinden sonra sancak, İstanbul'a taşınmıştır. Ve aynı senenin sonuna doğru sancak, meşhur vezir-i azam Sinan Paşa ve refakatindeki birkaç bin emir ve yeniçerinin muhafazası altında buraya ulaşır. Ve bu zamandan sonra kutsal sancak hiçbir zaman dışarı çıkarılmamıştır; 1596 ve 1829'da defaatle görüldüğü gibi, sultanın ve sadrazamın, savaş alanındaki orduya bizzat katılmaları veya 1826'da vuku bulduğu üzere devletin bekaasının tehdit altında ilan edilmesi durumları dışında. Sancak, savaş

⁹³ Muhammed, hakkında salt cilve yapmaktan daha fazlasıyla şüphe duyulan sevgili eşinin sadakatsizliği ihtimalini, itibarının kaldıramayacağını düşündüğü için, Ayşe'nin şerefine leke sürmenin kafirlik olduğunu ilan eden bir Kur'an ayeti bildirir ve tüm ayıp dedikodulara son noktayı koyar.

* Farklı kaynaklarda bu sahabi "Ukab" olarak geçmektedir (çev.).

alanına götürüleceği zaman, 300 emirden oluşan özel bir muhafaza birliği ile sarayın en cesur ve atletik muhafızlarına emanet edilirdi ki bu durumda, bu kişilere sancaktar denirdi.

Şimdilerde bu emanet, direğinden ayrılmış bulunmaktadır ve kaplumbağa kabuğu, sedef ve değerli taşlarla kakmalı, gül ağacından bir sandık içerisinde muhafaza edilmektedir. Sancak, Halife Ömer'e ait olduğu söylenen başka bir sancağa dikilmiştir ve bu yeni sancak da yine, zengin malzemeli 40 ayrı beze ya da örtüye sarılmıştır ki bunlardan en içte olanı yeşil ipektendir ve altın yazılarla nakışlanmıştır. Bu yazılar içerisinde, sık sık zikredilen, “Maşallah (Allah'ın istediği gibi)!; Ya Hafız (Ey Muhafaza Eden)!; Bismillah (Allah'ın ismiyle)!; Al Rahman (Merhametli ve Şefkatli); el Rahim (muzaffer kılan) gibi ifadeler vardır.

Bu sandığın ve diğer emanetleri de içeren tüm mahfazaların anahtarları, mukaddes şehirlerin teftişçisi ve vasisi olması hasebiyle, kızlar ağasının muhafazası altındadır.⁹⁴ Surların bir köşesine yaslı olarak gördüğüm sancağın direği ya da sapının tepesinde, gümüş yaldızlı, içi oyuk bir küre bulunmakta idi. Bu kürenin içerisinde, Ömer tarafından yazılmış olduğu söylenen, Kur'an'ın bir kopyası bulunmaktadır. “Kitab”ın başka bir kopyası da, aynı şekilde, ikinci sancağın içerisine konulmuştur ki bu da inanişaya göre Osman tarafından yazılmıştır.

Kendisine harikulade bir hürmet beslenen ikinci bir emanet, dairenin de ismini aldığı hırka'dır. Hırkanın; Ka'b adındaki bir Arabın, Kadir-i Mutlak'ın hudutsuz şanının ve onun resulünün ebedi vasıflarının şerefine yazdığı bir şiirine mükafat olarak, Peygamber tarafından, bu zata hediye edildiğine inanılır. Bu meşhur şair;

⁹⁴ Kızlar ağası dairesi, şu an, muallaktadır. Son büyük ağanın irtihalinden beri, bu dairenin vazifeleri, yine bir harem ağası (ve hadım) olan haznedar ağa tarafından gerçekleştirilmiştir.

Muhammed'in ihtida etmeyi çok arzuladığı ve Kur'an'dan daha güzel bir edebi örnek ortaya koyamayacaklarına dair kendilerine meydan okuduğu, ilim-irfan sahibi, altı putperest Arap'tan biridir. Bu adamlardan beş'i, bu konuda Kur'an'ı yenemeyeceklerini ya da onunla mücadele edemeyeceklerini kabul eder ve İslam'a dönerler [ihtida ederler]. Ama Ka'b, Kur'an'ın edebiyatını tenkit etmekte ve kendi inancını sürdürmekte ısrarcıdır. Baskılara dayanamayan Ka'b, çöle kaçmak zorunda kalır ve bir mağarada saklanır. Ve öyle görünüyor ki burada pişman olur ve bunun bir kanıtı olarak, mazeret ifade edip af edilmeyi dilemek amacıyla bir şiir yazar.

Bir şaheser addedilen ve güzellik ve usûlünün mükemmeliyetinde sadece Kur'an'dan aşağı olan bu şiir, Hz. Peygamber'i o kadar memnun eder ki Peygamber, kendi hanesinde örülmüş olan ve kendisinin giydiği hırkasını omuzlarından çıkarır ve Ka'b'ın omuzlarına atar. İslam'a ihtida etmiş olan şair, Muhammed'in en sadık taraftarlarından biri olur ve şiiri de "Bürde-i Şerif" adı altında nesilden nesile geçer. Her ne kadar, Von Hammer ve diğer birkaç doğubilimci, bu şiiri, başka bir şair, al-Busiri'nin bu mevzuadaki şiirinden aşağı görmektelerse de bunların fikirleri; hem geçmişten hem de günümüzden, birçok seçkin Arap ve Türk eleştirmenin fikrine muhalif durumda. Ka'b'ın Bürdesi'nden bölümler ya da pasajlar, herkesin ağızındadır ve kamu çeşmelerine, binalarına ve türbelerine yazılmışlardır. Koyu yeşil bir zemine, büyük altın harflerle yazılmış, şiirin tam, mükemmel bir sureti; güzel Ragıp Paşa kütüphanesinin dört, iç duvarını daire içine almakta ve bu çok ilginç kurumun en zengin ve zarif ziynetlerinden birini oluşturmaktadır.

Üçüncü emanet, Peygamber'in, ölümünden sonra yakın sahabiden, berberi olan Selman tarafından yanağından dikkatlice tıraş edilen sakalıdır [Lihye-i Saadet]. Bu işlem; imam olarak görev yapan Ebu Bekir'in, Ali'nin ve kokular sürüp bedeni

buhara tabi tutarak dezenfekte etmenin yanı sıra saadete ermiş peygamberlerinin lüzumlu cenaze vazifelerini de tatbik eden önde gelen sahabilerin huzurunda yerine getirilmiştir. Söz konusu emaneti birçok kez görmüş olan bir efendinin iddiasına göre sakal, yaklaşık 7.5 cm uzunluğunda, hafif açık kahverengi olup beyaz kıllar içermemektedir. Hava geçirmez ve zengin bir biçimde süslenmiş, cam bir mahfazada korunmaktadır.

Dördüncü emanet dört dişten biridir ki başmelek Cebrail'in, görünmez bir şekilde, Peygamber'in yanında, 3000 meleğin başında savaştığı dehşetli Bedr savaşı sırasında, bir savaş baltasının darbesi ile Hz. Peygamber'in ağzından çıkmıştır. Bu dişlerden ikisi kaybolmuştur, dördüncüsünden ise daha önce bahsetmiştik.

Beşinci emanet, kare şekilli kalkerli bir taşın üzerindeki ayak izidir [nakş-ı kadem-i şerif]. Bu iz'in Hz. Peygamber'e ait olduğuna inanılmaktadır ki Kabe'nin inşası sırasında, Peygamber, duvarcılara ağır bir taşı kaldırmakta yardım ettiği sırada bu iz çıkmıştır. Kimileri ise, bu izin; Peygamber'in Burak'a binmek için sol ayağını üzengeye yerleştirdiği sırada çıktığını ileri sürmektedirler. Bu taşın ve iz'in, altın harflerle yazılmış, çerçeveli ve camlı, ve üst kısımda da çeşitli yazıların bulunduğu çizimleri kitapçılarda mutlaka bulunur. İz'in çevresinin güzel bir hatla yazılmış yazılarla bütünüyle dolu olduğu bunlardan bir örnek, 1842 Ramazanı'nda, Sultan Bayezid Camii'nin hareminin sütunları altında satışa sunulmuştu. Bir Türk Efendi tarafından 2000 kuruş teklif edildi ama kitapçı reddetti.

Ramazan'da bu avluda, bir tür pazarın gerçekleştirildiği gözlemlenebilir ki bu, Ramazan boyunca, imparatorluğun en önde gelen adamlarının, en sevdiği öğle sonrası keyfidir. Sözüünü ettiğimiz namlı zatlar, bu vesilelerle, kuzeydeki sütunların altına

konulmuş sandalyelerin ve kanepelerin üzerlerine yerleşirler. Sultan ise kırtasiyeciler pazarının sonunda bulunan bir köşke yerleşir.

Bu zamanlarda, avlunun merkezi, her mevkiden insan kalabalıklarıyla doludur; kimisi, ibadetlerini eda etmek üzere hazırlıklar yapmakta, kimisi ise gelip geçeni seyretmektedir. Satışa sunulan başlıca mallar: porselen, sofrta takımı, itriyat, tesbih, İran tütünü, silahlar, antikalar, kitaplar ve taş basmalarıdır; taş basmalarının, bilhassa bir camiin civarında satışa sunulması, eskiden olsa, adetlere şiddetle mugayir addedilirdi. Ama bugün, bu mukaddes mekanların, bu amaç için özellikle seçilmiş olduğu görülüyor; yani, Ramazan süresince. Basmalar arasında, Mekke ve Medine'den manzaraların yanı sıra, çok sayıda Burak ve "Ahoua" suretleri; ve en sevdiği devesinin sırtında taşınan ve Ali'nin çift uçlu kılıcıyla muhafaza edilen, Hz. Peygamber'in tabutunun resimleri de vardır. Bu kutsal konularla karışık bir biçimde, şişman cücelerin ve zayıf devlerin yanı sıra kötü taş basmalar oldukları göze çarpan, Cezayir'de Fransız generallerin kafalarını uçuran Arapların ve Abdülkadir'in yandaşlarından intikam almakta olan Fransız mızraklı süvarilerinin temsilleri gibi, dini olmayan konular da görülebilir.

Bahsini ettiğimiz son üç emanet; işlenmiş gümüş ve diğer değerli taşlarla süslü, hava geçirmez, ayrı bir mahfazada korunmaktadır. Bunlar, hemen hemen dairenin merkezinde; arkası ve kenarları zengin nakışlarla süslü kumaşlarla gizlenmiş bir tür sunak ya da sandukaya konulmuşlardır. Dairenin güney duvarlarında yine perdelerle gizlenmiş olan, içerisinde, silahlar ve çeşitli, ilginç nesnelere bulunan cam kabinler vardır. Sandukanın üzerinde, içlerinden devekuşu yumurtalarının sarktığı, dört gümüş lamba, tavandan uzanmaktadır. Bu lambalar her gün, gün batımından sonra yakılır. İçlerinde çok büyük mumların bulunduğu, iki adet altından, muazzam şamdan, iki uca

yerleştirilmiştir. Daire, yaklaşık 50 fit karedir. Zemin , hasır dokusu ve zengin halılarla kaplıdır. Daire, eğimli yüzeyinde pencereler bulunan bir kubbe ile, kısmen, aydınlatılmaktadır. Yan taraflardan birinde, bir girinti içerisinde; sık sık girip ibadet eden Sultan için, bir divan, kanepeler ve sandalyeler bulunmaktadır. Kapının her iki tarafında, üzerine gümüş harflerle yazılar işlenmiş olan her zamanki kırmızı perde ile muhafaza edilen, iki büyük saat bulunmaktadır.

Emanetlerin örtülerini kaldırıp hürmet izhar etme töreni, genellikle “hırka-i şerif” günü olarak adlandırılan, Ramazan’ın 15. günü, öğle namazından sonra gerçekleştirilir. Bu tören, başkentte gerçekleştirilen en önemli dini merasimlerden biridir; hatta bütünüyle dini karakterli tek törendir. Ramazan ve Kurban bayramlarının ilk gününde ve Mevlüd gününde gerçekleştirilen devlet alayları, dini olmaktan çok sivil törenler olarak düşünülebilir. Sultan’ın, tüm büyük devlet erkani ve din adamlarıyla birlikte, hükümdarlığın bütün ihtişamı ve şanı içerisinde, halk içine çıkması yalnızca sözünü ettiğimiz bu günlere mahsustur. Ama emanetlere hürmet ifade etme merasimi, bunlarla kıyaslandığında özeldir ve yalnızca dini amaçlar taşır. Sadece ve sadece, vezirler, saray erkani ve en yüksek mertebelerde bulunan zevat [zatlar] davet edilir. Sultan, maiyyeti olmaksızın gelir ve ayrılır; tüm vetire [süreç], bir tevazuu ve hürmet izharıdır. Bu vesileyle, halife; en tevazuulu bir ibadet huşusu içerisinde, mukaddes sandukanın önünde secde etmiş bir halde görülebilir. Ama sözü edilen diğer üç vesilede halife, ibadet sırasında insanlardan saklanır ve yalnızca gelirken ve ayrılırken, onlara gözüdür; sanki amacı, kendi ibadetini Kadir-i Mutlak’a sunmak yerine, tebaalarını ibadete teşvik etmiş gibi.

Aynı uygulama Cuma’ları da geçerlidir; Zat-ı Şahaneleri, hava şartları ne olursa olsun, ya at sırtında ya da saltanat kayığında, sultanın Cuma namazını kıldığı belli

camiiilerden birine [Selatin camiileri], daima gider. “Salat-ul-Cuma” ya da “Cuma günü namazı” olarak adlandırılan bu namazın, isminin belirttiği günde kılınması gerekmektedir. Namaz, bazı açılardan, tüm diğer namazlardan ayrılır. Öncelikle, bu imtiyaza haiz, şehir camiilerinden birinde, halka açık bir şekilde kılınmalıdır. Namazda, sultan ya da bizzat sultanın vekalet verdiği bir din adamının hazır bulunması şarttır. Öğle vaktinde yerine getirilmelidir. İmam haricinde, üç kişi daha olmaksızın eda edilemez. Camii, fark gözetmeksizin tüm insanlara açık olmalıdır. Ve son olarak, namaz “hutbe”yi içermelidir. Hutbe ise iki bölümden oluşmaktadır: ilki, Kadir’in mükemmel sıfatlarının şerefine, ikincisi ise Hz. Peygamber’in sayısız faziletlerinin methine tahsis edilir. Başta bulunan hükümdarın refahı ve muvaffakiyeti için yapılan dualar, ve hükümdarın eslafının [seleflerinin] ruhlarının şâd olması için edilen yeminlerle son bulur.

İlk kısmı Hz. Peygamberce vücuda getirilen, ikinci kısmını ise Peygamber’den hemen sonra gelen haleflerinin oluşturduğu hutbede, “halifenin” ya da “sultanın” isminin zikredilmesi geleneğine, tüm halifeler, kat’iyetle sadık kalmışlardır. Bu, sultanın, devletin başında bulunması hakkının ve dini de hakimiyeti altında bulundurmasının en önde gelen bir alameti sayılmıştır. Hükümdarların, saltanat otoritelerinden bahsederken, bir ispat anlamında şöyle söylenir: “O, ‘halife’ ya da ‘sultan’ idi. [Kendi adına] Para basma ve hutbe okutma hakkına sahip idi (sahib-i sikke ve hutbe)”. Cuma namazının edasına mahsus camiilerde, özellikle hutbe amacına dönük, minber adında bir bölüm vardır. Genellikle mermerden yapılmış olup camiiye girdiğimizde karşımıza düşen ve Mekke yönünü gösteren “mihrab” adındaki girinti bölümün sağında yükselmektedir. Bir şehir fethedildiğinde, resmi olarak atanmış bir din adamı, sağ elinde bir kılıçla basamakları çıkar ve hutbede ayakta

kaldığı sürece kılıca dayanır. Ayrıca, Arapların başarısız olan ilk kuşatmalarında, Eyüp'te düşen, Peygamber'in sancaktarının taşıdığına tipik bir örneği olan yeşil bir sancak, minberin üst kısmının sağına yerleştirilir.

Mukaddes emanetlerle alakalı merasim gününde Sultan, Boğaz'daki sarayından, Saray Burnu'na ilerler. Saray burnunun hemen arkasındaki "Top Kapısı" olarak adlandırılan kapıdan girer ve I. Mahmud'un 1735'te inşa ettirdiği aşağı [da kalan] sarayın avlusuna gelip atına binerdi*. Asıl merkezin uzağında kalan bu alanları geçer ve tepeyi aşır II. Mehmet'in 1467'de, eski Bizans saraylarından kalan malzemelerle yaptırdığı eski saray başka bir deyişle yukarı saraya varır. Bu iki bölge arasındaki dar geçit yoluyla, sözünü ettiğimiz ikinci saray mıntıkasına gelmesinden sonra, Theodosius ya da Justinian'a atfedilen sütunun bulunduğu avluyu da geçer ve Dar al Saadet (saadet yurdu, saadet mekanı) denilen, en içteki avluya ilerler ki bu avlu; hazine, kütüphane, kapıcı başı ve ak ağaların dairelerinin yanı sıra eski harem, halen Kafes (eskiden, şehzadelerin muhafaza edildiği, daha doğrusu hapis tutulduğu yer) denilen bölümünü de içine alır.

Davet edilmiş zatların [Hırka-yı Saadet Alayı] hürmet içerisinde hazır beklediği, mukaddes daireye uzanan koridora varmasının ardından hükümdar mabede doğru ilerler. Burada, Sultan, sandukanın tam karşısında bir seccadeye oturur ve diğerleri de, yüzleri Mekke'ye dönük halde, arkasında ayakta beklerler. Amaca müteallik bir dua eyledikten sonra Şeyh ül İslam ve yanındaki; emirlerin reisi, kızlar ağası (ya da vekili), saray müşiri, kapıcı başılardan kıdemli olanı, ve iki hünkar imamı, emanetlerin

* "I. Mahmud'un saray bahçesinde, eski "Top Kapısı" denen, sarayın deniz kapısı arkasında yaptırdığı ve bir yüzyıl boyunca giderek büyüyen büyük ahşap saray "Topkapısı Sarayı" adını taşıyordu. Bu saray 1862'de bir yangında yok olduktan sonra adı, yeni saraya verilmiştir." (çev.), bkz: **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, "Topkapı Sarayı", (İstanbul: Tarih Vakfı Yay.,1993), Cilt 7.

örtüsünü açmak ve tıpkı sancakta olduğu gibi, üzerinde 40 adet örtü sarılı bulunan hırka-ı şerifi dikkatle çıkarmak amacıyla harekete geçerler. Sonra Sultan kalkar, ilerler ve Şeyhülislam ve emirlerin reisinin [Nakib ül Eşraf] tuttuğu Hırka-ı Şerif'in kenarını, hürmetle öper. Bunun ardından Sultan birkaç adım geri çekilir ve ayakta durmaktadır; ve hazır bulunan tüm zatlar, aynı töreni gerçekleştirmek üzere, teşrifatçı efendi (protokol amiri) tarafından rütbelere göre sırayla çağırılırlar.

Sultan da dahil olmak üzere, her bir zat, dudağını çeker çekmez, hemen hazırda bekleyen ilk saray görevlisi, dudağın dokunduğu noktaya, işlemeli bir tülbentle hafifçe dokunur ve ardından tülbenti, öpmüş olan kişiye sunar. Her bir zat için yeni bir tülbent kullanılır. Hümayun makramacı dairesinden iki memur, kızlar ağasının talimatları altında, dirseklerinde gerekli malzeme ile hazırda beklemektedirler. Törenin bu kısmının tamamlanmasının ardından, ibriktar ağası, içi saf suyla dolu, büyük, altın bir leğenle ilerler. Bundan sonra, Şeyhülislam, ve emirlerin reisi, nakışlı bir peşkir ile mukaddes hırkayı özenle siler ve kurularlar ki insan dudağının değmesi dolayısıyla hırkaya, saf olmayan herhangi bir şeyin bulaşması söz konusu olmasın. Sonra, emanetler, örtüleri ve mahfazaları içerisine tekrar yerleştirilirler ve anahtarlar da, yine, kızlar ağasına teslim edilir. Sultan çekilir ve herkes günlük işlerine döner.

Ancak, hazır bulunanların ve ailelerinin gözünde, merasimin diğer bölümleri kadar önemli olan bir kısmı hala tamamlanmamıştır. Hırkanın temizlenmesinde kullanılan ve böylece “hırka-i şerif suyu” adını alan suya, harikulade bir hürmetle yaklaşılır. Öyle ki Hıristiyanların Ürdün'ün [Ürdün Nehri] suyuna besledikleri hürmet bundan fazla olamaz.* Bu su, kızlar ağası dairesi için ayrı bir gelir oluşturur ve yine bu daire

* Dini kaynaklara göre Hz. İsa, Hz. Zekeriya'nın oğlu Hz. Yahya tarafından Ürdün Nehri'nde vaftiz edilmiştir (çev.).

tarafından, sarayın haremının en gözde kişileri ile hanım sultanların ve önde gelen devlet erkanının sevdikleri kişiler arasında dağıtılır.

Bu yüzden, Sultan'ın ayrılmasından sonra, su'nun içerisinde olduğu leğen, harem ağasının (Kara Ağa) dairesine taşınır ve su burada ihtimamla, küçük şişelere doldurulur ve sonra şişeler, bu ağanın mührüyle mühürlenir ve bir listenin hazırlanmasının ardından, yine bu ağanın astı olan ağalarca, adreslerine götürülür. Şişeleri getirenler -ve ağaları- verilen bahşişlerle, hatırı sayılır bir kar elde ederler. Şişelerin verileceği kişiler, bu vesileyle her zaman kıymetli hediyeler hazırlarlar ki bu kişiler, kendilerine hediye verilen şişeleri sabırsızlıkla beklemekle kalmayıp, bir şişe almadıkları takdirde bunu, bir hafife alınma işareti saymanın yanı sıra hem dünyevi anlamda bir gözden düşmenin hem de uhrevi bir memnuniyetsizliğin habercisi sayarlar. Ve alınan bu su, diğer sularla karıştırılmak üzere saf bir öz olarak, damla damla çıkarılıp başkalarına dağıtılır; yeni karışım ise, Ramazan'ın kalanı boyunca, oruç bozmanın hemen ardından içilir.

2.9. Bayramlar ve Merasimler

Payitahttaki Müslüman nüfusun, az ya da çok, mukaddes addettiği tüm bayramların açıklamalı bir listesine eğilelim.

Ramazan Bayramı

Güneşin doğuşundan batışına kadar katı veya sıvı her türlü gıdayı almanın, tütün içmenin, enfiye çekmenin ya da esans koklamanın kesinlikle yasak olduğu bu oruç, aynı zaman da resmen ilan edilen, ayın görünmesiyle, başka bir ifadeyle, Ramazan denilen ayın girmesiyle yani bir önceki ay olan Şaban'ın son gününde güneşin batışıyla başlar. Boğazdaki ana topçu bataryalarınca, söz konusu günün orucunun başlangıç ve bitiş anını tam zamanında halka bildirmek için güneşin doğuşunda ve

batışında bir pare top atılır. Almanğa göre Ramazan her zaman otuz gün olmalıdır ama yeni Şevval ay'ının erkenden görülmesi dolayısıyla payitahta oruç ayının bazen yirmi dokuz güne düştüğü de görülür. Ramazan, Hıristiyanların Büyük Perhiz'ine benzetilebilir ve onun bir taklididir ama bir farkla; gündüzün gösterilen zorlu tahammül, gece dinen müsaade edilen rahatlamalarla telafi edilir. Bu ay, Muhammed tarafından oruç ayı olarak seçilmiştir, çünkü, kendisinin de beyan ettiği üzere tebliğ vazifesi Ramazan'ın on dokuzunda, Kur'an'ın ilk cüzü ise bir ertesi gün, Kadir-i Zül'celal tarafından kendisine bildirilmiştir. *İftira atmak*, işlendiği günkü orucu bozan ve bunun yanı sıra daha fazla ibadet etme ve çile çekme yoluyla kefaret ödenmesini mecbur kılan haramlardan biridir. Bu ahlak orucu, Hıristiyan ülkelerde de tanıtılsa topluma çok büyük faydalar getirebilirdi.

Bayram, Arapçada îd-i fitr (oruç bozma bayramı) olarak adlandırılır. Ramazan ayının sonunda güneşin batmasından, şevval ayının üçünde güneşin batışına dek, üç gün sürer. Müslümanların karnavalı olarak düşünülebilir. Arife günü, tüm gemiler ve bataryalardan atılan top atışlarıyla selamlanarak ilan edilir. Bu atışlar, tüm imparatorluk topraklarında, her gün beş namaz vaktinde tekrarlanır ki bu da tam anlamıyla bir ziyana ve barut israfına neden olmaktadır. Bu gibi durumlarda, kendilerini teselli etmek amacıyla “her gün bayram değil” demek Türkler arasında yaygındır.

Kurban Bayramı

Arapların îd-i adhâsı. Bu, ilk bayramdan yetmiş gün sonra gelir. Zilhiccenin onunda güneşin batışıyla başlar ve ondördündeki gurûb [güneşin batışı] ile sona erer. Bayram,

İsmail'in⁹⁵ -vukû bulmayan- kurban edilmesi niyetinin anısına yerleşmiştir. İlk bayrama gösterilen derecede hürmetle ilan ve ihya edilir. Kendi “sebt günlerinde” yani “Cum’a [içtima, toplanma] günü”nde bile –genel anlamda- işten geri durmayan Müslümanların bu ikisinden başka bayramları yoktur. Oysaki her iki bayramda da işler askıya alınır; ziyaretler ve hediyeler gelir gider, tüm halk yeni giysileriyle ortaya çıkar; gece gündüz mutluluk ve neşe hakimdir. Ama hepsi bu değil. Kurban bayramı boyunca, bolca sadaka-i fitr dağıtılır. Hayır olarak dağıtılmak üzere sadaka-i fitr toplanır ve her sınıftan insan, birçok koyun, kuzu ya da oğlak kurban eder ve ya arkadaşlar arasında ya da fakir fukara arasında dağıtır; yalnızca yakın akrabalar bu dağıtımın dışında tutulur.

Bayrama günler kala, şehri çevreleyen yüksek düzlükler ve hatta ana sokaklar bile, kurbanlık olarak Rumeli ve Anadolu'nun içlerinden getirilmiş koyun ve keçi sürüleriyle doludur. Avrupa Tatlı Suları'nın (Kağthane) kuzeybatısında bir köyde yerleşmiş olup güçlü kuvvetli bir soya dayanan, Sultan'ın Bulgar çobanları da, böylesi bir sürüyü önlerine katarlar; bu hayvanların bir kısmı imparatorluk eliyle, kalanı ise kapı halkından kullarca [memurlarca] kurban edilecektir. Hayvanların boynuzları allanıp pullanır; kırmızı, mavi ve sarı boylarla kaplı yünleri renkli kuşaklarla ve kağıttan küçük bayraklarla süslenir; kafaları ve kuyrukları muskalarla bezenir. Şehre Eğri Kapısı'ndan giren sürünün başındakiler, bayramlık elbiseleri içindedirler. Bu şekilde, sokakları en kısa yoldan aşarlar. İri köpeklerin muhafaza ettiği bu şahısları, hemen arkalarından gelen ve acayip bir müzik çalan bir grup takip etmektedir. Erişkin bir erkek olup da bu vesileyle kurban kesmeyen veya kurban katılmayan, şehirde hemen hemen hiç kimse yoktur.

⁹⁵ İshak'la karıştırılmıştır.

Kesilen koyun ve keçi sayısının, 200.000'i aştığı söylenir. Çiftçiler ve koyun yetiştiricileri, bu günlere her zaman hazırlanırlar. Tüm büyük şehirlere, aynı amaçlarla geniş sürüler sürülür; köylü kayda değer bir kar elde edecek, belli bir satış oranını tutturacaktır. Bayramda, tam yetişkin bir koyunun şu anki fiyatı yaklaşık 35 kuruştur, bir kuzununki ise 25-30 kuruş civarındadır.

Mevlûd (Peygamber'in doğumu)

Bu gün, Sultan'ın devlet töreniyle [Sultan] Ahmet Camii'ne vardığı günlerden biridir. Orada, hacıların ve gönderilmiş olan hediyelerin güvenli biçimde ulaştığını bildiren, Mekke Şerifi'nin mektubunu alır. Bu gün vesilesiyle gerçekleştirilen gösteriler, her iki bayramın da açılışında gerçekleştirilenlere benzerdir. Ama bu gün, tüm halkın katılımıyla yapılan ibadetlerle ya da bir bayram havası içinde karşılanmaz.

Yukarıdaki dini bayramlara ek olarak Müslümanların, son derece kutsal saydıkları ve inançlarının en esrarlı cihetlerini yansıtan başka geceleri de vardır. Ama bu gecelere özgü hiçbir merasim ya da halkın katılımıyla gerçekleşen bir tören yapılmaz; yalnızca, camilerin içleri ve şerefeleri aydınlatılır. Leyle-i Mübareke (Mübarek Geceler) olarak adlandırılan bu geceler, İslam takvimindeki sırası uyarınca şunlardır:

1. Mevlûd gecesi, Rebi-ul Evvel'in 12'si.
2. Leyle-i Regaib (Amine'nin Peygamber'e gebe kaldığı gece ya da kerametler/keşfedilmiş olaylar gecesi ("night of discovered events"). Türklerce "üç aylar" olarak adlandırılan [ayların birincisi olan] Receb ayının ilk Cuma'sına düşer.
3. Leyle-i Mirac (Mi'râc yahut Peygamber'in göğe yükselmesi), Receb'in 27'si.
4. Leyle-i Berat (günahlardan arınma ya da beraat etme gecesi), Şaban'ın 15'ine denk düşen bu gecede [günahları ve sevapları] yazıcı melekler, o an'a kadarki

kayıtların toplamını hesaplarlar ve yeni kayıtlara geçerler. Ayrıca, ölüm meleği [Azrail], yıl içinde vefat edecek olanların isimlerini kaydeder.

5. Leyle-i Kadr (kudret yahut kader gecesi), Ramazan'ın 27'sine düşer. Tüm geceler içinde en haşmetlisi ve gizemlisidir. Toprak, hava, taşlar, denizler, derinlerdeki balıklar, insanlar, kuşlar, vahşi hayvanlar, kısacası canlı-cansız bütün tabiat, bu gecenin etkisi altındadır ve insanoğluna malum olmayan esrarengiz işaretlerle alemlerin Malik'i ve Halık'ı [yaratıcısı] olanın kudretini ve yüceliğini kabul eder. Bu harika etkilerin ortaya çıktığı zamanı tam olarak tespit edemeyen Müslüman alimler, gecenin ihya edilmesi için Ramazan'ın 27'sini belirlemişlerdir.

Bu gece –havada münasipse- sultan, güneşin batmasından yaklaşık iki saat kadar sonra, renkli fenerler taşıyan çok sayıda kişinin refakatinde devlet töreniyle Tophane sultan Camii'ne gider. Daha sonra, Tophane-i Amire teknisyenlerince düzenlenen havai fişek gösterisini seyretmek için bitişikteki Tophane Sarayı'nda bir köşke yerleşir. Son fişek seli de havada patlar patlamaz Sultan birazdan anlatacağımız önemli bir vazifeyi gerçekleştirmek için sarayına döner.

6. ve 7. mukaddes geceler ise “leyle-i îd” geceleridir ki her bir bayramı başlatan gecelerdir. Takvimin ilk ay'ı olan Muharrem'in 10'u da mübarek addedilir ama kamu merasimleriyle ihya edilmez.

Sözünü ettiğimiz tarihte, Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Yezid tarafından haince katledildiği Kerbela trajedisi meydana gelmiştir. Bu vesileyle İran'da Şiilerce yapılan gösteriler, Sünnilere yasaktır. Yine de Sünnilerin de çoğu bu dönemi bir yas dönemi addeder ve bu gün ve ertesi iki gün ne evlenirler ne sünnet töreni yaparlar ne de özel bir yemek verirler. Ayrıca, Hoca Mustafa Paşa Camii'nde (ya da Tekkesi'nde) özel, dini bir merasim gerçekleştirilir. Merasimin adı, Arapça “aşr (on)”dan, 10'uncu

anlamına, “aşura”dır. 10 malzemededen oluşan tatlı yemekler dağıtılır. Aşura dönemi, talihsiz bir dönem olarak düşünülür ki bu zaman içerisinde aklı başında bir adam ciddi bir işe başlamaz ya da herhangi bir mesele ile alakalı önemli bir münazaraya başlamaz.

Yukarıdaki 7 gece, geleneksel ya da görenekssel diyebileceğimiz bir uygulamayla tüm diğerlerinden ayrılır; gerçekten de bu uygulama yazılı veya sözlü bir kurala dayanmaz ve sofü ve dini ilkeleri çokça gözeten az sayıda Müslüman dışında söz konusu uygulamaya sıkı bir bağlılık yoktur. Mezkur uygulama, geceyi ihya etme niyetiyle kişinin nefsinin dizginlemesidir. Bu, yalnızca faziletli değil gerekli bir davranış olarak da görülür. O geceler de tüm mü’minler [iman edenler], güneşin batışından sabah namazına değin haremelerinden imtina etmelidirler. Sultan bile bundan muaf değildir; çok anlamlı bir istisna olan Ramazan’ın 27’si, Kadir Gecesi dışında. 27’sinde, Zat-ı Alileri’nin, saadet bahçelerini süsleyen açmakta olan birçok güllerine yeni bir tomurcuk daha eklemesi beklenir ve böylece hanedanın soyu ziyade kılınacaktır. Bu vesile, Osmanlı hanedanı için ve yeryüzündeki temsilciliği sıfatıyla “Allah’ın gölgesi” ve aynı zamanda Imam-ul Müslimin olan halifeye bağlı herkes için müstakbel ihtişamın ve bereketin bir sembolü olarak görülür.

Bu müstesna olay için seçilen kişi daima; valide sultan, diğer hanım sultanlar (teyze, hala yahut valide sultanın kızları) ya da varlıklı bir vezirin veya paşanın zevcesince özenle eğitilmiş genç ve güzel bir cariye dir. Bahis mevzuu kişilerin hepsi de padişah katında söz sahibi olabilme umuduyla, çocuklarını Harem-i Hümayun’a sokmak için birbirleriyle yarışır lar.

Saray-ı Amire [padişahın bulunduğu saray]’nin ya da diğer herhangi bir büyük Türk ailesinin bilinmez yönlerine sızmak imkansızdır; bunun için, bu konuda veya buna

benzer konularda çok az şey öğrenilebilir. Devlette çalışan erkekler de bu gibi konularda konuşmaya ya da Harem-i Hümayun'la ilgili herhangi bir meseleyi ele almaya karşı belirgin bir hoşnutsuzluk sergilemekte. Kanaatlerince böylesi bir durum, hükümdarlarına karşı edep ve hürmette kusur etmek olurdu. Yine de şu söylenebilir ki kimisi, yukarıda sözünü ettiğimiz uygulamanın terk edildiğini kabul etmekte, kimisi ise devam ettiğini iddia etmekle birlikte, uygulamanın tamamıyla prosedür icabı olduğunu ve bu vesileyle sunulan cariye'nin, padişahın muhabbeti altındaki 7 hanımın kıskançlığını kıskırtacak bir konuma getirilmeyip hemen acemilerin odalarından birine dahil edildiğini eklemektedir.⁹⁶

Osman'a atfedilen bu geleneğin orijinal amacı açıktır. Amaç, dini olmaktan çok, siyasi idi; ve tüm halka karşı sultanı nadim edecek bir amel olmaktan ziyade, tüm sınıftan insanların İslam'ın başına daha çok saygı göstermesi için bir davetti. Kendilerine yüklenen buyruklara sıkı sıkıya uymakta olan Müslümanlar, bir başına muaf tutulan sultanın mukaddes zatından doğal olarak çokça etkileneceklerdi.

İstanbul'da görülebilecek olan törenlerin belki de en garibinden hala söz etmedik. Töreni, 1842 Ağustos'unun 19'unda gerçekleştirildiği şekliyle anlatacağız; mukaddes develerin alayı [geçiti] ve Mekke hacılarının yola çıkması.

Başkentte yerleşmiş tüm Müslümanların büyük bir hürmet duyduğu bu merasim, temelde halkın katılımıyla gerçekleşen, devlet adamlarının ise yalnızca seyirciler olduğu tek törendir. Surre Emîni (kervanlardan sorumlu maliyeci ve ağa) kalemîni ilk olarak 1517'de tahsis etmiş olan Sultan I. Selim tarafından başlatılmıştır. Türk tarihçiler, Selim'in bu vesileyle Mekke ve Medine fakirlerine 200.000'den fazla altın

⁹⁶ Hümayun döşeginin şerefini paylaşan kadınların ya da cariyelerin konumu daha ilerideki bir bölümde ele alınacaktır. Bu bayanların, "karılar" [eşler] olmadığını söylemek şimdilik yeterlidir. Sultanlar evlenmez. Her ne kadar 7 kadın alma hakkı olsa da halihazırdaki padişahın 4 karısı vardır (en azından 1843'te öyleydi).

düka dağıtında birleşmektedirler. Ayrıca, ibadethanelere ve din görevlilerine; halılar, mücevherler, hilat ve Mısır'dan getirilen çok yüksek miktarda pirinç de dahil birçok değerli hediyeler dağıtılmıştır. Toplam miktarın, 150.000 sterlini aştığı söylenir.

Bugün, gönderilen nakitin ve hediyelerin toplam değeri çok daha azdır ama yine de önemli bir miktar tutmaktadır. Sultan'ın, hanım sultanların [bayan sultanların], Kadınların, Vezirlerin ve hali vakti yerinde diğer zatların kendi birikimlerinden bağışlanan para dışında, birtakım vakıfların gelirleri sırf bu amaca tahsis edilmiştir. Bu vakıfların yönetimi doğrudan Kızlar Ağası'nın ve Maliye Nazırının elindedir. Mekke'ye gidecek olan yıllık yekunlar, bu iki memurca tespit edilir ve dağıtım işinin başında bulunan Surre Eminine teslim edilir. Surre Emine dönüşte, bu toplamaların dürüstçe sarf edildiğine dair raporlar hazırlar. Anlaşılacağı üzere, Surre Emine dairesinin talibi çoktur; dinî yönünden çok, maddi getiririsi bakımından; gidiş-geliş, ortalama 6-7 ay süren yolculuk boyunca ay başına alınan ve 3,000 kuruşu geçmeyen maaşla değil ama alınan hediyeler ve iç edilen paralarla gelen kar.

Muhammed tarafından ilk olarak, Hicret'in 9. yılında (MS 631) başlatılan Hac ibadeti İslam'ın beş şartından biridir. Dinî bir özrü yoksa, kadın-erkek herkese farz kılınmıştır. Böylesi bir özür söz konusu olduğunda ise Şeyh'ül-İslam'dan ya da şehrin veya mahallenin baş imamından bir muafiyet almak gerekli görülür; bu şekilde muaf tutulmuş olan kişiler kesinlikle ya bir vekil bulmak ya da Hac yolculuğu masrafları miktarınca [Hicaz'a] sadaka göndermek zorundadır. Bu sadakalar, fakir hacılar arasında dağıtılacaktır.

Bezdirici ve tehlikeli bir yolculuktan kaçma yolunu seçen zengin ya da hali vakti yerinde insanlar şehrin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. Ama yine de ilk fırsatta haccı gerçekleştirme “niyetini beslemeleri” beklenir. Her iki-üç yılda bir Hac

ibadetini bizzat yerine getirmeye alışkın olan, meşhur Harun el-Reşid'in, bir aksiliğin kendisini hacca gitmekten alıkoymasına üzerine, kendisine vekalet etmek ve kendisi için dua etmek üzere 300 kişiyi gönderdiği rivayet edilir. Halifeliğin Osmanlı hanedanlığının (M. S. 1300) eline geçmesinden bu yana, yalnızca bir sultan, II. Osman, bu vazifeyi yerine getirme teşebbüsünde bulunmuştur. Ama Mısır'dan toplayacağı askerlerle Yeniçeri Ocağı'nı yok etme niyetinin yeniçerilere aşkar kılınmasının ardından bu kural tanımaz adamlar açıkça isyan etmişler ve talihsiz padişah hayatını kaybetmiştir.

Hanedanın çok sayıda şehzade ve sultanlarından sadece ikisi hacca gitmiştir. İlki, I. Mehmed'in kızı, meşhur Sadrazam İbrahim Paşa'nın oğlunun duludur. Mekke'ye gitmiş, emniyet içinde dönmüş ve bu şerefle ölmüştür. İkincisi ise, II. Bayezid'in erkek kardeşi ve taht'a muvaffak olamayan rakibi Cem idi. Mekke'ye ulaşmış ve ibadetlerini yerine getirmiştir ama kalan günlerini sürgünde ve sefalet içinde geçirmiştir; ve Civita Vecchia'da –kimisinin iddia ettiğine göre- Papa'nın emriyle zehirlenerek ölmüştür.

Sultanların başkentten ayrılmaları siyaseten uygun görülmediği için, iki vekil tarafından temsil edilirler. Birisi, Kabe'de ve Medine'de sultanın manevi ve dini vekili olarak görevini sürdüren Mekke Molla-yı Şerif'idir. Diğeri ise hac seyahati boyunca sultanı temsil eden ve sivil ve dünyevi vekil olarak bulunan Surre Emîni'dir. Elde olmayan nedenlerden ötürü, katılımının engellenmesi gerekmediği zaman, Şam Paşası da Surre Emîni'ne katılır ve Emir'ül-Hacc (Hacılar kervanının emiri) ünvanıyla, kutsal şehirlere giden kervana refakat eder. Hediyelerin ve nakitin iki adresi vardır ki bunlar dini amaçlar ve siyasi tedbirler olarak sınıflandırılabilir. Bir kısmı, kutsal şehirler, ve civarındaki fakirler içindir, bir kısmı da serbest geçişin ve emniyetin

sağlanması için çöl Araplarına [bedeviler] ödenir. Ve ayrıca, bir miktar da yolların, sarnıçların, çeşmelerin ve köprülerin tamiri ve Mekke ile Şam arasındaki kervan hattı üzerinde belli yerlerde kumanya tedarik noktaları oluşturmak için ayrılırdı. Yiyeceklere ve koruma amaçlı bulundurulmuş askerlere ödenen para dışında, Sultan'ın hazinesine yıllık maliyet 12.000 sterlin olarak hesaplanmaktadır. Ama bunun büyük kısmı, Kızlar Ağası'nın tasarrufundaki birikimden karşılanır.

Hac, iki çeşittir. Normal, yılda bir olanı ve ondan başka, yedi yılda bir olanı. Hacıların sayısı şartlara göre değişir. 1841'de kervan, mukaddes sınıra ulaştığında, yani hacılar ihramlarını (kaba ketenden yapılan uzun dini üstlük) ilk olarak giydiklerinde, 70.000'den fazla kişiden oluşmaktaydı. Genellikle sayı, 25.000-30.000'i geçmez. Bu konuda garip bir batıl inanç vardır. Haccın, etkisini göstermesi için 60.000'den daha az ruh [zat] içermemesi gerektiği düşünülür. Sayı eksik kaldığında ise baş melek Cebrail'in eksiği giderecek sayıda melek Cennet'ten indiğine inanılır.

Kervan için ilk buluşma yeri; Rumeli, Karadeniz'in Asya kıyıları ve Ege Denizi'ndeki adalardan gelen hac yolcularının genellikle toplandığı yer olan Konstantinople [İstanbul]'dur. İkinci büyük buluşma noktası kervana, kuzey ve kuzeydoğu Paşalıklarından dindar insan topluluklarının katıldığı yer olan Şam'dır. Üçüncüsü, Afrika'dan gelen bütün hacıların kervana katıldığı yer olan, Mısır'ın çöle karıştığı noktadır. Hz. Peygamber, tüm Müslümanları hacılık vazifeleriyle en şiddetli bir ifadeyle mükellef kılmıştır. Diğer uyarıcı sözlerinin yanı sıra "Hacı ifa etmeden ölenler, Museviler veya Hıristiyanlar gibi ölebilirler" demiştir. Sözü geçen lanetlemeye rağmen Konstantinople'ın erkek nüfusunun dörtte üçünden fazlası bu ibadeti ihmal etmektedir.

Hac için İstanbul'dan ayrılış, 1842'de görüldüğü üzere özel şartlar dolayısıyla geciktirilmediği yahut öne alınmadığı takdirde Recep ayının 12'sinde gerçekleştirilmelidir. O yıl, Recep'in 12'sinin (18 Ağustos) Perşembe gününe rastlaması üzerine ulema heyeti, hareketin, ertesi günün sabahı, öğle namazından önce gerçekleştirilmemesi kararına varmıştır. Bunun ardındaki temel neden, Hac için yola bir cuma günü çıkılmasının kesinlikle lütfkar neticeler getirecek ve Hacc ibadetini dini açıdan iki kat daha etkili kılacak olması idi. Sonuçta, bu gibi tüm durumlarda kararlarına uyulan müneccim başının (baş astrolog), hesaplamalarını yapması ve en münasip ve hayırlı ân'ı ihtiyar etmesi [seçmesi] buyurulmuştur.

Sonuçta ertesi gün, ayın 19'unda erken bir saatte Sultan, Çırağan (aydınlatılmış) Sarayı'ndan ayrılır ve 14 kürekli saltanat kayıklarından birinde önceki sarayına [Topkapı Sarayı] doğru özel olarak yola koyulur. Orada, adet olduğu üzere, bir taht'a kurulur ve etiket [teşrifat, protokol kuralları] titizlikle gözetilerek konumlandırılmış, yüksek dereceden tüm devlet memurlarının ve kabul törenlerinde bulunması gereken diğer zevatın yer aldığı bir rik'ab⁹⁷ (kabul töreni) gerçekleştirilir.⁹⁸ Törenin bitmesinin ardından, hazırda bulunanlar çekilir, atlarına biner ve surların çevresinde hızla yol alarak sarayın birinci ya da en dış avlusundan devam ederler ki bu sınırın ötesine hiç kimsenin at sırtında geçmesine izin yoktur. Bu sırada, kısa bir istirahatın ardından sultan da atına biner ve sarayın üçüncü avlusunu (ya da Enderun) çevreleyen surlara doğru ilerler. Böylece, eskiden ak ağaların muhafız olarak bulunduğu Bab-ı Saadet'ten (saadet kapısı) geçen Zat-ı Şahane, kuzeyinde eskiden vezir-i azamların resmi yemekler verdiği ve sultan tarafından kabulünden evvel büyükelçilere [sefir-i

⁹⁷ Kelime anlamı itibarıyla "üzengi" demektir.

⁹⁸ Yabancı diplomatik heyetler, saray merasimlerine ya da kabul törenlerine ne katılırlar ne de davet edilirler; sultana grup olarak asla yaklaşmazlar. Bunun tek istisnası, Gülhane Hatt-ı Hümayun'unun ilanı sırasında vuku bulmuştur.

kebir] şeref kaftanları sunduğu köşkün bulunduğu ikinci avluya girer. Bundan sonra padişah, Orta Kapısı'ndan geçerek darphanenin ve bugün eski silahların konulduğu bir depoya çevrilen St. Irene kilisesinin bulunduğu birinci ya da harici avluya gelir.

Bab-1 Hümayun'dan (devlet kapısı) çıkan sultan, vezirlerin ve büyük devlet erkanının da katılmasıyla, çok ciddi hastalıklar dışında, sultanın cuma'ları halka açık bir geçitle gerçekleştirmekten geri durmadığı bir vazife olan öğle namazı için seçilmiş olan Nur-u Osmaniye Camii'ne törenle ilerler. Bu namazın terki, halk tarafından, hükümdarın tehlikede oluşunun ya da zorla esir olarak tutulduğunun açık bir işareti olarak algılanırdı. Nitekim, I. Mahmut, son nefesinde de olsa, adamlarına kendisini ata bindirmelerini emretmiştir ve ilahi vazifeden dönerken atı üzerinde, 13 Aralık 1754'de vefat etmiştir.

İbadetlerin bitmesinin ardından, sultan, aynı şekilde törenle, saraya döner. İkinci ve üçüncü avlulara bakan ve Cellat Odası denilen bir kuleye bitişik olan Orta Kapısı üzerindeki yapının bir penceresine geçer. Sözü geçen Cellat Odası, eskiden bir kule (ya da muhafız odası) imiş; cellatlar burada gece-gündüz beklerlermiş. Bu uğursuz odanın hemen altında bulunan surlardaki bir boşluğa kurbanların kafaları alınırmış. Bu dehşet verici görevlilerin memuriyeti kaldırılmıştır. Siyasi suçlar dolayısıyla bir icra gerçekleştirileli yıllar olmuştur.

Yalnızca, hac ile ilgisi olan kişilerin ötesine geçebildiği dış avlu, o gün çok canlı ve sanatsal bir görüntü sunmaktaydı. Biri tamamiyle siyahlardan oluşan⁹⁹ (daha çok Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'deki ordusundan kaçaklar), iki mızraklı süvari muhafız bölüğü bir tarafta dizilmiştir. Bu askerlerin arkasında ise tıpkı yüzlerinin ve

⁹⁹ Beyaz atlara binen bu siyah bölükler çok askeri ve orijinal bir görünüşe sahiptiler. 1842'de Süvari Muhafız Birlikleri'nin her bir alayına eklenmişlerdir.

lkelerinin farklılığı gibi değişik değişik kostümler içerisinde erkek seyirciler bulunmaktadır. En göze arpanları da Buhara ve Arap dervişleridir; yarısı geyik derisiyle kaplı kirli bir abaları vardır, ve bu deriler de kirli ve yapışık saçlarıyla kısmen örtülüdür. Karşı uçta ise bir flamayla ve zengin biçimde işlenmiş kıpkırmızı bayraklarıyla bir muhafız taburu durmaktadır. Bunların arkasında da kimisi ayakta, Darphane'yi gölgeleyen heybetli ınar ağaçlarının altında, kimisi ise kenarları altın renginde saçaklarla dolu koyu kırmızı kumaşlarla süslü arabalara yerleşmiş Şekilde, grup grup kadınlar vardır. Develerin geçmesi ve geçit töreni için, ortada geniş bir alan muhafaza edilmiştir. Orta Kapısı'nın yan pencerelerinde Harem'den elli altmış kadar kadın, kendilerini gizleyen çaprazlama örgülü kafesin ardında yerlerini almışlardır.

Müneccim başının tespit ettiği anın gelmesinin ve her bir kişinin teşrifatçı ve kervan reisine protokoldeki yerlerine geçirilmesinin ardından, Gülhane köşkünün bahçelerinde konuşlandırılmış bir alan topçu bataryası selamlama amacıyla 21 pare top atışı yapar ve geçit resmi aşağıdaki düzende başlar. İlk olarak, flamalarıyla birlikte, giyinmiş kuşanmış ve at üstünde cesurca bir görünüm arz eden mızraklı süvari birliği gözükür. Bunu, hepsi de çok süslü atlar üzerinde, yeni, yeşil kaftanlarıyla ve kavuklarını sarmalayan, kenarları altın renginde yeşil kumaşlarıyla Emirler, ve Hz. Peygamber'in soyundan gelen diğer zatlar izler. Bunların ardından, İstanbul Efendisi (İstanbul belediye reisi) ile Galata ve Üsküdar belediye reisleri; ve Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin yanı sıra hepsi de yanlarında katipleri ve kahyaları (at üzerinde) ve seyisleri (yayan) ile uzun bir mollalar ve din adamları katarı geçer. Bundan sonra ise Sultan'ın kapı halkından sarayda görevli, altın işlemeli yeşil üniformalar giyinmiş yüz kadar kişi takip eder.

Katarın en sonunda, atında rahat ama sert bir şekilde duran, sultanın cücesi görünür. Nüktedan ve zeki olmasıyla tanınan bu zat, yaklaşık 1 metre 10 cm. kadar olmalı. Formda bir vücudu var ama olabilecek en çirkin yüze sahip ve kötü niyetli yüz ifadesi, kara, dağınık sakalıyla perçinlenmekte. Atı –seçme bir safkan Arap- harika, kırmızı örtülerle kaplı; yanında, dört uşak yürümektedir, ardında ise at üstünde sultanın mabeyncilerinden ikisi bulunmakta. Hafız Bey’den –padişahın cücesi- sonra, gümüş işlemeli mavi üniformalar içerisinde, sarayda çalışan uşakların ve iç oğlanların yayan halde oluşturduğu uzun bir dizi gelir. Bunlardan kimisi, amber, öd ağacı ve kokular saçan buhurdanlıklar taşımaktadır. Kimisi ise hep bir ağızdan söylenen “Allah!”, “Allahu Ekber!” nidalarıyla sürekli kesilen, bu vesileyle seçilmiş bir ilahi söylemektedir. Bunları takiben, hepsi de at üzerinde haşmetlice duran ve yeşil ve altın sarısıyla kaplı, kendi dairesinden birkaç memur ve uşak ile birlikte Surre Emini geçer.

Bunların ardından, müjdecî başı gelmekte. Müjdecî başı, sultanın kendisinin yazdığı methiye mektubunu, Mekke Şerifi’ne götürmekle özel olarak görevli memurdur. Bu mektup, hepsi de padişah mührü vurulmuş, ipekten üç zarfla kaplıdır. Ve sonra, altın işlemeli yeşil ipekten dördüncü bir zarfa konur. Müjdecî başı, mektubu; iki seyisin yönlendirdiği atının eyerinin kaşı üzerinde her iki eliyle tutmakta. Ölümcül bir kaza yahut bir iletişim kopukluğu olmadığı sürece, mektubun cevabı, Mekke’den Konstantinople’a beklemezsizin gönderilir; zira, geçit töreninden tam 7 ay (ay takvimine göre) sonrasına tekabül eden Mevlüd’e vaktinde yetişmelidir.

Sonunda, bu merasimin baş aktörleri gözüdür; Mahmil-i Şerif (mukaddes yük hayvanları) denilen iki mukaddes deve. Bu hayvanlar, hiçbir zaman dünyevi işlerde kullanılmaz. Soyları çok eskilere uzanmaktadır. Hicret gününde Hz. Peygamber’i taşımış olan ve mukaddes kılınmışlığı nedeniyle, diğer mukaddes hayvanlarla birlikte

cennetin nimetleri içerisinde olacağına inanılan deveye kadar gidebilir. Avam tabakasından [halk tabakası] birçok seyirci, muazzam hayvanlar önlerinden geçerken, acizliklerinin bir göstergesi olarak yerlere kadar eğilip kafalarının üzerinden toz toprak atarlar.

İlk deve göz alıcı bir şekilde süslüydü. Dizginleri, eyer kayışı ve kolanı; altın kabartmaları olan, çeşitli mücevheratla süslenmiş yeşil deridendi. Muskalar ve tılsımlar boynundan ve kuyruğundan sarmakta ve devekuşu tüylerinden bir sorguç, alnına iliştirilmiş idi. Devenin üzerinde, Kabeye götürülecek olan mukaddes örtünün bulunduğu, sivri tepeli, yüksek bir kuleyi andıran bir kutu vardı. Bu örtü, sırasıyla bir Sultan bir de Mısır Paşası tarafından gönderilir; Mısır sınırlarına ulaştığında kervanı koruyacak askerler sağlaması şartıyla Paşa'ya tanınmış bir imtiyazdır bu. Bahsini ettiğimiz çok değerli eşyaları taşıyan kutu, yaklaşık 1 m. 80 cm boyunda ve 60 cm çapındaydı. Eyer üzerine dikey olarak yerleştirilmişti ve altından kumaşlarla kaplı olup üzerinde küçük bayraklar ve birçok renkten kuş tüyleri yükselmekteydi. Aynı tür malzemelerden yapılmış zengin örtüler, hayvanın neredeyse tamamını kapatacak şekilde her iki tarafından da sarmaktaydı.

Daha mukaddes olan ikinci deve, mahfil'den (oturulacak yer, eyer) başka bir yük taşımamaktadır. Mahfil, adını; Hz. Peygamber'in üzerinde sık sık adaleti gözettiği, hatta Kuran'dan ilk olarak bazı cüzler okuduğu mahfilin bir modeli olması hasebiyle almıştır. Gümüş işlemeli yeşil kadifeden idi ve diğer koşum takımları da aynı malzemedendi. Uzun bir kuyruk oluşturan seyisler hayvanlara eşlik etmekteydi ve ayrıca bir şeref kıtası hayvanları çevrelemişti. Bunların ardından kavassıyla Hakim ul Hacc (kervanın kadısı) gelmektedir. Bu görevlinin vazifesi, ihtilafları çözümlmek ve yolculuk süresince sıkı bir asayiş sağlamaktır.

Bir grup pespaye giyimli ozandan ve dervişten gelen, davulların ve teflerin çılğınca sesi ve daha da yüksek sesteki ilahiler, o an, bir hacı kafilesinin yaklaşmakta olduğunu ilan eder. Genel itibariyle en aşağı ve en fakir tabakalardan olan bahsi geçen adamlar, karışık gruplar halindedirler; öne doğru eğilerek uzun, kaba bastonlarından destek almakta ve bağırılmaktadırlar: “Allah, Allah!”, “Hû, Hû!”. Bunların ardından, hazine ve hediyelerle yüklü olan 7 mukaddes katıra eşlik eden bir piyade muhafız grubu gelmekteydi. Hazine, yeşil örtüyle kaplı sağlam kutularda idi, hediyeler ise ilk devenin taşıdığına benzer biçimi ve süslemesi olan küçük kutularda idi. Bu katırların dizginleri ve eyerleri, üzerinde güzel işlemler olan kırmızı deridendi. Hayvanlardan üçü, gece mukaddes örtüyü ve Sultan’ın mektubunu koruyacak olan çadırları ve direkleri taşımaktaydı. Bu direklerin üst ucunda büyük, pirinç toprak vardı ve direkler yeşil, ipek flamalarla süslüydüler.

Katırların ardından çok yüksek sesle müzik çalan ikinci bir grup ve –her nasılsa– öncekilerden daha da pespaye ve kirli giyinmiş olan daha büyük bir hacı kafilesini gelir. Aralarında doğru dürüst bir dış görünüşe sahip bir kişi bile bulmak mümkün değildir. Aslına bakılırsa, muteber insanlar nadiren hacc kafilesini uğurlamaya gelirler. Söz konusu zatlar genellikle Şam’a kadar kafileyi takip ederler yahut kafilenin önünden giderler; ya da Üsküdar’a geçerek, kervanın orayı terk ettiği zaman olan sekiz veya on gün kadar sonra kervana katılırlar.

Son hacıların da geçmesinden sonra siyah bölük de alaya katılır ve hepsi birden Bab-ı Hümayun’dan geçerler. Hac kafilesinin ilerlediği sokaklara muhafız piyadeler dizilmişti, arkalarında ise neredeyse tüm Müslüman halk toplanmıştı; kadınlar bir tarafta, erkekler diğer tarafta. Aynı şekilde, her evin üst penceresi hanım seyircilerle doluydu, kocaları ve erkek akrabaları ise aşağıda oturmaktaydı. İstanbul’un en güzel

kadınlarıyla dolu yüzlerce süslü araba her boşluğu doldurmuştu. Bu bayanlar içinde, görülmek kadar görmek arzusunun da gayet açık izlerini gizleyemeyen birçokları vardı; ve bunu aslında çelişkili bir tarzda yapmaktaydılar: bir çabayla, kaşlarını ve gözleri dışında yüzlerinin tamamını gizlemekte ama feracelerinin düşmesine göz yummaktaydılar ve ayrıca şahıslarının, genellikle Londra ve Paris'in en aldirışsız kadınlarının bile sergilediğinden daha fazlasını sergilemekte hiçbir mahzur görmüyor gibiydiler.

Yükleri indirme noktası olan, Valide Camii'nin bitişiğindeki Bahçe Kapısı denen yere yaklaşıldığında kafilenin baş kısmı yük hayvanlarına yer açmak için sağa yanaşır. Hayvanlar su kenarına ulaştığında yükler indirilir ve bu iş için hazırlanmış olan bir vapura taşınır. Hayvanlar daha sonra bir şeref kıtası eşliğinde Topkapı Sarayı'ndaki ahırlarına geri götürülürler. Surre Emini, Hakim'ul-Hacc ve diğer kervan görevlileri ise 21 pare top atışı altında Üsküdar'a doğru açılırlar. Bu arada hacılar da rahatlarına uygun bir şekilde karşıya geçerler ve böylece merasimi sonlandırırlar.

2.10. Vakıflar, Selatin Camiileri ve Devlet Mülkü

Vakıflardan, daha önce birden fazla kez söz etmiştik. Bu bölümde, mahiyetleri hakkında Avrupa'da çok az şey bilinen bu kurumları, ayrıntılı bir şekilde açıklamak istiyorum. Çoğulu, “evkaf” olan “vakıf” ıstılahı [terimi]; söz konusu mülkü, imza edilip dinin himayesi altına alan mukavelenin mahiyetine göre, bir “mevduat”, “rehin”, “teminat”, “geçici bir tahsisat” ya da “mutlak bir terk, feragat” anlamına gelebilir. Başka bir ifadeyle, sözünü ettiğimiz farklılıklar şunlara göre değişir: Mülk'ü vakfa çeviren kişi, kendisi ve birincil varisleri için ömür boyu intifa (yararlanma) hakkını elinde tutuyor mu tutmuyor mu; bu ömür boyu yararlanma hakkı ek ödeme yapılmak suretiyle aynı soydan gelenlerce idame ettirilebilecek mi ettirilemeyecek mi;

ya da vakfiye uyarınca mülkiyet, yalnızca ve yalnızca, tahsis edildiği camiin veya kurumun tasarrufuna mı terk edilmiş. Şu var ki her türlü durumda, vakıflar mukaddes addedilirler ve “Allah’a emanet edilmiş” mülkler olarak görülürler ki bu nedenle, saltanat tarafından ya da mahkeme kararıyla müsaadere edilmekten [el konulma] emindirler.

Vakıf kurumu, Emevi ve Abbasi hanedanlarının ilk zamanlarına kadar uzanmaktadır ki Osman’ın hanedanınca da [Osmanlı] benimsenmiş ve yaygınlaştırılmışlardır. “Feth’in Babası” olarak da tanınan II. Mehmed, İstanbul’un ele geçirilmesinin ardından, bu kurumlara birtakım değişiklikler getirmiştir ve halefleri ise, devletin himayesi altına alınan bu kurumların daha adilce idare edilmesini emniyet altına almaya ve kamu yararına katkı sağlamaya dönük yeni kanunlar koymuşlardır. Muhteşem Süleyman, vakıfları üç sınıfa ayırmıştır ki sırf dini amaçlara hizmet etmeyen vakıflar bile dini himaye altına alınmıştır.

Birinci sınıf; toprak, bina ya da para, bütün dini mülkiyeti içine alır. Bunların nereden geldiği fark etmez; kurucu kişi ya da kişilerin cömertliğinden, zamanla edinilmiş birikimlerden, veya dindar insanların mülkiyetini bir zaman sonra bağışlamalarından. Bu kaynaklardan edinilen îrad [gelirler] ilk olarak, camiilerle ilgili vazifeleri ve hizmetleri gören din adamlarına ve şahıslara harcanır, ikinci olarak ise bu mabedlere bağlı bulunan medreselere, mekteplere, hastahanelere ve diğer hayır kurumlarına harcanır. Artan para ise vakıf idaresi (tevliyet) tarafından, daha başka mülkler almakta ya da –birazdan anlatacağımız şekilde- topraklar ve binaların teminat olarak alındığı, borçlar verme yoluyla sarf edilir.

Tüm büyük camiilerin gelirleri, sözünü ettiğimiz amaçlar için fazlasıyla yeterlidir. Din görevlileri tarafından ne öşür ne para toplama ne de duhuliye [giriş parası]

şeklinde hiçbir talepte bulunulmaz. Tüm mabetlerin kapıları, sınıf farkı olmaksızın, halka açıktır. Mevki-makam sahibi vezirler, bu âlî ve görkemli binalara girer ve bir pislenme korkusu duymaksızın, pejmürde kıyafetli dilencilerle omuz omuza durup, zengin-fakir herkesin Rahman'ı olan Kadir'in önünde secdeye varırlar. Burada, görünüşlerinin arz ettiği üzere her rütbeden ve her mevkiden insanlar, dünyevi sıfatlarla alakalı bütün tefekkürleri bir yana bırakıp, huzurunda herkesin aynı olduğu, O'nun önünde aynı tevazuu ile eğilirler.

Eğer din görevlileri, kendilerine tahsis edilmiş olan maaştan ya da ek gelirlerden (ki bu miktarlar, bazı büyük camiilerin muazzam iradı ile hiç orantılı değildir) daha fazlasını kazanabiliyorlarsa bu; evlilik, isim verme, sünnet ve cenaze vesileleriyle kendilerine verilen ücretler, daha doğrusu, hediyeler yoluyla olmaktadır. Bununla beraber, mevzubahis hediyeler, bunları veren kişilerin cömertliğine kalmıştır; bu konuda kanunen bir talepte bulunulamaz. İmamların hepsi de, ilgili camiin bulunduğu mahalledeki mü'minlere, hizmetlerini karşılıksız olarak sunmalıdırlar.

Her bir camiideki imamların ve diğer görevlilerin sayısı, bu yapıların zenginliğine ve büyüklüğüne göre değişmektedir. Bir selatin [sultanlar] camiinin görevlileri, genel itibariyle, şöyledir:

1. Vazifesi, Cuma günleri, öğle namazından sonra [Cuma namazı] bir vaaz vermek olan ve aynı zamanda, camiin üstü bir kurum olan, başkentteki din meclisinin de bir azası [üyyesi] bulunan şeyh. Şeyhin mertebesi ve imtiyazları, hemen hemen bizim piskoposlarımızinkine benzerdir.
2. “Hutbe (Hz. Peygamber ve Sultan için yapılan dua) okuyan, ve “Cuma imamları” olarak tesmiye edilen, 2 ya da daha fazla hatib.

3. Beş vakit namazı dönüşümlü olarak kıldıran 4 imam. Bunlardan en kıdemlisi, resmi olarak, şeyhin yardımcısı ya da vekilidir de. Ayrıca, bu kişi, bir din adamının mevcudiyetinin şart olduğu bütün dini merasimlerde hazır bulunur.
4. Minarelerden ezan okuyan ve namaz süresince de, kendilerine ayrılmış, “mahfil” denen bölmede gerekli dini sözleri okuyan, 12-20 müezzin.
5. Hıristiyan ülkelerdeki kiliselerde mevzup bulunan, törenlerde asa taşıyan görevliler, hademeler, zangoçlar ve bekçilere benzetebileceğimiz, “kayyum” denilen, 15-20 kadar görevli. Bunlar da; kapıları kapatmak, yerleri süpürmek, ihtiyaç olduğunda binayı aydınlatmak ve camiye muhafaza etmek gibi lüzumlu diğer adi vazifeleri gerçekleştirmekle yükümlüdürler.

Sonuç itibariyle, Aya Sofya ya da Sultan Ahmet gibi birinci sınıf bir camiiye bağlı ortalama insan sayısı, yaklaşık, 30 veya daha fazla olarak düşünülebilir.

İsim verme merasimine atıfta bulunmuştuk, son derece basit olan ve hiçbir şekilde bir töreni veya şenliği içermeyen bu işlemin mahiyetini açıklamak için birkaç söz yeterli olacaktır. Merasim, genellikle, bebeğin doğumundan hemen sonra, bu amaçla çağırılmış bulunan ve harem kapısına yakın, beklemekte olan bir imamın huzurunda gerçekleştirilir

Yeni doğan'ın imama arz edilmesinin ardından, imam yaklaşır ve ilk olarak, daha önce ebeveynin seçmiş olduğu isim ile hemen bebeğe hitap eder ve bebeğin bir kulağına ezan, diğerine ise ezanın hülasası olan ikamet'i fısıldayarak okur. Ardından, bebek, haremdeki anasına geri götürülür; hepsi bu. Hiçbir yardımcıya lüzum yoktur. Çocuğun, yalnızca doğmuş ve ebeveyni tarafından kabul edilmiş olması, İslam'a girmiş olduğunun ispatıdır; isim verme'den önce ölüm vuku bulsa bile. Sözü edilen

basit formalitelerin bitirilmesinin ardından, imam; çubuk (tütün), kahve ve tatlılarla ağırlanır ve zaman zaman, iyi bir akşam yemeğini almasının yanı sıra cömertçe bir bahşış de alarak ayrıldığı olur.

Hepsi de vakıflardan elde edilen, camiilerin gelirleri; banilerin [bina eden, kurucu] ve ya daha sonra gelen hayırseverlerin camiye bağladığı mülk miktarına veya söz konusu gelirlerin, idaresinde gösterilen dikkat ve tasarrufa göre değişmektedir. Bu gelirlerin miktarını, tam olarak salık vermek zor ama bu konuda ulaşılabilecek en üst makama göre, aşağıdaki selatin camiilerinin, 1842'deki gelirleri şu şekilde idi¹⁰⁰:

İmparatorluktaki benzer tüm kurumlardan en zengini olan ve 1453'te II. Mehmed tarafından camiye çevrilmiş bulunan Aya Sofya: 1.500.000 kuruş.

Aynı padişahın 1458'de inşa ettirdiği ve III. Selim tarafından tamamen yeniden inşa ettirilen Eyüp: 200.000 kuruş.

Aynı isimli sultanın, 1469'da bitirdiği camii, II. Mehmed: 675.000 kuruş.

Sultanlar, valide sultanlar ve sultanların kızlarınca inşa edilmiş olan yaklaşık 26 camiiden, 12'si, yukarıdaki üç camii de banisi olan II. Mehmed tarafından inşa ettirilmiştir.

1505'te yapımı tamamlanan II. Bayezid: 520.000 kuruş.

1526'da bitirilen I. Selim: 290.000 kuruş.

Muhteşem Süleyman'ın, en büyük ve en sevdiği oğlu Mehmed'in şerefine inşa ettirdiği Şehzade: 230.000 (Şehzade Mehmed ve kendisinden küçük kardeşi Mustafa, camiiin bitişiğindeki türbededir).

1555'te yapılmış olup bahsettiğimiz tüm bu heybetli yapılar içerisinde en etkileyici ve de en sade ve saf olanı, I. Süleyman [Süleymaniye]: 360.000 kuruş.

¹⁰⁰ Camiilerin isimleri, büyüklük ya da öneme göre değil; kurulma tarihlerine göre verilmiştir.

1614'te ibadete kapılarını açmış olan I. Ahmet [Sultanahmet]: 710.000 kuruş. Konvoyların, atların ve seyircilerin tanzim ve tertibi için müsait olan At Meydanı'nın hemen bitişiğinde bulunması dolayısıyla camii -her ikisi de kıdem açısından daha önce gelen Aya Sofya ve Süleymaniye'ye rağmen-, iki bayramda ve mevlüdde gerçekleştirilen muazzam devlet merasimlerine mekan olarak seçilmiştir.

IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan tarafından 1665'te yaptırılan ve Mısır çarşısı ile Bahçe Kapısı iskelesi arasında bulunan "Yeni" ya da "Valide" Camii: 360.000 kuruş.

II. Mustafa ve III. Ahmed'in validesi Rabia Gülnuş Sultan'ın 1696'da Galata'da inşa ettirdiği "Yeni" ya da "Valide" Camii: 115.000 kuruş. Temel itibariyle, ahşaptan yapılmış olan ve tek minaresi bulunan bu camii, aynı sultanın, Üsküdar'da inşa ettirdiği camiiden [mimari açıdan] çok daha zayıftır.

Yine aynı sultanın, 1711'de, Üsküdar'da inşa ettirdiği Ayazma (kutsal pınar) Camii: 200.000 kuruş.*

III. Osman tarafından 1745'te bitirilen ve Sir J. Hobhouse'un, şehirdeki en zarif yapı olarak tanımladığı, Nur-ı Osmaniye Camii: 240.000 kuruş.

III. Mustafa tarafından 1760'ta ibadete açılmış olan Laleli Camii: 135.000 kuruş. "Laleli" ismi, kimilerinin iddia ettiği gibi, minare galerilerinin lale biçimli olmasından değil; III. Mustafa'ya çok yakın yaşamış ama ondan daha çok hürmet görmüş olan "Lala" adındaki meşhur bir şeyhten almıştır.

Boğaz'ın Asya yakasında, Istavroz'da, aynı adlı hükümdar tarafından 1783'te inşa ettirilen Abdül Hamid Camii: 180.000 kuruş.

* Camiinin yapılış tarihi kaynaklarda 1761 olarak geçmektedir (Sultan III. Mustafa tarafından yaptırılmıştır) (çev.).

Üsküdar'daki Selimiye kışlalarının kuzey yüzünün civarında 1801'de yaptırılan III. Selim: 150.000.

1802'de aynı isimdeki padişah tarafından, kumbar hane'nin (topçu deposu) bitişiğinde inşa ettirilen, küçük ama zarif III. Selim Camii: 100.000.

Rahmetli Sultan II. Mahmud tarafından, 1835'te Tophane'de yaptırılmış olan Nusretiye (muzaffer) Camii: 180.000 kuruş. Camii, minarelerinin hayran olunası hafifliğinin ve güzelliğinin yanı sıra yine minarelerin yıldızlı tepeleri ile de diğerlerinden ayrılır.

Camiiler¹⁰¹, üç sınıfta tasnif edilmiştir: İlk sınıf, camii-i selatindir (sultanların gittiği camiiler). Bunlar, sultanlar ve valide sultanlar¹⁰² tarafından inşa ettirilmiş camiilerden müteşekkildir.

İkinci grup, camii'dir (toplanma mekanları). Bunlar, kocaları hayatta iken, sultanların [padişahların] anneleri tarafından; sultanların kızları ya da kız kardeşleri tarafından ya da belli başlı imtiyazlara sahip diğer büyük zatlar tarafından inşa ettirilmiştir. Bu camiilerden, yaklaşık 227 tane bulunmaktadır.

Üçüncü sınıf ise yaygın olarak bulunan "mescid" ya da "mabed"lerdi ki bunlardan da 300 kadar olmalı.

Von Hammer, selatin camiilerinin sayısını, 24 olarak vermektedir. Bu konuda daha doğru rakamlar veren bir otorite olan d'Ohsson ise, camiilerin Abdülhamid dönemindeki sayısını 14 ile sınırlandırmaktadır. Ben bu sayıya, d'Ohsson'ın harika eserinin ortaya çıkmasından bu yana inşa edilmiş olan III. Selim ile II. Mahmud

¹⁰¹ Dilimizdeki "mosque" ya da "mosk" kelimesi, İspanyolca "mesquita" kelimesinden türemiştir ki bu kelime de ibadete tahsis edilmiş bir mekan anlamına gelen, Arapça "mescid" kelimesinden bozmadır.

¹⁰² "Valide" unvanı, oğul, tahta çıkana kadar yüklenilmez. Ve ana, oğuldan fazla yaşar ise unvan yine geçerliliğini korur. "(Hanım) Sultan" unvanı, yalnızca, Sultanların [padişahların] kız kardeşlerine ve kızlarına mahsus olup "kadınlar" için ya da Sultan'ın [padişahın] haremdekiler için kullanılmaz; bunlar dışında olup da bu unvanı kullanan, yalnızca, valide sultandır.

camiielerini de ekledim. Geleneğe sıkı sıkıya bağlı kişiler, selatin camiilerinden birden fazlasının, banilerin isimleri ile zikredilmemesi lazım geldiğini söylemekteler; zira, söz konusu bani padişahlar ne büyük bir savaş kazanmışlardır ne de yabancı bir toprak fethetmişlerdir. Örneğin, Ahmed camii [Sultanahmet] bu grupta yer alır. Bu konuda, halkın yaklaşımı, uç noktalara varmaktadır. Örneğin “Laleli Camii”; III. Mustafa’nın, ismini ebedi kılmak ve dine vakfetmek çabalarına rağmen, halkın gözünde pek de rağbet görmemiş olan bu padişahın ismiyle zikredilmemiştir. Aynı şekilde, hükümdarlığı altında, Türkiye’nin yalnızca kuzeydeki bazı toprakları kaybetmekle kalmayıp aynı zamanda Yunanistan’ın da elden gittiği, II. Mahmud’un inşa ettirdiği yüce mabet, bu bani padişahın emrettiği gibi “Mahmudiye” ya da “Nusretiye” olarak değil; halkın verdiği isim, “Yeni [Camii]” olarak tesmiye edilmiştir.

Şehirdeki ya da şehre yakın en eski cami Arabcılar camiidir. Emevi halifesi I. Süleyman’ın kardeşi Maslamah tarafından, Galata’nın denize yakın bölümünde, köprüye yakın bir yerde inşa ettirilmiştir (M. S. 715’te Maslamah, Arap bir ordunun başında Konstantinople’ı kuşatıp da Bizans imparatoru II. Anastasius tarafından geri püskürtüldüğü dönemde). Camii, minaresi ile tüm diğerlerinden ayrılır. Minare, Türk şehirlerinin değişmezi olan iğne şekilli, zarif biçimde değil, bir çan kulesi şeklinde yapılmıştır. En yakın zamanda inşa edilmiş camii ise, Hüsrev Paşa’nın 1838’de Emirgan’da inşa ettirdiği camiidir. Camii, Boğaz’da, Rıfat Paşa’nın 1841’de ikamet ettiği yalının hemen kuzeyinde ve baninin, muazzam yalısının da güneyinden az bir mesafededir.

Sözünü ettiğimiz camiilerin ve imparatorluk topraklarındaki diğer bütün dini mülklerin mali idaresi, baniler ve hayır sahiplerince, sırf bu hususi amaç için tayin edilen iki görevliye emanet edilir: nazır (müfettiş) ve müteveli (sayman). Kanuna

göre, mütevelliler defterlerini, her altı ayda bir, yani senenin başı ve ortası olan, Muharrem'in 1'inde ve Receb'in 1'inde, nazırlara göstermelidir. Bu kişiler, tüm iradın [gelirlerin] ve masrafların, ayrıntılı kayıtlarını tutmakla yükümlü olup ikiye ayrılırlar; birinci gruptakiler, hassaten dinin hizmetine adanmış olan mülk ile yükümlü olanlar ve ikinciler ise tüm dünveyi vakıflara nezaret eder. Bu zatların emri altında birçok tahsildarlar, katipler ve ast-müfettişler bulunmaktadır.

İlgili mülkün [din'e] terkini ya da teslimini resmileştiren senet ya da mukaveleye vakfiye denir. Vakfiye ilk olarak, kadı mahkemesinde yani söz konusu bölgenin baş hakim'ince teftiş edilmeli ve kayda geçirilmelidir. Ve sonra bu amaç için birçok katibin istihdam edildiği, Maliye nezaretinde (bakanlık) bulunan ve bu amaca tahsis edilmiş olan üç kalemden birinde kayıt altına alınmalıdır. Sözümlü ettiğimiz kalemlerden birincisinde, payitahttaki ve Avrupa eyaletlerindeki camiilerin yanı sıra mukaddes şehirlerdeki camiilere ait bütün vakıflar kayıt edilir. İkinci kalemde ise Asya ve Afrika'da bulunan benzer nitelikli tüm kurumların yanı sıra vatanperver veya hayırsever niyetlerle bina edilmiş tüm kamu hayır kurumlarının kayıtları tutulur (imaret hariç). İmaretler (aşevleri) ise üçüncü kalemde kayıt edilirler. Bu kayıtlar, büyük bir dikkat ve kesinlikle tutulur ve bu yönleriyle; ilgili tarihler ya da meseleler bakımından arşivlerin bir dikkat ve kat'iyetle muhafaza veya tasnif edilmediği kamu dairelerinin genelinden çok çok farklıdır.

Vakıf kalemini de içine alan, Defterdar Kapısı (hazine veya darphane), Topkapı Sarayı'nın ilk, yani dış avlusunun solunda, eski Aya İrini Kilisesi'nin birkaç metre ötesinde yer almaktadır.¹⁰³ Eski darphane ve maliye nezareti, daha önceleri, Sultan

¹⁰³ Türk hükümeti, bu yakınlarda, tecrübeli İngiliz mühendis, Bay Taylor'ın nezareti altında, 40 beygir gücünde, buharla çalışan yeni bir para basma makinesi kurmuştur.

Bayezid Camii'ne bitişik olan ve daha çok Serasker meydanı olarak bilinen tavuk pazarında bulunmaktaydı. Şu anki binalar ise III. Ahmed tarafından 1726'da yaptırılmıştır.

Nazır ve mütevellinin kazançlı vazifeleri (başka bir deyişle, sadece, paraların gayr-ı kanuni bir biçimde ve yanlış yolda kullanılması yoluyla kazançlı; zira, söz konusu vazifelerin, karşılıksız olarak yerine getirilmesi gerekmektedir), vakfın kurucuları tarafından, halihazırda yüksek mevkilerde bulunan memurlara ya da başka kişilere, haleflerini tayin etme hakları da olacak biçimde, ömür boyu emanet edilmiştir ve edilmektedir. Ve aynı şekilde, kimisi de kendilerini, kendi teberrularına [bağışlarına] ya da temliklerine ["mülk olarak verme"ler], mutemetler olarak atamışlardır (ve bu hakları, daha sonra birincil varislerine geçecektir).

Bu şekilde, örneğin, bazı camiilerin mülkleri, sadrazamın ve sadrazama karşı sorumlu bulunan mütevellisinin daimi himayesine verilmiştir. Kimi diğer camiilerinki, şeyhülislamın ve mütevellisinin teftişine terkedilmiştir. Kimisinde ise nazır olarak, gümrük müdürü, müteveli olarak da vekili bulunmaktadır. Bununla birlikte, geçmişte, söz konusu mülklerin büyük kısmı; sultan sarayındaki kapıhalkının en başta geleni ve aynı zamanda da teftişçisi olan ve sarayın her yerinde nüfuzu geçen kapı ağasına (ak ağaların reisi) emanet edilmiştir.¹⁰⁴ Ama bu ak ağaların talanları ve zimmete geçirmeleri o derece artmıştı ki III. Murad, 1591'de bunların vazifelerini, siyah rakipleri, kızlar ağasına devretmiştir. III. Murad, selefleri ve başka zatlardan kalmış olan kurumlar üzerinde ak ağaların mevcut nüfuzlarını alıp kara ağalara aktarmakla kalmamış, aynı zamanda, kara ağaları, mümtaz bir daire olan "haremeyn-i

¹⁰⁴ "Kapı ağası" kelime anlamı yönüyle, "kapı komutanı" demektir. Zira, sarayın en iç kısmının ve harem de tüm muhafızları ve asayiş kuvveti, bu görevlinin emri altında idi.

şerîfeyn'e (mukaddes şehirlerin genel müfettişi) tayin etmiştir (halihazırda, kara ağalar, bu daireyi isim olarak ellerinde bulundurmaktadırlar. Daire, fiili olarak feshedilmemiştir ama –daha önce belirttiğimiz gibi- hükümsüz durumdadır).¹⁰⁵

Camii inşa ettirmiş olan vezirler, paşalar, şeyhler, mollalar ve diğer zatlar (camiilerine; mektebler, medreseler, hastahaneler ve diğer hayır kurumlarını da ilhak etmiş olsunlar ya da olmasınlar), yukarıda çizdiğimiz planı takip etmişler ve söz konusu kurumlarını; sözü edilen devlet erkanının ya da Anadolu ve Rumeli kazaskerleri; İstanbul, Galata ya da Üsküdar belediye reisleri; hekim başı ya da müneccim başı; veya ulemanın yahut yüksek mahkeme memurları gibi önde gelen yüksek devlet görevlilerine bırakmışlardır. Nadiren de olsa bazen, ilgili vakfin bağlı olduğu camiin şeyhlerini ya da imamlarını, mutemetler olarak tayin etmişlerdir.

Farklı devlet vakıflarının gelirleri, her bir camiin gerekli masraflarının üç katından daha fazladır. Dolayısıyla, birikim yoluyla mülklerin getirisi büyüktür ve eğer, bir yanda, bahis mevzuu paranın kanunsuz kullanımı ve zimmete geçirilmesi ve öte yanda, art arda gelen hükümetlerin, daha doğrusu, hükümdarların ihtiyaçları olmasa daha da büyük olacaktır. Devletin nazırının üzerinde bir kuvvet bulunmamaktadır ve defterler ve hazine, Sultan Sarayı'nda tutulmaktadır ki her ikisi de Sultan'ın tasarrufu altındadır. Nazırın kayıtlarının, resmiyette, maliye nazırınca kontrol edilmesi gerekmektedir ama maliye nazırlarından hiçbirinin, birikmiş gelirin bir kısmının alınmasına muhalefet edecek kadar ya da Sultan'ın iradesini reddetmeyi teklif edebilecek kadar cesur olmadığını söylemeye lüzum yok sanırım. Bu yüzden, acil bir kamusal ihtiyaç hasıl olduğunda ya da şahsi ihtiyaçlar söz konusu olduğunda

¹⁰⁵ Kapı ağası dairesi artık bulunmamaktadır ve birkaç yaşlı ve yıpranmış ak ağa ile, hediye olarak gönderilmiş bulunan üç-dört kadar genç haricinde, tüm ak ağalar dairesi kaldırılmıştır.

sultanlar, devlet vakıf hazinesinden ödünç almakta asla tereddüt etmemişlerdir. Maliye nazırının geçici garantisi ile yetkili kılınan padişahlar, parayı “geri eda etmeye dair vicdani bir azim ile”, bu birikimden serbestçe almışlardır (ama bu azmi, hiçbir zaman gerçeğe dönüştürmemişlerdir). Ve padişahlar sık sık, bu paranın bir kısmını, kamu yararına adanmış yeni vakıfların ya da eserlerin yapılmasına harcayarak vicdanlarının seslerini susturmuşlardır. Böylece, aslında vicdansızca bir talan gerçekleştirmekte iken, cömertlikleri ve dindarlıkları adına methedilmişlerdir.

İkinci gruptaki vakıflar, faydalı ve hayır amaçlı tüm kurumları kapsamaktadır ki bunlar, genel anlamda, insanların faydasına işlemektedir ve bunun yanı sıra fakirlere katkı sağlamaktadırlar. Örneğin, hanlar, kütüphaneler, medreseler, mektepler, hastahaneler, iâşe dağıtımı için mutfaklar, darülacezeler, tımarhaneler, hamamlar, köprüler, çeşmeler, türbeler, mezarlıklar; ve vatanperver amaçlarla askerler tarafından inşa ettirilmiş olan bataryalar ve kaleler. Bu grup, aynı zamanda, yaşlılıktan emekliye ayrılmış imamların ve din görevlilerinin emeklilik maaşlarını; vakfın kurucularının akrabalarına verilen yıllıkları; ve yine, vakfın kurucularının ruhlarının huzur içinde yatması için, daimi olarak, her gün Kur’an’dan cüzler ya da Kur’an’ın bütünü okumakla görevlendirilmiş şahıslara¹⁰⁶ verilen maaşları ve son olarak, çeşitli derviş tarikatlarının idamesi için gerekli tahsisatı da içermektedir.

Bu vakıfların hepsi hazineye kayıtlıdır ama kurucular, söz konusu fonu, münasip gördükleri gibi kullanmakta serbesttirler. Hem ana parayı ve getirisini hem de

¹⁰⁶ Kur’an okuyan bu kişiler [karîler] ikiye ayrılır, aşırhan ve devirhan, yani, Kur’an’dan yalnızca cüzler okuyanlar ve Kur’an’ın tamamını okuyanlar. Birinci gruptaki bir okuyucunun vazifesi, belirli bir süre içerisinde belirli cüzleri okumak ve böylece ekipteki diğer kişilerin de işlerini kolaylaştırıp söz konusu süre içerisinde kitabın tamamının okunmasını bitirmektir; aynı grubun takip edeceği ikinci bir yol ise, tüm Kur’an’ın cüzlerini aralarında paylaşıp aynı anda okumak ve belirlenmiş süre içerisinde okumayı tamamlamaktır. İkinci gruptaki bir okuyucu ise belirli bir süre içerisinde tüm kitabı okuyacaktır. Kimi diğer karîler ise tüm Kur’an’ı ezberlerler ve lüzum oldukça hepsini ya da bazı cüzleri okurlar. “Hafız (‘hafıza’dan)” adı verilen bu kişilerden kimisi, Sultan’ın kapı halkındandır.

toprakları ve üzerindeki binaları tamamen vakfa bağışlayabilirler ya da ilgili mülkü vakfedip bu mülkler vasıtasıyla kendilerine, karılarına, çocuklarına, kendi soylarından olan başka kimselere ve hatta arkadaşlarına bile yıllık gelirler bağlayabilirler. Ama şu şartla ki tespit edilmiş olan bu şahısların ölmesi halinde, her şey sadece ve sadece vakfın, yararına kurulduğu kurumun aidiyetine girecektir. Böyle bir durumda, vakıftan (ömür boyu) yıllık [gelir] alan kişiler, masrafları karşılaması üzere İdare'ye az miktarda son bir kira öder. Karşılıksız olarak eğitim vermek üzere ya da sadaka veya yemek dağıtmak [tevzi etmek] üzere tesis edilmiş olan bütün vakıflarda, öncelik, kurucuların akrabalarına aittir. Böylesi bir öncelikle yetkili kılınmış kişilere “mürtezika (rızkılanan)” denir ki bu öncelik hakkının reddedilmesi ya da bu hakka itiraz edilmesi durumunda, söz konusu şahıslar, haklarının yerine getirilmesi için mahkemeye başvurabilirler. Ufak-tefek sorunlarda, bölgenin kadısına gidilir; daha ciddi meselelerde ise haksızlığa uğramış taraf, benzer tüm konularda en üst mahkeme olan, Rumeli Kadı Askeri'ne [kazaskerine] gider.

Eğer herhangi bir mülk'ün hepsi ya da bir kısmı rehin altında ise, alacaklılar razı edilmediği sürece, hiçbir mülk, vakfa dönüştürülemez. Mülkü kayıt altına almazdan evvel meseleyi araştırmak, kadıların vazifesidir. Herhangi bir rehin altında bulunmadığı düşünülerek vakfa dönüştürülmüş mülklere dair, daha sonra alacaklıların ortaya çıkıp da önceye ait alacakları olduğunu ispatlamaları durumunda bile mevzubahis mülkün tamamının ya da kanuni talepleri karşılayabilecek kadar bir kısmının, vakıf olmaktan çıkarılması, idarenin bir vazifesidir. Veya kayıt altına alma ile ilgili olarak kanuni bir takım eksiklikler ya da yanlışlıklar olması durumunda, varisler ya da normalde vakıftan gelir alabilecek konumda olan akrabalar, kanunen mülkü serbest kılabilir ve böylece mülke sahip olabilir ya da onu elden çıkarabilirler.

Bu olay, sık sık vuku bulur ve uzadıkça uzayan mahkemelere sebebiyet verir. Tedavisi mümkün olmayan şikayetlerle muzdarip olanlar ya da tehlikeli hastalıklar çekenler, kendi mülklerini, vakfa çeviremezler. Bu durumda, söz konusu muamele, bir vasiyet sahibinin iradesi olarak görülür ki hiç kimse, bu kişinin (erkek ya da kadın) yasal varislerinin alması gereken payın üçte bir'inden daha fazlasından, bu varisleri mahrum bırakamaz. Miras, her zaman hisseler [dairelere] bölünür ve mal sahibinin eşlerinin [karılarının] alacağı mehirler çıkarıldıktan sonra, bu hisselerden erkekler iki'sini, bayanlar ise bir'ini alır; ve eğer vasiyet sahibi dilediyse üçüncü hisse de hususi amaçlar için ayrılır.

Faizle ödünç para almak kanunen yasaktır ve paralarını kaybeden murabahacılar [tefeciler], kayıplarının telafisi için mahkemeye baş vuramazlar. Ama vakıf idarelerinin, tamirat amacıyla ya da sorumlulukları altındaki camiilere ya da kurumlara faydalı diğer amaçlarla, para kazanmak niyetleri olduğunda istisnalar uygulanır. Nitekim, idarelerin, birikimlerini borç vermek yoluyla kullanarak ayda, % 1 ya da 1.5 getiri sağlamalarına sıkça rastlanır. Bu muameleler, kadılarca da uygun görülmüşlerse, kanunen şiddetle teşvik görürler. Kişi, mülkünü rehin göstererek vakıftan ödünç para alır ve üç yıl içinde faizini ödemezse vakıf idaresi bu kişinin mülküne el koyabilmektedir.

Şu ana kadar iki sınıfta incelediğimiz vakıflar, Şer'i (kanuni) sıfatı ile diğerlerinden ayrılır. Zira bu kurumlar, şer'an tasdik olunmuştur. Üçüncü bir sınıf ise Adi (sıradan) vakıflardır ki bu gruptaki vakıflar, sultanların ya da vezirlerin tasdikinden başka hiçbir esaslı müeyyideye sahip olmayıp zamanla, âdet yoluyla bugüne ulaşmışlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi âdet, Türkiye'de sık sık kanunun yerine geçer ve bir kez kök saldığı zaman kanuni muamelelerin oynadığı rolü üstlenir.

“Laik” şeklinde değerlendirebileceğimiz üçüncü gruptaki bu vakıfların kurulması; vakıf idarelerinin, yönetiminde buldukları kurumun gelirini artırmak arzularından doğmuştur ki tüm süreç, acil ödeme mecburiyeti olmaksızın ya da satıcıları [vakfa mülklerini satanlar], vakfa çevrilmiş mülkten yararlanma hakkından tamamen mahrum bırakmaksızın gerçekleşmekteydi. Bu, satıcıların, ellerindeki mülkü kolayca ve ucuz bir fiyata satmaya teşvik edecek bir plandı. Sonuçta, örneğin, müteveli [vakıf idaresi], vakıfca satın alınmış mülkün toplam fiyatının sekizde birini ya da en fazla, altıda birini peşinen verir ve mülkü satan kişilere ya da bunların birincil varislerine, hayatları boyunca, söz konusu mülkten tamamıyla faydalanabileceklerdir. Bu durumda, hem satıcılar hem de satıcıların birincil varisleri ömür-boyu kiracılar addedilirler ve vakfın peşinen verdiği yekunun faizinin faizine yakın bir miktarda küçük bir kira öderler. Vakıf, kayıt altına alınır alınmaz, tasarruf edilemez [alınıp satılamaz] olur ve eğer mülkünü tefviz etmiş [vakıf olarak vermiş] kişi, çocukları olmadığı halde ölür ise her şey, vakıf camiine kalır. Bununla birlikte, böyle bir durumda, idarenin; erkek torunlara ve hatta erkek yeğenlere ve erkek kardeşlere vakıftan tekrar faydalanmaları ve ömür boyu devam edecek olan getirilere –bu kişiler sanki mülkü ilk olarak vakfetmiş şahıslarmış gibi - sahip olmaları için müsaade ettiği sık sık görülür. Yine de bu durumda, anaparanın yaklaşık, onda birine denk bir miktar vakıf tarafından alınır.

Bu sistem, hem satıcı hem de alıcı tarafa çeşitli avantajlar sunmuştur. İlk olarak, alıcıları, satın alınmış olan mülkün parasının hepsinin peşinen ödenmesi mecburiyetinden kurtarmıştır. Alıcı taraf, peşin ödenen miktar karşılığında, yalnızca, küçük ama kesin bir faizi garantilemekle kalmayıp zaman içerisinde mülkün tamamına, belki de yarı fiyatına sahip olmayı da garantiliyorlardı. Başlangıçta, bu

planın, vakıflar için pek de kazançlı olmayacağı düşünülmüştür. Ama sistem iyice yaygınlık kazandığında, evladı olmadığı halde [ya da çocuklarıyla birlikte] vefat edenler sebebiyle her yıl vakfa kalan çok sayıdaki mülk, bu ticareti başarıyla taçlandırmıştır. Yalnızca sultanların arzuları dolayısıyla değil, her iki üç yılda bir, aileleri bile silip süpüren vebanın neden olduğu sürekli tahripler dolayısıyla da hayat süresinin oldukça belirsiz olduğu bir ülkede, bahsini ettiğimiz kârın ne hızla seyrettiği kolaylıkla tahmin edilebilir.

Türklerin kadercı anlayışlarına ve bazı Frenklerin muhalif kuramlarına rağmen şimdilerde hemen hemen bütün Türklerin, faydalarını kabul ettiği karantina sisteminin benimsenmesi -öyle umulur ki- vakıf idarelerini, son söz ettiğimiz kâr getirici unsurdan mahrum bırakacaktır. Ama normalde imparatorlukta ölüm, bütün orta halli arzuları tatmin edebilecek kadar yoğun yaşanmakta. Yine de bazı şevkli mütevellileri memnun etmek zor. Mesela, karantinalardan bahsederken, bir tanesinin şöyle söylediğini duydum: “Bunlar, kötü bid’atler. Zamanla, hiç kimse vefat etmeyecek ve vakfiye mahvolacak. Vebayı def’etmek kafi gelmezmiş gibi bir de Galata Saray Mekteb-i Tıbbiyesi var; herkes tedavi olmayı öğrenecek ve bittabi, fukara aç kalacak, cevami [camiiler] mahvolacak.”

Kur’an’ın ve dini hükümlerin, tedbir amaçlı fiilleri haram kıldığına ve ayrıca, Müslümanların, hastalık bulaşmış mekanlardan çıkmalarına müsaade olunmadığına, genelde, inanılır. Meşhur Müftü Bekçi Abdullah Efendi’nin aşağıdaki fetvası ile ispatlandığı üzere, bu bir hatadır. Sual: “Zeyid [herhangi birisi], bir Müslüman, veba salgını olan bir mekanı terk eyleyip başka bir mekana gitse günaha girmiş olur mu?” el-Cevab: “Kadir-i Mutlak’ın rahmetini niyaz etmek şartıyla, hayır.” Şu günlerde, sözüne ettiğimiz türden tedbir amaçlı eylemler, az değildir. 1843’ün baharında, Türk

imparatorluğundaki karantinaların sayısı 110'a ulaşmıştır ki bu da aylık, yaklaşık, 1.5 milyon kuruşluk bir masrafa neden olmaktadır.¹⁰⁷

Mülkünü satan tarafa sunulan avantajlar da, aynı şekilde, çok büyüktü. Bu kişiler mülklerini vakfa terk etmekle, mallarını müsadere edilmekten emin kılmakta ve aynı zamanda, vefat etmeleri durumunda, birincil varislerini talana uğramaktan muhafaza etmektedirler. Yalnızca küçük bir faiz ödemek suretiyle, sermayelerinin altıda bir'i ya da sekizde bir'i oranında kazanabilmekteler ve yine de tüm vakıftan -hem kendileri hem de çocukları- yararlanma hakkını ellerinde bulundurmaktaydılar. Bazen satıcılar pazarlık ederler ve hayat boyu değil de belli sayıda yıl üzerinden anlaşılır ve satıcılar, tespit edilmiş süreden önce ölürlerse idare genellikle, varislerinin onların yerine geçmelerine ve belirlenmiş sürenin sonuna kadar, yıllıkları almalarına müsaade eder. Bu vakıfları kurmak yoluyla satıcılar, ayrıca, çocuklarının müsrifliklerinin de önüne geçebilmekteydiler. Zira, çocuklar, ilgili mülkü ne rehin bırakabilirler ne de tasarruf edebilirler ki bu, Türkiye'de de neredeyse diğer ülkelerde olduğu kadar yaygındır.

Sözünü ettiğimiz tüm bu durumlarda, ömür-boyu kiracı olan şahıs, aynı zamanda kendisinin de faydalandığı binaları ya da arazileri, dilediği şekilde vakfedebilmektedir ama tamirat ve hasarlara karşı sorumlu tutulabilir. Şu var ki bu kişilerin sık sık mezkur şarta kasten rıza göstermedikleri görülür. Zira daha ihtimamlı vakıf idarelerinin, uzun vadede kendi faydalarını düşünerek, mülkü sürekli tamirat altında tutmayı yararlı bulacaklarının farkındadırlar.

¹⁰⁷ İstanbul'daki Sağlık Meclisi 14 azadan oluşmaktadır. Bunlar; Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya, Sardinya ve Yunanistan'dan 7 dragoman; 4 Frenk [ecnebi] doktor; bir başkan ve katip (Türk) ve bir de, yakın zamanda yapılan bir değişikliğe kadar tıp camiasından olmayan Frenk bir müdür idi. Tüm meclis, bir süre önce, Türk imparatorluğundaki Avrupalıların ve medeniyetin en büyük bir düşmanı olan Tophane'den Mehmet Ali Paşa'nın buyruğu altına girmiştir.

Bu sınıftan bir vakfın kurucusu, anaparanın yaklaşık onda birine denk bir miktarı ödemesi şartıyla, ömür-boyu sürecek olan kendi kârını, en iyi teklifi veren kişiye satabilir. Ve hakkını satan kişi, bu konuda komşularına da danışmak zorunda değildir (Macaristan’da olduğu gibi Türkiye’de de, Şefî [komşunun önceliği] denilen kanuna göre, komşu, bitişiğinde bulunan [komşusuna ait] mülklerin satılması söz konusu olduğunda, biçilecek kanuni bir değer çerçevesinde, satın alma önceliğine sahiptir). Mülk vakfa çevrildiği andan itibaren hukuki takiplerden emindir ve daha sonradan üzerinde karar kılınan borçlardan da etkilenmez. Kısacası, bu üçüncü sınıf; ibadetle ilgili niyetleri tatmin etmenin yanı sıra mal sahiplerinin para kazanmalarını ve aynı zamanda da hem kendilerinin hem de varislerinin ömür boyu faiz elde etmesinin yolunu açan tesirli bir metottur.

Bâb-ı Âlî’nin Hristiyan tebaasının da, kısmen daha yüksek bir yüzde ödemek kaydıyla, bu sistemden yararlanmalarına müsaade olunmuştur. Sistemin, genel itibariyle, topluma sağladığı çok sayıda avantaj olmalı. Zira, bu şekilde, tüm ülkede, hatta hümayun topraklarında bile daha ve daha çok mülkler, camiilere bağlanmaktadır. Örneğin, bugün Pera’nın [Beyoğlu] ve St. Dimitri’nin üzerinde bulunduğu toprakların bütünü ele alalım. Fetih zamanında buraları, kısmen bağ ve bahçelerden müteşekkil, açık arazilerden oluşmaktaydı. Toprakları II. Mehmed, mülk olarak eline almıştır ve onun ardından, “Veli” lakaplı halefi II. Bayezid, buraları birinci grupta zikrettiğimiz vakfa dönüştürmüştü ve kendi ismini taşıyan camiinin vakfına bağışlamıştır ki mevzubahis arazilerdeki binaların ve bahçelerin sahipleri, hala küçük miktarda bir arazi kirası ödemektedirler. Sonuç itibariyle, tüm imparatorluk toprakları boyunca din kurumunun, binalara ya da işlenmiş arazilere sahip olduğu ya da bu arazilerin asıl sahibi gibi davrandığı söylenebilir.

Bazı sultanların dönemlerinde, selatin camiilerine ya da diğer camiilere ait olan bütün mülkler, (işlenebilir) topraklar ve binalar, her bir paşalıkta en iyi teklifi veren kişiye yıllık olarak kiraya verilmiştir (mukataa). Halen kamu gelirleri ile ilgili olarak uygulanan bu kiraya verme ya da mukavele biçimine iltizam denir. Mukavele sahipleri, yani mültezimler, genellikle, mevki sahibi paşalardır ki bunlar da çoğu kez, iltizamlarını yüksek fiyatlarla bir başkasına tekrar kiraya verirler. Ama bu kısa ömürlü kiraya verme sistemi, sürekli bir biçimde cebren gelir toplamaya, baskılara ve tahribatlara neden olmuştur ve uzun vadede, tarımsal nüfusun başına birçok belalar açmasının yanı sıra vakıflara da kayıplar getirmiştir. Sonunda, II. Mustafa ve ardından da Abdülhamid, bu konuda bir takım ıslahatlar yapmaya karar vermişlerdir.

Yıllık olarak kiraya verme sistemi en nihayetinde feshedilmiş ve yerine, ömür boyu kiraya verme sistemi (malikane) getirilmiştir. Bu sistemde, mukavele sahipleri, verecekleri yıllık kiraya ek olarak –teminata dayanarak- bir de peşinen büyük miktarda bir parayı ödeyeceklerdi. Her türlü durumda, peşinen verilen yekunlar ve yıllık olarak verilen kira, gerçek değer çok daha altındadır ama böylece vakfiye açısından, kiracının ödemeleri teminat altına alınmıştır ve ömür boyu kiracı kılınan şahıslar, köylülere baskı yapmaya ya da mülkü ihmal etmeye daha az meyyalıdır.

Birden fazla hükümdar, sözü geçen imtiyazları, camiilerden alıp vakfiyeyi hükümetin hususi idaresine verme planlarını aklından geçirmiştir. Örneğin, Sultan II. Mahmud bu planı gerçekleştirmeyi ciddi olarak düşünmüştür ve eğer ömrü vefa etseydi, muhtemelen, öyle de yapacaktı. Bu gerçekleşseydi hükümet; bütün şeyhlerin, imamların ve mabetlerde hizmet gören şahısların maaşlarını ödemesinin yanı sıra mezkur şahısların bağlı buldukları kurumların tüm tamiratını ve masraflarını da karşılayacaktı ve artan parayı ise devlet amaçları için kullanılmak üzere alacaktı. Bu

konuda, Sultan Mahmud'un seleflerine çeşitli planlar arz edilmiştir lakin yeniçeriler var olduğu sürece hiç kimse kurumlara müdahale etmeye cesaret edememiştir (ki yeniçerilerle yakın bağlantılar içerisinde olan ulema da kurumlardan sabit bir biçimde kazançlar elde etmişlerdir).

Farklı vakıf sınıflarının çerçevesi budur. Başkaca örnekler de vermek ve konuyu detaylandırmak kolaydır ama dini kurumların gelirleri ve hayır amaçlı fonlar hakkında bir fikir verebilecek kadar ve geçmişte tüm Osmanlı tebaalarının maruz kaldığı, talihlerinin bir anda tersine döndürülmesi durumundan kişinin hem kendini hem de varislerini emin kılmak için benimsediği yolları gösterecek kadar şey anlattık. II. Mahmud'un akli ve merhametinin yanı sıra medeniyetin tedricen yayılan ışıkları da şimdilerde Bâb-ı Âlî'nin tebaalarının hepsini, keyfi talanlardan kurtarmıştır ve dolayısıyla, üçüncü grup da andığımız vakıfların hizmetini de azaltmıştır; ama bu vakıflardan faydalanan insan sayısı hiçbir şekilde azalmamıştır.

Camiilerin ve hayır kurumlarının idamesi için vakfedilen veya vasiyet edilen mülklerin adil bir şekilde idare edilmesini temin etme konusunda kurucuların gösterdiği dikkate ve kanunun sertliğine rağmen, farklı yapıları kontrol etmekle yükümlü olan müfettişlerin, muhasebecilerin ve hükümet memurlarının kendi aralarında yaptıkları üstü kapalı ittifaklar sonucunda, büyük çapta yolsuzluklar olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bu yolsuzluklar en fazla, ikinci sınıf [ta yer alan] camiilerde ve müştemilatlarında göze çarpmaktadır. Bunların birçoğu, birikimlerin iç edildiğine dair tahripkar ispatlar taşırlar. Kimisi, mahvolmuştur ya da yangın veya diğer sebeplerle tahribe uğramıştır ama asla ne yeniden inşa edilmiştir ne de tamirat görmüştür. Bazıları, şimdiden tamamen mahvolmuştur; bazıları –özellikle de Eyüb civarındaki türbeler- ise giderek artan bir ihmale ve çürümeye terk edilmiştir.

Bazen de belli bir camiin hususi muhafazasına tayin edilmiş olan vakıf mülkünün, şimdilerde imparatorluktan ayrılmış olan eyaletlerde kaldığı görülür ki söz konusu mülke denk bir ödeme yapılmamıştır ve yapılmış olsa bile ödeme, esas amacına ulaştırılmamıştır.

Bunlardan bir örnek; kurucusu Piyale Paşa'nın (Muhteşem Süleyman'ın 1566'da veziri ve Cenevizlilerden Sakız Adası'nı¹⁰⁸ alan fatih) ismini almış olan, Ok Meydanı'nın kuzeydoğusundaki romantik vadide bulunan güzel camiiye ait vakıflardır. Bir başkası da II. Mehmet Camii'nin batısına doğru yer alan, şimşekten muzdarip olmuş Nişancı Camii'dir; adını, nişancı¹⁰⁹ denilen devlet erkanı tarafından inşa ettirilmiş olması dolayısıyla almıştır. Örnekler listesini uzatmaya gerek yok

Yine de Osmanlı'nın o büyük, görkemli günlerindeki bu türden enteresan olaylarının, şu zamanda yaşanan yıkıcı salgınlara tamamen teslim edilmeyeceğine dair ümitler beslenebilir. Bütün Osmanlılar ülkelerinin ihtişamlı günlerinin hatıralarına karşı, aynı şekilde kayıtsız değildirler, başka bir ifadeyle, kendi topraklarından çıkmış meşhur zatların istirahat ettikleri son mekanın tefekküründen ilhamını alan hürmet dolu hisleri hepsi birden kaybetmemişlerdir.

Hünerli ve kabiliyetli dostum Ahmet Vekif Efendi ile Eyüb ve civarındaki birçok gezintimiz esnasında ben, meşhur devlet erkanının, askerlerin ve din adamlarının küllerini taşıyan hatırı sayılır birçok türbenin harap durumlarına olan derin üzüntümü ifade ettim. O an dostumda da tamamen yankısını bulan bu hisler, öyle görünüyor ki, arkadaşımın zihninde bir iz bırakmış; Ahmet Vefik Efendi, son zamanlarda aldığım bir mektubunda şöyle söylüyor:

¹⁰⁸ Adada çok miktarda bulunan sakızın yerlilerce toplanıp ihraç edilmesi nedeniyle, "Chios [Sakız Adası]"a Türkler, "Sakız Adası" derler.

¹⁰⁹ "Nişan", işaret, alamet demektir ki aynı zamanda rütbe, derece anlamına da gelir. Dairesi eskiden, At Meydanı'nda bulunan Nişancı, geçmişte, sultanın tuğrasını resmi evraklara çekmekle yükümlü idi.

“Bugün, nakledeceğim başka iyi haberlerim de var. Müteaddit sefer ziyaret edip de harab hallerine daim teessüf ettiğimiz, Eyüp’te Zal Ali Paşa Camii’ne karib [yakın] bulunan, mahvolmuş o türbeleri hatırlıyor musun? Evkaf müdürüne mevzudan bahsetmeyi öylesine şevkle sürdürdüm ki ihtimal ki ısrarlarımı başından def’etmek için, cümlesinin tamamen tamiratını emir buyurdu. Dahası, mermerlerin sıvayla kapatılmaması ve renkli camların –geriye kalan kısımlarının- badanayla bozulmaması için işi dikkatle takip ettim. Kendi evlatlıklarımızı restore etmekte ne müşkülâtlar çekeceğimi tahayyül edebiliyordur. Bugünlerde, dostumuz Longworth’ü, kapılara hakkedilecek yeni kitabeleri okuması için yanımda götüreceğim.”¹¹⁰

Çeşitli camiilerin, isimlerini nasıl aldıklarını açıklamanın yanı sıra kökenlerini de anlatmak; yalnızca geçmişi değil, insanların görenek ve adetlerini aydınlatmak açısından da ilginç ve yapıcı bir girişim olacaktır. Mesela, şu camiilere bir göz atalım: Tutki Yedim; Altı Boğaçça (altı poğaçça); Üç Baş; Mihr ü Mah (güneş ve ay); Soğan ve Mercan Ağalar.

İlki, Sultan I. Ahmed zamanında Samatya Kapısı’na hiç de uzak kalmayan bir yerde, Şemseddin (din’in güneşi) isimli bir Efendi tarafından inşa edilmiştir. Camiin acayip ismi de baninin [kurucunun], camiiyi inşa etmek üzere para biriktirmek amacıyla akıl ettiği aşağıda anlatacağımız fikirden gelmektedir.

Anlatılanlara göre, Şemseddin, keyfine yol veren arzuları ve verdiği şenlikli ziyafetlerle tanınan, şu dünyada refah içinde yaşayan bir devlet memurudur. Keyif denen şeyin vücut bulmuş halidir Şemseddin. Sonunda, dini bir arzuya tutulur ve kendisini ebedileştirmeye azmeder; ama [antik Roma İmparatorluğu’ndan] Lucullus,

¹¹⁰ Mektubundan, yukarıdaki kısmı tercüme ettiğim münevver Efendi’nin ismini inşa etmeseydim daha münasip olurdu. Lakin böylesi şahıslar ülkelerini gerçekten şereflendirirler ve dikkat ve hürmete layıklar; tevazuuları böyle bir hürmetten hep imtina etse bile. Bay Longworth, Çerkezistan üzerine yazılmış mükemmel eserin sahibi olup İstanbul’da edebi meşgaleler içerisinde.

Milo ve Heliogabalus'un isimlerini unutulmaktan kurtaran eylemlerden daha yüce eylemler yoluyla. Bu sebeple, bir camii inşa ettirmeye karar verir ama bir yandan bu takdire şayan niyetini gerçekleştirip bir yandan da rahat hayat tarzını devam ettiremeyeceğinin farkına varır ve midesinden fedakarlık etmeye karar verir. Bu, aslında daha da çok methedilmeye layık bir fedakarlık, zira, Şemseddin'in midesine olan düşkünlüğü; akşam yemeğinde, diğer nefis yemeklerin yanı sıra sık sık, tatlı bademlerle doldurulmuş tüm bir kuzuyu da mideye indiren haşmetli Nadir Şah'ınkiyle rekabet edermiş.

Bu karara varan Şemseddin, kahyasını çağırır ve “bugün, 10-12 misafirim olacak. En leziz yemekler ve hoşaf hazırlansın. Lakin evvela, yekunu hesap et ve maliyeti bana söyle.” Bunun üzerine, kahya çekilir ve ahçı ve erzakçı ile istişare ettikten sonra yekunu hesap edip efendisine geri döner. Efendi, hesabın yazılı olduğu kağıt rulosunu alır, gözleri parlayarak okur, dudaklarını ıslatır ve “Mükemmel! Mükemmel! Bundan daha leziz bir ziyafet tahayyül edilemezdi; bir de zerde pilavı¹¹¹ ilave et, tamamdır” der. Sonra, göğsünden para kesesini çıkararak lazım gelen miktarı sayar ve ekler: “İşte cânûm [canım], şu sikkeleri al ve anahtarı, dostum Molla Mustafa Efendi'de¹¹² olan şu demir kasanın tepesindeki delikten içeri at.”

Kahya denileni yapar ve ellerini kavuşturup bundan sonra gelecek buyrukları beklemeye başlar. “Orada ne diye bekliyorsun, evladım?” diye sorar Efendi, tesbihini de bir yandan yavaş yavaş çekerek. “Vakit ilerliyor, erzakçı acilen pazara gitmeli ve hiç paramız yok”, cevabı gelir kahyadan. “Bugün, benim de yok”, diye karşılık verir Şemseddin. Kahya sorar: “Demir kasanın anahtarı için Molla Mustafa Efendi'ye mi

¹¹¹ İçindeki safrandan sarı renk almasından dolayı bu isimle anılmaktadır.

¹¹² Bu alim zat, I. Ahmet'in hocası idi. Talebesinin camiisindeki mezarlığa defnedilmiştir.

müracaat edeyim yoksa erzakı borçla mı tedarik edeyim?”. “Maazallah! [Allah göstermesin, Allah korusun]” diye heyecanla yanıtlar Efendi. “O halde nasıl buyruğu tatbik edip de akşam yemeğini hazır edeceğiz?” diye sorar diğeri. “Bu mesele şimdi hallolacak” der ıslah olmuş, boğaz düşkününü Efendi. “İnşaallah, ziyafeti yarına kadar tehir edeceğim. Bu esnada, tut ki yedim.” Ardından, Efendi, kendisi kadar dindar olmayıp aksine, parayı kasaya atarken kendine düşen hisseyi almadığı için çok nedamet [pişmanlık] duyan kahyaya müsaade verir. Ahdi gerçekleştirmek için yapılan söz konusu ihmal, ertesi sabah da aynı sahte tiyatro tekrarlanarak gerçekleştirilir. Ve bu yıllarca devam eder.

Nihayet kasa, bu şekilde tasarruf edilen parayla dolar. Büyük mimar Sinan’ın bir öğrencisi tutulur ve böylece, zevk düşkününü [“epikür”], muteber zatın adağı gerçekleştirir.¹¹³ Ama anlatılanlara bakılırsa, bu adak gerçekleştirilir gerçekleştirilmez, yani, camiine dine hizmetine adandığı açış gününde, tekrar eski yola saptığının çok bariz işaretlerini teşhir eden Efendi, kavun dolmalarıyla karnını tıka basa doldurmaktan dolayı inen bir felç nedeniyle ölmüştür.

Altı Boğaçça adındaki ikinci camii, II. Mehmed Camii’nin civarında bulunmakta olup o Sultan’ın ekmekeçi başısı tarafından inşa ettirilmiştir. Bu önemli zat, Fatih’e, öğleden sonraki ana yemek için her gün 6 adet poğaçça sunmak şerefine nail olmuştur. Ayrıca, şehrin at ile işletilen değirmenlerinde öğütülen unun tamamını inhisarı [tekeli] altına almaya muvaffak olmuştur ki fahiş fiyatlarla esnafa sattığı bu undan dolayı kısa zamanda bir servet yapmıştır. Ekmekleri için daha fazla para ödeyen ve aynı oranda

¹¹³ Sinan, Osmanlı İmparatorluğu’nun en meşhur mimarı idi. Türk tarihçilere göre Mimar, eserleriyle Muhteşem Süleyman dönemini ihya etmiştir: Ülkenin farklı bölgelerinde 50 büyük cami ve bir o kadar mescid; 90 ya da daha fazla saray; yine, aynı sayıda köprü; ve 50 kadar han ve kervansaray. Kendi bütçesinden ödeyerek Edirne kapı yakınında inşa ettiği bir camiide yatmaktadır. Yemen’in fatihi meşhur Paşa ile karıştırılmaması gereken Sinan, aynı zamanda, Süleymaniye ve Şehzade camilerinin de mimarıdır.

da homurdanan fakirlerin aleyhine bir şekilde onca servet yığmak sonunda vicdanını yakalar ve tekelci, kendi vicdan azabını ve insanların şikayetlerini söndürmek için bir camii yapmayı düşünür. Ama hırslı olduğu kadar kibirli de olan ekmekçi, sarayda taşıdığı unvanı camiiye vererek bu yapıyı, diğer ekmekçilerin yapabileceklerinden ayrı kılmaya karar verir.¹¹⁴

Ekmekçi, duyduğu bu nedametten dolayı nadim mi olmuştur, yoksa saraydaki vazifelerini ihmal mi etmiştir bilinmez ama Hümayun'un "altı boğaça ademi" camiini bitirir bitirmez saraydaki imtiyazını ve bir süre sonra da hayatını kaybetmiştir. İyice artmış olan unun ve ekmeğin fiyatının sebebi olarak ekmekçinin bu hırsı görülmüştür. Sonunda, bir sürü insan; bir grup Serden Geçti¹¹⁵ ve en gözü pek ve disiplinsiz taburlardan bazı yeniçerilerin önderliğinde, ekmekçinin değirmenlerine ve fırınlarına dalarlar ve onu kulaklarından kapı pervazına çiviledikten sonra dükkanlarını yağma ederler ve sonra da ekmekçiyi kendi un teknelerinden birinde boğarlar.

Zincirli Kapı yakınlarında bulunan üçüncü camii, ismini, III. Murad'ın hükümdarlığı döneminde, talihini aramak üzere Ankara'dan payitahta gelen bir berberden almıştır. Fakir bir delikanlı olarak işe başlar ama çalışkanlığı, nezaketi ve hüneri o kadar öne çıkmaktadır ki kısa zamanda ün kazanır ve küçük dükkanı, sabahtan geceye kadar müşterilerle dolmaya başlar.

Berber esnafının (en azından büyük şehirlerde bulunanlar) gittiği yolu izlemek yerine, Hacı Hamid, bu yola zıt bir seyir takip eder. Diğer berberlerin bir baş tıraş ettiği süre içerisinde, üç baş tıraş edebildiğinin farkına varır ve o oranda fiyatını tenzil eder ve "eğer Allah, bana harikulade bir ustalık nasip etmişse bu, kendi faydam için

¹¹⁴ Ekmekçiler tarafından inşa ettirilmiş iki camii daha vardır. Biri Galata'da, diğeri ise Valens Kemerî'nin [Bozdoğan] doğu ucuna yakındır.

¹¹⁵ Serden-geçti'ler seçilmiş gruplardır ve pervasız cesaretleri, ve disiplinsizlikleri ile meşhurdurlar. En ümitsiz ve tehlikeli görevlerde kullanılmışlardır.

değil, umumi olarak, cümle ademoğullarının [insanlığın] faydası içindir” der. Kısacası, Hacı Hamid, bir bakıma, kendisini ilahi ilham almış bir insan addetmiştir; kendisine, harici temizliği (ki İslam inancında, insanın iç [kalbinin] temizliğini aksettirmesi yönüyle de bir tepe noktasıdır) yaymak ve çabuklaştırmak gibi ilahi bir vazife emanet edilmiştir.

Menfaat gözetmeyen bu tavır, kısa sürede Hz. Peygamber’in dua ve teveccühüne mazhar olmuştur. Müşteriler, öncekinden bile daha bereketli olur. Abdest ve beş vakit namazın kılındığı anlar haricinde usturası ve tıraş köpüğü hiç boş durmamaktadır. Sonuçta, zamanla hatırı sayılır miktarda bir para biriktirir. Hacı Hamid’in hikayesi, en iyi müşterilerinden biri olan Hünkar İmamı aracılığıyla Sultan’ın kulaklarına çalınca, Sultan III. Murad, ona pek mahrem ve şerefli bir makam olan Berber Başı vazifesini teklif eder.

Teklif geri çevrilemezdi ama diğergamlılığını ve dindarlığını bir kez daha ispat etmek için Hacı Hamid, o ana kadar olan bütün birikimini Kadir’in hizmetine terkedip bir camii inşa ettirmeye karar verir ki camiin vakfı da yaşlılıktan emekliye ayrılmış yedi berberin geçimini, daimi bir biçimde, üstlenecektir. Hacı Hamid, gururlu ekmekçi gibi yapmaz ve bu eseri, saraydaki makamını ima eder hiçbir isimle tesmiye etmeyi düşünmez. Ama bahtını açan zanaatin hatırasına, bu kurumun isminin “Üç Başı Camii” olmasını talimat verir.

Bahsini ettiğim dördüncü camii ise Muhteşem Süleyman’ın, Avrupalıların “Roxalana” olarak tanıdıkları meşhur “Hürrem (şen, neşeli)”den kerimesi [kızı] Mihrimah (Güneş ve Ay) Sultan tarafından yaptırılmıştır.¹¹⁶ Bazı yazarların, yanlışlık

¹¹⁶ Mihr ü Mah Sultan, kendisi de o civarda bir camii inşa ettirmiş olan ünlü Sadrazam Rüstem Paşa ile evli idi.

eseri olarak, selatin camiileri arasında gösterdiği bu yapı, Edirne Kapı yakınlarındadır ve Pera ve civarındaki her yerden gözükmektedir. Tüm diğerlerinden; altıncı tepenin üstündeki yüksek konumu ve tek ama zarif minaresinin uzunluğu ile ayrılır. Asıl dikkat edilmesi gereken konu ise ne sultanın münevver ismi ne de yapının öne çıkan konumudur; Sultan'ın parayı temin etme biçimidir.

Yaygın kanaate göre, Mihr ü Mah Sultan, bu camiiyi ve Üsküdar'da yine kendi ismini taşıyan iki camiiyi daha, terliklerinden *birini* tezyin eden değerli taşların satışı ile yaptırmıştır. Evet; sultanlar ve zengin hanımlar, evde giydikleri, üzeri incilerle ya da mücevheratla dolu terliklere büyük miktarlar harcarlar ama müsrifliklerini mezkur amacı gerçekleştirebilecek kadar uç noktalara taşımazlar. Hakikat şudur: kızlarını evlendirdiklerinde padişahların, Ege'deki bir ya da daha çok adanın gelirini sırf kızlarının yararına tahsis etmeleri adettendir. Bu yıllıklara harem dilinde, “terlik parası” (slipper money) denilmiştir; tıpkı bizim hanımlarımızın tahsisatlarına “pin-money [iğne parası]” dendiği gibi. Sonuç itibariyle, mezkur dini niyetine gelirlerinin yarısını adayan Mihrimah, bir terliğini feda edip amacını gerçekleştirmekle ün salmıştır.

Geriye kalan iki camiiden biri, Et Meydanı bölgesinde, diğeri ise Sultan Bayezid'in güneyine düşmektedir ama bunların, dilden dile anlatılan ilginç bir hikayeleri yoktur. Şu var ki bu camiilerin; kara ağaların, vakıf müfettişleri olarak kendilerine bağlanan gelirler yoluyla ulaştıkları servete ve yine bu kişilerin, eşrafın hizmeti için satın alındıklarında kendilerine verilen güzel isimlere bir misal oluşturdukları

düşünülebilir.¹¹⁷ Sonuçta, bu siyah refakatçilerin, zarif bir çiçeğin, güzel kokulu bir maddenin, değerli, parlak bir taşın ya da güzel sesli bir kuşun adını aldıkları görülür; bozuk figürleri, çipçirkin yüzleri, iğrenç mi iğrenç kokuları, fersiz gözleri ve ahenksiz sesleriyle adeta istihza [alay] edermiş gibi.

Bu isimler arasında en yaygınları şunlardır: lale, karanfil, yasemin ve çınar; amber, safran, öd, misk; zümrüt, yakut, akik, mercan; bülbül, saka, toygar. Mercan ve Soğan¹¹⁸ camiilerinin kurucularının her ikisi de, farklı sultanlar zamanında, saray kapıhalkının kara ağaları idi. Ne dostları ne de akrabaları olan bu kişiler, camiileri inşa ettirmekle, dini hislerinden ziyade kendi hırslarını tatmin etmişlerdir.

Şehrin önde gelen camiileri ile alakalı birçok söylence ve efsane vardır; özellikle de her ne kadar mukaddesliği bakımından Eyüb'den sonra gelse de hem din adamlarının hem de halkın hususi bir hürmet beslediği âlî yapı Aya Sofya hakkında. Türk tarihçiler ve eserlerinde istatistikler veren [Türk] yazarlar arasında en kesin'i ve dikkatlisi olan Evliya, eserlerinde bunlardan çokça kaydetmektedir. Bu efsanelerin iktibaslarından [alıntılarından] oluşmuş “Müntehabat-ı Evliya Çelebi [Evliya Çelebi'den seçmeler]”¹¹⁹ adlı eser, yakın bir zamanda neşredilmiştir.

Doğudan ayrıldığımdan beri, bu alıntıların ilginç, birkaç çevirisi için Bay Longworth ve Bay Austen Layard'ın nezaketine müteşekkirim. Bu beylerin her ikisi de Von Hammer'ın da Evliya'nın orijinal eserlerinden, farklı söylenceler çevirip neşrettiğini belirtmekte ama bu bilgin Avusturyalı'nın eserleri, İngiliz okuyucularınca çok az bilindiği için, aşağıda kaydettiğimiz efsaneler,

¹¹⁷ Bütün pagan siyahların, İslam'a çevrilmeleri ve isimlerini almaları, yakalandıklarında veya ilk Müslüman durağına geldiklerinde gerçekleştirilir ama bu kişiler, İstanbul'da tekrar satıldıklarında, orijinal isimleri genellikle değiştirilir.

¹¹⁸ Fransızca'da olduğu gibi Türk dilinde de soğan ile “çiçek soğanı” için ayrı isimler yoktur.

¹¹⁹ İstanbul, vol. I 1258 (1842-3). Maalesef, İstanbul'da bulunduğum sırada, bu eserden haberim yoktu.

orijinalliklerinden hiçbir şey kaybetmeyeceklerdir. Efsaneleri, hemen hemen tercümanların dilinden aktaracağım.

Aya Sofya'nın kubbesinin nasıl tekrar inşa edilip takviye edildiğini anlatan efsane

“Alemlerin iftiharı (Muhammed), Sallallahu Aleyhi ve Sellem, doğduğunda, kubbenin kabe yönündeki yarısı yıkıldı; ve yedi kez tamir ve takviye teşebbüsünde bulunulmasına rağmen kubbe sağlam kalamayıp hep tekrar yıkıldı.¹²⁰

Sonunda, İlyas Peygamber (Aleyhisselam), keşişlerden birine, münzevi kılığında görünür ve keşişin yanına gelir: ‘Şunu bilesin ki Muhammed isminde bir peygamber, ahir zamanda [yakın bir zamanda] zuhur etmiştir. Kubbenizin ihyasını ancak o temin edebilir. Onun ağzındaki tükürüğün yardımı olmaksızın malzemeler birbirine tutmayacak. Lakin onun ağzının tükürüğü, Zem Zem kuyusunun suyu ile ve Mekke kumu ile karıştırılırsa, ancak o zaman harç sağlam ve katı kalacaktır’. Zat, bunları söyledikten sonra yok olur.

Artık keşişler bu zatın, İlyas Peygamber (a.s.) olduğunu biliyorlardı.¹²¹ Bu nedenle, 300 keşiş hazırlıklarını yaptılar ve Şam’a doğru yola çıktılar, oradan da Mekke’ye geçtiler ve Ebu Talib’i (Muhammed’in amcası) bulup arzularını ifşa ettiler. Anlatılanlardan memnun kalan Ebu Talib derhal bir fincanı mürekkeple doldurdu ve Muhammed’in sağ elinin parmaklarını içine batırıp ona [Muhammed’e] şöyle söyler: ‘elinin izini bu ceylan derisinin üzerine bas ki ümmetinin, din adamlarından haraç

¹²⁰ Hz. Peygamber’in doğumu ile kubbenin çökmesinin tesadüfü, Müslümanların bir anakronizmidir; bu talihsiz olay M. S. 558’de vuku bulmuştur, yani Muhammed’in doğumundan 11 sene evvel. Üstelik bina, Justinian tarafından 568’de restore edilmiştir; başka bir deyişle, o mühim olaydan birkaç ay önce.

¹²¹ Müslüman peygamberler içinde İlyas’ın hususi bir yeri vardır. Denizde seyahat edenlerin hamisinin Hızır (yeşil) Peygamber olduğu gibi, karada seyahat edenlerin piri de İlyas’tır.

almamasından ve böylece din adamlarının haraçtan muaf kılındıklarından emin olunsun.’

Mukaddes zat, sağ elinin parmaklarını mürekkebe daldırmak üzereydi ki keşişlerden biri bu şerefli eli kaptı ve cümlesini mürekkebe sokup simsiyah etti. Bunun üzerine o mukaddes zat haklı bir öfkeyle doldu ve şöyle seslendi: ‘Benim bu elim sayesinde, bir gün, ümmetim, topraklarınızı fethedecek ve hepinizi tabî kılıp idare edecek’. Bunu söyledikten sonra mukaddes elini, parşömene vurdu.

El’in izi, bariz bir şekilde tamamıyla parşömene çıkmıştır ki Osman oğullarının şu güne kadar (el yazısı imzaları olarak) kullandıkları tuğra da sözü, bütün İslam imparatorluğunda tanınan bu şanlı elin izinin ta kendisidir. Aynı iz’in mühürlenmiş hali ise halihazırda, Fener Kapı (patrikhane kilisesi)’da bulunan (Hıristiyan) papazların aidiyetindedir ki mücevheratla müzeyyen, 7 katlı bir kutuda muhafaza edilmektedir.¹²²

Bunun ardından, başka bir keşiş ilerledi, lazım gelen hürmet temsilinden sonra söze başladı: ‘Ey Muhammed! Konstantinople’da Aya Sofya ismindeki mabedimizin kubbesi, maalesef, harap oldu. Yedi sefer, nafile yere, hasarı tamire teşebbüs ettik ama malzeme, adeta kum gibi ufalanıp gidiyor. Şimdi eğer sen bize mübarek dudaklarından biraz tükürük verirsen biz de bunu harçla karıştıracağız ve ancak ve ancak bu şekilde harcın kuvvetle tutacağından emin olacağız.’

Zamanı geldiğinde, mabedin, ahfadının mülkü olacağını, şüphesiz ki, gören Muhammed, küçük bir kutuya mübarek ağzından biraz tükürük çıkardı ve bunu keşişlere takdim etti. Bundan çok çok memnun olan keşişler işe koyuldular; 70 deveyi

¹²² Efsanenin bu kısmı; bir örneğini ileride bir bölümde sunacağımız, Sultan’ın tuğrasının kökenini göstermesi açısından enteresan. Ne var ki parşömen ve mücevheratlı kutu yok; ayrıca, [din adamlarının] haraçtan muafiyetleri de mevcut değil.

Zem Zem suyu ile bir 70 deveyi daha Mekke toprağıyla yüklediler ve İstanbul'a döndüler. Orada, mezkur malzemerle harcı yaptılar ve mukaddes tükürük ile karıştırdılar ve mabedi tamamen tamir etmeye muvaffak oldular.

Kubbenin mebhüs kısmı, kabenin tam karşısına düşen kısımdır. Sağlamlığın sadece ve sadece mukaddes tükürüğün eseri olduğunu teyit etmek için, Fethin Babası (II. Mehmed), kubbenin merkezinden, 50 ölçek buğday taşıyabilecek istiapta [kapasitede] altın bir top sarkıtır. İlyas Peygamber (a.s.) ibadetlerini bu top altında eda etmektedir. Ki orada birçok veli tarafından görülmüştür. Ve her kim, azmedip de sabah namazlarını 40 gün üst üste bu noktada kılsa dünyevi veya uhrevi bütün arzularına kesinlikle erecektir." 'Bunun hakikat olduğu' diye ekliyor Evliya, 'tecrübeyle sabittir.'

İlyas'ın kılığında topun altında gözüken zat, burasının "İlyas Peygamber'in mekanı" olarak tesmiye edilmesine sebep olmuştur.

Ama burası, yalnızca o peygamberin ziyaretleriyle meşhur değildir; aynı zamanda, dertlere deva mucizeleri ile de malumdur.

Mesela, bir adam hafıza kaybından muzdarib olsa bu noktayı ziyaret etmesi, kat'i olarak tedavi sağlayacaktır; ama hastanın daima, daha evvelden tesbit edilmiş bazı kaidelere riayet etmesi şartıyla. Şöyle ki "hasta, üst üste yedi sabah, seher vaktinde altın topun altına gelsin ve burada, ilk namazını [gün içindeki] kılsın, yedi siyah üzüm yesin ve her bir namazdan sonra şu duayı üç kez tekrar etsin: 'Ey Allah'ım! Ey her müşkilatı çözen, cümle mahremi ve esrarı bilensin, yardım et!'. Eğer bunu yaparsa Kadir'in rahmeti ile melekeleri ihya olacak ve hafızası o kadar kuvvet bulacak ki çocukluğundan beri söylenmiş bütün sözleri hatırlayacak ve bu sözler, bir kayanın üzerine kazınmış gibi zihnine kazınacak. Aşikardır ki (diyor Evliya) bu, kubbenin Allah'ın inayeti ile tamir edilmesi sebebiyledir.

Nitekim, Akşemseddin'in (meşhur bir molla) oğlu Hamdi Çelebi, hafıza kaybına o derece mübtela idi ki arkadaşları ona selam verdiği zaman, her zaman sabit bir cevap olan 'aleyküm selam'ı hatırlayabilmesi için bir kağıt parçasına bakmak mecburiyetinde idi (daha basit bir dille anlatacak olursak, arkadaşları 'sıhhatin nasıl' diye sorup da selam verdiklerinde o, elindeki kağıtlara bakmaksızın ne 'çok kötü' ne de 'çok iyi, teşekkür ederim' diyebilmekteydi).

Hekimler, uzun bir süre, şifa bulmasından ümidi kesmişlerdi ta ki dini bütün Akşemseddin'in tavsiyesiyle ona, altın topun altına gitmesini öğütleyinceye kadar. Ve Çelebi, kaidelere de sıkı sıkıya bağlı kalarak bunu yapması sonucunda tamamen iyileşti. Hafızası o kadar harika biçimde tazelandı ki anasının kucağına uzandığı ilk andan şu ana kadar olan en önemsiz olayları bile ve huzurunda söylenmiş tüm sözleri hatırlayabilmekteydi.”

Aya Sofya'ya atfedilen çeşitli mucizelerden diğer bazıları şunlardır:

1. Güneybatı tarafındaki girişin büyük kapılarının [*Makam-ı Kiblekapısı*], Nuh'un gemisinin tahtasından yapıldığına inanılır. Ve eğer bir adam deniz yolculuğuna çıkmak üzere ise iki rekat namaz kılıp¹²³ ellerini bu kapıya sürerse ve Nuh'un ruhunun huzur içinde yatması için bir de fatiha (Kur'an'ın ilk suresi) okursa muvaffak olacaktır. Bunu yaptıktan sonra o kişi, kesinlikle, emniyet içerisinde dönecektir ki Evliya bu konuda hiçbir şüphe olamayacağını ifade ediyor.
2. Her kim ki kalp çarpıntısından maluldür oruçlu bir halde üst üste üç cumartesi, sabah namazından evvel mabed alanı içerisindeki kuyunun suyundan içsin. O

¹²³ Bir rekat, her birinde belli bir surenin ya da duanın söylendiği, on pozisyon değişikliğinden müteşekkildir. İki veya daha fazla rek'at bir namazı oluşturur.

kişi, Allah'ın lütfu ile, mukaddes tükürüğün tesiri yoluyla tam bir dermana kavuşacaktır.

Bunlar, en basit ifadeyle, abes batıl inançlar olabilir ama birçoğu din adamlarınca telkin edilmiş olup Hıristiyan ülkelerindeki insanlarda üstü kapalı bir şekilde bunlara inanmaktadır.

Bu bölümü, II. Mehmed Camii ile ilgili bir söylence, daha doğrusu anekdot ile kapatacağız. Bu camii, her ne kadar devasa boyutlarda ve mağrur bir şekilde mukim ise de yükseklik ve görkem bakımından Aya Sofya'dan geridir; çeşitli tarihçilerin kaydettiği üzere, İstanbul'daki tüm diğerlerini gölgede bırakacak bir abide inşa ettirmek isteyen, camiinin banisinin [Fatih] gururunu derinden yaralamış bir hakikat. Aktaracağımız efsane, sükut-u hayale uğramış Sultan'ın kontrol edilemez öfkesini anlatmaya hizmet etse de öte yandan da bu öfkenin ardından gelen, Sultan'ın kanunlara riayetinin de çarpıcı bir ispatını sunmaktadır. Ayrıca, geçmişte adetlerin ve adaletin yerine getirilme biçiminin bir resmi olması açısından da ilginç. Bay Layard'ın Evliya'dan literal çevirisi şu şekildedir:¹²⁴

“Hiddetli bir padişah olan Fatih, mimar başını azarladı: ‘Neden benim camiimi Aya Sofya kadar âlî inşa edemedin? Sen kul, ne sebeple benim, her biri Rum’un (Türkiye) haracına müsavi olan sütunlarımı kestir ve kısa eyledin?’ Mimar başı cevapladı: ‘Ey Padişah! Burada, İstanbul’da birçok zelzele vuku bulmakta. Sütunlarından [yaklaşık] 4 arşın [1 arşın: 68 cm.] kestir ki camii hasara maruz kalmasın. Bu sebeple, Aya Sofya’dan alçaktır.’ Mimarın özrü bu olmuştur.¹²⁵

¹²⁴ Von Hammer de *Constantinopolis und der Bosporos* adlı eserinde bu efsaneyi çevirmiştir. Ama Bay Layard'ın yaptığı gibi, orijinal, tuhaf ifadeleri kullanarak değil.

¹²⁵ Camiinin mimarı, Christudolos adında bir Reaya Rum idi ki güvenilir bazı kaynaklara göre sağlam ve sağlıklı bir şekilde ölmüştür ve ayrıca camiini inşasının mükafatı olarak, camiinin hemen yanından büyük bir toprak kendisine bahşolunmuştur.

Kul! diye haykırdı Fatih, öfkeli bir sesle, ‘özrün, kabahatinden büyüktür’. Ve bunu söyledikten sonra aman vermeden, adamın iki elini de bileklerinden kesip attı.

Ertesi gün, mimar başı, İstanbul mollasının huzuruna çıktı ve kesilen zavallı uzuvlarını gösterip Fatih’ten davacı oldu, şeriate [kanuna] göre hakkını talep etti. Bundan sonra Molla derhal kethüdasını, Fethin Babası’na [Ebu’l-feth] gönderdi ve onu, yüce mahkemesinin huzuruna celbetti. Bunun üzerinde Fatih: ‘şeriatın lüzumu yapıla [emr şer’-i şerifindir*]’ dedi. Libacesini giydi, kemerine demir başlı bir gürz soktu ve kadı’nın huzuruna çıktı.

Hükümdar, selam verdikten sonra şeref makamına [sadr-ı ‘âli] doğru ilerlemeye başladı ama Molla eliyle onu geri çağırdı: ‘Oturma! Ey Padişahım! Müddeinin [davacı] yanına geç ve savunmanı yap.’

Fatih’in itaat etmesinden sonra, mimar başından konuşması talep edildi ve mimar başı söze başladı: ‘Sultanum (kadı efendi), ben mahir bir mimar idim, zanaatimin ustası idim. Padişah, camiisini çok alçak inşa etmem ve sütunlarını kesmemden şikayet etti. Sonra her iki elimi de kesti ve böylece beni, rızkımı kazanmaktan ve karımın ve çocuklarımın iaşesini temin etmekten mahrum bıraktı. Şeriatın lüzumu yapıla.’

Mimar başı konuştuktan sonra Molla zat-ı âlîsi, Fatih’e hitab ederek: ‘Padişahım, bu adamın ellerini kestiniz mi?’ diye sual etti. Fethin Babası cevapladı: ‘Bu adam, her biri Rum’un haracına müsavi olan sütunlarımı kesti ve böylece beni camiimin ihtişamından mahrum bıraktı; bu sebeple, elbetteki ben de ellerini kestim. Şeriatın lüzumu yapıla.’

* Bakınız: Orhan Şaik Gökyay, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt I* (İstanbul: YKY, 1996), s. 58, (çev.).

Molla buna cevap verdi: ‘Şöhret def’aatle afet tevellüd eder [doğurur]. Camiinizin alçak oluşu, ibadete mani değildir. Camiinin cümle taşları mücevherden olsaydı bile Allah nazarında sırf bir taş kıymetinde olurdu. Gayr-ı kanuni bir şekilde, bu adamın ellerini kesmekten dolayı, zulüm ile mücrimsiniz. O, artık, rızkını temin edemez. Karısının ve çocuklarının iâşesini temin vazifesi, kanunen, size intikal etmektedir. Cevabınız nedir?’

Sultan, sert bir şekilde cevap verdi: ‘Her nasılsa öyledir. Karar şeriatindir.’

Bunun üzerine Molla’nın cevabı geldi: ‘Şeriat der ki mimar başı, davasında ısrarcı olursa sizin elleriniz de aynı şekilde kesilecektir. Her kim kanunu ihlal ederse, kısasla ceza edilecektir’. Fatih ise ‘Sultanum, hazineden ona kafi miktarda bir maaş tahsis edeceğiz.’ dedi. Molla müdahale etti: ‘Hayır! Kamu hazinesinden yememeliyiz. Hata, sizindir. Yalnızca, kendi ulufenizden [şahsi gelir] tasarruf etmelisiniz. Kanun budur.’

Bundan sonra Fatih sual etti: ‘Tamam o halde! Ona her gün 20 altın sikke vereceğim, bu helal midir?’ Mimar başı razı oldu ve mesele böylece halloldu; ve her biri, berat hüccetini alarak daha fazla murafaa olunmaktan [yüz yüze mahkeme] kurtuldular.

Sonra, Molla ayağa kalktı ve Sultan’a tazim [hürmet] gösterdi. Sultan ise ona şu hitapda bulundu: ‘Dinle, Ey Molla! Eğer davaya, bu sultanımızdır, ona hürmet ve iltifatlarımızı arz edelim diyerek başlasaydın; bak! İşte bu gürzle kemiklerini ezerdim (Fatih libacesini kaldırır ve korkunç demir gürzünün başını gösterir)!.

Molla da ise hiçbir korku alameti yoktur, cevap: ‘Beyim! Eğer ki şeriatın hakimiyetini kabul etmeyip de asi olsaydınız; bakın! Bu ejderhaya emrini tatbik etmesini buyururdum (bunu söylerken, halısının kenarını kaldırdı ve buradan bir

ejderha fırlayıp ağzından ateş çıkarttı ama Molla 'Epssem ol!' diye bağırarak halıyı hemen geri kapattı ve yarattığı gizledi.

Böylece, adil ve şanlı Padişah, Sultan Mehmed, kanuna hürmet göstererek kulu ile olan davasını bu şekilde bitirdi. Mimar başının bir talebesi olan Abdülsinan, camiiyi tamamladı.”¹²⁶

2.11. Kahvenin İşlenmesi ve Kahvehaneler

Keten pazarının kuzeybatı girişinin karşısında Tahmis Hane [tahmishan] vardır. Şehirde tüketilen kahvenin büyük bir kısmı burada kavrulur, öğütülür ve sonra toptan ya da perakende olarak bakkallara veya kahvehane işletenlere satılır. Bir hükümet tekeli olan Tahmis Hane Türk bir kahyanın teftişi altında, Ermeni bir şirkete kiralanmıştır ve Avrupa'da türünün tek örneği olan bir kuruluştur. Kahvenin tasnif ve muhafaza edilmesi için depolar; kavrulması için fırınlar; ve öğütülmesi için mevcut değirmenlerden müteşekkildir.

Kahve değirmenleri, her birini iki atın çektiği, üç ayrı, yatay tekerlekten oluşmaktadır. Her bir tekerlek, takım halinde bulunan levheleri harekete geçirir ki bu levheler de düzenli aralıklarla yerleştirilmiş yarı-dairevi kollarla donatılmış bulunan uzun bir silindiri döndürmektedir. Bir laternanın dişleri gibi hareket eden bu kollar, sırasıyla yükselir ve eşit sayıda demir havan tokmaklarını, 60 cm. kadar havaya kaldırır; kolların, silindir arkasına doğru yönelmesiyle tokmaklar boşta kalır ve hemen aşağıda, uzun, demir bir teknede serpilmiş bulunan kahvenin üzerine düşer. Toz haline gelen kahve, yeterince kavrulduktan sonra süpürülerek tekneden dışarı alınır ve tartılmak ve elenip temizlenmek üzere bitişikteki bölüme taşınır. Üç değirmen, günde takriben 1250 kilogram kahve öğütür.

¹²⁶ Bu Abdülsinan, 81 sene sonra Süleymaniye'yi inşa etmiş olan meşhur Sinan'ın atalarından biridir.

Von Hammer burada, kahvenin kokusundan dolayı Ermeni işçilerin gözlerinin aşırı bir canlılıkla parladığını belirtmektedir. Ben ise yalnızca, bu zavallı işçilerin kahveyle doymuş ciltlerinin onlara bir Kızılderili görüntüsü verdiğini ve hepsinin cılız, sağlıksız ve ayrıca, sürekli bir öksürük ile muzdarip olduklarını gördüm. Aynı zamanda, atlar da cılız kemikli ve acınacak bir haldeydiler ve sürücülerin söylediğine göre, altı aydan fazla çalışmamaktaydılar; halbuki un değirmenlerindeki atların hepsi de iyi durumda ve yıllarca çalışabilmekteler.

Türk tarihçilere göre, kahvenin bulunması, 1258 tarihine tesadüf etmektedir. Mekke'de bir tekkeden kovulan Hacı Ömer adındaki bir derviş, civardaki bir dağın mağarasına sığınır ve burada açlığının sesini yatıştırmak için, hemen yakında büyümekte olan ağaççığın tanelerini toplar ve kavurur. Hem leziz hem de besleyici bulduğu taneleri döven ve suyla karıştıran Hacı Ömer, sonuçta bu içecek ile yalnızca birkaç gün hayatını idame ettirmeye muvaffak olmakla kalmaz, aynı zamanda, daha fazla sıhhat ve kuvvet kazanır. Birkaç gün sonra mağarayı ziyaret eden ihvanı [tekke kardeşleri], onu açlıktan ölmüş bir halde bulmayı beklerlerken, yemeğini hazırlamakta iken görürler ve bu mucizeye çok şaşırarak gibi, yeni maddenin harika kokusundan da memnun kalırlar. Sonra şeyhlerine giderler ve gördükleri şeyi anlatırlar. Tekkeden kovulmuş olan kardeşin kurtuluşunu, ilahi himayenin mucizevi bir ispatı addeden ve yeni maddenin tadını da merak eden Şeyh, Hacı Ömer'i hemen geri çağırır ve odasını ve vazifelerini ona iade eder.

Buluştan haberdar olan ve kaynatılarak içilen bu içeceği tatmış olan Mekke valisi, diğerleri gibi bu maddenin faziletlerini metheder ve bununla da kalmayıp kahve yetişen bütün bölgeleri eline alır ve buraları hükümet mülkü ilan ederek bir tekel kaynağı oluşturur. Bununla beraber, vali; kötü alışkanlıkların ve ahlaksız bir

karakterin adamı olan Hacı Ömer'e teveccüh gösterir ve böylece Hacı Ömer, 1182'de Ahmet Rufai tarafından kurulan "Rufaya Dervişi"nin şeyhi olarak ve yüce bir zat addedilerek ölür.

Bu evrensel içeceğin herkesçe inanılan kökeni işte budur ama öyle görünüyor ki kahve 1555'e kadar İstanbul'a gelmemiştir. Mezkur tarihte, depolarını, bugün Tahmis Hane'nin bulunduğu yerde kuran iki Arap tüccar, kahveyi İstanbul'a tanıtmıştır. Kullanımının çeşitli suiistimallere sebep olmasının yanı sıra suyla karıştırılıp satıldığı birçok dükkanın da serserilerin ve ahlaksızların uğrak yeri olması (bugün de olduğu gibi) sonucunda, ulema sınıfı kahvenin kullanımına muhalefet etmiştir. Ayrıca, meşhur müftü Ebussuud da, d'Ohsson'ın ifade ettiği üzere, tuhaf bir bahane ile kahveye muhalif bir fetva vermiştir: "ateş ile tüketilebilen (yok edilebilen) ya da kömüre çevrilebilen bütün maddeler, hakiki mü'min tarafından men edilmelidir."

Bu fetvaya ve sayıları 500'ü bulan, kahvehanelerin tümünün yerle bir edilmesini emreden IV. Murat'ın baskılarına rağmen içecek galip gelir ve şu an bu içecek, zenginlerin tesellisi ve fakirlerin de başlıca gıdasıdır. Bir kişinin, ya da başka bir ifadeyle, birbirlerine sıkça ziyarete gidip gelenlerin bir günde tükettiği küçük kahve fincanı sayısı 10-15 arasındadır ama bunların hepsi birden, muhtemelen, iki büyük çay fincanının muhtevasını geçmez.

1655'de İstanbul'u ziyaret etmiş olan M. de Thevenot, şimdi kulağa tuhaf gelen o zamanın diliyle, kahveye olan genel tercihten bahsetmektedir. Söz konusu zamanda kahve Fransa'da bilinmemektedir ve hatta bu içeceğin hiçbir zaman halkın genel zevkine hitap etmeyeceğini söyleyen Madame de Sevigné'nin günlerinde bile pek az sevilmiştir (ne var ki bu, gerçekleşmemiş bir kehanettir; zira, yakın bir zamana ait bir

istatistiğe bakılırsa 1842 yılı süresince Paris'te tüketilen kahve miktarı 70 milyon litreden fazladır¹²⁷).

“Les Turcs” diyor M. de Thevenot, “ont une autre boisson, qui leur est fort ordinaire; ils l'appellent cahvé, et en usent à toutes les heures du jour. Ce breuvage est amer et noir et sent un peu le brulé. On le boit tout à petits traits de peur de se brûler; de sorte qu' étant dans un cahvékhane (ainsi nomment ils les lieux ou on le vend tout préparé) on entend une assez plaisante musique de humerie. Cette boisson est bonne pour empêcher que les fumées ne s'elevent de l'estomac à la tête, et par consequent pour en guerir le mal —par la même raison il empêche de dormir.”

¹²⁷ Sıvı haldeki kahvenin her bir litresine yaklaşık 120 gram kahve tozu [kahvenin kendisi] gerekeceğini farz edersek sonuç, 18 milyon libre [yaklaşık 8.16 milyon kilo] ya da ayda [yaklaşık] 680.000 kilo edecektir. İstatistiğin doğru olduğunu kabul edersek bu, her bir birey için ayda 1.75 libre [0.794 kilogram] miktarında bir artış demektir; hiç fena bir ortalama değil.

[“Türklerin müptelası oldukları başka bir içecekleri daha vardır ki buna kahve derler ve bunu günün her saatinde içerler. Bu içecek acı ve siyahtır ve biraz da yanma hissi verir. Bir kahvehanede (kahvenin hazırlandığı ve satıldığı yerler) hoş bir müzik eşliğinde, yanma korkusu dolayısıyla küçük yudumlar halinde içilir. Bu içecek dumanın mideden başa yükselmesini engellemeye yarar ve buna paralel olarak kötülüğü (rahatsızlığı) engellemeye de yarar; aynı sebeple uykuyu da engeller.”]

Kahve hazırlamak basittir. Kavrulmuş ya da öğütülmüş kahve, küçük bir pirinç ya da bakır cezveye atılır; kafi derecede, kaynar su bunların üzerine dökülür, cezve, birkaç saniye daha kaynamaya tabi tutulur ve saflaştırma veya süzme işlemleri olmaksızın sıvı, küçük fincanlara dökülür. Kahvenin bu şekilde yapılmasına alışık olmayan birisi, onu leziz bulmaz. Ama ilk tanışıklığı atlatanlar bu usulü; kahvenin aromasının kaybolduğu ya da bozulduğu Fransız tarzına tercih ederler. Usulünce hazırlanmış bir fincan iyi Türk kahvesi gerçekten de hayal edilebilecek en nefis içecektir; duylara hitap eder ve sınırları tazeleyip uyarır. Kahvenin değerini yalnızca, Doğu’da uzun bir süre kalmış olanlar anlayabilirler.

Doğu’nun var oluşunun esaslarından olan “kahveyi servis yapma”, “sunma” ve bunların ayrılmazı; yani, Castor’ın Pollux’u* olan “çubuk”u, ilgili bölümde ele alacağım için şimdilik yalnızca, şehirdeki ve civarındaki kahvehane sayısının takriben 2500 olduğunu belirtmek isterim. Bu mekanlarda çubuklar, kahve ve nargileler; şafaktan akşam karanlığına dek her zaman mevcuttur. Ve yine buralarda, tefekküre ya da sohbe dalmış pitoresk aylaklar kalabalığı 24 saat boyunca görülebilir. Her bir

* Castor ve Pollux: İkizler takımıyıldızında bulunan çok parlak iki yıldız. Mitolojide birbirine zıt iki kardeş olan Castor ve Pollux isimleri bu yıldızlara verilmiştir. Sonuç itibarıyla, bu yıldızlar, hem kardeşliği hem de zıtlığı temsil etmektedir (çev.).

kahvehanenin kendi daimi müşterileri vardır; birçok seneler boyunca adımları, en sevdikleri bu köşeyle sınırlı kalmış, birçoğunu sert bakışlı ve beyaz bıyıklıların oluşturduğu adamlar. O günün mesaisini tamamlamalarının ardından ayaklarını kıvırıp burada bir namaz vaktinden diğerine, kaygısızca zaman geçirirler. İstanbul'un kahvehaneleri, batı Avrupa orta sınıfının kulüpleri ya da en sevilen "estaminet"lerinin mukabilidir. Mahallenin dedikoducuları ve meraklıları; şahsi meseleleri ve devlet meselelerini müzakere etmek ve meddah hikayeleri ile ve buralara sık sık uğrayan çingene çalgıcıların –bizim kulağımıza ahenksiz gelen- şarkıları ile kendilerini eğlendirmek için buralarda toplanırlar. Bu nedenledir ki kahvehaneler polis tarafından gözlenir ve kahveciler, çoğu kez, paralı hafiyelerdir.¹²⁸

Eski zamanlarda, yeniçeriler komplolarını, genellikle, en sevdikleri kahvehanelerde planlamışlardır ki bu kahvehanelerin sahipleri de kendilerine sık sık gelen odalar ile [yeniçeri odaları] ya bağlantıda idi ya da o odaların doğrudan himayeleri altında idiler. Sultan II. Osman'ın tahttan indirilmesine ve ardından barbarca katledilmesine sebep olan ayaklanma ilk olarak; Et Meydanı yakınlarındaki Orta Camiisi adındaki yeniçeri camiisinin hemen karşısındaki 65. odaya ait meşhur bir kahvehanede müzakere edilmiş ve olgunlaşmıştır. 1622'de talihsiz genç Sultan'ı Yedi Kule'ye esir olarak götüreren oda azaları, Sultan'a yapılan zulümleri tahrik ve icra etmekten hüküm giymişlerdir. Dolayısıyla, bu oda, I. Mustafa'nın ölümü üzerine tahta çıkan, Genç Osman'ın kardeşi IV. Murad tarafından feshedilmiştir.

65. odanın işlediği zulümlerin ebediyen unutulmaması için, bu odanın asla yeniden açılmaması ferman edilmiştir. Ayrıca, Et Meydanı kışlarında bulunan asker gruplarına iki haftada bir yapılan mum ve yakıt dağıtımlarında, dağıtımı yapan kilerci,

¹²⁸ Bir fincan kahvenin normal fiyatı 10 paradır ama avamdan olanlar asla 5 paradan fazla ödemezler.

tahsisatını alması için, diğerlerinin yanı sıra –adet olduğu üzere- 65. odayı da her seferinde çağırmıştır. Ve bu çağrı üzerine, hususen tayin edilmiş bir memur yüksek sesle cevap vermiştir: Bu isim zail ola. O mel’undur”; asi birliklerin ihanetlerini ve cürümlerini ebedileştirmenin resmi ve etkili bir yoludur bu. Bahsettiğimiz kahvehane de yasaktan payını almıştır. Önceleri, kahvehanenin bulunduğu boş alanı ahali, bir yüzyıldan uzun bir süre istikrah [iğrenme] ve dehşet ifadeleriyle hatırlamıştır. IV. Murad’ın kahvehanelere genel olarak düşmanlığı, kendisini tahta çıkartan katle, bir kardeş olarak duyduğu nefrete atfedilir ki bu, zorba hükümdarın karanlık portresinin kıymetli bir yanıdır.

Şimdilerde İstanbul’a ithal edilen kahve, çoğunlukla, Batı Hint Adaları ya da Brezilya fabrikalarının ürünüdür. Yemen veya Mekke kahvesi Tahmis Haneye hiç getirilmez ve kuru meyve pazarında bulmak da zordur. Gerçekten de bu kahveye nadiren rastlanır; Arabistan’dan alan eşraftan bazı şahısların evleri hariç. İzmir’de iyi kahvenin ortalama pazar fiyatı, 200 okka [1 okka: 1283 gram] içeren çuvallar için 600 kuruştur.1843’te öğütülmemiş kahvenin İstanbul’daki perakende satış fiyatı, aynı miktar için 1600 kuruş yani, okka başına sekiz kuruş idi (yaklaşık olarak 16 peni). Toplam tüketim miktarı, yılda 5.625.000 okka olarak hesaplanabilir. Kahvehane işletmecilerinin kazanç sağlama biçimi, çoğu kez, Londra biracılarınıninki ile aynıdır: zengin bakkallar kahvehane yaptırırlar ya da kiralarlar, paraya kıyıp çeşmelerle [abdest vs. için] ya da başka imkanlarla süslerler ve buraya kendi adlarına çalışan kişiler koyup bu kişilere satıştan bir yüzde verirler. Bazen ise kahvehaneler, benzer bir usulü benimseyen paşalar ya da zengin Türk efendilerine aittir. Ama kahvehane sahipleri genellikle, özel sektörden müteşebbislerdir ve toptancılarla uzun vadeli ödemelerle çalışırlar.

Bir gün, Bozdoğan kemerinin altındaki saraç pazarından Bay Longworth ile geçerken bunun ilginç bir ispatına şahit oldum. Burada, çevresinde bir kalabalığın toplandığı iki kişi gördük; birisi, toptancı bir bakkal, diğeri ise bir kahvehane işletmecisiydi. Ve başlarında bir asker bulunmasına rağmen her ikisi de çok heyecanlı bir halde olup hararetle tartışmaktaydılar. Sonunda, sinirle dolu lafların cereyanı altında yarı bitkin düşen taraflar, birkaç adım hareket ettiler. Ama tekrar toparlandılar ve durdular; bakkal, çevresindekilere bakarak bağırdı:

“Şu adama bak! Hiçbir şeyi yokken servet yapmasını biliyor. Başkalarını zayıflatıp kendi şişmanlıyor. Bakın! Kürkü ne güzel değil mi? Maşallah, ne kadar âlî bir şalı var değil mi?. Cânım hakkı için, bunlar dört senelik bir günahkarlığın mahsulüdür. İşte görün! Borcunu vaatlerle ödüyor ama malını hazır paraya satıyor. Bu şekilde bir köpek bile zengin olurdu. Oo! Kötü bir adam bu! Benim iyi kahvemi kavrulmuş çavdarla karıştırıp miktarı iki misline çıkarıyor. Benim kaliteli şekerimi kumla karıştırıp ağırlığını ziyadeleştiriyor; hırsızlığına zehir ilave ediyor. 4 sene müddetince bunları yaptı ve bana tek para ödemedi.”

“Yalan söylüyorsun; pislik yiyorsun hem de o kadar çok ki. Sen bir haraççısın, iftiracısın. Ananı, büyük anneni, bacılarını ... Oof!” diyerek bakkalın sözünü kesti borçlu.

“Ne, nee! Öyle mi yapacaksın! dedi diğeri, sert bir bakışla yaklaşarak.

“Evet! Öyle, hatta seni de” diye cevapladı kahveci.

“Buyurun” dedi bakkal. Ve sonra kafasını uzatıp hızla borçlusunun sakalına sert bir şekilde tükürdü. Kahveci ise bu savaşta borçlu kalmamayı tercih etti ve cephanesini toplamak için bir süre durduktan sonra bu iltifatı, aynı mermiyle iade etti. Bunun üzerine, bakkalcı elini kaldırıp havada salladı ve kahvecinin kulağına çok sert bir tokat

yapıştırdı, bir yandan da bağırdı: “Ah, ah, seni köpek! Köpoğlu! Ah, seni pezevenk! Kir üstüne kir yığıyorsun! Al bunu da ye!”

Pek de bu tür bir bakaya [ödenmemiş, kalan borçlar] bırakacak bir adama benzemeyen kahveci, ilk şoku atlatmasının ardından ileri fırladı ve alacaklısının burnuna çok feci bir darbe indirerek borcunu ödedi; öyle ki darbe sanki bakkalın burnunu, [bakkalın] çubuğu ile arkadan gelen ve bu cümbüşü, orada bulunanların hepsinden daha büyük bir zevkle seyre duran zenci çocuğunki kadar düz kılmak için hesaplanmıştı.

Bu muharebeden zararlı çıkacağını gören bakkal geri çekildi ve parmağını göz hizasında kaldırarak öfke ve feryatla karışık bir sesle: “Bakın! Şu kötü adama bakın! Borçlarını nasıl ödediğini görün! Gözlerimi kör edip hesapları kadı'nın huzuruna çıkarmamı engellemek istiyor. İnşallah, bunun hesabını fazlasıyla verecek, eğer İstanbul'da adalet varsa. Kahve ve şeker için 4000 kuruş ve bir de ezilmiş burun; pek güzel bir hesap olacak.” Bu esnada orada bulunanlar araya girdiler ve kavgayı dikkat ve keyifle seyreden asker de öne çıktı ve her iki adamın da kendisini kolluk'a kadar takip etmeleri emrini verdi. Bu vaka; belli bir terbiyesi olan bütün Osmanlıları özelliği olan, halk içerisindeki o edepli ve sakin tavrı ihlal eden, o ana kadar gördüğüm, tek olaydı.

Tahmis Hane'nin birkaç metre ötesinde, Hasırcılar Çarşısı denilen bir sokak vardır. Sokak, farklı kalitede hasırların düzenli bir biçimde yığıldığı açık tezgahlardan oluşur. Hasırlar, rulolar halinde Mısır'dan ithal edilirler ve yaklaşık 60 cm. genişliğinde ve 3-4.5 m. uzunluğundadır. Satıcılar, müşterilerden gelen taleplere göre hasırları birbirlerine sıkıca bitiştirirler. Hasırcılık karlı bir işdir. Hemen hemen bütün büyük evlerin merdivenleri, koridorları ve odaları hasırlarla örtülür ve gerekirse bunların

üzerine halılar da serilir. Fiyatlar kaliteye göre değişmektedir. Üst kaliteli türlerin “pique” karesi [1 pique, 66 cm.ye eşittir] 2 kuruşa (ya da 0.836 metrekaresi, 3 kuruşa) mal olur. Daha aşağı kalitede olanlar ise daha ucuzdur.

Hasırcılar çarşısının uzantısı ve civarı; çoğunluğunu Arapların ve Mısırlıların oluşturduğu süpürgecilerce işgal edilmiştir. Buradaki esnafın ticaretini yaptığı materyaller, genellikle, palmiye yaprakları ve Mısır’dan ithal edilen geniş bir saz veya Edirne ovaları boyunca akan derelerin kıyılarında ve Tuna kıyılarında büyük miktarlarda yetişen daha güzel bir saz çeşididir. Süpürgecilerin imal ettiği ürünler şunlardır:

1. “Tchokan” [*Çokan?*]: Elbise fırçasının bir alternatifidir. Bunlar genellikle yuvarlak olup Edirne sazının güzel nitelikli uçlarından oluşmaktadırlar. Sap görevi gören bir uçta sazlar sıkıca birbirine bağlanmıştır. Eski, Türk kostümünün dokusunun yanı sıra haram kılınmış hayvanların kalıntıları olabileceği düşüncesiyle kıldan yapılmış eşyaları kullanmaya karşı oluşmuş genel tavır, daha önceleri, fırçaların kullanımını engellemiştir. Ama şimdilerde üst ya da ast tüm memurlarca giyilen yeni elbisenin gelmesiyle yeni bir zanaat doğmuş ve kıldan yapma fırçalar tedricen hayata girmeye başlamıştır.

2. *Hasır ve Taktan süpürgesi*: Bunlar bir öncekiyle aynı malzemedenden ve aynı şekilde yapılırlar ama farklı bir biçimde. Yelpaze biçimlidirler ve genellikle 45 cm. uzunluğunda olup kare şeklinde son bulan uç kısmında da bir o kadar genişlikleri vardır. Renkli kumaş şeritlerle ve bazen de oval aynalarla süslenmişlerdir. Türk hizmetçi kızlar bu aynalara bakıp kendi cazibelerini hayranlıkla seyredebilirler; bütün adi işleri yapan siyah cariyeler bu zevke, Çerkezistan’tan getirilen ve kendileri gibi esir bulunan güzel akranlarından daha çok müpteladırlar. Evle ilgili her türlü temizlikte kullanılan bu

süpürgelerin İngiltere'ye de tanıtılması faydalı olurdu; zira, düz ve esnek olan yüzeyleri, halıların dokularını tahrip etmeksizin, bütün harici maddeleri uzaklaştırmakta yeterlidir.

Ayrıca, süpürme şekli de [süpürme esnasında] tozdan kaynaklanabilecek istenmeyen durumları, büyük ölçüde engellemektedir. Hizmetçi, “faraş” denilen, düz, çukur ve ucu [süprüntüyü alacak şekilde] açık, tahta bir küreği sol elinde tutar. Bu; süpürge ile toplanmış olan süprüntüleri alacak bir kap hizmeti görür ve böylece, tozun havaya kalkmasını ya da diğer odalara yayılmasını engeller. Ama hizmetçinin sürekli olarak eğilmesini şart kılan bu süpürme biçimi, bizim gösterişçi hizmetçilerimizin tenezzül edeceğinden daha fazla sabır gerektirecektir ve ne yazık ki sert korselere bürünmüş kadınlar için uygun değildir. Faraşlar genelde, bayağı ahşaptan yapılır ve güzelce boyanır ama saraylarda ve zenginlerin evlerinde bulunanlar, çoğu kez, sedef ve kaplumbağa kabuğu kakmalıdır.

3. *Zenbil* [zembil]: Bunlar kapağı ve sapı olan hafif, hasır sepetlerdir. Ev işlerinde kullanılırlar ve evin dışından çok içinde kullanılırlar. Zira sepet, satın alınmış şeylerin evin dışına götürülmesi amacıyla nadiren kullanılır.

4. *Sepet*: Bizdeki sazdan oyun sepetlerinin şeklindedirler ve palmiye ya da geniş saz yapraklarından yapılırlar. Bunlar bazen zanaatkarlarca araç-gereç ya da daha küçük yükler taşımak amacıyla kullanılırlar ama daha çok çeşitli satış malzemelerini muhafaza etmek amacıyla bakkallar, manavlar, eczacılar ve diğer zanaatlerce kullanılır; sandıklar, çuvallar, küçük fiçiler bilinmemektedir.

Geçmişte, sepetçilerin, Vezir İskelesi'nin bitişiğindeki surların köşesinin altında çalışmalarına müsaade edilmişti. Bu noktada bulunan ve surları taçlandıran büyük, hümayun köşkü de ismini buradan almıştır: Sepetçiler Köşkü. Ayrıca, Süleyman

peygamberin izinden giden Sultan İbrahim'in sepet yapımıyla meşgul olduğu ve dolayısıyla, sepetçi esnafını himaye ettiği ve onlara bazı imtiyazlar bahsettiği de nakledilir. Bu sebeple esnaf, padişaha minnet duymuştur ve İbrahim 1643'te o noktada bir köşk inşa ettirmeye karar verdiğinde sepetçiler, masrafların bir kısmını, acizane, karşılımlarına müsaade olunması için arzuhal sunmuşlardır. Böylesi bir dilekçe geri çevrilemezdi ve bunun karşılığında İbrahim ise binanın, hala taşıdığı ismi almasını buyruk vermiştir.

5. *Küçük Sele*: Bunlar küçük, hafif sepetler olup yukarıda bahsettiğimiz “sepet” ile aynı biçimdedirler. Beyaz sazlardan yapılmışlardır ve renkli kumaş, şerit ve ipek ile süslenmişlerdir. Bunlar da haremlerde pirinç, kahve, şeker, tütün, pamuk ve benzeri şeyleri muhafaza etmek amacıyla kullanılırlar; tıpkı bizim kavanozlar ve teneke kutular kullanmamız gibi. Yine aynı zanaat, çocuklar için sazdan küçük çingiraklar üretir ki bunlara da “hasır tchengelik” [çengerlik ya da çingirak?] denir. Çingiraklar küçük bir kulp ile içerisine iki-üç küçük çingırağın yerleştirildiği içi oyuk, kapalı bir yuvadan oluşur. Bunlar da renkli kumaşlarla süslenmişlerdir ve İngiltere’de kullanılan daha maliyetli mercan, altın ya da gümüş oyuncakların yerini tutabilirler. Bu zanaatın piri Nuh’tur. Gemi karaya çıkıp da insanlığın ikinci atası Nuh gemiden indiğinde, ailesine faydalı olabilecek çeşitli eşyanın [şeylerin] taşınması ve muhafazası için birtakım araçlar temin etmeyi lüzumlu görmüştür. Sular sakinleştikçe sazlar bolluk içinde boy göstermeye başlamıştır, dolayısıyla Nuh da çocuklarına, çuvallar ve sandıkların yerine geçecek araçlar yapmaları talimatını vermiştir.

Sözünü ettiğimiz “süpürgeci”ler, “sepetçiler”le (sepet veya küfe yapanlar) karıştırılmamalıdır. Sepetçiler kısmen At Pazarı’na yakın; kısmen de Hasır Pazarı’nın bir uzantısıymış gibi pazara paralel giden uzun sokakta yerleşmişlerdir. Sepetçilerin

çoğu çingenelerdir ve yalnızca kaba sazları kullanırlar. Balıkçılar, eşek ve at sürücülerini için veya yumurta, soğan, tuz ve benzeri ağır mallarla iştiğal edenlerce kullanılmak üzere sağlam küfeler imal ederler. Ayrıca kuluçkadan çıkacak civcivler için dairevi kafesler yaparlar ki bunlar İngiltere’de ve Fransa’da kullanılanlardan daha güvenli ve uygundur. Sepetçiler zanaatının piri de Süleyman’dır.

Sepetçilerin bulunduğu sokağın limana yakın olan, Balık Pazarı’nın bitişiğindeki kısmı süngercilerce kiralanmıştır. Süngercilerin dükkanlarının dışarısı, zanaatlarının muazzam ama kaba örnekleriyle süslüdür. Süngerlerin vücut temizliğinde kullanımı Osmanlılarca bilinmediği için buranın süngercileri, İzmir’deki gibi kaliteli süngerleri nadiren temin ederler. Ne var ki sözünü ettiğimiz kaliteli süngerler; sünger yataklarının bütün mahsulünün Avrupalı tüccarların tekelinde olduğu İzmir’e mahsus bir özellik olup yalnızca buradan elde edilebilir. Yine de zaman zaman İstanbul’dan da kaliteli süngerler, makul fiyatlara, satın alınabilmektedir; en iyisi ve en büyüğü 15 kuruşu geçmez (oysaki İzmir’de bunlar 25 kuruştur).¹²⁹

Son zamanlarda, İstanbul’daki süngercilerin dikkati de bahsettiğimiz İzmir süngerine yönelmiştir ve bu tüccarların hepsi de aktif, zeki ve para kazanmaya istekli adalı Rumlar oldukları için muhtemeldir ki çok geçmeden dükkanları bu kaliteli süngerlerle dolacaktır. Bugün, süngerler mermer zeminleri, banyoları ve mutfakları temizlemek amacıyla, yalnızca, yerli insanlar tarafından kullanılmaktadır. Sünger avlanan başlıca yataklar, Naxos adası ve civarındaki adalardır. Bu yataklar hükümet tekelleridir ve ilk başta; Ege adalarındaki gelirleri teftiş eden bu gelirlerin hesabından

¹²⁹ Tagus vapurunda, Sir Peregrine Aekland, Kaptan Cator (Kraliyet Donanması) ve bu zatların enteresan aileleri ile yaptığım seyahatim esnasında İzmir’de, bahsini ettiğim kaliteli süngerlerden temin etmek amacıyla tüm herkes çaba gösterdi ama hiçbir tüccar süngerleri satmaya yanaşmadı. Bu hoş geziden söz ederken, bir denizci olarak sahip olduğu kabiliyet kadar bir satranç oyuncusu olarak da harikulade niteliklere sahip olan komutanımız Kaptan Evans’ın nazik refakati ve dikkat dolu alakasından bahsetmeden geçemeyeceğim.

da sorumlu olan Kapudan Paşa tarafından kiralanır. Yataklar bundan sonra, adaların önde gelen zatlarına tekrar kiraya verilir. Bu zatlar da İzmirli tüccarlarla mukavele yaparlar. Ve bu tüccarlar da, tekrar, Avrupalı tacirlerle mukavele yaparlar.

Şimdi, geldiğimiz yolu, Mısır Çarşısı'nın güney girişine kadar geriye doğru takip etmeliyiz ki doğrudan büyük pazarlara ulaşabilelim. Bahis mevzuu girişin karşısında “Alaca Hamam Sokağı” denilen dar bir sokak vardır; adını, harika bir biçimde boyanmış, aynı isimdeki hamama bitişik olmasından almıştır.

Farklı yazarlar, “Konstantinople’ın diğer tüm şehirlerden, sokaklarının ismi olmaması yönüyle ayrıldığını” yazarlar. Bu, küçük geçitler düşünüldüğünde doğrudur ama büyük sokakların çoğunluğu; orada ikamet eden herkesin bildiği ve söz konusu sokaktaki en göze çarpan şeyden hareketle konulmuş, ayırıcı bir isim taşırlar. Ancak, insan ve hayvan isimleri veya devlet erkanının isimleri yasaktır. Önemli sokaklardan yalnızca birkaçından bahsetmek yeterli olacaktır: Divan Yolu¹³⁰ (Topkapı Sarayı'nın hümayun kapısından [Bab-ı Hümayun] Edirne Kapı'ya uzanır); Balık Pazarı Sokak; Hasırcılar Sokak; Fener Yolu; Bahçe Kapısı Yolu; Top Kapısı Sokak (“Cannon Gate Street”); Balat Yolu (“Palace Street”); Edirne Kapısı Sokak; Yeni Kapısı Sokak; Ahır Kapısı Sokak. Hiçbir sokak numaralandırılmamıştır, isimleri de sokağın bir yerinde yazılı değildir. Ama herhangi bir şahsın ikametgahını bulmakta hiçbir zorluk çekilmez çünkü her bir “mahalle”nin sakinleri, komşular tarafından –ve özellikle de yabancıların genellikle kendilerine başvurduğu bakkallar tarafından- çok iyi bilinmektedir.

¹³⁰ Yol, aslında, bizdeki “road”dur; tıpkı, “King’s” ya da “Edgeware Road” örneklerinde olduğu gibi. Ama aynı zamanda “sokak” anlamında da kullanılır.

Alaca Hamam Sokağı yabancılarda, İstanbul'un ihtişamı ile alakalı pek de güzel fikirler uyandırmaz ama faal bir ticaretin resmini sunar. Sokak dardır, zemin taşları kötü döşenmiştir ve her zaman kirlidir. Her iki tarafta uzanan yüksek kaldırım, yayaları üzerine çıkmaya teşvik edecek kadar büyüktür ama iki kişinin yan yana geçmesine müsaade edecek kadar geniş değildir; dolayısıyla, nezaketen ya da ihtiyaten sürekli olarak inme mecburiyeti hissetmekten kaçınmak için yolun ortasından yürümek daha güvenlidir. Ecnebler, itişip kakışarak da olsa bir karşılık görmeksizin kendi alanlarını Türk erkeklere karşı korurlar ama karşı cinsin yolunu engellemek ne nazikçe ne de akıllıcadır. Bu sokak, ticaret ile alakalı tüm herkes için Galata ile pazarlar ve hanlar arasındaki önemli bağlantı noktasıdır. Ama Bâb-ı Âlî'ye ya da resmi dairelere gitmekte olanlar, genellikle, Bahçe Kapısı'nda inerler ve güneye doğru dal budak salan sokakları aşarlar. Bu "Alaca Hamam Sokağı"nda, kimisini tasvir etmek üzere duraksayacağım, orijinal ve ilginç mamullerle dolu olan dükkanlar sıralanmıştır.*

2.12. Bahçeler ve Bahçivanlık

Alacahamam sokağının sağ köşesinde, şehirdeki en mükellef "sebzevatçılardan" biri bulunmaktadır. Burası, şehirdeki sebze alım satımının tipik bir modeli olarak düşünülebilir. Ayrıca, güzel olmalarının yanı sıra Galata ve Pera'da satılanlardan daha ucuz ve iyi, mevsimlik meyve ve sebzelerle daima doludur mekan. Örnek vermek gerekirse: portakal; limon; Ege adalarından ve Anadolu'dan gelen çok büyük boyutlarda ağaç kavunu; hiçbirisi İzmir ve Bursa'dakilerden daha iyi olmayan ve

* Eserin orijinalinde bölüm, bir sonraki bölümü de kapsayacak şekilde devam etmektedir ama daha önce de belirttiğimiz üzere, zaman zaman bölümleri yazarımızdan farklı bir şekilde sınıflandırmayı uygun gördük; elbeteki içerikte hiçbir kaybımız yoktur (çev.).

değişik çeşitleri bulunan incir; kavun ve karpuz (en meşhur kavun türlerinden biri de İzmir'e yakın, aynı isimdeki vadiden gelen kasaba kavunudur).

Güzel ve cesur bir seyyah¹³¹, Doğu'da gerçekleştirdiği gezisini layıkıyla naklederken kavunu, haklı olarak, övmüştür ve hatta ilk anamızın ayartılmasında bu meyvenin kullanılmış olabileceğini ima etmiştir. Bu varsayım ne kadar muhtemel olursa olsun Müslüman inancıyla kesinlikle bağdaşmamaktadır. 1660'da IV. Mehmed'in baş müneccimi bulunan Ahmet Efendi'nin hülasa *Kainat Tarihi*'ne göre Adem ve Havva'nın yediği ilk meyveler üzüm idi. Adem ve Havva bir ağacın gölgesinde dinlenmekteledir ve başlarının üzerinde ise yaşamını sürdürmek amacıyla gövdesine yapışmış parazit bir asmanın bulunduğu bu ağaçtan bol salkımlarla üzümler sarkmaktadır. Ne var ki yasak meyve ne zannettiğimiz gibi elma idi ne de akıllı yazarın düşündüğü gibi kavun; yasak meyve, o zamanlar ağaçta yetişen *buğday*dır. [söz konusu olay vuku bulup da] O devirde, mahlukatın en güzeli olan Şeytan, bacaklarından mahrum bırakıldığında ve Havva yasağı çiğnediğinde, buğday ağacı da şerefli mertebesinden, bir yıllık ömrü olan bir faniye dönüştürülmüştür. Bu efsane; Müslüman inancına göre, yarısı erkek, yarısı kız (ve hepsi de ikiz), toplam 240 çocuk doğurmuş olan Havva'nın veludiyetinin [doğurganlık] bir temsili olarak düşünülebilir.

Mevsimi geldiği zaman en çok bulunan meyvelerden biri de üzümdür. En lezizi, Peralıların sultaniye dedikleri, küçük, hafif ekşi İzmir razaki'si, ve Kadıköy'ün güzel kokulu, beyaz çavuş üzümüdür. Ağustos, Eylül, Ekim ve hatta Kasım ayları boyunca üzüm, ve kavun-karpuz, özellikle de karpuz her yerde görülür. Üzümün iyisinin bir okkası [1 okka: 1283 gr.], iki buçuk kuruşu geçmez ve kavun-karpuz da aynı şekilde

¹³¹ Muhterem Bayan Dawson Damer.

ucuzdur.¹³² Bu iki meyve, mevsimleri ise eğer, avam tabakasının başlıca gıdasıdır. Bir birey, günde genellikle bir okka üzüm ve 3-4 okka karpuz tüketir. Bu sebeptendir ki ateş yükselmeleri ve mideyle ilgili şikayetler son derece yaygındır.

Boğaz'a kadar inen tepelerin yamaçlarının tümünde üzüm ziraati yapılır. Çardaklar [trellis] üzerinde büyüyerek yahut çardaklara iliştirilmek şekliyle yetiştirilen üzümler güzeldir ama bağ üzümleri çok ihmal edilmektedir. Bağ üzümleri nadiren çapalanırlar, asla kazıklarla destekleme yapılmaz ve ilk budamadan sonra kontrolsüz bir şekilde büyümek üzere bırakılırlar. Sonuç; küçük mahsüller, tatsız ve ekşi şaraptır. Bağ bozumu genellikle Eylül'ün sonuna doğru, Rumların Meryem'in doğumunu kutladıkları bayramda, başlar. Ürün, küfelere ya da sepetlere atılır ve köylere götürülüp buralarda, suyu sıkılıp çok basit bir işlemlerle şaraba çevrilir.

Bu dönemde, civardaki köylerde yerleşmiş bulunan Rumlar, kalabalık gruplar halinde yamaçlara ve vadilere giderler. Her köşede gitar notaları, neşeli enstrüman sesleri, ve vokal müzik yankılanır (dış ağrısından muzdarip bulunan kişilerin çok ahenksiz ve acıklı bir tonda feryatlarına benzeyen bu şey gerçekten de müzik olarak adlandırılabilirse eğer). Her bir ağacın altında kara gözlü bekar kızlardan, ve delikanlılardan oluşan gruplar toplanır. Kızlar, omuzlarından aşağı doğru uzanan süslü Avrupa elbiselerine bürünürler ama gür saçlarını açık biçimde öne çıkaran zarif, Grek başlıklarını da atmazlar. Delikanlılar ise milli kostümlerini muhafaza ederler; tamamiyle "camlet" kumaştan yapılmış olup siyah renkte ya da başka kumaşlardan yapılmış kısa pantolon ve sıkı bir ceketin yanı sıra siyah şeritle süslü ve rengarenk Arnavut kuşağıyla çevrili daha da sıkı bir yelek. Rumların sonu gelmeyen

¹³² Yeniköy'deki hoş ve misafirperver rezidansında, o sıralar, kalmakta olduğum Hansa [Hanseatic] maslahatgüzarı Dr. P. Colquhoun ile birlikte bir gün gezerken Çubuklu'nun ardındaki verimsiz vadiyi aştık ve orada, bir Arnavut bahçıvandan 6 kuruşa (yaklaşık 1 şilin), 10 adet tatlı kavun satın aldık.

bayramlarına, en fakir sakinlerin bile ortaya koyduğu süslü püslü giyime ve koparılan cümbüşe, danslara, svinglere, şarkılara ve bu vesilelerle gözlerin ve kulakların tesadüf ettiği neş'eye bakılırsa “kötü muamele, zulüm ve işkence gören” Rum reayalar, Sultan'ın tebaası içinde en kaygısız ya da en bahtiyar millet olmalı. Ne var ki en uçarı ve tatminsiz grup oldukları ise şüphe götürmez.

Kavun-karpuz türleri fazladan hiçbir bakım ya da ziraat görmez. Çerçeveler ve cam sera ne bilinmektedir ne de gereklidir. Ziraatçiler genellikle güneşe açık ama korunmuş vadilerin ortasındaki alanları seçerler. İlk olarak, toprak güzelce çapalanır; 120-180 cm. aralıklarla toprak hafiften kazılır; içine az miktarda gübre atılır; ve tohumlar gübreler üzerine yerleştirilip toprakla üzerleri kapanır; yabancı otları temizlemek için bir-iki çapa daha vurulur ve sonuçta, zamanı geldiğinde mahsul olgunlaşır. Bunun ardından ürün, 50-80 adet kadar içeren büyük sepetlerde İstanbul'a gönderilir ya da kayıklara yığılıp Boğaz boyunca satılır. Kavun-karpuzun ya da patlıcan, kabak gibi belli başlı diğer sebzelerin ziraati için seçilen toprakların sahiplerinin; tarlalarını, mahsulü yetiştirecek olan Bulgar veya Arnavut köylülere küçük taksimler halinde kiraya vermesi adettir. Ürün hemen hemen olgunlaştığında mahsulün pazarını bilen kişiler tüm toprağı satın alırlar ve küçük taksimler ile tekrar kiraya verirler ya da mahsulü kendileri perakende biçimde satarlar.

Sözünü ettiğimiz meyvelerin hemen yanında şu meyveleri de görüyoruz: Tekirdağ, Sinop ve Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinden elma ve ayva; Mardin, Şam ve Amasya'dan erik; Anadolu'dan gelen ve taneleri limon suyu ve şekerle birlikte yenen veya ezilip şerbet yapılan nar. Gerek zirai (“pine”) gerekse yaban (“wood”) çilek boldur ama tatları pek güzel değildir, Boğaz'ın Avrupa tarafının köylerinde yetiştirilirler. Kırmızı ve beyaz renkleri bulunan dutlar şerbet yapmak amacıyla çokça

kullanılırlar. Muşmula ve kiraz yaygındır ama kirazlar genellikle küçük ve tatsızdır. “White-heart” türlerinin [kirazın bir cinsi]” daha iyi kalitede olanları Belgrat köyü yakınlarında yetiştirilmektedir ama en iyileri Kuşadası ve Nymfea [Yunanistan kıyılarında]’dan ithal edilir ve Lucullus’un kendilerine atfen yaptığı methi hak etmekte. Tüylü ve yavan şeftali, ve kayısı bolca bulunur. Ama kayısılar küçük ve sağlıksızdır; o kadar ki doğu Akdeniz’de bunlara genellikle “mata-Francos (Frenklere ölüm)” adı verilir. Güneşte kurutulmuş kayısılar torbalarla, büyük miktarlarda getirilir ve güveç yapmak ve hastalar için serinletici içecekler hazırlamak amacıyla kullanılırlar. Bu saydıklarımıza ayrıca, Ankara’dan ve Yunan adalarından gelen iyi kalitede ve güzel, zengin kokulu ayvalar ve ahududular, fındıklar, cevizler, kuş üzümüleri ve beктаşi üzümelerini de eklemeliyiz.

Ananaslar pek iyi değil. Bu topraklardan daha soğuk ve daha sert bölgelerde yoğun biçimde görülen bu meyvenin tarımını yapmaya teşebbüs etmiş olan şahıslar, iklimin, meyvenin kültürüne uygun olmadığını söylemekte. En azından Sultan’ın Alman bahçıvanının öne sürdüğü sebep bu. Ama bu konudaki başarısızlık muhtemelen daha çok ziraatçılarla alakalı. Zira, ortalama sıcaklık mutedil gözükmekte; en sıcak altı ay boyunca 75 Fahrenheit’ı [23,8 santigrat derece*] aşmıyor ve diğer altı ayda ise 40’ın [4.4] altına düşmüyor. 1842’nin en sıcak gününde (24 Eylül) öğleyin Büyükdere’de termometre gölgede 92’ye [33.3] yükseldi ama bu, sirokonun neden olduğu bir istisna idi. Bir önceki gün, aynı saatte, termometre 82’de [27.7] durmuştu ve 25’inde ise, yine öğle vakti, 76’ya [24.4] düşmüştü.

* Fahrenheit’ı santigrat dereceye çevirmek için: (Fahrenheit değeri – 32) * 0.555 (çev.).

Doğu'daki bulunduğum süre içerisinde düzenli olarak termometrik notlar tuttum. Şimdi, saat sabah 8.00'de ve gece 10.00'da maksimum ve minimum sıcaklığı gösteren bir bölümü sunmak yerinde olsa gerek.¹³³

1842 Senesi Boyunca Sıcaklıklar

	Sabah 8.00		Gece 10.00 ¹³⁴	
	Maximum	Minimum	Maximum	Minimum
Ocak	54	31	52	32
Şubat	53	38	56	40
Mart	62	26	51	28
Nisan	68	42	62	42
Mayıs	74	46	73	42
Haziran	84	61	76	51
Temmuz	88	70	77	52
Ağustos	87	68	78	54
Eylül	92	76	76	59
Ekim	79	64	63	46
Kasım	68	51	54	39
Aralık	56	31	48	30

¹³³ Çeşitli vesilelerle, öğle vakitlerinde termometre notlarımı bazen tutamadım ama yazın güneşin tam gücüne sabah 8.00'de ulaştığı söylenebilir.

¹³⁴ Termometre gölgeye, kuzeybatı yönlü bir pencerenin dışına yerleştirilmiştir.

Sınırsız miktarda sebze yetiştirilmektedir. Bizim ziraatini yaptıklarımızın yanı sıra pazarlarımıza yabancı olan türlerle de karşılaşmakta. Bazısı şunlardır: sevilen ve çok yaygın olarak bulunan ve yenilebilir iki ayrı kısmı olan enginar. Zengin bir sosla kaplanan genç bitkinin kökleri Mart ayında bolca yenir. Oldukça bol tüketilen bakla ve fasulye (baklanın kabukları kaynatılır ve sebze olarak kullanılır). Bezelye ve marul küçüktür ve hiçbir zaman beyazlatılmazlar. Bahar boyunca sokaklarda bol miktarda uzun yapraklı marul satılır ve tuzsuz ve çiğ biçimde yenir. Hıyar da çok yaygındır ve avam tabakası tarafından çiğ olarak yenir veya tuzlu suya konulmak suretiyle salamura yapılır. Karnabahar muazzam büyüklükte ve sıklıkta olup Tarabya, Büyükdere ve civarındaki vadilerde bulunan bahçelerde, daha doğrusu tarlalarda yetiştirilir. En iyi dönemleri Şubattır. Lahana turşu için çok sık kullanılır ve turşusu yapılarak avam tarafından büyük bir zevkle yenir. Maydanoz, kökleriyle birlikte koparılır ve Theophrastus'un atıfta bulunduğu olumsuz özelliklere rağmen¹³⁵ faydalı niteliklere sahip olduğuna inanılır.

Frenk patlıcanı (domates), patlıcan ve sakız kabağı¹³⁶; piyasadaki en muteber ve çok bulunan sebzelerdendir. Bu üçünün kültürü, kavun-karpuzunkine çok benzerdir ama su konusunda ve bitkilerin temizlenmesi konusunda daha büyük bir çabanın gösterildiği ortada. Domatesler ya güveç şeklinde kullanılırlar ya da içleri oyularak baharatlı karışımlarla doldurulur. Patlıcanlar da ya güveç olarak kullanılır veya içerisine başka malzemeler de katılmış olan hamurda kızartılırlar. Patlıcan ayrıca, ateşe ve ishale neden olmasıyla bilinir. Her ne kadar hazım açısından Avrupalılara uygun olmasa da Yahudi nüfusun pek sevdiği bir gıdadır. Kabaklar ise genç ve

¹³⁵ Theophrastus de Plantarum, Crisipus ve Dionysius'tan alıntı yaparken, maydanozun *sterilescere mares et feminas* etkisine sahip olduğunu iddia etmektedir.

¹³⁶ İlk olarak Sakız Adası'nda yetiştirilmiştir ve halen de bu adada çok daha mükemmel bir biçimde yetiştirilmektedir.

yaklaşık 7.5 cm. uzunluğunda iken içlerine dolma koyulmak üzere kullanılırlar. Bu nedendir ki bu yemeğin içindeki ile dışındaki hep karıştırılır. Kabak, bu şekilde, genç ve taze iken kullanılıp da yumuşak bir biçimde zengin bir sos yatağı üzerinde uzanarak ya da bir av hayvanı etiyle ilgi çekici bir şekilde doldurularak masada servise sunulsa mutfak yemeklerimiz arasında önemli bir yer edinebilirdi.

Bize yabancı olan bir diğer sebze de küçük, yıllık bir bitkinin ürünü olan yeşil, etli bir zarf, bamyadır. Bamyanın kültürü ve yemeklerde kullanımı patlıcaninkine benzerdir. Lahana ve bamya klasik sebzeler olarak düşünülebilirler. Nitekim “cerid” [cirit] adı verilen, devlet erkanının oynadığı oyunda, rakip iki grup, isimlerini bu sebzelerden alırlar. İç oğlanlar, genç kara ağalar ve diğer saray memurlarından oluşan “Cundi”ler adındaki savaşılar spor için bir araya geldiklerinde iki gruba ayrılırlar ve gruplardan biri, “Lahanacı”, diğeri ise “Bamyacı” adını alır. Fetihden hemen sonra başlayan bu gelenek, belli ki, antik Bizans’taki “maviler” ve “yeşiller”den oluşan grupların bir taklidi. Bizans’taki mezkur oyunlarda da rakipler, hipodromda halka açık olarak düzenlenen oyunlarda sözünü ettiğimiz renklerle tanınmışlar ve sınıflandırılmışlardır. Osmanlı sultanları da, tıpkı Rum imparatorlar gibi, bu gruplardan birini tutmuşlardır. Örneğin rahmetli sultan II. Mahmud Bamyacıların bir taraftarı idi; talihsiz selefi III. Selim ise Lahanacıların tarafındaydı. Şimdilerde tamamen tarihe karışmış olan bu güzel spordaki rakip grupların maharetlerine Gül Hane Köşkü avlusundaki birden fazla mermer sütun şahitlik etmektedir.

Yukarıdaki sebzelere ek olarak Kudüs enginarları, şalgamlar, pancar kökleri, turplar, kocaman pırasalar, bol miktarda soğan ve sarımsak, havuçlar, kereviz, tere otu, adaçayı, nane, kekik, kırmızı biberler [zarflı halleriyle], salata için kullanılan birçok

bitki, ve adi bir kuşkonmaz çeşidini de saymalıyız.¹³⁷ Kısacası, çok az bilinen ve daha da az ziraatı yapılan patates dışında, iklimimizin tüm sebze ve bitkileri burada bolca bulunmaktadır. Frenk ve Peralı ailelerin tüketimi için getirilen patatesler Akdeniz limanlarından ithal edilmektedir.

Gece meydana gelen çiğlerin ve kavurucu yaz sıcaklıklarının olmaması dolayısıyla sebze ve meyvelerin geneli, büyük bir hızla olgunlaşır ve dolayısıyla [bunlar] kısa dönemlidirler. Ve dahası –üzüm, kavun-karpuz, karnabahar ve enginar haricinde- suları ve tatları bakımından da yeterli değildirler. Çiftçilik amaçları için kullanılmak üzere şalgam ya da pancar kökü kültürü bilinmemektedir; gerçekten de çiftçiler koyunları ya da sığırları semizletmek için hiçbir yapay madde kullanmazlar. Sığırtini Osmanlılar nadiren kullanırlar ve koyun yağı da kebab ve çorbalar için rağbet görmez; dolayısıyla, çiftlik hayvanlarını semizletmeye pek önem verilmez. Mutfakta kullanılan yağ veya iç yağı, deriler içerisinde İbrail ve Galats'dan ithal edilmektedir ve Osmanlı'nın Eflak ve Boğdan ile ticaretinde önemli bir yeri vardır.

Balıkçıların tezgahlarında göze çarpan dağınıklık ve düzensizlik, manavların tezgahlarında da mevcuttur. İstifler halinde ya da sepetler içerisinde yığılmış olan meyve ve sebzeler ne taze ne de çekici gözükmemektedir. Bazen, birkaç bilinen çiçek, tezgahın ön kısmına tahta kaseler içerisinde yerleştirilir ama bunlar da simetriden yoksundur. Çiçekçilerle şurada burada karşılaşsınız. Her pazartesi, Pazar Günü Ertesi Çarşısı'nda (Mısır Çarşısı'ndan çıkarken solda kalan dar bir sokak) çiçekler, çalılar ve genç ağaçların bulunduğu bir pazar kurulur. Ama bu sergi, en bilinen türlerle sınırlıdır. Ama gelin görün ki insanlar çiçekleri bir tutkuyla severler.

¹³⁷ Bu bitkinin verimsizliği tamamen ziraatıyla alakalıdır. Büyükdere'deki Rusya sarayının bahçivani, Covent Garden pazarına uygun kuşkonmazlar yetiştirmektedir (en azından, Mösyö ve Madam de Titof'un misafirperver masasında sunulanlar ile kıyaslayacak olursak).

Kavuklarını, ve feslerini çevreleyen mendilleri her zaman güllerle ve karanfillerle süslerler. Ayrıca, sünnet düğünlerinde, doğumlarda ya da izdivaç merasimlerinin yanı sıra yeni tayinlerde, terfilerde veya şeref payeleri verildiğinde merasime gidenlerin, büyüklerine ya da akranlarına çiçek demeti sunmaları çok yaygındır.

Eskiden, adab-ı muaşerete şimdikinden daha sıkı biçimde riayet edildiği günlerde, sadrazamların sefir-i kebirdere halk kabul günlerinde bir dostluk nişanesi olarak çiçek demetleri sunmaları adetti ama bu uygulama sürdürülmemiştir. Yine de sultanlar bu şerefi zaman zaman bu zevat-ı muhtereme bahşederler. Örneğin Lord Ponsonby bunun bir örneğini yaşamıştır; II. Mahmut, daha önce hiç bir Osmanlı padişahının bir Hıristiyan temsilciye göstermediği derecede bir hürmeti Lord Ponsonby'ye göstermiştir. Gerçekten de 1838 yazında hümayun Çiçekçi Başı Beylerbeyi bahçelerinin en zengin meyveleri ve en mümtaz çiçekleriyle dolu 3-4 büyük sepet ile sefarete gelmiştir. Bu vazife; cömert elçimizden, değer olarak hümayun bahçelerinin bir aylık mahsulünü aşan hediyeler alan Çiçekçi Başı için de karlı olmuştur.

Lady W. M. Montague o dönemin haremde aşk lisanı olmaları açısından farklı çiçeklere atfedilen manaları anlatmaktadır. Ama Lady Mary tüm Türklere malum olan bir gerçeği bilmemekteydi ya da muhtemelen gizlemiştir; dans eden kızlar (yıldız) ve bu gibi kimseler hariç, şimdilerde çok az bilinen ve daha da az kullanılan bu geleneksel dil, haremde kendi içinde –yani iki cinsiyet arasından daha çok bayanların kendi aralarında- daha yaygın biçimde kullanılmıyordu. Bu garip görünebilir ama bu insanların alışkanlıklar ve adetlerine yakından aşina olan kişiler, dışı cins arasındaki hissî alakaların, kıskançlık derecesinde mevcut olduğunun farkındadırlar. Bu meselelere vâkıf bir Türk efendisi söz konusu lisanın, günümüzde yorumlandığı biçimiyle, bir lügatçesini bana aktardı. Ben yine de maceraperest yabancıların bu dilin

işe yarayıp yaramadığını denemelerini tavsiye etmiyorum; ilk olarak, bu konuda şahsi tecrübemin olmaması lisanın doğruluğuna kefil olmama engel ve ikinci olarak – lügatçe doğruysa eğer- bu uygulama, uygulayan açısından ya da uygulayanın hedefleri açısından arzu edilmeyecek sonuçlar doğurabilir.

Bu konu üzereyken şunu söylemek adilce olsa gerek; kıyılarında misafir olduğum süre içerisinde Boğaz'ı ziyaret etmiş olan birçok İngiliz gezginden hiçbiri, yedi tepeli şehrin örtülü güzelliklerinin manevi istirahatını bozmakla böbürlenmemiştir. Öte yandan, Altın Boynuz'un [Haliç] kıyılarında karşılaşmış olmayı talihimin yüzüme gülmesi addettiğim cesur ve neşeli komşularımız arasında, hayranlık uyandıran hümayun bahçesinin en mümtaz çiçeğini koparıp götürmenin tamamen kendi iradesi elinde olduğu gibi mahrem bir kanıyı ve bunu takiben bir tasdiki ortaya koymaksızın ayrılan hemen hemen hiç kimse yoktu. Ama bu masum kibir, bu masum iddia, mezkur kişileri memnun etmekte, diğerlerini eğlendirmekte ve hiç kimseye de bir zararı dokunmamaktadır.

Çiçeklerin dili Batılı şarkiyatçılar tarafından birçok kez suiistimal edilmiştir. Öyle ki sözünü ettiğimiz kişilerden kimisi, tam bir bilinçsizlik içerisinde, Flora'nın çocuklarına sinsi ve küçültücü anlamlar atfetmişlerdir; çiçeklerin, bahsini ettiğimiz sınıflarca kabul görmüş geleneksel yorumlanmış biçimlerine birdenbire alaka duyan kimi diğerleri ise bir çiçek tarhında, Babil'i [Babil kulesi] inşa edenleri yakalayana denk bir karmaşıklığa sebep olacak tezler ileri sürmüşlerdir. Ayrıca, şunu da ekleyebiliriz ki ihtirasların şiir diliyle ya da romantizmle ifade edilmesi, İstanbul'da diğer tüm şehirlerden daha az bilinmektedir. Bu şehirde, kadının varlığı hiçbir yerde olmadığı kadar maddidir ve kadın için heyecan uyandırıcı şeyler, burada her yerden daha azdır. Bu konuda bizde yaygın biçimde görülen zihni meşgaleler de bu

topraklarda istisnadır. Hangi sınıftan olursa olsun hanımların eğlenceleri zihni olmaktan ziyade maddidir ve meşgaleleri de, aynı şekilde, şiiirsel olmaktan ziyade yavandır.

Kadınlar arasında okuma bilmek yaygın değildir; yazma da, muhtemeldir ki, yaygınlık kazanmamış bir kabiliyettir. Meşhur Hafız'ın veya diğer bazı Türk şairlerin eserleri pek az kişi tarafından bilinmektedir; ama şu bir gerçek ki yüz kadından doksan dokuzunun, Kur'an'dan ve az sayıdaki dini risaleler ve ilmihallerden başka hiçbir eserle aşinalığı yoktur. Bu yüzden, kadınların, kendilerini heyecanlandıracak ve ardından –sıkça şahit olunan bir vakıa- ahlaklarını bozacak cinsten bir edebiyat meşgaleleri yoktur. Aynı şey, tiyatro temsilleri için ve iki cinsin, hepsi de aynı amaca yönelik olan kamusal ve hususi içtimaları için de geçerlidir. Avamdan kadınlar dünyanın diğer topraklarındakilerle hemen hemen aynı; başka bir deyişle, yalnızca kendi küçük ev halklarının sıradan vazifeleri ile meşguller. Daha büyük denebilecek bir çerçevede olmak üzere orta sınıf hanımları da kendilerini aynı amaçlara adanmışlardır. Eşraftan hanımlar ise evdeki vazifelerini ihmal etmemekle birlikte zamanlarını; çocuklarının ya da genç cariyelerin eğitimini teftiş etmenin yanı sıra giyim-kuşam, hamam ve ziyaretler ile ve bir de sık sık, şevkle alaka duydukları ve önemli oranda yer aldıkları siyasi entrikalar ile geçirirler.

Kısacası, roman okumak, aşk yaşamak, aşk mektubu yazmak ve karşı cinsin ziyaretlerini kabul etmek dışında, İstanbul'da eşraftan hanımlar, zamanlarını genellikle diğer büyük başkentlerdeki hanımlar gibi geçirirler. Bir de şu fark var ki İstanbul hanımları zihin ve ahlak açısından; Paris, Londra ve Viyana'nın bayan nüfusu içerisinde modayı belirleyen kısım olarak düşünülen kesimden çok daha az yozlaşmış, onlardan daha çok ailesine bağlı, ebeveynlerine karşı daha çok hürmetkar ve

kocalarına daha çok itaatkardılar. Şunu da gözlemek mümkün; bayanların kaldığı timarhanelerin talihsiz sakinlerinden pek azı, ihtiraslarından dolayı söz konusu illete tutulmuşlardır.

Doğu'da bulunan çeşitli yazarlarca hem aile içindeki birlik bakımından hem de nüfus artışı bakımından, çok eşliliğin zararlarına dair pek çok atıflarda bulunulmuştur. Çalışmamız göz önünde bulundurulduğunda, nüfus artışını etkileyen nedenlere dair istatistiki bir teze girişmek uygun düşmez ama şunu söylemeden de geçemeyeceğim; poligaminin bu konuda büyük bir etkisi olamaz çünkü buralarda çok eşlilik bir kural değil, bir istisna. Şüphesiz ki din, çok eşliliğe müsaade etmekte ama ev içindeki huzur ve ekonomi bu uygulamayı yasaklamakta veya sınırlandırmaktadır (bu etmenlere tabî terbiye ve muhabbet de eklenebilir). Avamdan, orta sınıftan veya daha üst sınıflardan iki karıyla evli bulunan bir adam hemen hemen hiç bilinmemektedir.

Fakir kimseler doğacak masrafı kaldıramamaktalar. Zengin insanlar ise soylarını devam ettirecek bir evlat konusunda hayal kırıklığı söz konusu değilse ya da ilk karılarının sonu gelmeyen kronik hastalıklarının kendilerini bir ikincisiyle evlenmeye kışkırtması söz konusu değilse ikinci bir eş durumunda olası rahatsızlıklardan endişe etmekte. Böylesi bir izdivaç vuku bulduğunda, ikinci eş genellikle bir cariyedir. Zira, toplum içinde muteber bir konumu olan çok az sayıda ebeveyn kızlarını; söz konusu aileye sözünü geçirmek isteyen bir tarafın daha bulunduğu bir aileye veya, her halükarda, müstakbel kocanın annesinden (ki dul ise mutlaka oğluyla kalmaktadır) başka bir büyüklerinin olmayacağı bir aileye gitmek üzere bir adama vermek ister. Mertebe ve varlık sahibi paşalar arasında çok eşliliğe zaman zaman rastlanır ama yine burada da bir istisna söz konusudur. Türk efendiler, ve eşraftan ailelere hizmet vermeye alışkın olan tıp adamları arasında birçok kereler yaptığım detaylı

soruşturmalar sonucunda, çok eşlilik kanunundan faydalanmış olduğu bilinen 15-16'dan fazla kişi duymadım. Bu kişiler arasında, meşhur Vidin Paşası Hüseyin, hassa ordusu müşiri Rıza ve bir zamanlar St. James sarayında büyükelçilik yapan Namık Paşa vardır.

Ama şimdi çiçek lügatçesine dönelim. Pratik kullanımdan ziyade şiirsel olarak mevcut bulunan çiçek dili üç sınıfa ayrılır. Birincisi, bir çiçek, meyve ya da yaprak aracılığıyla temsil edilen soyut [mücerret] düşüncelerin ifade edilmesi biçimidir. Örneğin, tamamen açmış bir gül¹³⁸ “mükemmel bir güzellik” ve aynı şekilde, beyaz bir gül de “masumiyet ve samimiyet” anlamına gelir. Bir gül goncası, dikenliyse “korkuları”; dikensizse “ümit”i niteler. Beyaz yasemin “hoş ve ilgi çekici[sin]”. Beyaz menekşe “tevazuu”¹³⁹; papatya “masumiyet”; süslü laleler, kırmızı yapraklı ise “aşkla yanmış kalpler”, siyah yapraklı ise “heyecan dolu hisler”; nergis, “hissi yoğunluktan dolayı bitkin düşmüş gözler”i anlatır; fulya “ihtiras”; mahzun servi “ümitsizlik”; kadife çiçekleri (“gün çiçeği”) “ıstırap”; sarmaşık “hüzün”; dikenler “sıkıntılar ya da zorluklar”; peygamber çiçekleri “zarafet”; uyuz otu “gurur ya da aşağılama”; güzel kokulu teber “cinsel cazibe”; nûman “yanmış kalpler”; sümbülün kıvrık çiçekleri “ihtiraslı aşk”. Bu listede, 50 tane İngiliz şapkacısının zihinsel huzurunu bozmaya yetecek çoklukta hassas mesajlar mevcut.

İkinci sınıf, söz konusu çiçek ve meyvelerin benzer bir karakteristiğini ifade eden kelimeleri ya da hisleri anlatan çiçek ve meyvelerden müteşekkildir. Mesela, kırmızı nar meyvesi “ateş” demektir ki olgunlaşmış, açık bir nar da “aşk ateşiyle yanan bir

¹³⁸ “Gül”, “çiçek” ya da genel olarak “çiçekler” demektir ama bu isim, en mükemmel çiçek olan “gül”e verilmiştir.

¹³⁹ Muhammed’in en sevdiği çiçek olan menekşe, “gül-ü peygamber (Peygamber’in gülü)” olarak da adlandırılır. Hatırlanacağı üzere Jüpiter Io’yu düveye dönüştürdüğünde [düvenin] ayağının altındaki çimenleri de menekşelerden bir yatağa dönüştürmüştür; doğrusu, böylesi zarif inekler için güzel bir yatak ve yem.

kalbi” ifade eder. Portakal, bir tahkir etme terimi olan ve dahası “ölsen de umurumda değil” manasına gelen “artokal” [orda kal?] kelimesini temsil eder.

Herhangi bir bitkinin, örneğin atkestanesi ya da mimoza ağacının [gülibrişim] tek bir çiçeği, ölüme dek anlamına gelir; ipek bir iplik, “aman! Sultanım, kuluna merhamet et” demeye eşittir; gül renginde, kadife yüzlü olgun bir şeftali, bir buse için yalvarıştır; fazla baskı telkin ettiği ve ayrıca pek ekonomik olmadığı düşünülen siyah yakut, aşk muhaberatında nadiren kullanılır ve hapis tutulan bütün buseler için bir niyaz olmasının yanı sıra “gül dudaklar” anlamına gelir. Al gelincikler ve solgun kadife çiçeği, “ızdırabın tesellisi ve devası”nı ifade eder.

Sonuç itibariyle, tek bir sümbül, bir kadife çiçeği, bir servi dalı ve hepsinin tepesinde de tam açmış bir gül ile süslenmiş olgun bir nar içeren küçük bir sepet göndermek zarafetinin anlamı şudur: “Ey, dünyadaki mükemmelliğin misali! Kalbim sönmez bir sebatla senin için yanıyor. Kaderimin sultanı! İstirabıma merhamet göster yoksa yakında kederli selvi, ansızın gelen mezarıma elveda edecek.”

Üçüncü sınıf ise Lady Mary’nin de belirttiği üzere, Çiçek Tanrıçası’nın her bir çocuğunun bir kıt’ayı ya da geleneksel şiir mısra’ını temsil ettiği sınıftır. Bu sınıf, üçü içerisinde en klasik ve esrarengiz sınıf olup Doğu edebiyatıyla; genel olarak bay ve bayanların hissesine düşenden çok daha fazla bir aşinalığı gerektirmektedir. Güzel bayanların tebessümlerini kazanmanın bu enteresan tarzının sırrını ve faziletlerini kavramak için gösterdiğim teşebbüslerim öylesine boşa çıktı ki bu tarzı başkalarına anlaşılır kılmaya dair hiçbir umudum olmadığını açıkça söylemeliyim. Çanağında, aşağıdaki dizenin tamamını teşhis eden [cisimlendiren] ve böylece bir aşk ansiklopedisi olarak düşünebileceğimiz siyah damarlı kırmızı karanfil örneği kafi

gelecektir: “San’atsız sadeliğin ve masumiyetin ile; güzelliğin için yalnızca tabiata borçlusun ama aşkın elini izlersen bin kez daha efsunkar [büyüleyici] olursun.”

Bu listeyi sonsuza kadar uzatmak mümkün ama çocuklarını gözeten lalaların ve dikkatli annelerin, mesuliyetleri altındaki bu güzellikleri sürekli muhafaza etmek için yeterince sebepleri var; onların dikkatinden kaçmanın yollarına katkıda bulunmayacağım.

Eskiden Bostancı Başı’nın sorumluluğu altında bulunan çiftçiler, bahçıvanlar ve bağcılar loncasının ayrı bir kolunu da manav esnafı oluşturur. Bostancı Başı’nın teftiş ve kontrol vazifeleri şimdi, şehir ve kaza kadılarınca gerçekleştirilmektedir. Söz konusu şahısların memurları pazarları teftiş eder ve çürük veya sıhhatsız yiyeceklere el koyarlar. Manavların dükkanlarının sayısı, tüm diğer esnaflar da olduğu gibi, sınırlandırılmıştır. Loncanın memurlarının, kadıların da tasdikinden geçen, müsaadesi olmaksızın hiçbir tezgah kurulamaz. Dolayısıyla, bazen dükkanların sırf hava parası için yüksek meblağlar ödenir. Pera’nın en önde gelen sebze pazarı, eski İngiliz sarayının girişinin hemen bitişiğindeki sokakta her gün kurulur. Şehrin ve varoşların çeşitli bölgelerinde de dükkanlara rastlanır ama bunların hiçbiri, Alaca Hamam sokağındaki kadar iyi tedarik edilmiş değildir. Sözümlü ettiğimiz esnafın, özellikle de meyvecilerin ağızlarından düşürmedikleri vecizeleri, Kur’an’dan münasibince alınmış şu ifadedir: “[Sonra] Meyvelerin her çeşidinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yollarda yürü [uç]¹⁴⁰

Bu meslek, Mekke yakınlarındaki tek bahçe, meşhur Mualla Bahçesi’nden de sorumlu olan, pırleri, Penjab yerlisi Baba Reten’de, tertipli oluşun güzel bir misalini

¹⁴⁰ Yazarımızın bahsini ettiği ayet bu olsa gerek (“Eat every kind of fruit, and walk in the beaten paths of the Lord”). Ayet, arıya hitaben söylenmektedir.

bulmuştur. Baba, sanatını Delhi ve Lahor'un nefis bahçelerinde öğrenmiştir ve Araplara aşılama bilimini ilk öğretene kişi olmasının yanı sıra bahçecilik sistemini de geliştirmiştir. Çiçek ve sebzeleri farklı yatak ve tarhlar halinde öyle bir tasnif etmiştir ki birinin poleni diğerininkini bozmamaktaydı. Ayrıca, ara yolları (bilhassa Kızıldeniz'den getirilmiş) kırık deniz kabuklarıyla doldurmayı da ilk o uygulamıştır. Kum ve nef ile karıştırılan bu taşlar, tozlanmayı engelleyen ve yağmura karşı koyan bir çimento oluşturmuştur. Bu efsane doğruysa eğer ki doğru olmaması için bir neden yok (zira, su kanallarına, su ve hava geçirmez kaplamalar yapılması ve *horasan* adı verilen yapışkan harç, en eski Arap veya İran icatlarından); Baba Reten asfalt yol döşemeyi ilk olarak ortaya koyan kişi kabul edilebilir ve dolayısıyla, ilgili loncaların reislerince pir addedilebilir¹⁴¹.

Yollarının üzerine gevşek kum ve kırık deniz kabukları döşemekle yetinip güzel bir görüntü oluşturan ama aynı zamanda da toz kalkmasına ve ayakların da rahatsız olmasına neden olan Boğaz'ın bahçıvanlarının, Baba Reten örneğini izlemeleri münasip olurdu. Yine de sözünü ettiğimiz plan, zenginlerin yalılarının yollarının mozaik şeklinde siyah beyaz çakıllarla döşenmesi geleneğine yeğlenebilir. Gelin görün ki Türkiye'de insanlar nadiren zevk için yürürler ve ecbebilerin yürümekten nasıl olup da keyif aldığını anlayamazlar. Şimdilerde bir kamu mesire yerine dönüştürülmüş olan Pera'daki küçük defin alanının tepesini süsleyen çamurlu ve tozlu mekanda bizi, hızlı adımlarla aşağı yukarı hareket ederken gördüklerinde, [bizi] “Kara

¹⁴¹ Camilerin, sarnıçların ve olağanüstü katılığa ihtiyaç duyan diğer binaların inşasında kullanılan horasan adındaki harç ya da çimento gerekli yağmur suyunun yanı sıra eldeki kumla karıştırılacak biçimde toz haline getirilmiş olan üçte bir oranında kiremit ya da tuğla ve üçte iki oranında iyice ayıklanmış kireçten oluşmaktadır. Harç, 12-15 cm. kalınlığı bulacak şekilde, her bir tuğla ya da taş sırasının arasına dökülür. Taşlar (veya tuğlalar) yapının sıklığını artırmak amacıyla suya batırılmıştır veya üzerlerine su serpilmiştir. Hala yaygın biçimde kullanılmakta olan horasan, kilise ve sarnıçlarının kalıntılarından da anlaşılacağı üzere, antik Bizanslılar tarafından da kullanılmıştır. Osmanlılar bunu, harci İranlılardan alıp “Dakik ül Kharf” (çömlekçinin tozu) adını veren Araplardan almışlardır.

Deniz Kuşu” dedikleri o huzursuz gezginlere benzetirler. Nitekim bu kuşlar şafaktan gurûba kadar Karadeniz’le Marmara arasında durmaksızın gidip gelirler ve, seyyahların iddialarına göre, kursaklarında lanetlilerin ruhlarını taşırlar.¹⁴²

Diplomatik görevlerle iştigal eden, değerli tercümanları pek sevmeyen kötü niyetli insanlar, yerinde hiç durmayan bu yel kovanların kursaklarının, aynı zamanda, imansız dragomanların ruhlarını da alacağını söylerler. Şunu da eklerler ki dragomanlar hayatta iken Büyükdere ile Sarayburnu arasında sık sık gidip gelmelerinin bir temsili, ve öldükten sonra ise fazlasıyla hak ettikleri cezanın bir abidesi olmak üzere bu kuşlar; diplomatik heyetlerin her zamanki yazlık rezidansı olan Büyükdere ile Sarayburnu arasına ebediyen mahkum edilmişlerdir. 1842 gibi yakın bir zamanda dürüst bir İngiliz jürisi, dragomanların hepsinin dolandırıcılar olduğunu ilan etti¹⁴³; bu durumda, onların ruhlarına atfedilen bu cezalandırma adil olabilir ama bu, masum kuşlar için çok acımasız bir ceza.

Başlıca meyve ve sebze çeşitlerini sıralamamızın ardından, bahçecilik sistemini de kabataslak tasvir etmemiz yersiz olmayacaktır.

Hali vakti yerinde olan zatların şahsi bahçelerine; budama, temizleme ve genel olarak kültüre çok dikkat ve özen gösterilerek bakım yapılır. Boğaz’ın sınırları boyunca ya da farklı farklı vadilerinin yamaçları boyunca uzanan tüm bahçeler, üst üste devam eden teraslar şeklindedir. Ve terasların duvarları da asmalara, meyve ağaçlarına ve frenk asmalarına ve buralarda bolca büyüyen diğer parazitlere bir destek olmak üzere espalierler ile donatılmıştır.

¹⁴² Bu kuş yalıçapkınının bir türüdür. Bazen de yel kovan olarak adlandırılırlar. Karadeniz’in girişindeki kayalarda ve kayalıklarda tünerler ve ürerler. Daha çok deniz yosunu ve mikroskobik hayvanlarla beslenirler. Besinlerini, şafakta ve alacakaranlıkta alırlar. İlerleyişleri boyunca dinlendikleri ve hatta suya daldıkları bile görülmez.

¹⁴³ Pisani’nin Vide vakası, v. Times gazetesi.

Buralarda, sebzeler her zaman süs bitkileriyle bir aradadır; dolayısıyla, bizim genellikle çiçek bahçesi olarak adlandırdığımız şey, yalnızca çiçeklere mahsus değildir. Bu bahçelerde toprak, güzel şekillerde kesilmiş, kutu biçimli çiçek tarhları şeklinde düzenlenmiştir. Tarhlar, üzerleri deniz kabuklarıyla doldurulmuş veya daha önce bahsettiğimiz şekilde döşenmiş dar geçitlerle ve dolambaçlı yollarla kesişmektedir. Terastan terasa geçiş sağlayan basamaklar ve destek görevi yapan duvarların düz tepelik kısımları çiçek saksılarıyla süslenmiştir. Saksılar; sardunya çiçekleri, karanfil taneleri [clove], karanfiller [carnation]¹⁴⁴, kırmızı renkli yalancı karanfiller, anemoneler [Manisa laleleri], küpeçiçekleri, günciçekleri ve fundalardan 5-6 kadar tür içermektedir. Tarhlar ise genellikle şunlarla doludur: İngiltere’de olduğu gibi yani, fazla derinden olmayacak şekilde, birçok dalı aşılarak yetiştirilen ve büyük saksılar içerisinde bulunan limon ve portakal ağaçları; güller, yasemin, piramid şekline getirilmiş kocayemiş, zambaklar, süsen, ayçiçeği, hezaren çiçeği, muhabbetçiçeği, acıbakkalar, çitsarmaşıkları, ıtırşahiler; ve aralara da bilinen narlar, seringalar, defneler, yaprağını dökmeyen kartopu ve gülhatmiler serpiştirilmiştir. Daha yüksek ve kuytuda kalan kısımlar ise fıstık çamları, sakız ağacı, kestaneler, çobanpüskülü, incirler, cevizler, sedir ağaçları ve Ağustos ayında, o kısa çiçeklenme döneminde rakipsiz güzellikte, gül gibi, ipek çiçekler açan mimoza ağacı ile gölgelenmektedir.

Terastarın yolları genellikle, büyük, etli, mavi üzümlerle kaplı olan asmalarla dolu kafeslerle gölgelendirilmektedir. Ve her bir tarh dizisinin merkezi, bir su haznesi veya çeşme ile ferahlamaktadır. Bazı saray bahçelerinde derince kazılmış mekanlar vardır

¹⁴⁴ “Clove”, güneydoğu asya kökenli bir ağacın çiçeğidir. Tomurcuğundan “karanfil” denilen baharat elde edilir. “Carnation” ise bilinen şekliyle karanfil çiçeğidir.

ki pürüzsüz olmasa da bir alan oluşturdukları söylenebilir. Zeminleri mermerdendir, duvarları ise sıvası sağlamca çekilmiş taştandır. Bunlar, bir yer altı geçidi yoluyla, yine yer altında bulunan, güzelce döşenmiş odalara açılırlar. Açıkta kalan avluda serinletici çeşmeler vardır ve tüm külliye, Farsça bir kelime olan Serdab adını taşır.

Bu yer altı dairelerinin, III. Selim tarafından yaptırılmış güzel bir örneği, Saray Burnu bahçelerinde görülebilir. Adı, Serdab Bahçesi'dir. Bu mülklerin sahiplerinin, ahabının veya ailelerinin hanımlarının, yazın kavurucu sıcakları boyunca çekilecekleri mekanlardır buraları. Ama bu mekanlar genel olarak, dinlenmek amacıyla çok da tercih edilmez; zira, nemli ve dar olmalarının yanı sıra tüm doğuluların çok kıymet verdikleri "manzara"dan da onları mahrum bırakmaktadır. Oysaki bahçelerin tümünde de en göze çarpan konumlarda yükseltilmiş olan ve heybetli çınarlar ve serviler ile gölgelenen köşkler ve yazlık evlerde gözler, her yöne doğru uzayıp giden büyüleyici manzara ile memnun kılınabilir ve yanaklar da genellikle güneşin batımına doğru doğan ve giderek hız kazanan meltemde serinliğini bulabilir. Sultan'ın ve önemli zevatın sık sık akşam yemeği yedikleri ve gece olup da çekilmezden evvel birkaç saat geçirdikleri mekanlar da yine bu köşklendir.

Haşmetli Çırağan Sarayı'nın hemen kuzeyinde bulunan köy, Ortaköy'de kalmakta olan Kraliyet Topçu Birliği'nden Albay Williams ve Teğmen Dickson'ı¹⁴⁵ ziyarette idim. Bir akşam, tepeyi süslemekte olan mezarlığı geziyorduk (ataları, tepede bulunan bu mezarlıkta yatmakta olan Ermeni ailelerin her zamanki buluşma yeri ve gece keyfidir burası).

¹⁴⁵ Bu iki subay (Bay Dickson; merhum, mümtaz General Sir A. Dickson'ın oğludur) Majesteleri tarafından Türk topçuluğuna, bilhassa laboratuvar bölümünde bazı yenilikleri tanıtmaları amacıyla tayin edilmişlerdir. Gayret, kabiliyet ve yüksek karakterlilik bakımından düşünüldüğünde, daha münasip bir seçim yapılamazdı; ama Türk hükümetinin kayıtsızlığına bir de kıskanç ecnebilerin çevirdikleri dolaplar eklenince bu subayların hizmetlerinin gereğince uygulanması engellenmiştir. Şu sıralar, Albay Williams diplomatik bir görev için Erzurumda'dır.

Yaklaşık 365 m. kadar bir mesafede, hümayun mesire yerleri dahilinde en yüksek noktayı işgal eden, Sultan'ın yeni inşa edilmiş yeşil köşkü durmaktadır. Haziran'da sessiz ve huzurlu bir geceydi. Yakınında oturduğumuz türbelerin muhafızı Ermeni mezarcı kahvelerimizi de getirmişti. Biz kendi çubuklarımızı almıştık ve tabiat da uykuda olan Boğaz'ın bağrındaki dalgalanmalarda aksini bulan yıldızların ve takımyıldızların harika bir görüntüsünü bize sunmaktaydı. Keyfimizi tamamlayacak her şey vardı; şimdi uzaklarda olan, sevdiklerimizin varlığı ve müzik haricinde. İlk arzuyu tatmin etmek isteyen bir lamba cini gözükmedi doğrusu ama sözlerimizi duyan bir cin, derhal ikincisini yerine getirdi.

Aniden, yeşil köşk yönünde çalgı sesleri işittik. Hümayun Müzikasının şefi Donizetti'nin¹⁴⁶ yönetimini ele veren yumuşak ve huzur veren bir müzik, güney melteminde hafif hafif yüzmekteydi. Norma'dan [opera], güzel icra edilen bir havaydı. Az bir zaman sonra, binanın pencerelerinde ışıklar da bir bir göründü ve kısa bir süre içerisinde tüm köşk, Bağdat'ta halife sarayındaki şehzade ile güzel cariyeye sahnesini bize hatırlatırcasına aydınlık bir aleve dönüşmüştü.

Ama bu kez, bu şöleni verenin halife olduğu ortadaydı. Müzik, aralıklarla, yarım saat boyunca sürdü ve köşkün aydınlığı, yerini başka bir aydınlığa bırakmak üzere, ortaya çıktığı anki gibi hızlı bir şekilde söndü. Birkaç saniye sonra, ellerinde kağıt fenerlerle bir grup refakatçi binadan çıktılar ve yanında iki-üç yaveri ile birlikte Sultan da gözükte. Ardından, Sultan yayan olarak, tepenin ayağındaki sarayına yavaş yavaş ilerledi ki çok geçmeden, burada da her bir pencere ışıktan bir alev oldu.

¹⁴⁶ Meşhur bestekarın [Gaetano Donizetti] kardeşi olup Albay Nişanına sahiptir ve Sultan'ın muzikasının genel şefidir.

Konstantiniye-i mahmiyye-i el-mah-rusa”da* birçok enteresan manzara gördüm ama hiçbiri, Sultan’ın şahsi âdetlerinin bir an görünüp kaybolan bu parçası kadar ilginç değildi.

Sultan’ın Beylerbeyi ve Çırağan’daki bahçelerinde bulunanlar hariç, ısı sağlamak yoluyla bitkilerin erken olgunlaşmasını temin eden seralar buralarda bilinmemekte. Zanaatin, tabiatın yerine geçebileceği veya mevsimlerin sırasını değiştirebileceği fikri genel kabul görmemekte. Hangi sınıftan olurlarsa olsunlar insanlar, meyve, çiçek ve sebzelerin kendi doğal seyirlerinden memnunlar. Bu gıdaların, tabî süreçlerinden daha önce bir zamanda ortaya çıkmalarını gerektirecek bir lüks yok; ya da sırf mevsimleri geldiğinde bollukları ve ucuzlukları nedeniyle fakirler de temin edebildiği halde onları alanları moda ayıplamamakta. Hümayuna ait seralar bile ya nümayiş [gösteri] için ya da “Kadınlar, Sultanlarına muhabbet eden kişiler olmalıdırlar” sözünün işaret ettiği üzere hanımların bazen tecrübe edilen heveslerini tatmin etmek için muhafaza edilmektedir. Ama hemen her bir yalının; limon, portakal ve dondan korunması şart olan diğer bitkilerin kış boyunca muhafaza edildiği kendine ait bir limonluğu vardır.

Ne efendiler ne de çoğunluğunu Bulgarların ve Arnavut Rumların oluşturduğu bahçebanlar [bahçıvanlar], eski çiçek türlerinin iyileştirilmesine ya da yeni türlerin üremesine önem verirler. Bizim iklimimizin hemen tüm türleri mevcuttur ama çoğunluğu ya tektir ya da yarı çifttir.* Her birinin mevsimi kısadır ve tam olgunluğa

* ¹⁴⁷ Bemakam-ı Konstantiniye-i mahmiyye-i el-mah-rusa (korunmuş, himaye edilmiş dünya başkenti Konstantiniye), <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501590> (çev.).

* “Single flowers”: Bir tek taç yaprak (petal) dizisi olan çiçekler; “Semi double flowers”: Bir yaprak dizisinin yanı sıra en dıştaki ercikleri de yaprak dizisine dönüşmüş olan çiçeklerdir; “Double flowers”: Birden fazla yaprak dizisi olan çiçekler (çev.).

eriştiklerinde koku bakımından görece daha cansız ve aşağıdırlar. “Double” menekşeler, sümbülteberler ve beyaz yasemin bunun dışındadır.

Güller sayıca çoktur ama iki-üç Çin türüyle sınırlıdır. “Monthly” güller [“monthly rose”: kırmızı renkte olup Damask güllerinin bir türüdür] ve kırmızı gül [“common rose, centifolia] türlerine rastlanmaktadır ama daha güzel Avrupa gülleri iklime uyum sağlayamamaktadır. Lady Ponsonby Tarabya’da moss gülleri yetiştirmeyi denemiştir. Ama bir mevsim sonra çiçekler canlılıklarını yitirmişler ve onun ayrılmasından sonraki bahar ayında son filiz dahi solmuştur. Lady Ponsonby’nin hamiyetinin ve iyi niyetli nezaretinin çekilmesinin, üzerlerine bir kuraklık getirdiği güller, bu hoş hanımefendiye bağlanma konusunda tek değildi aslında.

Birçok yıllar boyunca onun neredeyse sınırsız olan ihsanlarından faydalanmış 50 fakir aile, ne Lady’nin yokluğundan müteessir olmaktan vazgeçmişler ne de onun cömert karakterine yakıştığı kadar, en üstün faziletlerini asil bir şekilde temsil ettiği milleti için de bir şeref olan [onun hakkındaki] bahislerden vazgeçmişlerdir. Tarabya halkının, Lady Ponsonby’nin gidişine olan üzüntüsü, Britanya sefaretinin Büyükdere ve Pera’ya taşınması ile daha da artmıştır. Zira, fakir fukara, son sefirenin zarif halefi Lady Canning’den, hiç şüphesiz, alacakları yardımlardan da böylece mahrum kalmıştır.

Pera ve Büyükdere’deki Avusturya saraylarının bahçeleri de güzel kokulu güllerin, güzel dalyaların ve Batı’da bizim parklarımızı süsleyen standart tezyinler olan diğer çiçeklerin çeşitli, güzel örneklerini sergilemektedir. Dahası, Avusturya orta elçisi Kont Stürmer’in iyi teşkilatlı, misafırperver köşkünün tüm diğer bölümleri de bahçelerine eşitir. Her yerde mevcut olan zevk ve mükemmel bir düzen ile birleşmiş bir lüksü bundan öte bir noktaya taşımak güçtür. Müşkülpesent bir insanın arzu

duyacağı hiçbir şey atlanmamış ve buna rağmen israf denebilecek bir gösteriş yok. Üstelik bunun değeri; ev sahibinin nezaketi, hünerli eşinin sohbetinin büyüğü ve akşam yemeklerinde ya da her gün gerçekleştirilen akşam eğlencelerinde bir araya gelen güzide topluluk ile daha da artmaktadır.

Kimse, Kont Stürmer'den daha büyük kibarlıkla ve onun sergilediğinden daha alçakgönüllü bir hizmet ile ev sahipliği yapamaz ve Kontess'ten daha kültürlü bir zihne ve lisanların, edebiyatın ve sanatların daha yakîn bir bilgisine sahip pek az kadın vardır (ki Kontess bunları uygulamada da mükemmel bir nezaket sergilemektedir). Avusturya elçisinin köşkü aslında Boğaz'ın "Gülistan"ıdır. Eğer bir rakibi varsa bu, Rusya'nın sarayıdır. Doğanın Büyükdere'deki bahçeleri tezyin ettiği güzelliklerine Madame de Titof'un hüsnünde güçlü bir rakip bulduğu ve ayrıca, Monsieur de Titof ile tanışma zevkine ermiş olan herkesin, İmparator'un en mümtaz siyasi nişanları zamanı geldiğinde kendisine mutlaka bahşedeceğini kesin olarak farkedeceği yer de yine burasıdır.

Bahçıvanların kullandığı aletler çok basittir. Bu aletler ve ziraat için kullanılan araç gereçler, öyle görünüyor ki, Bizans döneminden bu yana hiç geliştirilmemiş. Aletler; kaba saba bir çapa, demir geçirilmiş tahta bir bel, bir kazma, yuvarlak dişli bir tırmık, budama amaçlı kullanılan düz ağızlı bir bıçak ve büyük dalları budamak için kullanılan bir balta ile sınırlıdır. El arabaları veya iki tekerli yük arabaları yerine erkeklerin omuzlarında veya eşeklerin sırtında taşınan sepetler vardır. Aslında, el arabaları ve yük arabaları bahçelerde iş görmez; zira, bahçelerin büyük kısmı dar taraça serileri şeklindedir.

Şu zatların bahçelerinde tezyine ve ziraata çok büyük ehemmiyet verilmektedir: Varlıklı bir Ermeni aile olan Düz Oğlu'nun, ve Sultan'ın kayınbiraderi Ahmet Fethi

Paşa'nın Arnavutköy'deki bahçeleri; Hekimbaşı Abdullah Efendi'nin Bebek'teki bahçesi¹⁴⁸; Sultan'ın halası Esmâ Sultan'ın Kuru Çeşme'deki; Tahir Paşa'nın Baltalimanı'ndaki; muhterem Hüsrev'in Emirgan'daki; Sultan'ın kayınbiraderi Halil Paşa'nın Kandilli'deki; ve Mustafa Nuri Paşa'nın Vaniköy'deki. Büyüklükleri, ihtişamları ve buldukları konumlar bakımından birbirleriyle yarışan bu yalıların limonlukları da dolu doludur ve dikkat ve ihtimam görmektedir. Bu cam mahfazalardan bazısının uzunluğu 30 m.'yi geçer ve yükseklikleri de 6-7.5 m. arasındadır.

En varlıklı olanların, özellikle de hanım sultanlarla evli olmak gibi akim [kısır, meyvesiz] bir şerefe nail olanların bahçeleri, yüksek bir duvar ile diğerlerinden ayrılır. Aynı şekilde, Harem'in de hemen arkasında kalan kısım bu mekanın güzel sakinlerine mahsustur ki böylece münasip olmayan bir durumla yahut bir engelle karşılaşmaksızın güzel vakit geçirebilmekteler. Söz konusu kısım, erkeklerin görüş alanına açık olsaydı, âdetler hanımları bu durumdan mahrum bırakırdı.

Bir [hanım] sultan ile evli olmanın “akim” şerefi dedim. Bu sözle anlatmak istediğim; servetin, nüfuzun, önemli nişanların ve en karlı tayinlerin, bu izdivaçların bir sonucu olmadığı değil. Ama bu izdivaçlar, hayati bir sakıncayı da beraberinde getirmektedir. Bir sakınca ki tabiatın tüm kalplere aşıladığı (ama en fazla da Osmanlıların bağrılarına) evlat sevgisi bir yana; bir varisi olmaksızın yaşamının, münevver kimselerce bedbahtlık [kötü kader] ve batıl inançları olanlarca ise Allah'ın bir cezası addedildiği bir ülkede erkeklerin hislerini öylesine acıtmaktadır. Ama padişahların oğulları ve kayınbiraderleri bu mahrumiyete boyun eğmek zorundadırlar.

¹⁴⁸ Bu kelime, “küçük bir çocuk” ya da “göz bebeği” anlamına gelir. Her ne kadar Polyphemus'un [Antik Yunan efsanelerinde tek gözlü devlerin, Kiklopların, en meşhuru] gözü gibi ortada bulunuyor olsa da bu güzel yer, şiirsel anlamda, Boğaz'ın gözü gibi düşünülebilir.

Peygamber'in akidelerinin ve İslam dininin kaidelerinin esasına muhalif bir kanun olan Saray'ın bu siyasi kanunu [veraset kanunu], aynı şecereden gelenlerin tüm erkek çocuklarını aynı kadere mahkum etmektedir. Her bir padişahın erkek çocuklarından iki ya da üçünün, istikbalde tahta çıkarılmaları amacıyla, yaşamalarına müsaade edilir. Ve babalarının "sultan" olarak tahtta bulunduğu dönemde doğmuş olmadıkları sürece padişahın erkek kardeşlerinin erkek evlatlarının hayatta kalmalarına nadiren izin verilir. Bu müsaade de, yine, veraseti ailenin en büyük erkek çocuğuna ve sonra da ya erkek yeğene ya da yine ilk, doğrudan varise veren, sözünü ettiğimiz kanun vasıtasıyla olmaktadır.

Bu sebeple, örneğin, III. Mustafa'nın oğlu bahtsız III. Selim, babasının hemen ardından tahta çıkmayıp amcası Abdülhamid'in ölümüne kadar beklemiştir. Selimi de yine kuzenleri olan, Abdülhamid'in oğulları [ve Abdülhamid, Sultan iken doğmuş] IV. Mustafa ve II. Mahmud takip etmişlerdir. Sultan Mahmud'un 23 çocuğundan yalnızca iki oğlu ve 4 kızı, onun döneminde hayatta kalabilmiştir. Ve kızlardan ikisi o zamandan bu yana hayatta değildir. Şu anki Sultan'ın vefatı durumunda, taht; çoğunluğun, en büyük şehzade Mehmed Murad'ı istemesi durumunda bile Sultan'ın erkek kardeşi Abdülaziz'e geçecektir.

Çocuklar doğduklarında bu şekilde barbarca ortadan kaldırılmaları için ya da büyümelerinin engellenmesi için öne sürülen siyasi bahaneler çeşitlidir. Örneğin bir tanesi, tahta çıkabilecek birey sayısını bir ya da ikiye indirgeyerek (ve her zaman da yaşça büyük olan[lar]) iç savaşların veya kanlı ihtilafların önüne geçme siyasetidir. Bir diğeri ise aksi takdirde hepsi de benzer şeref ve rütbelere yetkili olan çok sayıda muhteris şehzadeyi desteklemek ve techiz etmek zorunda kalacak olan devleti, bu durumdan kurtarmaya dönük çok büyük bir tasarruftur.

Emevi hanedanının kuruluşundan 100 yıldan biraz daha fazla bir zaman sonra, ilk Abbasi halifesi I. Abdullah'ın emriyle Emevi hanedanından 92 şehzadenin soğuk kanlı bir şekilde öldürülmesi gerçeğinden yola çıkılarak halife ailelerindeki muazzam artış hakkında bir fikre varılabilir. Yüz yıl sonra (M. S. 816), yani Abbasi Bağdat Halifelerinin kuruluşundan 100 yıl sonra Abbasi hanedanının sayısı, erkek ve kadın, 33.000 kişiyi bulmuştur.¹⁴⁹ Ölümcül iç savaşlar ihtimalini bastırmak amacıyla dönük olarak her iki devlet de [Emevi/Abbasi ve Osmanlı] muhtemel kazaları, çocuk doğmadan önce engellemek ve çocuğun hayatına ancak [çocuk] doğduktan sonra müsaade etmek için aynı tedbirleri alsaydı, bir zaman sonra benzer bir artışın Osmanlı hanedanı için de söz konusu olmaması için hiçbir neden yok; hele de [Sultan'ın] çok eşliliğinin boyutları ve özellikle de annenin durumu ne olursa olsun Müslüman bir babadan doğan tüm çocukları kabul eden kanun düşünüldüğünde. Ama bu, günümüzde de şiddetle riayet edilen ve evlat için olduğu kadar sık sık anne için de ölümcül sonuçlar doğuran barbarca uygulama için bir bahane değildir.

Said Paşa ile evli olan, II. Mahmud'un kızı Mihrimah Sultan hayatını bu şekilde kaybetmiştir. Karnındaki çocuğunun kaderini, çocuk erkek olduğu takdirde, değiştiremeyeceğini bilen ve babasını memnun etmeyi isteyen genç Sultan, henüz beş aylık evliyken katilin işini çabuklaştırmaya karar verir; bebeği ışığı görmezden evvel ortadan kaldıracaktır. Bu yüzden kendini, bu amaçla kullanılan zararlı ilaçlarla uğraşan şarlatan kadınlardan birinin ellerine teslim eder. Şarlatanın kocakarı ilaçları yutulur ve sonuç iki kere katl'dir. Kırk sekiz saatten kısa bir zaman içerisinde yavru yok olur ve sultanın kendisi de o akşam acınacak bir halde çırpınmalarla ölür. Bunu duyan Mahmud göz yaşlarına boğulur ve evlat acısını derinden hissettiği bir anda,

¹⁴⁹ Tableau Général de l'Empire Ottoman, Cilt I.

bundan sonra hiçbir hayatın bu şekilde kurban edilmeyeceğine dair yemin eder. Ama birkaç ay içinde büyük ıslahatçı, en sevdiği çocuğunun defnini gerçekleştirir ve kanun değişmeksizin sürer.

1842 yılında yine, Abdülmecid'in kız kardeşi, Halil Paşa'nın karısı Saliha Sultan'ın hamile olduğu bildirilir. Müneccimlerin ve dedikoduların, doğacak yavrunun bir erkek olacağını kesin bir şekilde kehanet etmesi, sultanda ve kocasında memnuniyet uyandırmak yerine onları en sıkıntılı tefekkürlere gark etmiştir. Zaten en büyük çocukları, bir erkek, kurban edilmiştir. Servet ve nüfuz sahibi olan Halil, II. Mahmud'un pek sevdiği ve kendisine sadık kızının acısını çektiği bir anda feshetmeye yemin ettiği insanlık dışı uygulamada bir değişikliğe sebep olabilecek nüfuzlu zatlara büyük miktarlarda hediyeler dağıtır. Padişahın ve Valide Sultan'ın sevdikleri bir evladı olan Saliha Sultan da hamile olduğu yavrusunun kaderini değiştirebilmek için tüm nüfuzunu ve cazibesini sarf eder.

Nihayet annenin sıkıntılı, doğum sancısı dönemi başlamıştır ve hem baba hem de ana, çabalarının muvaffakiyete ulaştığına inanmışlardır. Ve bu inanç, bebeğin doğmasıyla daha da artar; sağlıklı bir erkek çocuğu. İlk bakımların bitmesinin ardından bebek, Sultan annesinin yanına alınır. Sultan bebeği muhabbetle bağrına basar ve Türk hanımlarının, mecbur kalmadıkları sürece, para karşılığı hizmet veren ellere asla emanet etmedikleri vazifeleri yerine getirir. Yumuşak kalpli Saliha, birkaç saatliğine muzaffer olmuştur; yalnızca kendi evladının kurtarıcısı olarak değil, aynı zamanda, yeni ve daha insanî bir kanunun doğmasına vesile olan kişi olarak da.

Ama sultanın [Saliha] vehmi kısa ömürlü olmuştur. Tahtın varisleri bulunan şehzadelerin anneleri, Saliha sultanın erkek çocuğunun -belki de ileride kendi oğullarının rakipleri olmak üzere- yaşamasına müsaade edilebileceğini duyarak

kıskançlıkla ayaklanmışlardır. Meclis-i Vükela da araya girip bu istisnanın tehlikelerine işaret ederler. “50 iç savaş dehşeti ile mukayese olduğunda bir bebeğin hayatı ne idi ki?”. Kısacası, mukadder ölüm-müsaadesi Sultan’dan alınır. Ve Halil’in Padişah’ın âlî’nden olan eşi üçüncü günün sabahı uyanıp da hizmetçilerine, divanının yakınlarında bulunan zengin kakmalı beşikten, çocuğunu getirmelerini buyurduğunda, kadınlar göz yaşlarına boğularak ona cansız bir ceset verirler. “Bebe” derler, “gece ihtilaçlar içinde öldü”, -teşrifat kaideleri onları, hanımlarını uyandırmaktan men etmiştir-. Bunu duyan anne şiddetli nöbetler geçirir ve ardından hezeyanlara kapılır ve bunları atlattığında ise ölümcül bir bitkinlik haline girmiştir. Bundan 75 gün sonra cansız bedeni, babasının türbesine defnedilir.

Saliha Sultan’ın yavrusunun ölümüne neden olan sebeplere dair birçok şüphe uyanır. Tabiatı ve dostane hisleri dolayısıyla böylesi müthiş bir suçun işlenebileceğine inanmaya pek de meyilli olmayan Britanya sefir-i kebir, sonunda, çocuğun doğal bir şekilde hayata gözlerini yumduğuna ikna edilmiştir. Ama Sir C. Canning’in, böylesi insanlık dışı bir eylemi daimileştirmek gibi bir ayıptan Osmanlı sarayını kurtarmak arzusu duyan iyi niyetli saraylılar ve siyasetçilerce yanlış yönlendirildiği iddiasını ileri sürmek için bazı nedenler var. Ne olursa olsun şu inkar edilemez bir vakta ki şu saate kadar hiçbir hanım sultanın tek bir çocuğunun bile hayatı, doğduktan sonra birkaç saat ötesine erişememiştir.

Çiçekler ile yemeklik sebzelerin kültüründe takip edilen sistem arasında, ziraatlarının temel aşamaları veya kalitelerini artırma çabaları açısından çok az fark vardır. Şimdiye dek saydığımız bilinen türden sebzeler, her biri kendi mevsimlerinde olmak üzere, pek az bir zahmetle yetiştirilir. Evvela toprak, ekilecek şeyleri kabul etmesi için hazırlanır; bu aşamada, genellikle ezilmiş bir hale getirilen eski gübre veya

kompost toprağa serpilir. Ardından, toprak derin bir çapayla kazılarak karıştırılır. Sonra tohumlar ekilir ve bitkiler boy göstermeye başladığında her zamanki gibi ayıklama ve sulama işlemleri gerçekleştirilir. Sanattan ziyade, tabiata itimat edilir ama bir istisna ile: büyü [sanatı] [“black art”]. Görünür bir yere yerleştirilen öküz ya da at kafası iskeletlerinin bereketli hasatlara vesile olması veya, hiç olmazsa, nazarın kuraklığa sebebiyet verecek etkilerini kovması beklenir.

Şehre sebze sağlayan pazarları besleyen bahçeler, Boğaz’ın her iki tarafında; Rumeli yakasında Yeşilköy’den Belgrat ve Sarıyer’e ve Asya tarafında ise Fener Bahçesi’nden Anadolu Kavağı’na kadar uzanan varoşlar ve civar köylerin hemen yanlarında bulunan korunaklı vadilerde yerleşmiştir.

Sarıyer’in, daha çok “Gül Deresi” olarak adlandırılan Büyükdere’nin hemen kuzeyindeki dar boğazı, güzel sebzeleri ile bilinir. Ayrıca, pitoresk manzaraları ve Boğaz’ın kıyılarında bulunan en berrak ve sıhhatli üç su kaynağına sahip olmasıyla da meşhurdur. En yüksekte bulunan kaynağın ismi Sultani, ikincisi Kestane ve en aşağıdaki ise Fındıklı’dır. Bunların tam karşısında, kuzeydeki tepelerin altında, Rumların kutsal saydıkları ve Elias’a [Elijah, İlyas] adanmış bir ayazma (kutsal su kaynağı) vardır. Kaynağın üzerindeki yükseklikler kıymetli bir maden cevheri üretmektedir ki değerli jeologumuz Dr. Buckland’a gönderilen bir numuneye göre cevher, “demir sülfürüyle karışık bakır sülfüründen” oluşmaktadır.

Ayrıca, şehir surları içerisindeki iki ya da üç büyük alan, sebze ziraatına ayrılmıştır. Mesela, Silivri kapısı ile Yedi Kule arasında kalan “İsmail Paşa Bahçesi” ve 6. ve 7. tepeler arasında kalan vadinin her iki tarafındaki “Yeni Bahçesi”. Önceleri yeniçerilerin kışlalarının işgal ettiği, Et Meydanı’ndaki alanın bir kısmı da şimdilerde ürünlerini pazara satan bahçelerle kaplıdır ve burası enginarlarıyla ünlüdür.

Sir J. Hobhouse ve diğ er bazı yazarlar, İstanbul'un, üzerinde yükseldiğ i yedi tep eyi seçemediklerini söylemekteler ki ben de o civarlarda bulunup da aynı fikri teyit eden insanlar duydum. Ama tepelerin 6'sını, bu altısının karşısına düş en yedinci tepenin hemen zıttındaki farklı yüksek noktalardan bakıldığında, ayırt etmek çok kolay gözük mekte. Tepeleri şu şekilde yerleştirmek mümkün: İlk tepe Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepe; ikincisi, Nur-u Osmaniye'nin; üçüncüsü, Süleymaniye'nin; dördüncüsü, Sultan II. Mahmud'un; beşincisi, Selimiye'nin; altıncısı, Edirne Kapı yakınında bulunan Mihrimah Camii'nin bulunduğu tepedir. Yedincisi ise beşinci ve altıncı tepelerin ardında kalır; Edirne Kapı ile Top Kapısı'nın ortasında surlara giren ve şehri neredeyse iki parçaya ayırdıktan sonra Vlanga Bostanı yakınından denize dökülen Likus'un güneyine doğrudur. Rumlar bu tep eye "Korolopki" demişlerdir. En üst noktasında, şimdilerin Avret Pazarı olan Forum Arcadii'de dikilmiş olan Arcadius heykeli bulunmakta idi. Yedi tepenin yerlerinin bu tasviri, Gibbon'ın da net ve doğru şeklinde tanımladığı, Pococke ve Gyllius'un tasvirleriyle hemen hemen uyuşmaktadır.

Pazara hitab eden bütün bostanların toprakları, tabii derelerle sulanmıyorlarsa eğer, atların çektiğ i tekerleklerle iş letilen kuyular vasıtasıyla sulanır. Kovalarla ya da toprak silindirlerle kuyudan çekilen su, su haznelerinde toplanır ve buradan da istenilen istikametlere, dikkatli bir biçimde salınır. Arzu edilen sulamanın mümkün olması için patlıcanlar, bamyalar vs. genellikle zikzak şeklinde uzanan toprak sırtlara ekilir veya yerleştirilir. Ayrıca, incir, dut ve diğ er meyve ağaçlarıyla gölgelendirilirler. Bahçeyi çevreleyen çitlerin kenarında ise sıra halinde ceviz, kestane ve fındık ağaçları vardır. Fındık yemişlerinin hem tazesine hem kurusuna olan düş künlükleri, şu meşhur satırları Türkler için doğru kılmaktadır:

**Populus alcidæ gratissima, vitis Iaccho,
Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phœbo,
Phyllis amat corylos, illas dum Phyllis amabit,
Nec myrtus vincet corylos, nec laurea Phœbi.**

[Vergilius, "Eclogue VII"]

Bahçeler genellikle Bulgarlar tarafından kiralanır. Bunlar, toprağı ekip işledikten sonra hasatı yapılacak bu mahsulleri çoğı kez, (alınacak mahsülü pazarlarda diledikleri gibi satan) bostancılara satarlar. Bostanlara ait toprağın kıymetini tam olarak takdir etmek zor. Toprağın zenginliğı ve bahçenin konumu çok önemli. Yine de güzel bir konumda bulunan bir toprağın İngiliz dönümüyle [0.4 hektar] vasati olarak 200 kuruş değerinde olacağı söylenebilir. İşçiler mevsimlik olarak kiralanırlar ve genellikle, ücret yerine üründen bir hisse alırlar. Günde 4 kuruş kazanabilirlerse içleri rahattır. İş günlerinde yedikleri, pek de iyi olmayan ekmek, sebze çorbası, pirinç pilavı, koyun sütü, peynir, içeriğinin yetersizliğinden dolayı gerçek tadında olmayan kahve, ve su; bayramlarda ise bir miktar, bayağı et ve kaba üzüm suyudur. Giysileri de kalın kumaştan yelekler ve kısa pantolonların yanı sıra tozluklar, bıçak ve pistollerin içerisine konulduğu kırmızı kuşaklar, deri sandallar, koyun derisinden şapkalar, ve soğuk havalarda yine koyun derisi astarlı olan ceketlerden müteşekkildir. Üzüm bağlarına, meyve bahçelerine ya da bahçelere izinsiz girenler subaşınca yakalanır ve suçlu bulunursa derhal cezalandırılır.

Andreossy'nin aktardığı Flora Byzantina'ya göre Boğaz'ın yerlisi olan tür sayısı neredeyse 900'dür. En önemlilerinden bazıısı şunlardır:

1. Ağaçhatmi (althaea ya da hibiscus syriacus): Büyükdere’de İspanya Büyükelçiliğinin bahçesinde bunlardan gördüm; 6 m. yüksekliğinde olup pembe, beyaz ve kırmızı çiçeklerle kaplı idiler. Orada bir de salyangozun [“snail-flower”] (Loudon’ın ansiklopedisindeki Caracalla) güzel bir örneğini de gördüm. Salyangozun güneş battıktan sonra kapanan çiçekleri mükemmel bir şekilde bir salyangoz kabuğuna benzemektedir. Bu yüzden Rumlar ve Türkler bu çiçeğe salyangoz derler.
2. Sakız ağacı (terebinthus pistaccia): İbrahim’in Mamre ovasındaki çadırının önünde oturduğu sırada, altında üç meleği kabul ettiğine inanılan ağaç.
3. Erguvan ağacı (cercis siliquastrum): Ağacın baharda yapraklardan önce ortaya çıkan pembe çiçekleri, leylak demetlerine çok benzemektedir. Sonbahara doğru yaprakların bir kısmı parlak kırmızımsı bir tona bürünür. Bu durum, ağacın dallarına, sözünü ettiğimiz renkte, aşağı doğru sarkan tüylerle süslenmişler gibi bir görüntü verir.
4. Ormangülü: Türkler, çiçeklerinin sığırlar yediği takdirde öldürücü olduğuna inandıkları için buna “zehir çiçeği” derler. Bu inanç yeni de değildir. Trabzon yakınlarındaki vadilerde ve ormanlıklarda bulunan bu çiçeklerin tozlarıyla beslenen arıların yaptıkları ballar, yiyenlerde baş dönmesi ve ateşe neden olması dolayısıyla delibal olarak adlandırılır. Aslında, Xenophon’un da 10.000 adamın Karadeniz kıyılarına dönmesini anlatırken bahsini ettiği bir gerçektir bu; birçok kişi, baş dönmesi, mide bulantısı ve zehirlendiklerini gösteren tüm diğer

septomlara tutulmuşlardı. Ve bu belanın, besinini ormangülünden alan arıların ürettiği baldan doyasıya yemelerinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştı.¹⁵⁰

5. Gülibrişim (mimoza) ya da constantinopolitanis¹⁵¹: Akasyanın bir çeşididir. Dikkat çekici bir yüksekliğe erişir ve zirvesinde dalları elma ağacı şeklindedir. Zarif yaprakları ve ipekli, gül renkli çiçekleri, asma bahçelere güzellik katar.

Yukarıdakilere ek olarak, canlı kırmızı yaprakları; zakkumun pembe tonlu, hassas çiçeklerinin yanı sıra kocayemişin, mersinin, defnenin ve her mevsim yeşil olan meşenin koyu ve parlak çiçekleri ile de çarpıcı bir zıtlık oluşturan narı sayabiliriz

Boğaz'ı ziyaret eden hiçbir seyyah tüm dikkatleri çeken nebatatlarından ve sayısız selvilerinden bahsetmeden geçemez; dev gibi çınarlarının güzelliği karşısında da, şu ana dek kimse sessiz kalmamıştır. Selvilerin yaygınlığına ve koyu, tekdüze yeşilliklerine bakılarak bir fikir edinilebilir ama çınarların büyüklükleri ve pitoresk güzellikleri tüm hayalleri aşar.

Azametli, geniş dallarının altında Godfrey de Bouillon'ın çadırını kurmuş olduğuna –bir yanlışlık eseri olarak- inanılan, Büyükdere düzlüklerinin dev bekçileri, meşhur “yedi kardeşler”den de daha önce bahsedilmiştir ve bunların boyutları da bilinmektedir.¹⁵² Bu sebeple ben yalnızca şunu eklemek istiyorum ki kısmen çürümeden, kısmen de bu mekanı sık sık ziyaret eden çingenelerin yakmış olduğu ateşlerden dolayı oyulmuş olan kuzeybatı tarafındaki gövde, üzerinde binicisiyle birlikte bir atın [oyuk içerisinde] dönmesine yetecek kadar büyüktür.

Arap kırsağı Hasbaya'ya binen Albay Herman, civardaki çimenlerde oturmakta olan Türk ve Ermeni hanımlarından oluşan birçok grubu hayran bırakarak, 1842'nin 20

¹⁵⁰ Moore'un da bu konuda, *Lalla Rookh*'unda büyüleyici birkaç satırı vardır.

¹⁵¹ “Almanach du bon jardinier”de “Mimoza julibrizin” olarak geçer.

¹⁵² Haçlıların ellerinin altında daha kısa ve doğrudan bir rota olduğu halde, Boğaz'ı geçme noktası olarak Büyükdere'yi seçmiş olmaları pek muhtemel değil.

Ağustos'unda bu ihtimali ispatlamıştır. Babalarının Davud'un ahırlarında beslendiği söylenen ve General Jochmus komutası altında kan dökülmeden başarıyla tamamlanan Suriye seferinde benim cesur arkadaşımı Ürdün nehri kıyıları boyunca taşımış olan uysal Hasbaya o kadar hareketli ve itaatkardı ki değerli albay deneseydi eğer, dev çınarın oyuk gövdesinde şaha kalkmakla kalmaz, aynı zamanda, budaklı dallarına ayaklarıyla tırmanırdı.¹⁵³

Boğaz'ı çevreleyen bahçelerin binbir güzelliğe sahip olduğu ve yine buraların, güzel kokular içerisindeki harika çiçekleri, çaluları ve bitkileriyle böbürlenebileceği doğrudur ama bunların da elbetteki bazı sakıncalı yanları vardır; bazı bölgelerde rahatsız edecek derecede yaygın olan akrepler, engerekler ve yılanlar misalinde görüleceği üzere. Bilhassa da Tarabya ve Büyükdere'de durum budur ve özellikle de İspanyol sarayında. Akrepler yalnızca, taşların ve çürümüş ağaçların kökleri altına gizlenmekle kalmamakta, aynı zamanda, evlerin merdivenlerine ve duvarlarına tırmanmakta ve odadan odaya kaçmaktadır.

Bu kirli, tehlikeli ziyaretçilerden biri, bir divandan, Don Lopez de Cordoba'nın güzel, kız yeğenleri Donnas Juliana ve Rufina de Medina'nın oturmakta olduğu diğer divana yöneldiğinde Cordoba yerinden kalkmış ve bu ziyaretçinin önünü kesmişti.¹⁵⁴ Misafirperverliği ziyadeleştiren gösterişsiz bir hürmetin, samimi bir nezaketin ve asil bir yakınlığın; ev sahibinin ve ailesinin karakteristikleri olduğu bir evde, belki de, akrepler bile iltica etmek ümidine kapılmışlardır.

¹⁵³ Şimdilerde 7'ye inmiş olan çınar ağaçları kümesi, son on yıl içerisinde 9 idi. Sir James Porter'ın büyükelçiliği zamanında, köyün yaşlılarından 20 kadar çınar ağacı hatırlayanlar varmış.

¹⁵⁴ Bu münevver, ve yüce karakterli İspanyol, Bâb-ı Âlî'de Madrid sarayını yıllarca temsil etmiştir. Irklar, lisanlar, adab-ı muaşeret ve güncel bilgisi ile yalnızca kendi ülkesine değerli hizmetler sunmakla kalmamış, ayrıca tecrübe ve bilgisini, tümünün de bir insan ve diplomat olarak aynı şekilde kendisine hürmet duyduğu diğer ülkelerin elçilerinin de yararına sunmuştur.

Akrep zehirlenmelerine bir deva olması amacıyla, eskiden beri gelen bir usul olarak, bir derde, o derdi açan şeyi tekrar kullanarak cevap verme yöntemi güdülür. Zehirlenmiş kişiler, zehrin girdiği kısmı, akrebin zehri ile karışmış zeytin yağı ile ovalarlar. Sürüngenler yakalanır ve söz konusu amaç için muhafaza edilen ve halk tarafından şaşmaz bir deva addedilen bir şişe yağın içine atılır.

Don Lopez de Cordoba'nın bahçıvanının, bahçede zaman zaman büyük örümcekler ile akrepler arasında dövüşler olduğunu ve bunların birçok kez de örümcekler lehine sonuçlandığını iddia ettiğini duymam üzerine, ben de bir gün deneyi kendim gerçekleştirdim.

Her biri bir eşek arısından büyük olan, en büyük ve en zehirli örümceklerin yarım düzinesi bir cam kasenin altına yerleştirildi ve sonra orta boy bir akrep kasenin altından salındı. İlk başta, her iki taraf da açık güvensizlik ve düşmanlık belirtileri göstererek bir süre birbirlerini izledi. Sonunda akrep hareket etti ve örümceklerden birine kazara dokundu. Bu savaş için bir işaretti. Örümceklerin oluşturduğu ittifak bir anda taarruza geçti; saldırılarını düşmanın gözlerine yöneltmekteydiler. Ama mücadele uzun sürmedi. Akrep keskin ve sivri kıskaçlarını bir makas gibi kullanıp kaşla göz arasında bacakları ve kolları biçti. Ve aynı zamanda, kuyruğunu kaldırıp kıvrarak zehirli iğnesini örümceklerin vücutlarına ölümcül darbelerle batırdı. 50 saniyeden daha az bir sürede akrep bölgenin efendisi oldu; hem de yılmaz bir şekilde gözlerine sabitlenen ve görüldüğü kadarıyla, delik deşik eden hücumu sonucunda hayatlarını kaybeden saldırganlarının ölümüne çabalarına rağmen. Bundan sonra akrep hareketsizdi, şeref duyarak dinleniyor gibiydi. Ama bir saat sonra camı kaldırdığımızda ölmüş olduğunu gördük. Örümceklerin çabası boşuna değilmiş. Saldıkları zehirler, ölümlerinden sonra intikamlarını almıştı.

Her yerde çokça bulunan yılanlar, kahverengi engerek [“brown viper”, *vipera fusca*] haricinde, zehirli değildir. Ama zaman zaman çok korkunç boyutlarda olabilmekteler. Yaklaşık 1.8 m. uzunlukta ve 7.5 cm. çapında birçok yılan, en sevdikleri yer olan, Belgrat ormanlarında görülebilir; muhtemelen, kurbağaları, genç sıçanları ve diğer besinleri kolayca bulabilmelerinden kaynaklanan bir durum.

Atalarından bu yana isimlerinin çıkmış olmasına ve Allah’ın onları lanetlediği gibi bir düşünceye rağmen yılanların da insanlarla dostluklar kurarak insanlara sadakat gösterdikleri olaylar anlatılmaktadır. Aşağıdaki anekdot buna bir misal teşkil edecektir:

Varlıklı bir Ermeni’nin hizmetinde bulunan Georgio Niketas adlı bir Arnavut bahçıvan, Büyükdere’deki Rum kilisesinin hemen üzerindeki pitoresk bir bahçe ve bağın bakımını üstlenmiştir. Bu adam, bahçıvanlık bilimindeki üstün çalışkanlığı ve bilgisiyle meşhur olup Boğaz’ın kıyılarında pek iyi tanınmaktadır. Evli olmayan adam, tepenin zirvesindeki küçük bir yazlık evde kalmaktadır ve şafaktan hemen sonra köy pazarına inip erzağını satın almak âdetidir. Bir sabah elinde bir kap süt ile dönerken, gözüne bir asmanın gövdesine sarılmış bir şey ilişir; desenli bir ipek yumağı olduğunu düşünür.

Ailenin hanımlarından birinin düşürmüş olduğunu sanır ve elindeki süt kavanozunu yere bırakıp nesneyi almak için ilerler ama dehşetle, bu şeyin tanışmalardan hiç de hoşlanmayan, büyük bir yılan olduğunu görür. Elinde hiçbir alet ya da silahı olmayan adam, sürüngeyi öldürmek için bir tahta parçası bulmak için etrafına bakınmaya başlar. Bu sırada, yılanın kendisini asmadan çözüp süt kavanozuna doğru süzüldüğünü görür; yılan teklifsizce sütün keyfini çıkarır ve “elhamdülillah” şükürünü bile etmeden otların arasında kaybolur.

Ertesi sabah bahçıvan her zamanki gibi köye iner ve neler olduğunu hatırlayarak, dönerken yanına bir sopa alır ama o yere geldiğinde karşısına yılan filan çıkmaz. Silahını bir kenara atar ve yürümeye devam eder. Ne var ki yirmi metre bile ilerlemeden yolunun kesildiğini görür. Başını kaldırmış bir şekilde yolun ortasında öylece duran yılan bu geçişe izin vermeyecek gibidir. Kısmen korkularından ve hurafelerinden dolayı ve ihtimal ki kısmen de Büyükdere'nin siyasi havasını teneffüs etmiş olmasından dolayı bahçıvan nezaketle, uzlaşılı yolunu seçer. Böylece, sütün yarısını, bir dikişte içer ve kavanozu yere bırakır. Aynı şekilde diplomatça davranan yılan da “orta yolu” hemen kabul eder ve susuzluğunu giderdikten sonra gözden kaybolur.

Bahçıvan bu macerayı, zengin olduğu kadar batıl inançları da olan efendisine naklettiğinde, saygıdeğer Ermeni, bunun ilahi teveccühün ve ilgili herkes için müstakbel bir talihin açık bir ispatı olduğu fikrine varır. Durum bu olunca, Georgio, bahçeyi sürüngenin varlığından temizlemeye teşebbüs etmek yerine, onun günlük gıdasını temin etmesi üzere buyrulur. Bu sebeple Georgio ertesi gün pazardan iki küçük kavanoz süt alır ve birini yola koyup yeni arkadaşı bitirinceye kadar bekler. Olaylar bu şekilde devam eder ve adam ile yılan o kadar yakınlaşırlar ki yılan bahçede onun ardından bile gitmeye başlar; dahası sürüngen o kadar güven duymaya başlar ki vücudunu bahçıvanın bacağına veya çalıştığı aletlerin etrafına dolamaktadır.

Bu esnada, Beylerbeyi Sarayı'ndaki bahçıvan başının yeri boşalmıştır; kahya, Hassa Ordusu müşirine, limonlukların başına getirmek için münasip birisi olarak Büyükdere'deki Arnavut'tan bahseder. Sonuç, Georgio Niketas'ın devlet mekanına gelmesi emri olmuştur. Hiç de isteksiz olmayan bahçıvan az sayıdaki eşyasını toplar,

Ermeni efendisine ve sürüngen arkadaşına veda eder ve “ferah-feza” bahçelere yerleşmek üzere yola koyulur.¹⁵⁵

Gel zaman git zaman, Sultan Mahmud bir gün, bahçelerin civarındaki mabeyninden, Arnavut’un sorumlusu olduğu limonluğa doğru yürümektedir ama Zat-ı Alileri tam içeri gireceği anda bir hizmetçi durmasını istirham eder; kapıdan içeri süzülen büyük bir yılan görmüştür. Bunun üzerine, aralarında Georgio’nun da bulunduğu, hepsi de davetsiz misafiri kurban etmek amacıyla bir düzine adam işlerini güçlerini bırakıp hemen ileri atılırlar. Ama kurnaz sürüngen, çiçek saksıları ve vazolar arasında o kadar hünerlice ve çabukça hareket eder ki herkesi atlatır ve bir süre uygun bir an kolladıktan sonra bahçivana doğru fırlar ve kendini bahçivanın bacağına dolar.

Georgio arkadaşını hemen tanır. Her zaman nezaket üzere hareket etmesi gereken adamların gösterdiğinden daha fazla bir cesaretle bahçivan, o an kendini Sultan’ın ayaklarına atar ve sürüngenin hayatının bağışlanması için yalvarır. Ve bir müsaade beklemezsizin yılanla tanışmalarının ve yakınlaşmalarının hikayesini nakledip Sultan’ın bahçivani olma gibi bir şerefe de bu dost yılanın esrarlı bir şekilde vesile olduğu zannını taşıdığını ifade eder. Ama tabiki sürüngenin nasıl olup da birkaç millik Boğaz’ı aşıp da buralara kadar geldiğini açıklayamamıştır.

Georgio’nun, hikayesini anlatma usulünden memnun kalan ve kendisi de hurafelerden büsbütün uzak olmayan Mahmud, önce ricayı bahşeder ve sonra da kolladığı hayvanı için yiyecek alması üzere ücretine zam yapılmasını buyurur.

Birkaç hafta böylece geçer. Bir sabah Georgio her zamanki gibi, şafakta limonluğa girer ve mutat dinlenme yeri, fırının hemen altı olan dostuna bakar; ama nafile. Yılan

¹⁵⁵ Beylerbeyi bahçeleri ilk olarak 1733’te I. Mahmut tarafından düzenlenmiştir. Sultan, bahçelere Farsça ferahfeza (barış ilham eden) ismini vermiştir.

ortaya çıkmamaktadır. Böylece gelişi gibi gidişi de esrarengiz olmuştur ama bu gidişi başlarına gelecek bir talihsizliğin işareti sayan bahçıvan, ve emri altındaki adamlar bunun etkisi altında kalmışlardır.

Bir beklenti içine girmeleri yanlış da değildir. Beklenen, 1839 Haziranı'nda olmuştur. 40 günden daha az bir süre içinde II. Mahmut artık yoktur ve Yeni Sultan'ın ilk kadını ani bir arzu duyarak kahvaltıda ananas yemek istediğini söylemesine rağmen, açık arazide ananas yetişmeyeceğini iddia eden Georgio da azledilmiştir.

1841'de Georgio Niketas Büyükdere'deki eski mekanına geri döner. Ama Georgio kaybolan dostunun tabiat üstü faziletlerinden; İstanbul Rumlarının, fetih gününde Türkler Ayasofya'ya girdiklerinde buradaki bir papazın ızgarasından yarı kızarmış bir halde sıçrayıp Balıklı'ya geçen balıkların¹⁵⁶ mucizesinden emin oldukları kadar emindir.

¹⁵⁶ Von Hammer bu yarı kızarmış balıkların, Compostella'nın St. James'inin kızarmış tavuklarının faziletli arkadaşları olduğunu söylemektedir.

BIBLIOGRAPHY

Ahmed, Akbar S. (1990) *Discovering Islam: Making Sense of Muslim History and Society*, London: Routledge.

Cooper, Frederick (2005) *Colonialism in Question*, London: University of California Press.

Akyıldız, Ali (1998) “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

Balikhane Nazırı Ali Bey (1978), *Bir Zamanlar İstanbul*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Butrus Abu Manneh (1994), *The Islamic Roots of the Gülhane Rescript*, Leiden: E. J. Brill (reprinted from: “Die Welt Des Islams” 34, 1994).

Çizakça, Murat *Osmanlı Ekonomisinde İç Borçlanmanın Gelişimi (16-19. Yüzyıllar)*, <http://www.obarsiv.com/e-ozetler-murat.html>

Deringil, Selim (2002), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji* (Çev: Gül Çağalı Güven), İstanbul: YKY.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi 1993, (İstanbul: Tarih Vakfı Yay.).

Emiroğlu, Kudret (2001), *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları.

Eraslan, Cezmi (1992), *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Fahmy, Khaled (1997), *All the Pashas Men: Mehmed Ali His Army and the Making of Modern Egypt*, Cambridge: Cambridge University Press.

Faroqı, Suraya (2000), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gökyay, Orhan Şaik (1996) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt I*, İstanbul: YKY.

Heyd, Uriel, “The Ottoman Ulema and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II,” *Scripta Hierosolymitana*, 9 (1961).

Huntington, Samuel (1997), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World*

Order, New York: Touchstone.

İnalçık, Halil (1978) “Application of the Tanzimat and its Social Effects”, *The Ottoman Empire, Organization and Economy*, London: Variourum Reprints.

İnalçık, Halil (1962) “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, *Bellekten*, Volume XXXVIII, Issue 112.

İnalçık, Halil (2002, 1st ed. 1973), *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600*, London: Phoenix Press.

Kırlı, Cengiz, “Kahvehaneler ve Hafiyeler: Osmanlı’da Sosyal Kontrol”, *Toplum ve Bilim* 83 (Kış, 1999/2000).

Karel von Wolferen (1990) *Japon Gücünün Sırrı* (trans. by İnci Kurmuş), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Lewis, Bernard (1968), *The Emergence of Modern Turkey*, New York: Oxford University Press, 2nd ed.

Lord Kinross (1979), *The Ottoman Centuries*, First Morrow Qill Paperbak Edition,

Mansel, Philip (1997), *Constantinople: City of the World's Desire, 1453-1924*, London: Penguin Books.

McCarthy, Justin (2002), *The Ottoman Peoples and the End of Empire (Historical Endings)*, London: Arnold.

Nur, Akın (1998), *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, İstanbul: Literatür Yayınları.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Barışı*, <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501590>

Özer, İlbeyi (2005), *Batılılaşma Ya da Batılılaşma*, İstanbul: Truva Yayınları.

Quataert, Donald (2000), *The Ottoman Empire, 1700-1922 (New Approaches to European History)*, Cambridge: The University of Cambridge.

Pomper, Philip, Richard H. Elphick, Richard T. Vann (Editors) (1995), *World Historians and Their Critics*, Middletown, Conn.: Wesleyan University.

Royle, Trevor (2000), *The Great Crimean War*, New York : St. Martin's Press.

Said, Edward W. (1995), *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, London: Penguin Books.

Shaw, Stanford (1976), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge: Cambridge University Press.

The dismemberment of the Ottoman Empire,
<http://www.wwnorton.com/college/history/ralph/ralimage/map32ott.jpg>

White, Charles (1846), *Three Years in Constantinople*, London: Henry Colburn Publisher.